Dragul meu dușman, prietenul meu periculos

PSIHOLOGIE PRACTICĂ

Cum să cultivi o relație bună cu fratele sau sora ta

DOROTHY ROWE

TREI

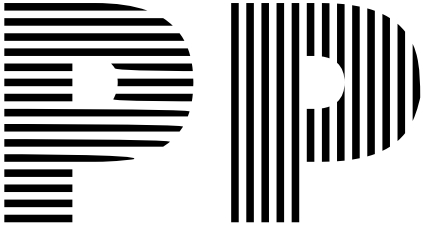

PSIHOLOGIE PRACTICĂ

COLECȚIE COORDONATĂ DE

Vasile Dem. Zamfirescu

TREI

Dragul meu dușman, prietenul meu periculos

Cum să cultivi o relație bună cu fratele sau sora ta

DOROTHY ROWE

Traducere din engleză de Cătălina Necula

EDITORI:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

DIRECTOR EDITORIAL:
Magdalena Mărculescu

DESIGN:
Faber Studio (Magdalena Radu)

DIRECTOR PRODUCȚIE:
Cristian Claudiu Coban

REDACTOR:
Raluca Hurduc

DTP:
Eugenia Ursu

CORECTURĂ:
Elena Bițu
Eugenia Ursu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ROWE, DOROTHY
Dragul meu dușman, prietenul meu periculos : cum să cultivi o relație bună cu fratele sau sora ta / Dorothy Rowe ; trad.: Cătălina Necula. - București : Editura Trei, 2012

ISBN 978-973-707-562-8

I. Necula, Cătălina (trad.)

392.31
364.28

Titlul original: My Dearest Enemy, My Dangerous Friend.
Making and Breaking Sibling Bonds
Autor: Dorothy Rowe

Copyright © 2007 by Dorothy Rowe

© Editura Trei, 2012
pentru prezenta ediție

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
E-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

Vedeți cum am crescut noi două în aceeași casă, dar am trăit în țări diferite?

(Nadia, despre sora ei mai mare, Vera: Marina Lewycka, *Scurtă istorie a tractoarelor în limba ucraineană*)

Cuprins

Prefață 9

Mulțumiri 15

1 Cea mai mare nevoie a noastră: cea mai mare teamă a noastră 19

2 O relație cum nu mai e alta 52

3 Două moduri de a cunoaște existența 110

4 Competiția pentru a fi bun 165

5 Lupte pentru putere 221

6 Moartea unui frate 249

7 O problemă de memorie 285

8 Loialitate și trădare 337

9 O relație de-o viață 389

Prefață

Toată viața am studiat frații. După ce vei fi citit cartea aceasta, vei ști de ce. Unul dintre lucrurile pe care le-am aflat este că un singur lucru poate fi spus despre toți frații. Și anume, că nu există vreun lucru pe care să îl poți spune despre toți frații. Sunt la fel de deosebiți ca fulgii de nea. Fără îndoială, acesta este motivul pentru care psihologii nu au studiat atașamentul fraților cu același entuziasm și productivitate cu care au studiat relația mamă–copil. Acolo unde au avut loc studii pe grupuri de frați, au fost folosite chestionare care, prin natura lor, nu pot identifica variația imensă de la nivelul diferențelor dintre frați. Puțini cercetători au urmărit frații în propriile cămine, de-a lungul copilăriei, deși Judy Dunn a studiat frați sugari în căminul lor[1].

Și totuși, pentru cei mai mulți dintre noi, relația pe care o avem cu frații este cea mai lungă relație pe care o avem în decursul vieții. Indiferent dacă relația este lungă sau scurtă, este atât de încărcată de emoție, încât nu o putem da la o parte, așa cum putem ignora un prieten de odinioară. Atunci când o persoană are dificultăți de a rupe pentru totdeauna relația pe care o are cu un prieten neloial, este deseori vorba despre un prieten care a ocupat un loc asemănător celui pe care îl ocupă frații în viața persoanei respective. În plus, pentru prima dată în istoria omenirii, stabilitatea politică a întregii lumi este amenințată, nu de o ierarhie a puterii, ci de o frăție, de frăția Islamului, o mișcare, nu o organizație, care

[1] Judy Dunn, *Sisters and Brothers* (*Frați și surori*), Fontana, Londra, 1984.

acționează așa cum o fac frații. Se luptă între ei, dar se unesc împotriva unui dușman, a unui non-frate. Dacă a existat vreodată un moment propice pentru a studia frații, atunci acesta este momentul.

Termenul de „frați" definește doi copii care au aceiași părinți, numai că, în realitate, copiii dintr-o familie deseori includ frați cu un părinte comun și frați vitregi. În culturile în care poligamia este permisă, situația aceasta este mai frecvent întâlnită decât cea opusă. De asemenea, în multe familii, verii sunt priviți ca frați. De-a lungul istoriei creștinătății, o familie a inclus de multe ori frați cu un părinte comun și frați vitregi deoarece, atunci când soția murea, așa cum era cazul pe atunci, din cauza nașterilor și a bolilor, soțul se recăsătorea, uneori cu o femeie mai tânără, care putea aduce pe lume copii, sau cu o văduvă înstărită și, eventual, cu un copil sau doi. În zilele noastre, popularitatea de care se bucură divorțul face ca numeroase familii să cuprindă copii din relațiile anterioare ale membrilor cuplului. Așadar, în carte voi folosi noțiunea de frați pentru cei care au aceiași părinți, pe cea de frați cu un părinte comun pentru cei care împart un singur părinte și pe cea de frați vitregi pentru cei care au fost aduși, de voie sau de nevoie, într-o familie în care există deja unul sau mai mulți copii și în care adulții se așteaptă sau speră să se considere frați copiii lor. În cadrul unei familii care cuprinde frați de sânge, frați cu un părinte comun și frați vitregi, sentimentele pe care unul dintre ei le are față de un frate de sânge pot fi diferite într-o oarecare măsură de cele pe care le are pentru un frate cu care are un singur părinte comun sau față de un frate vitreg, însă cu toții se confruntă în mare parte cu aceleași complicații în privința traiului împreună.

Cele mai bune dovezi privind relațiile dintre frați sunt date nu de cercetarea psihologică, ci de memorii, biografii și de opere literare în care autorul și-a transpus în ficțiune experiențele de frate sau soră. Nu toți autorii de biografii cutează să se aventureze pe teritoriul primejdios al copilăriei și al fraților. Mulți sar cu repezi-

ciune peste ceea ce caracterizează drept „copilăria fericită“ a subiectului lor. Biografia lui Penelope Fitzgerald despre tatăl ei și frații acestuia, intitulată *The Knox Brothers* (*Frații Knox*), este foarte apreciată, însă conține doar câteva pagini despre copilăria acestor frați, despre care se spune că a fost una fericită[2]. Nu apare nicio explicație pentru excentricitatea fraților Knox ajunși la vârsta adultă. În unele biografii, frații au parte de ceva mai mult decât un simplu loc în arborele genealogic. Asta se poate întâmpla și în cazul autobiografiilor. În extraordinara sa autobiografie *Germs* (Nemții), Richard Wollheim amintește de fratele lui numai în scenele în care prezența acestuia constituie o parte necesară a poveștii pe care Wollheim dorește să o spună despre sine[3]. Este clar, din aceste apariții scurte ale fratelui, că el și cu Wollheim nu au avut parte de o relație întru totul armonioasă. Wollheim era un om mult prea corect ca să simuleze o relație bună acolo unde nu exista niciuna și nici nu ar fi creat ceva care aduce cu o hagiografie a fratelui său, de genul celor pe care unii frați le scriu despre frații lor celebri. Studiul lui John Faulkner, *My Brother Bill* (*Fratele meu Bill*) îl arată pe William Faulkner ca pe fratele mai mare ideal, iar pe părinții lor, ca posedând o iubire și înțelepciune nesfârșite[4]. Nu există mențiuni despre faptul că tatăl lui bea și despre certurile lui cu soția, care își dedica o mare parte a timpului martiriului domestic.

În selecția mea de biografii și ficțiune m-am bazat pe acelea unde scriitorul a încercat să surprindă durerea și plăcerea de a fi și de a avea un frate. Cuprinzând o gamă cât de largă am putut, am încercat să arăt că, în timp ce în culturi diferite și la momente diferite, așteptările în privința copiilor din cadrul unei familii variază enorm, temele principale ale experienței fraterne sunt universale. Pe fiecare dintre temele acestea am transformat-o în subiectul unui capitol.

---

[2] Penelope Fitzgerald, *The Knox Brothers*, Flamingo, Londra, 2002.
[3] Richard Wollheim, *Germs*, Black Swan, Londra, 2004.
[4] John Falkner, *My Brother Bill: An Affectionate Reminiscence*, Victor Gollancz, Londra, 1964.

Prima și principala temă este valabilă pentru noi toți, fie că suntem sau nu frați; este vorba despre nevoia copleșitoare de a ne conserva sentimentul că suntem o persoană și despre groaza pe care o avem de a fi anihilați ca persoană. Toate relațiile noastre cu frații, indiferent de natura lor, se bazează pe ea. Chiar și indiferența față de un frate poate fi o modalitate de apărare a sentimentului de a fi o persoană. În mare parte, relațiile dintre frați au de-a face cu a fi validat sau invalidat ca persoană.

A doua temă ține de modul în care ne formăm atașamentele, fie ele de iubire sau de altă natură, față de frați.

A treia temă se referă la cum anume, dintr-un motiv neurologic departe de a fi înțeles, fiecare persoană aparține unuia din două grupuri. Există indivizi care își văd sensul existenței în relațiile cu alți oameni și există indivizi care îl văd în obținerea înțelegerii, organizării și a unui sentiment de reușită. Pentru primul grup, teama de anihilare a sentimentului de a fi o persoană se naște din amenințarea respingerii totale și a abandonului. Pentru al doilea grup, amenințarea vine dinspre pierderea controlului și prăbușirea în haos. Putem exprima aceste forme diferite ale felului în care trăim sentimentul de a fi o persoană într-un număr infinit de modalități. În cadrul familiilor, aceste diferențe elementare sunt întotdeauna o sursă de iritare reciprocă și lipsă de înțelegere și, astfel, reprezintă întotdeauna o sursă a unei posibile invalidări.

A patra temă se leagă de felul în care noi toți, frați sau nu, suntem dominați de nevoia de a ne comporta astfel încât să ne simțim în siguranță, atât din punct de vedere fizic, cât și ca persoane. Asta este ceea ce eu numesc „nevoia de a fi bun“. Pentru a câștiga atenția și iubirea părinților noștri, trebuie să concurăm cu frații pentru locul de „cel mai bun“ dintre noi toți.

În al cincilea rând, când oamenii sunt reuniți în cuplu sau în grup, se manifestă întotdeauna o luptă pentru putere, uneori mută, alteori feroce. Pe lângă competiția pentru a fi „cel mai bun“, frații se luptă și pentru puterea asupra celorlalți. Puterea validează, neputința invalidează.

În al șaselea rând, frații pot juca un rol atât de important în viețile noastre, încât, dacă ne moare un frate, pierderea pe care o resimțim să fie diferită de moartea părinților noștri, însă la fel de importantă ca ea.

A șaptea temă se leagă de faptul că diferendele frățești nu sunt soluționate în copilărie. Ajunși la vârsta adultă, frații se ceartă pe cine are cea mai demnă de crezare și mai fidelă amintire a trecutului lor comun. Amintirea este un construct, astfel că fiecare frate își construiește o amintire care păstrează cel mai bine sentimentul de a fi o persoană.

Al optulea subiect se referă la loialitatea și trădarea fraților, care țin de păstrarea și subminarea sentimentului fratelui de a fi o persoană.

În al nouălea rând, pentru ca reconcilierea să reușească, ea trebuie să fie fundamentată pe încredere reciprocă. Trebuie ca în cadrul relației dintre frați să nu fie amenințat sentimentul de a fi o persoană.

Cei mai mulți dintre noi sunt frați și cei mai mulți dintre noi știu cât de dureroasă, minunată și deosebită poate fi relația dintre frați.

Le mulțumesc acelor frați care mi-au împărtășit experiențele, atât celor care au vorbit cu mine, cât și celor care mi-au povestit despre ei prin scrierile și mărturiile pe care le-au lăsat în urmă.

Dorothy Rowe,
Londra,
august 2006

Mulțumiri

Autorul și editorul le sunt recunoscători următorilor pentru permisiunea acordată de a reproduce fragmente din materiale protejate de drepturile de autor:

A.P. Watts Ltd. pentru fragmentele din *A Very Close Conspiracy: Vanessa Bell and Virginia Woolf* de Jane Dunn; BBC pentru extrasele din http://www.bbc.co.uk/comedy/theoffice/gareth/ (©bbc.co.uk); Berg Publishers pentru fragmentele din *Heinrich Böll: A German for His Time* de James Reid; Bloomsbury Publishers pentru permisiunea de a folosi extrase din *Long Shadows: Lies, Truth and History* de Erna Paris și extrase din *Sister Brother: Gertrude and Leo Stein* de Brenda Wineapple; Brendei Wineapple pentru permisiunea de a folosi un fragment din *Sister Brother: Gertrude and Leo Stein* de Brenda Wineapple; Constable & Robinson Ltd pentru fragmentele din *Ackerley* de Peter Parker; David Higham Associates pentru fragmentele din *Ivy When Young* de Hilary Spurling (publicată de Hodder & Stoughton), pentru fragmentele din *My Father and Myself* de J.R. Ackerley (publicat de New York Review of Books) și pentru fragmentele din *My Sister and Myself* de J.R. Ackerley (publicat de Hutchinson); și pentru extrasele din *Matisse: The Master* de Hilary Spurling (publicat de Penguin); Fragmentul din *JM Barrie and the Lost Boys* de Andrew Birkin, reprodus prin amabilitatea Great Ormond Street Hospital for Children, Londra; Faber and Faber Ltd pentru fragmentele din *Istanbul: Memories of a City* de Orhan Pamuk; fragmentele din *Almost a Childhood* de Hans Georg Behr, traducere de Anthea Bell. Retipărit cu permi-

siunea Granta Books; fragmentele din *Life of Contrasts* de Diana Mosley (Hamish Hamilton, 1977) Copyright © 1977 Diana Mosley, reprodus cu permisiunea Penguin Books Ltd; Fragmentele din *The Mitford Girls* de Mary S. Lovell. (© Mary S. Lovell 2001. reproduse din *The Mitford Girls* de Mary S. Lovell, cu permisiunea Little, Brown Book Group.); Harcourt, Inc. pentru fragmentele din from *Genuine Reality*: *A life of William James* de Linda Simons; HarperCollins Publishers pentru fragmentele din *How Mumbo–Jumbo Conquered the World* de Francis Wheen (reprodus cu permisiunea HarperCollins Publishers Ltd © Francis Wheen 2004); fragmente totalizând 349 de cuvinte din *Henry James*: *he Untried Years* de Leon Edel, Copyright 1953 de Leon Edel. Retipărit cu permisiunea HarperCollins Publishers; fragmentele totalizând 898 de cuvinte din *Memoirs of a Dutiful Daughter* de Simone de Beauvoir, Copyright © 1958 Librairie Gallimard. Copyright traducere © 1959 World Publishing Company. Retipărit cu permisiunea HarperCollins Publishers; Houghton Mifflin pentru fragmentele din *Riding the Bus with my Sister: A True Life Journey* de Rachel Simon. Copyright © 2002 Rachel Simon. Folosit cu permisiunea Houghton Mifflin Company. Toate drepturile rezervate; Jenny Darling & Associates pentru fragmentul din *Rose Boys* de Peter Rose, publicat de Allen & Unwin Australia, 2001; fragment din *Stalin's Last Crime* de Jonathan Brent și Vladimar Naumov, reprodus cu permisiunea lui John Murray (Publishers Ltd); Macmillan, Londra, GB pentru fragmentele din *Days from a Different World* de John Simpson; Marinei Lewyeka pentru fragmentele din *A Short History of Tractors in Ukrainian* de Marina Lewyeka (Copyright © Marina Lewyeka 2005); Marion Boyars Publishers, pentru fragmentele din *The Clown* de Heinrich Böll; Nick Hern Books pentru fragmentele din *Born Bad* de Debbie Tucker Green (Copyright © 2003 Debbie Tucker Green, reprodus cu permisiunea editorilor: www.nickhernbooks.co.uk); Din *The Clown* de Heinrich Böll, tradus de Leila Vennewitz, Copyright © 1965 Heinrich Böll. Folosit cu permisiunea Penguin, o divizie a Penguin grup (USA) Inc.; Random

House pentru fragmentele din *Virginia Woolf* de Hemione Lee (din *Virginia Woolf* de Hemione Lee, publicat de Chatto & Windus. Reprodus cu permisiunea Random House Group Ltd), pentru fragmentele din *A Very Close Conspiracy: Vanessa Bell and Virginia Woolf* de Jane Dunn (din *A Very Close Conspiracy: Vanessa Bell and Virginia Woolf* de Jane Dunn, publicat de Jonathan Cape. Reprodus cu acordul Random House Group Ltd), pentru extrasele din *Unreasonable Behaviour* de Don McCullin (din *Unreasonable Behaviour* de Don McCullin, publicat de Jonathan Cape. Reprodus cu permisiunea Random House Group Ltd), pentru fragmentele din *Deceived with Kindness* de Angelica Garnett (din *Deceived with Kindness* de Angelica Garnett, publicat de Chatto & Windus. Reprodus cu permisiunea The Random House Group Ltd), fragmentele din *On The Run* de Greg și Gina Hill (din *On The Run* de Greg și Gina Hill, publicat de Hutchinson. Reprodus cu permisiunea The Random House Group Ltd) și pentru fragmentele din *The Pecking Order* de Dalton Conley (din *The Pecking Order* de Dalton Conley, copyright © Dalton Conley. Folosit cu permisiunea Pantheon Books, o divizie a Random House Inc) și pentru fragmentele din *Don't Let's Go To The Dogs Tonight* de Alexandra Fuller, Copyright © 2001 de Alexandra Fuller. Folosit cu permisiunea Random House, Inc; Serpent's Tail pentru fragmentele din *Zacarias Moussaoui: The Making of a Terrorist* de Abd Samad Moussaoui; The Society of Authors pentru fragmentele din *Eustace and Hilda* de L.P. Hartley (The Society of Authors ca agent literar al Estate of L.P. Hartley); Spellmount pentru fragmentele din *A Hitler Youth* de Henry Metelman, ISBN: 1862272522; Text publishing pentru fragmentele din *Swimming Upstream* (reprodus cu permisiunea *Swimming Upstream* de Anthony Fingleton, publicat inițial de The Text Publishing Company Pty Ltd, Australia, www.textpublishing.com.au); Virago pentru fragmentele din *Ordinary Families* de E. Arnot Robertson; Virginia Ironside pentru fragmentele din *Janey and Me* de Virginia Ironside (Copyright © Virginia Ironside 2003); *From A Circle of Sisters: Alice Kipling, Georgiana Burne-Jones, Agnes*

Poynter, and Louisa Baldwin de Judith Flanders. Copyright © 2001 Judith Flanders. Folosit cu permisiunea W.W. Norton & Company, Inc; Warner Books pentru fragmentele din *On The Run* by Gina Hill. Copyright © 2004 Gregg Hill și Gina Hill. Cu permisiunea Warner Books, Inc; Zed Books pentru fragmentele din *A Daughter of Isis* de Narwal Saadawi (Zed Books, Londra, 1999) și *Walking Through Fire* de Narwal Saadawi (Zed Books, Londra, 2002).

Mai sunt, de asemenea, fragmente din:

De veghe în lanul de secară de J.D. Salinger; *The Double Bond: The Life of Primo Levi* de Carole Angier; *No Bed of Roses* de Joan Fontaine; *Nervous Conditions* de Tsitsi Dangarembga; *Almost a Childhood: Growing Up Among the Nazis* de Hans-Georg Behr; *Dickens: A Biography* de Fred Kaplan; *Thinking in Pictures* de Temple Grandin; *Henry James: The Untried Years: 1843–1870* de Leon Edel; *What's to Become of the Boy? Or Something to Do With*

Books de Heinrich Böll; *Germs: A Memoir of Childhood* de Richard Wollheim.

Au fost depuse toate eforturile rezonabile pentru a-i contacta pe deținătorii drepturilor de autor, dar, în unele cazuri, acest lucru nu a fost posibil. Orice omisiune adusă în atenția editorului va fi remediată în edițiile viitoare.

Capitolul 1

Cea mai mare nevoie a noastră: cea mai mare teamă a noastră

De-a lungul întregii sale vieți, marele pictor Henri Matisse a detestat să adoarmă. El spunea: „Sunt locuit de lucruri care mă trezesc și nu se arată“[5].

În *Amintirile unei fete cuminți*, Simone de Beauvoir descrie o noapte din perioada adolescenței, când se certa cu părinții ei:

> Într-o noapte, la Grillerre, când tocmai mă culcasem într-un pat larg, țărănesc, teama năvăli asupra mea; mi se întâmplase să îmi fie frică de moarte până la lacrimi, până la țipete, dar de data asta era mai rău ca oricând: viața se și rostogolise în neant, nimic nu mai avea sens, doar o spaimă, aici, acum, atât de violentă încât am fost gata să merg și să ciocănesc la ușa mamei, pretextând că nu mi-e bine, numai s-aud glasul cuiva. Până la urmă am adormit,

---

[5] Henri Matisse, M. A. Couturier și L. B. Rayssiguier, *La Chapelle de Vence: Journal d'une Création* (*Capela din Vence: Jurnalul unei creații*), ed. Marcel Billot, Paris, 1993, p. 402, citat în Hilary Spurling, *Matisse The Master* (*Matisse maestrul*), Hamish Hamilton, Londra, 2005, p. 408.

dar am păstrat o amintire înfricoșată despre această criză.[6]

Demonii lui Matisse și groaza Simonei de Beauvoir izvorau din teama de a deveni nimicul absolut, respectiv de disoluția entității celei atent construite, pe care o numim „eu". Cu toții ne temem de moarte, însă ne putem imagina că „eu" va continua să existe într-o formă — prin sufletul nostru, copiii noștri, munca noastră, amintirile altor oameni — dar senzația că „eul" se fărâmițează, că dispare înseamnă groază absolută.

Ne creăm tot felul de mecanisme de apărare împotriva acestei angoase, dar, atunci când adormim, mecanismele de apărare se topesc. Dacă viața noastră decurge lin, așa cum ne așteptam, atunci angoasa se retrage la distanță mare. Însă atunci când viața noastră nu decurge lin, când acel „eu" construit de creier pe baza experiențelor noastre nu se poate acomoda lesne cu ceea ce ne oferă lumea, „eul" începe să se destrame și noi ne năpustim în căutarea unor mecanisme defensive mai eficiente, care să ne ajute să rezistăm. Totuși, deși amenințarea persistă, indiferent de cât de bune sunt metodele noastre defensive, ne solicită în permanență atenția. Dacă nepotrivirea dintre „eu" și lumea noastră se datorează circumstanțelor actuale — un mariaj nefericit, un post nepotrivit, implicarea fără voie într-un război — putem fi capabili să abandonăm căsnicia sau postul sau să scăpăm din război, trezindu-ne astfel din nou în starea în care ne putem bucura de liniște. Însă dacă nepotrivirea a debutat în copilărie, amenințarea rămâne alături de noi indiferent unde am merge și ce am face, iar mecanismele defensive sunt la nesfârșit necesare. În cazul lui Matisse și Simone de Beauvoir, nepotrivirea a început la naștere.

Matisse s-a născut în 1869 într-o familie cu generații întregi de țesători, din nordul Franței, chiar în perioada în care zona trecea

[6] Simone de Beauvoir, *Amintirile unei fete cuminți*, Editura de Vest, Timișoara, 1991, p. 191.

prin procesul de industrializare. Pe când era copil, era înconjurat de „munca grea a țesătorilor și muncitorilor din ferme, nemiloasă și care amețea mințile". Ambițiosul lui tată, Hippolyte Henri, scăpase de o asemenea muncă întemeindu-și o afacere de negoț cu semințe, însă își muncea soția, fiul și pe sine extrem de mult pentru a reuși. Al doilea fiu al lor a murit la vârsta de doi ani, când Matisse avea patru ani. Un al treilea fiu, August Emile, s-a născut în 1872. Hippolyte Henri avea așteptări mari de la fiii săi, în special de la Matisse, în calitate de fiul cel mare. Dacă Matisse nu ar fi avut un frate mai mic, probabil că tatăl său l-ar fi tratat cu și mai multă asprime și ar fi avut pretenții și mai mari de la el. Elev fiind, Matisse a traversat perioade de boală care se aseamănă suspect cu un mecanism de apărare util în fața aspectelor celor mai neplăcute din viața sa, îndeosebi munca fără îndoială grea pe care o presupunea negoțul cu semințe. Fratele lui, August Emile, muncea în locul lui Matisse. Fără el, Matisse nu ar fi putut să își părăsească familia pentru a pleca la Paris ca să studieze arta. Din fericire pentru el și pentru noi, August Emile era pregătit să se implice în afacerea tatălui său. Nemulțumit fiind din cauza dezertării fiului său, tatăl i-a dat fără tragere de inimă o mică sumă de cheltuială, însă comunitatea nu l-a iertat niciodată pe Matisse. Hilary Spurling, biograful lui Matisse, scria: „E greu de exagerat șocul pricinuit de dezertarea lui Matisse unei comunități care disprețuia orice formă de artă, considerând-o o ocupație lipsită de însemnătate, care îndeamnă la răzvrătire și vrednică de dispreț, aleasă de acei pierde-vară dintre care acela care se bucură de cel mai mult succes poate fi considerat, în cel mai bun caz, un măscărici"[7].

Matisse a schimbat modul în care vedem lumea și, prin urmare, ne este greu astăzi să înțelegem disprețul aproape generalizat pe care l-au provocat tablourile sale. El, soția lui, Amélie, și copiii lor au trăit în sărăcie vreme de mulți ani. Matisse ar fi putut

[7] Hilary Spurling, *The Unknown Matisse* (*Matisse cel necunoscut*), Penguin, Londra, 1998, p. 59.

câștiga excelent dacă ar fi pictat convențional, dar nu și-a putut trăda acel „eu", persoana care știa el că este.

Copil mic fiind, Simone de Beauvoir era o sursă de încântare pentru părinții ei. Era foarte isteață, își iubea sora mai mică, pe Poupette, și era cuminte. În primii ani, fusese înclinată spre izbucniri temperamentale, dar, când germanii au invadat Franța în 1914, „mi s-a explicat că, dacă eram cuminte și pioasă, Domnul avea să salveze Franța". Preotul de la cursurile Désir o felicitase pe mama ei pentru „sufletul meu frumos"[8]. Și totuși, era prea isteață și avea un spirit de observație prea ascuțit ca să nu observe că adulții care o judecau nu-și impuneau aceleași standarde ridicate pe care i le impuneau ei. La vârsta adolescenței, scriind despre o ceartă avută cu părinții, ea spunea: „M-am gândit la o metodă de apărare: să dau răspunsuri liniștitoare, să mint; dar nu m-am împăcat cu ideea: mi se părea că mă trădez pe mine însămi. Am hotărât să «spun adevărul, dar cu brutalitate, fără comentarii», astfel aveam să evit în același timp de a-mi disimula gândirea și de a mi-o dezvălui. Nu era deloc o metodă abilă, căci îmi contrariam părinții, fără să le astâmpăr curiozitatea"[9]. Părinții ei o comparau — dezavantajând-o — cu sora ei. „«Pe Poupette sigur o s-o măritäm» preziceau încrezători părinții mei."[10]

Și în cazul lui Matisse, și în cazul Simonei de Beauvoir, exista o nepotrivire între persoana care știau ei că sunt și lumea în care trăiau, dar ei aveau două mari avantaje. Unul dintre ele a fost că ambii aveau câte un frate care accepta (sau, în cazul lui August, „suporta" ar fi o descriere mai bună) ceea ce era celălalt. Al doilea avantaj a fost că ambii posedau un talent enorm, pe baza căruia și-au putut construi un mecanism defensiv în fața angoasei de a fi anihilați ca persoane și au putut crea opere de artă. După ce și-a pierdut credința catolică, Simone de Beauvoir a luat o decizie în privința viitorului său. Ea scria:

[8] Simone de Beauvoir, *Amintirile unei fete cuminți*, *op. cit.*, p. 22.
[9] Ibid., p. 177.
[10] Ibid., p. 169.

> Dacă îmi dorisem cândva să mă fac învățătoare, fusese pentru că visam să fiu propria mea cauză și propriul meu scop; gândeam acum că literatura o să-mi îngăduie a-mi împlini această dorință. Ea avea să-mi asigure o nemurire care să compenseze veșnicia pierdută: nu mai exista niciun Dumnezeu care să mă iubească, dar urma să ard în milioane de inimi. Scriind o operă hrănită cu propria mea poveste, aveam să mă creez și pe mine, din nou, justificându-mi existența.[11]

Când s-a căsătorit cu Amélie, Matisse a avertizat-o că, oricât ar fi iubit-o, mereu avea să iubească mai mult pictura. Lucra aproape fără încetare. La o vârstă extrem de înaintată, când nu mai avea forța fizică să picteze, decupa forme minunate din hârtie colorată. Întotdeauna, munca lui avea în spate o presiune enormă. Când Louis Aragon l-a întrebat în 1942 de ce muncește în felul acela, i-a răspuns simplu: „E vorba de autoapărare".[12]

Nici Matisse și nici Simone de Beauvoir nu vorbeau despre vreun eveniment rar și deosebit. Vorbeau despre genul acela de evenimente care ne populează viețile, care se inserează în cursul lin al zilelor noastre. Cu toții cunoaștem prea bine astfel de evenimente. Să spunem că ești acasă, așteptând să sosească persoana care dă o formă, siguranță și un scop vieții tale. Minutele se scurg unele după altele. Persoana nu vine. Începi să te simți neliniștit și te liniștești cu explicații de tipul „a avut mai mult de lucru", „e aglomerat traficul", dar o asemenea liniște se topește în scurt timp. Simți o strânsoare în piept, palmele ți se umezesc de transpirație, îți vin în minte imagini cu accidente. Încerci să îți distragi atenția cu sarcini mărunte, dar nu te poți concentra. Îți auzi inima bătând cu repeziciune, iar strânsoarea din piept se transformă

[11] Ibid., p. 131.

[12] Louis Aragon, *Matisse: A Novel* (*Matisse: un roman*) citat de Hilary Spurling în *Matisse's Pyjamas* (*Pijamaua lui Matisse*), New York Review of Books, 11 august 2005, pp. 33–36.

într-o durere sfredelitoare. Vrei să fii asigurat că totul va fi bine, dar singura persoană care te poate liniști este cea pe care o aștepți. Poți încerca să îți spui că, și dacă s-a întâmplat lucrul de care te temi cel mai tare, o să te descurci, dar știi că nu e așa. Viața nu va mai avea sens și vei avea o cădere, așa cum ai acum, când valurile de teamă te trec și te învăluie. Simți că te lasă nervii, că te spargi precum o vază de porțelan dărâmată de o lovitură. Apoi se deschide ușa și persoana iubită e în fața ta. Urmează un moment de nemișcare, apoi fragmentele din tine care se roteau haotic se strâng din nou laolaltă. Ești întreg și în siguranță.

Sau să presupunem că auzi de la bursa zvonurilor de la birou că firma urmează să fie reorganizată. Faci parte dintr-o echipă care a muncit bine împreună multă vreme. Ești sigur că șeful tău are o părere bună despre tine, dar poate ai înțeles greșit. Brusc, o durere te fulgeră în piept, iar inima începe să îți bată nebunește. Încerci să faci conversație cu oamenii, dar nu reușești să respiri cum trebuie și palmele ți se lipesc de orice atingi. Te duci în biroul șefului tău ca la execuție. Când șeful îți dă lovitura și îți spune că echipa ta va fi dezmembrată, iar sarcinile tale vor fi preluate de altcineva, nu accepți consolarea pe care ți-o oferă spunându-ți că referințele pe care ți le va da vor fi pline de apreciere și, cu siguranță, vei obține în scurt timp un alt post. Cum ai putea să auzi ceva, știind că ești pe cale să dispari ca un nor de fum în vânt? Imaginea ta din oglindă nu te asigură că mai ești acolo. Dacă toți oamenii ce reprezintă structurile care te susțin dispar, cu siguranță vei dispărea și tu. Încerci să fii logic, practic, să îți faci de lucru, dar indiferent cât ai munci, nu vei reuși să stingi groaza pe care o simți.

Poate că ai avut un parcurs sinuos, cu viața decurgând în felul anticipat de tine cu bucurie și, dintr-odată, fără nicio avertizare, se întâmplă ceva care îți demonstrează că viața ta nu e așa cum crezi.

Michael Leunig este un desenator australian ale cărui lucrări pun acel tip de întrebări care îi jignesc pe oamenii ce cred că punctele lor de vedere sunt absolut corecte și nu trebuie puse

vreodată la îndoială de altcineva. Ca un suflet bun ce e, Michael și-a făcut numeroși dușmani care ar putea lovi când se așteaptă mai puțin. După ce un ziar danez a publicat o serie de caricaturi care îl înfățișau pe Profetul Mahomed, numeroși musulmani s-au simțit ofensați, iar un ziar iranian a inițiat un concurs de caricaturi care batjocoreau Holocaustul. Într-o seară de vară, Michael tocmai se pregătea să își ude grădina, când un telefon din partea unui coleg l-a avertizat asupra faptului că una din propriile-i caricaturi fusese transmisă la concursul iranian de caricaturi. Ulterior, a scris:

> M-am dus în lumina crudă a internetului și, acolo, pe site-ul iranian, așa cum îmi fusese descris la telefon, se găsea una dintre caricaturile mele, perimată, amplasată la vedere ca prima înscriere în celebrul concurs internațional. Un băiat autohton face o faptă bună. În plus, un text fals cu numele meu, prin care se exprima sprijinul pentru musulmanii din lume, mi se dezvăluia misterios pe ecran. A fost o dezamăgire subită. Există un moment de confuzie aproape religios, când mintea se frământă căutând înțelesuri și puncte de referință, dar, în realitate, momentul este unul de cădere liberă, iar stomacul se simte imponderal o vreme, cât cobori într-o lume subterană deosebită, unde trebuie să petreci o perioadă neplanificată. Asta se întâmplă când sunt frapat de adevărul că am fost victima unei înscenări secrete și malițioase, de a fi fost înșelat, și faptul că povestea se va afla în curând, că întorsăturile și distorsiunile vieții mele vor ajunge în scurt timp la extrem, iar consecințele pentru mine și familia mea ar putea fi cumplite.[13]

Iranienii care organizaseră concursul au fost de acord să elimine caricatura și textul falsificat și, în cele din urmă, atenția presei

[13] *The Melbourne Age*, 15 februarie 2006.

focalizate asupra lui Michael a dispărut, însă experiențele de tipul celei descrise aici ne schimbă. Unii oameni devin mai puternici, alții nu. Unii oameni trăiesc cu teama că experiența se va repeta și nu vor fi suficienți de puternici pentru a-i supraviețui. Unii oameni consideră că experiența le-a demonstrat că nu pot fi persoana care cred ei că sunt. Nu pot riposta în modul în care au făcut-o Matisse și Simone de Beauvoir, astfel că nu rămâne din ei decât o fațadă, un fals sine pe care îl văd și cu care vorbesc alți oameni, însă în spatele fațadei nu e nimic, doar un spectru, o fantomă a ceea ce a fost odată. Mulți oameni trăiesc astfel, simțindu-se incapabili să arate lumii persoana din realitate, pentru că asta ar însemna încă o amenințare de anihilare. Mulți dintre ei au sentimentul că nu mai știu cine sunt cu adevărat. Unii se simt foarte vinovați că nu sunt persoana la care se așteaptă familia sau societatea, iar alții sunt plini de resentimente fiindcă alți oameni le-au impus roluri care se află în contradicție cu cine sunt ei, de fapt. A supraviețui amenințării anihilării doar pentru a trăi ca o fațadă duce la singurătate și profundă nefericire.

De asemenea, poate duce la afecțiuni fizice. Unitatea dintre minte și trup este demonstrată actualmente de amplele cercetări privind efectele pe care evenimentele perturbatoare le au asupra funcționării eficiente a sistemului imunitar. În cadrul unei treceri în revistă a acestor cercetări, Suzanne Segerstrom și Gregory Miller au observat că „agenții de stres“ care au avut cel mai puternic efect fizic au fost agenții generatori de stres cu caracter cronic, aceia care „pătrund în viața persoanei, obligând-o să își restructureze identitatea sau rolurile sociale“, când „persoana nu știe dacă și când se va termina provocarea sau poate fi sigură că nu se va termina nicicând“. Studiile desfășurate asupra oamenilor care sunt supuși unei surse de stres cronic, cum este „o leziune traumatică determinând incapacitate fizică, îngrijirea unui partener cu demență gravă sau calitatea de refugiat obligat să își părăsească țara natală din cauza războiului“, toate, situații în care persoana nu mai deține controlul propriei vieți, au indicat că „agenții

cauzatori de stres cronic au fost asociați cu imunosupresia cea mai răspândită, cu scăderi sigure la nivelul aproape tuturor valorilor imune funcționale examinate“[14]. A nu fi persoana care știi că ești te îmbolnăvește.

La stresul produs de amenințarea anihilării ca persoană se adaugă reținerea pe care o avem față de a vorbi despre asta. Când supraviețuim amenințării morții fizice, deseori vorbim apoi despre această experiență, dar când supraviețuim amenințării de a fi anihilați ca persoană, de regulă, nu povestim nimănui. Uneori, ne scapă câte o referire la angoasa noastră. Când prezentatorul de televiziune Graham Norton a fost intervievat de Sue Lawley la *Desert Island Discs*[15], iar aceasta l-a întrebat ce elemente de lux și-ar dori pe insulă, i-a răspuns: „Dintotdeauna am zis că luxul pe care l-aș lua cu mine ar fi o oglindă. Ar fi chiar bună ca să-ți păstrezi sănătatea mentală, să poți vedea că exiști, în loc să fii genul pierdut printre copaci“.[16]

Uneori, încercând să explice ceea ce alții au numit „căderea“ sa, o persoană va descrie cum a resimțit situația în care aproape i-a fost anihilat sentimentul de a fi o persoană. În cadrul unei emisiuni de televiziune despre el, Alastair Campbell, fost director de comunicare al lui Tony Blair, a procedat astfel. A spus: „E ca și cum mintea ta ar fi o suprafață de sticlă foarte fragilă. Și e foarte mare, te chinuiești din ce în ce mai mult să o ții laolaltă. Simți presiunea asupra minții și presiunea asupra trupului și, în cele din urmă, efectiv se năruie în bucăți, explodează. E un fel de cacofonie de zgomote și amintiri, și muzică, și oamenii

[14] S.C. Segerstrom și G.E. Miller, *Psychological Stress and the Human Immune System: A Meta-analytic Study of 30 Years of Inquiry* (*Stresul psihologic și sistemul imunitar uman: un studiu metaanalitic după 30 de ani de cercetări*), Psychological Bulletin, vol. 130, nr. 4, 2004, pp. 601–630.

[15] Emisiune radiofonică a BBC Radio 4 difuzată începând din 1942, în cadrul căreia o personalitate trebuie să facă un exercițiu de imaginație și să spună ce compoziții muzicale, cărți și obiecte de lux în număr de opt ar alege pentru a le lua cu sine pe o insulă părăsită. (*N.t.*)

[16] BBC Radio 4, 2004.

care vorbesc, și discuții diferite, și încerci să faci puțină ordine, și nu poți".[17]

Totuși, de cele mai multe ori, angoasa de anihilare ni se pare mult prea îngrozitoare ca să vorbim despre ea. Avem impresia că, dacă am pomeni-o, frica pe care am resimțit-o ar putea reveni în plină forță. Nu vrem să ne amintim că am avut asemenea experiențe de multe ori în copilărie. Dacă am avut frați, de cele mai multe ori, unul dintre ei a fost cel care le-a provocat.

Poate că aveai doar trei ani și deseori se întâmpla să fii confuz și înfricoșat de numeroase lucruri pe care nu le puteai înțelege. Oamenii veneau și plecau, te luau în brațe și te lăsau jos și nimeni nu-ți spunea ce se întâmplă și de ce. Singura ființă pe care te puteai baza era ursulețul tău. Cu el în brațe te simțeai în siguranță, iar noaptea, când era învelit bine lângă tine, știai că ține la distanță toate lucrurile de acolo, din întuneric. Apoi, într-o zi, fratele tău mai mare, care era cu mult mai înalt, mai puternic și mai rapid, ți-a înșfăcat ursulețul și l-a suspendat peste balustrada unui pod pe sub care curgea un râu adânc și întunecat. Ai țipat iar și iar, îngrozit. Când fratele tău, înduioșat, a ridicat din nou ursulețul peste balustradă și ți l-a dat, țipetele ți s-au transformat în suspine și nu puteai fi consolat. Cum să fii consolat când nu mai existai tu, ci doar bucățele din tine, învârtindu-se încoace și încolo, în haos? În cele din urmă, aceste fragmente s-au reunit, dar tu nu mai erai același de dinainte ca fratele tău să îți ia ursulețul. Experiența aceea te-a schimbat.

Poate că ai fost singur la părinți vreme de patru ani. Lumea îți era compusă din mami, tati și tu. Apoi, mami și tati au început să vorbească despre bebelușul aflat în burtică la mami și tu ți-ai pus mâna acolo și ai simțit bebelușul mișcând. Mai văzuseși bebeluși și arătau ca niște păpuși care se mișcă. Apoi mami a plecat și s-a întors cu un copilaș. Când bunica te-a dus în dormitorul mamei, ai avut un șoc. Mami era în pat cu bebelușul în brațe, iar tati era

[17] *What Makes Alastair Campbell Run?* (*Ce îl face pe Alastair Campbell să candideze?*) BBC1, 15 septembrie 2004, relatare în The Guardian, 16 septembrie 2004.

așezat lângă ea, cuprinzând-o cu brațele, amândoi privind bebelușul, iar felul în care îl priveau ți-a spus că îl iubeau mai mult decât pe tine. Chiar dacă mami te-a chemat la ea și te-ai așezat cu ei în pat, ai știut că acum, că au făcut bebelușul, pe tine nu te mai vor. Un spațiu gol enorm s-a deschis în tine și ai avut sentimentul că ai dispărut pentru totdeauna.

Nu uităm astfel de experiențe din copilărie. Putem încerca să le uităm, dar, reamintite sau nu, ele au efecte profunde. Siguranța ne este subminată și recurgem la unele mecanisme defensive care, asemenea tuturor mecanismelor de apărare, ne împiedică evoluția.

Experimentarea celei mai mari dintre angoasele noastre, aceea de a fi anihilat ca persoană, a constituit dintotdeauna materialul literaturii de excepție. Indiferent de poveste, se ajunge întotdeauna la mecanismele defensive ale personajelor în fața anihilării, în vreme ce criza din poveste este deseori experimentarea angoasei de anihilare a persoanei. La începutul romanului *De veghe în lanul de secară* al lui J.D. Salinger, Holden Caulfield se îndreaptă spre casa profesorului său într-o după-amiază cu frig mușcător:

> Am traversat alergând șoseaua 204. Era un polei îngrozitor și a fost cât pe-aci să cad. De fapt, nici nu știu de ce alergam. Cred c-aveam pur și simplu chef s-alerg. Când am trecut drumul, am avut senzația că, așa, parcă dispar. Era o după-amiază din acelea demente, cu ger năprasnic și fără pic de soare, o după-masă în care ajunge să treci o stradă ca să ai senzația că dispari.[18]

La finalul cărții, simte din nou că dispare, numai că, de data aceasta, este mult mai înfricoșător. A petrecut cinci zile rătăcind prin New York, încercând fără succes să intre în contact cu oamenii, dorindu-și ca fratele lui mort, Allie, să fie cu el. Acum este extenuat fizic. Merge fără țintă pe Fifth Avenue, privind copilașii cu mamele

[18] J.D. Salinger, *De veghe în lanul de secară*, Polirom, Iași, 2001, p. 10.

lor și gândindu-se la surioara lui, Phoebe, și la felul cum se dusese-ră la cumpărături de Crăciunul trecut și „se distraseră grozav“:

> Deci m-am plimbat și m-am tot plimbat pe Fifth Avenue, fără cravată, fără nimic la gât. Și, deodată, mi s-a întâmplat un lucru care m-a îngrozit. De câte ori trebuia să traversez și coboram de pe trotuar, aveam senzația că n-am să mai ajung în partea cealaltă. Aveam senzația c-am să tot cobor, mereu, și că nimeni n-o să mă mai vadă niciodată. Mamă, ce m-am speriat! Nici nu vă închipuiți. Am început să transpir ca nebunul — mi se udase toată cămașa și lucrurile de corp și tot. Apoi mi-a venit o idee. De câte ori ajungeam la câte un colț, îmi închipuiam că vorbesc cu frate-meu Allie și-i spu-neam: „Allie, nu mă lăsa să dispar. Allie, nu mă lăsa să dis-par. Allie, nu mă lăsa. Te rog“. Și pe urmă, când ajungeam întreg și nevătămat pe trotuarul celălalt, îi *mulțumeam*. Și pe urmă, la colțul următor, o luam de la început“.[19]

Pentru a putea scrie despre experiența cvasianihilării senti-mentului de a fi o persoană, trebuie că J.D. Salinger s-a confrun-tat cu angoasa aceasta nu o dată, ci de multe ori. Frica se găsește la tot pasul în scrierile Virginiei Woolf, în jurnalele și în roma-nele ei. În 1926, descria în jurnalul ei ceea ce numea „o stare menta-lă“. Alții ar putea-o numi „angoasă nenumită“. Ea scria:

> M-am trezit cam pe la trei. Vai, vine sfârșitul — ce groa-ză — fizic, un val de durere în jurul inimii — care mă răsco-lește. Sunt de-adevărat nefericită! Sunt la pământ — Doamne, ce-aș vrea să fiu moartă! Mai am doar câțiva ani de trăit, sper. Nu mai pot îndura oroarea asta — (valul ăsta care mă cuprinde).[20]

[19] Ibid., p. 239.
[20] In Hermione Lee, *Virginia Woolf*, Vintage, London, 1999, p. 187

Aici ea descrie teama ca pe un val, iar în alte locuri vorbea despre angoasa ei „redusă la un vârtej“[21]. Imaginile apei se repetă deseori în lucrările ei. Nu a fost o întâmplare că a ales să moară prin înecare. Copil fiind, a trăit ceea ce biografa ei, Hermione Lee, numea „momente de groază profundă sau dezolare“, iar în anii care au urmat, în familia ei au avut loc câteva decese care „i-au intensificat anticiparea unui dușman ascuns pregătit să dea «o lovitură de baros»“. A fost nevoită să își dezvolte „o formă de combatere sau opoziție“. Acest fapt, spunea ea mai târziu, a fost cel care a făcut-o scriitoare, o persoană care să explice scopul acestor șocuri sau lovituri, cum le numea ea. Lovitura s-a transformat în „revelația unei ordini“. „Este un simbol al realității din spatele aparențelor, iar eu o transpun în realitate prin cuvinte.“[22]

Trebuie să ne găsim modalități de apărare în fața amenințării anihilării. Când Holden se simte în pericol iminent de a dispărea, se îndreaptă spre singura persoană în care poate avea încredere, fratele lui, Allie. Părinții lui l-au respins, sora lui, Phoebe, e prea mică pentru a-l ajuta, astfel că numai Allie are forța morală și curajul necesare pentru a-l salva. Numai că Allie este mort. Loviturile suferite de Virgina Woolf au distrus siguranța și ordinea din viața ei. Nu e vorba numai despre morțile survenite în familie pe când era copil, ci și despre agresiunile sexuale suferite din partea celor doi frați vitregi ai ei, George și Gerald Duckworth. Apărarea aleasă de ea a fost să vadă lumea din jur ca pe un simplu set de aparențe. În spatele acestei iluzii se aflau ascunse ordinea și securitatea pe care le putea găsi prin scris.

Problema tuturor mecanismelor de apărare este că nu sunt nimic mai mult decât idei pe care le construim pe baza nevoilor și dorințelor noastre. Sunt păreri despre ceea ce se întâmplă și despre ceea ce s-ar putea întâmpla și, deși se pot baza pe ceea ce știm, se bazează și pe ceea ce vrem să negăm. Apărarea lui Holden are la

[21] Ibid., p. 725.
[22] Ibid., p. 173.

bază negarea faptului că fratele lui e mort și, oricât și-ar dori continuarea existenței lui Allie într-o formă, el știe că Allie e mort. Disprețul pe care îl simte față de sentimentalism și ipocrizie nu îi dă voie să se liniștească la gândul unei vieți de apoi cu sfinți și îngeri. Când istorisirea lui ajunge la final, descoperim că ne spune povestea aflându-se în siguranța îndoielnică a unui spital de psihiatrie.

Apărarea Virginiei Woolf consta în vizualizarea ordinii în spatele aparențelor, dar, deși era conștientă că ordinea este esențială pentru supraviețuirea ei, haosul fiind lucrul de care se temea cel mai mult, inteligența ei pătrunzătoare îi spunea că trăim într-o lume în care lucrurile se destramă, așa cum s-a întâmplat în 1941, când armata germană a fost gata să invadeze Marea Britanie. Mecanismul ei de apărare, cel al ordinii ascunse, nu a mai funcționat și, incapabilă să mai îndure groaza, s-a sinucis.

Evenimentele lumii care ne înconjoară ne pot amenința cu anihilarea noastră ca persoană. Un război poate distruge structurile care ne-au făcut viața sigură, iar alți oameni, prin critica lor, trădare sau neglijare, ne pot arăta că nu suntem persoana care credeam că suntem. Chiar și mai periculos este ceea ce psihanalistul Justin Frank numea „partea mai întunecată a realității noastre interioare — agresivitatea și invidia noastră, realitatea durerii și pierderii, cunoașterea faptului că vom muri“[23]. Aceasta este tulburarea ascunsă de care nu putem scăpa, dar de care ne apărăm mereu.

Spre deosebire de psihiatri, psihanaliștii au admis întotdeauna ceea ce Justin Frank numea „angoasa înnăscută de destrămare“. „Cea mai amenințătoare dintre temerile bebelușului este teama de fragmentare, de pierdere a sentimentului fragil, în curs de formare, al sinelui.“[24] Psihanaliștii au știut acest lucru pentru că despre asta vorbeau pacienții lor, dar psihanaliștii nu erau crezuți de cei mai mulți dintre oameni. Psihanaliștii nu și-au făcut

[23] Justin Frank, *Bush on the Couch* (*Bush pe divan*), Regan Books, New York, 2004, p. 63.
[24] Ibid., p. 64.

nicio favoare prin faptul de a-și fi creat un jargon exclusiv și a fi scris într-un mod care părea deseori deosebit de condescendent cititorilor care nu făceau parte din cercul intern al analiștilor. Dat fiind că subiectul se referea la spaima cea mai mare a oamenilor, puțini au fost cei suficient de curajoși și de perseverenți încât să citească lucrările psihanaliștilor, astfel că înțelepciunea lor a fost considerată de cei mai mulți o absurditate exagerată. Cum ar putea bebelușii să aibă idei complexe despre mamele lor și despre propriile nevoi și dorințe? Numai că, de atunci, studiul științific al creierului și ale dezvoltării acestuia a indicat că psihanaliștii aveau dreptate.

Oamenii de știință care studiază creierul au făcut mai mult decât să arate că psihanaliștii aveau dreptate în privința a ceea ce știu bebelușii. Tot ei au arătat și că doi filosofi foarte diferiți, născuți la distanță de secole, aveau dreptate. Este vorba de Epictet și Spinoza.

Epictet era un filosof al Greciei Antice, care a observat ce fac oamenii și a notat: „Oamenii nu sunt afectați de ceea ce li se întâmplă, ci de cum înțeleg ei ceea ce li se întâmplă". El a observat că acțiunile oamenilor depind de felul în care interpretează ei evenimentele, nu de evenimente în sine. Acest punct de vedere explică de ce indivizii reacționează atât de diferit la același eveniment. Fără îndoială că Epictet a ajuns la această concluzie discutând cu oamenii despre motivele pentru care fac ceea ce fac și, astfel, oameni diferiți explicau cum interpretarea pe care o dădeau unui eveniment se datora experiențelor din trecut. Dat fiind că nu există doi oameni care să aibă exact aceeași experiență, nu există doi oameni care să poată interpreta un eveniment exact la fel. Epictet nu cunoștea modul în care sunt stocate amintirile în creier și cum percepe creierul, dar ceea ce se știe astăzi despre creier ne arată că Epictet avea dreptate. Comportamentul nostru nu este determinat de ceea ce ni se întâmplă, ci de felul în care interpretăm ce ni se întâmplă. Neurologul Antonio Damasio explică modul în care funcționează creierul:

> Tiparele neurale și imaginile mentale corespondente ale obiectelor și evenimentelor exterioare creierului sunt creații ale creierului legate de realitatea care le determină crearea, nu imagini pasive oglindite ale respectivei realități... Nu există o imagine a obiectului transferată pe cale optică dinspre retină spre cortexul vizual. Partea optică se oprește la retină. Dincolo de ea sunt transformările fizice care se produc în continuumul de la retină la cortexul cerebral. La fel, sunetele pe care le auzi nu sunt trâmbițate dinspre cohlee spre cortexul auditiv de vreun megafon.[25]

Aceasta înseamnă că suntem incapabili să percepem realitatea direct. Nu putem percepe decât semnificații sau imagini, cum le numește Damasio, pe care creierul nostru le-a construit.

Spinoza era un filosof de origine portughezo-iudaică, născut în 1632, care și-a petrecut scurta viață în Olanda. A studiat, respingând-o, sugestia lui Descartes cum că sufletul (sau mintea) este separat de trup, concept care a constituit un impediment enorm în calea percepției noastre despre noi. Abia în ultimii 20 de ani, medicina a trebuit să recunoască precaut faptul că modul nostru de a gândi ne poate afecta funcționarea eficientă a corpului. În marea sa lucrare, *Etica*, Spinoza a sugerat că mintea și trupul au la bază aceeași materie și, sunt, în fapt, una. Și el considera că sinele, ceea ce numești „eu“, „mine“, „însumi“ și ceea ce a arătat Damasio că se mărește lent, pe măsură ce se dezvoltă creierul, se luptă să supraviețuiască și din această luptă provine noțiunea care ne domină viețile, ideea necesității de a fi bun. (Dacă ai frați, amintește-ți cât timp ai petrecut încercând să le arăți părinților că ești „mai cuminte“ decât frații și cât de îngrozitor te simțeai când nu reușeai.)

Citatul provine din Propoziția 18 din partea a IV-a a *Eticii* și spune: „Baza virtuții este însăși năzuința (*conatum*) de a-și menține

[25] Antonio Damasio, *The Feeling of What Happens* (*Senzația a ceea ce se întâmplă*), Vintage, Londra, 2000, pp. 199–200.

existența proprie și fericirea constă în putința omului de a-și menține existența". În latină, propoziția este este: „*Virtutis fundamentum esse ip sum conatum proprium esse conservandi, et felicitatem in eo consistere, quod homo suum esse conservare potest*".[26]

Spinoza a scris în latină, iar cuvintele pe care le-a folosit au conotații ușor diferite de echivalentul lor în limba engleză. *Virtutis* se traduce prin virtute, dar sensul latin se mai referă și la a avea puterea și capacitatea de a acționa. Cu toții vrem să ne considerăm buni și știm cu toții cât de important este să ne conducem singuri viețile și să înfăptuim ce e de înfăptuit. De asemenea, termenul latin *conatum* este tradus aici prin năzuință, dar înseamnă mai mult decât simpla încercare. Sensul e acela de a căuta și de a se sforța.

Pornind de la lucrările neurologului Jaak Panksepp, specialista în zoologie Temple Grandin a indicat că sentimentul căutării este unul primar, alături de furie și frică. Ea scria: „Animalele și oamenii împărtășesc o nevoie puternică, primară, aceea de a căuta ceea ce le este necesar în viață. Depindem de această emoție pentru a supraviețui, deoarece curiozitatea și interesul activ pentru mediu ajută animalele și oamenii să găsească lucruri bune, precum hrană, adăpost și un partener, ajutându-ne totodată să ne ferim de lucruri rele, cum sunt prădătorii"[27]. Oamenii nu caută doar lucruri bune pentru a supraviețui, ci caută și acei oameni și acele situații care să le sprijine sentimentul de a fi o persoană.

În secolul al nouăsprezecelea, cei mai mulți erau de părere că bebelușii nu resimt mai mult decât ceea ce psihologul William James numea „o confuzie bubuitoare, bâzâitoare". Acum știm că lucrurile nu stau așa. Cercetările psihologilor dezvoltării au indicat că bebelușii se nasc într-o lume pe care o găsesc deosebit de interesantă. Sosesc cu anumite talente, care le canalizează interesul spre acele domenii ale mediului de care au cea mai mare nevoie.

---

[26] Antonio Damasio, *În căutarea lui Spinoza*, Humanitas, București, p. 164.

[27] Temple Grandin și Catherine Johnson, *Animals in Translation* (*Animale în schimbare*), Bloomsbury, Londra, 2005, p. 94.

Sunt complet dedicați conferirii unei semnificații mediului lor. Această abilitate de a înțelege ce li se întâmplă nu apare la naștere, ci se dezvoltă încet încă din perioada petrecută în uter. Pe măsură ce li se dezvoltă creierul, bebelușii ajung să poată distinge plăcerea de durere. Încep să observe cum un anumit eveniment urmează întotdeauna altuia, apoi încep să folosească apariția primului pentru a-l prevedea pe cel de-al doilea. De exemplu, în pântece fiind, un copil poate observa că un anumit tip de muzică este urmat întotdeauna de un sentiment plăcut de ușurare, în vreme ce mama lui se așază sau se întinde. Odată născut, copilul are o reacția de alertă, respectiv interpretarea sa cum că „urmează să se întâmple ceva plăcut" ori de câte ori se aude o anumită bucată muzicală. Astfel, numeroase mame din Marea Britanie au descoperit că bebelușii se nasc cunoscând deja melodia de pe genericul popularului serial de televiziune *Vecinii*[28].

Creăm semnificație pentru a putea prevedea ce se va întâmpla. Suntem ființe creatoare de sens pentru a putea fi ființe creatoare de previziuni. Dacă putem prevedea ce se va întâmpla, vom fi în siguranță. Interpretăm ce se întâmplă și ne dorim ca interpretările noastre să fie validate de evenimente și de alți oameni. De exemplu, gătești un fel de mâncare pentru prietenii tăi și, atunci când îl servești, interpretarea ta este „știu sigur că le va plăcea". Aștepți laudele care îți validează interpretarea, dar te uiți și la felul în care prietenii tăi mănâncă mâncarea respectivă, ca să vezi dacă nu cumva sunt doar politicoși când își spun ce bună este. Ne dorim ca semnificațiile noastre să fie validate pentru că astfel ne simțim în siguranță. Lipsa de validare ne face anxioși. Simțim că nu doar ideile noastre, ci și noi înșine am fost invalidați.

Sentimentul de a nu fi validat ca persoană este cauzat de felul în care toate înțelesurile pe care noi le creăm fuzionează într-o

[28] *Neighbours* (în engl. în orig.) este un celebru serial australian de televiziune difuzat începând din 1985, aparținând genului *soap-opera,* care aduce în prim-plan viața și problemele cu care se confruntă locuitorii unei suburbii fictive din Melbourne. (*N.t.*)

structură de semnificație pe care o resimțim ca sentimentul nostru de a fi o persoană, ceea ce numim „eu", „mine", „însumi". Neuropsihologul Paul Broks scria:

> Creierul și-a dezvoltat sisteme dedicate cogniției sociale și acțiunii. Construiește un model al organismului din care face parte și, dincolo de el, o reprezentare a locului respectivului organism în raport cu alte organisme similare: oamenii. Ca parte a acestui proces, asamblează un „sine" care poate fi privit ca dispozitivul pe care oamenii îl folosesc ca mijloc de negociere a mediului social.[29]

Asta înseamnă că, în interiorul tău, nu este un eu miniatural, ocupat să creeze semnificație. Tu însuți ești structura ta de semnificație; structura ta de semnificație ești tu. Structura ta de semnificație este cea care creează semnificație.

Numai puține semnificații din structura ta de semnificație sunt transpuse în cuvinte. Cele mai multe iau forma imaginilor. Unele sunt imagini vizuale, altele sunt sunete și voci. Poți avea o imagine a corpului tău adoptând o anumită poziție, sau o imagine tactilă în care cineva te atinge sau atingi tu pe cineva. Imaginile pe care le avem despre arome și mirosuri pot fi un puternic mecanism de declanșare a unor amintiri care sunt ele însele imagini. Damasio nota:

> Imaginile sunt construite atunci când fie angajăm obiecte, de la persoane până la locuri și la dureri de dinți, din afara creierului către interiorul acestuia, fie când reconstruim obiecte din memorie, dinăuntru în afară, așa cum erau. Faptul de a crea imagini nu încetează niciodată, câtă vreme suntem treji, ba chiar continuă parțial în timpul

[29] Paul Broks, *Into the Silent Land* (*În lumea tăcută*), Atlantic Books, Londra, 2004, p. 51.

somnului, când visăm. Se poate spune că imaginile sunt moneda minților noastre.[30]

Multe dintre aceste imagini au luat ființă cu mult timp înainte ca noi să fi avut un limbaj în care să creăm semnificații. Psihologii care studiază dezvoltarea copiilor au elaborat experimente pentru a vedea dacă bebelușii își dezvoltă anumite concepte și dacă respectivele concepte dezvoltate de bebeluși sunt direct legate de limbile pe care copilul le aude vorbite în jurul lui. În coreeană există un verb care se referă la a pune ceva într-o cutie în care încape fix, și un alt verb care se referă la a pune ceva într-o cutie în care încape și mai rămâne loc, însă, în română, așa cum tocmai am arătat, este necesară o succesiune de cuvinte pentru a comunica fiecare dintre idei. Unor copii de cinci luni li s-au arătat perechi succesive de obiecte, fiecare dintre ele fiind compusă fie printr-o potrivire fixă, fie una care lasă loc. Curioși fiind, bebelușii privesc mult și bine la ceva nou, dar se plictisesc și se uită în altă parte în cazul obiectelor pe care le-au mai văzut. Astfel că, măsurând cât timp privește bebelușul ceva, psihologii pot determina dacă bebelușii văd un lucru ca fiind diferit de un altul. Copiii englezi, cărora li se arătaseră cutii mai mari atât de mult, încât se plictisiseră, priveau cu interes cutiile cu potrivire exactă, întrucât vedeau că sunt diferite. Era clar că, la cinci luni, și copiii care auziseră vorbindu-se doar limba engleză îmbrățișau conceptele de „potrivire exactă“ și „potrivire lejeră“[31].

Psihoterapeuții care lucrează cu copii mici raportează deseori că, prin joc, copilul repetă ceea ce a fost numit amintiri implicite, comportamentale sau procedurale. Phil Mollon scria:

Deși absente din conștiință și sistemul lingvistic, aceste amintiri pot fi înfricoșător de exacte; în schimb, memoria

[30] Damasio, *The Feeling of What Happens*, op. cit., p. 318.
[31] *New Scientist*, 24 iulie 2004, p. 8.

> verbală e dependentă de conștientizare și supusă la numeroase distorsiuni și cosmetizări creative. De exemplu, Terr a observat că, dintre 20 de copii cu istoric documentat de traumă, niciunul nu a putut oferi o descriere verbală a evenimentelor de dinaintea vârstei de doi ani și jumătate, însă, dintre aceștia, 18 au indicat prin comportament și joacă o amintire traumatică; de exemplu, un copil care fusese molestat sexual de o dădacă în primii doi ani de viață nu reușea, la vârsta de cinci ani, să își amintească numele dădacei sale și nega că ar ști că a fost abuzat, însă în jocul lui a reprodus scene care replicau exact un film cu caracter pornografic realizat de dădacă.[32]

Cu toții avem amintiri implicite din primii ani de viață. Pe o scală a ororilor posibile, aceste amintiri ar putea să nu fie deosebit de traumatizante, numai că, fiind vorba despre prime întâlniri, le-am considerat surprinzătoare și poate șocante. Se poate să fie amintiri despre cum eram ținuți în brațe de un frate mai mare, fără experiență, dar cu multă dragoste, la începutul a ceea ce a devenit o prietenie de-o viață, sau se poate să fie despre cum am avut norocul de a fi scăpat cu viață din mâinile unui prim-născut furios că e înlocuit. Adult fiind, primul născut poate povesti amuzat despre cum a încercat să scape familia de intrus. Fratele mai mic nu își amintește conștient de incidentul în care, poate, pe culmea unui deal abrupt, băiatul mai mare a ridicat frâna unui cărucior în care dormea frățiorul lui, însă ascultă fără să zâmbească și știe de ce nu a avut niciodată încredere în fratele lui.

Damasio folosește termenii de *sentiment* și *emoție* pentru a distinge între ceea ce experimentăm conștient și ce se petrece inconștient. Sentimentele sunt conștiente și evoluează numai odată cu

---

[32] L. Terr, „Childhood Traumas: An Outline and Review". *American Journal of Psychiatry*, vol. 148, 1991, pp. 10–20, citat în Phil Mollon, *Remembering Trauma* (*Amintirea traumelor*), Wiley, Chichester, 1998, p. 34.

dezvoltarea conștiinței, dar emoțiile apar de timpuriu în creierul în curs de dezvoltare și continuă să acționeze chiar dacă e posibil ca noi să nu avem amintiri conștiente despre ele. Damasio a putut să demonstreze acest fapt cu ajutorul unuia dintre pacienții săi, David, „care avea unul dintre cele mai grave defecte de învățare și memorie înregistrate vreodată [și care] nu poate învăța absolut nimic nou". Chiar și așa, David a fost pus într-un context de genul tipul-bun-și-tipul-rău, în care un membru al personalului l-a ajutat, iar altul nu, apoi, când i s-a dat sarcina de a alege dintre patru fotografii pe cea a persoanei la care ar apela pentru ajutor, l-a ales pe tipul bun în peste 80% din cazuri, rezultat care nu s-ar fi putut datora purei întâmplări. Nu își amintea să fi întâlnit anterior vreuna dintre persoane, deși acest lucru se întâmplase, numai că emoția trezită de situația cu tipul bun și tipul rău nu dispăruse[33].

Damasio a trebuit să facă o distincție specială între sentimente și emoții datorită caracterului neurologic al cercetărilor sale. Dat fiind că eu scriu despre semnificație, și fac apel la neurologie doar ca să arăt cum cercetările din domeniul neurologiei sprijină afirmațiile mele despre semnificație, voi folosi cuvintele *sentiment* și *emoție* interschimbabil.

Relațiile dintre frați sunt întotdeauna niște lucruri extrem de emoționale. Cearta dintre frați este deseori un concurs pentru a-l invalida pe celălalt frate. De exemplu, gândiți-vă la situația frecventă în care doi frați ajunși la vârsta adultă își amintesc de copilărie:

Fratele 1: Crăciunul care mi-a plăcut mie cel mai mult a fost acela când am stat cu tușa Jenny la Inverness.

Fratele 2: N-ai fost acolo. Aveai varicelă și a trebuit să stai acasă cu buni.

Fratele 1: Ba am fost. N-am uitat cum ai mâncat prea multă budincă de Crăciun și ai vomat pe tot covorul din sufragerie. Săraca mama s-a chinuit mult să curețe după tine.

[33] Damasio, *The Feeling of What Happens*, op. cit., pp. 43–6.

Invalidarea fratelui 2 — Negarea adevărului factual al celuilalt. Invalidarea fratelui 1 — Forțarea celuilalt să simtă rușine și vinovăție. Invalidarea fratelui 2 este deranjantă pentru fratele 1 deoarece o parte a structurii de semnificație a fratelui 1 este pusă la îndoială. Totuși, invalidarea fratelui 1 este mult mai dăunătoare deoarece rușinea și vinovăția sunt semnificațiile care afirmă că întreaga structură de semnificație a fratelui 2 este inacceptabilă. Astfel, această rundă de ceartă între frați este câștigată de fratele 1.

Emoțiile sunt semnificațiile implicate în supraviețuirea sau distrugerea sentimentului nostru de a fi o persoană. Ele sunt primele semnificații pe care le putem crea. Ne naștem cu acea părticică a creierului care dă naștere emoțiilor simple de frică și agresivitate. Frica și agresivitatea au de-a face atât cu supraviețuirea fizică, în calitate de corp, cât și cu supraviețuirea în calitate de persoană. Pe măsură ce ni se dezvoltă cortexul și ne naștem, cunoaștem alți oameni și trebuie să dezvoltăm emoțiile complexe ce apar grație interacțiunilor cu alți oameni. Ne naștem știind cât de important este să supraviețuim. Scopul vieții este acela de a trăi, iar scopul faptului de a fi o persoană este să fii o persoană. Le vrem pe amândouă, dar, dacă ne trezim într-o situație în care, pentru a fi persoana care știm că suntem, trebuie să renunțăm la viață, o facem. În contextul gesturilor de mare eroism și în cazul sinuciderilor, persoana a decis că, pentru a fi persoana care știe că este, e necesar să renunțe la viață.

Atunci când sunt felicitați pentru curajul lor, oamenii care și-au riscat viața pentru a-i salva pe alții spun deseori: „Dacă n-o făceam, nu m-aș mai fi putut suporta".

Pentru cea de-a 150-a aniversare a Crucii Victoria[34], în 2004, psihologul Patrick Tissington a realizat un studiu psihologic

[34] *Victoria Cross* (în engl. în orig.) este cea mai înaltă distincție acordată pentru fapte de eroism în fața dușmanilor, în cadrul statelor ce fac parte din Commonwealth și în cadrul fostelor teritorii ale Imperiului Britanic. (*N.t.*)

asupra curajului, studiind toate nominalizările pentru acordarea acestei distincții. El afirma:

> Dacă examinezi toate nominalizările, e clar că nu există un tip de personalitate cu șanse mai mari de a demonstra curaj. Toate formele de existență umană se regăsesc acolo: de la cel decent, moral și cinstit, la ticălosul perfect, care mai târziu va sfârși la închisoare. Un aspect constant pentru toții deținătorii Crucii Victoria este că fiecare pare a fi realmente surprins că a primit-o. Nu e vorba de falsă modestie, ci de sentimentul că pur și simplu făceau lucru corect, că își făceau meseria. Cei care fac cel mai bine față în confruntarea cu focul sunt cei autoeficienți — care au convingerea că dețin un oarecare control asupra rezultatului evenimentelor — iar acesta e un lucru care poate fi antrenat. Uneori, mai e și o ierarhie a temerilor concurente. Mulți dintre cei care au primit distincția spun că teama de a-și dezamăgi camarazii — sau teama de a fi percepuți ca fiind dezamăgitori de către colegi — era mult mai puternică decât orice teamă de dușman. Puși să aleagă dintre două opțiuni proaste, aceea de a fi ucis în luptă era mult mai atrăgătoare decât cea de a trăi cu conștiința faptului că ar fi putut face ceva pentru colegii lor, dar nu au făcut-o.[35]

Oamenii care decid să se sinucidă simt că nu sunt auto-eficienți, cu excepția posibilității de a alege când și cum să își pună capăt zilelor. Mesajul că fiecare dintre noi se duce se referă deseori la faptul că simt că nu au un loc în societatea în care trăiesc, sau că simt că singura modalitate de a se căi și de a fi persoana bună care își doresc să fie este să se sinucidă. Când Spinoza a început să se îndoiască de credința sa evreiască, știa cât e de periculos, pentru

[35] Patrick Tissington, „Bravery is the Management of Fear", *Guardian*, 7 decembrie 2004.

că el cunoștea bine povestea lui Uriel da Costa, despre care sinagoga din Amsterdam considera că a comis o erezie în lucrarea sa *Exemplar Vitae Humanae*. Da Costa a fost obligat să ia parte la o întrunire de la sinagogă pentru a-și lepăda erezia, astfel încât toți să-l vadă căindu-se. Acolo, a fost nevoit să își mărturisească transgresiunile și apoi a primit 39 de lovituri de bici pe spatele dezgolit. În cele din urmă, a fost obligat să se întindă pe pragul ușii, pentru ca fiecare membru al congregației să îl poată călca la ieșire. Fusese astfel iertat și reprimit în sânul credinței. S-a dus acasă, și-a terminat de scris cartea și s-a împușcat[36].

După aproape trei secole și cu doi ani înainte de a se sinucide, scriitorul și supraviețuitorul Holocaustului, Jean Améry, a scris *Hand an sich Legen* (*Sucidul*), un studiu filosofic asupra suicidului. Acolo, a scris „Mor, deci exist“[37]. Deși putem empatiza cu da Costa și cu Jean Améry, nu trebuie să uităm niciodată că, așa cum a scris despre sinucidere istoricul Lisa Lieberman, „A muri în condițiile stabilite de tine înseamnă tot a muri“[38].

Alegerea morții în locul anihilării ca persoană se poate produce în condiții semnificativ mai puțin apropiate de limită. Colegul meu, John, predă la o universitate unde autoritățile, conștiente de nevoia de siguranță, insistă pentru testarea la intervale scurte a alarmei de incendiu. Într-o dimineață, pe când se afla în biroul său și încerca să termine o lucrare urgentă, a sunat alarma de incendiu. John a decis să rămână în biroul lui, să își încuie ușa și să continue să lucreze. După câteva minute, a auzit ușile birourilor de pe coridor descuiate, deschise și apoi închise. Erau probabil paznicii care verificau dacă e goală clădirea. Pentru a evita să fie

[36] Damasio, *Looking for Spinoza* (*În căutarea lui Spinoza*), op. cit., pp. 240–244.
[37] Jean Améry, *On Suicide: A Discourse on Voluntary Death* (*Despre suicid: un discurs despre moartea voluntară*), trad. John Barlow, Indiana University Press, Bloomington, 1999, p. 27, citat în Lisa Lieberman, *Leaving You: The Cultural Meaning of Suicide* (*Părăsindu-te: semnificația culturală a suicidului*), Ivan R. Dee, Chicago, 2003, p. 5.
[38] Ibid., p. 153.

detectat de paznic, s-a ascuns în spatele ușii de la birou. A stat acolo vreme de câteva minute până și-a dat seama că descuiatul și închisul ușilor se datora colegilor săi, care se întorceau în birouri după simularea de incendiu. Mi-a spus: „Nu m-ar fi deranjat să mor ars de viu, dar mi-ar fi fost rușine să mă găsească paznicii".

Rușinea e sentimentul de a fi demascat în calitate de nimic, de nimeni.

Eroismul și suicidul implică semnificații emoționale mult mai complexe decât frica și agresivitatea. Pe măsură ce creierul ni se dezvoltă și începem să interacționăm cu lumea din jur, ne dezvoltăm și alte semnificații emoționale, care implică idei morale și alți oameni, semnificații cum ar fi iubirea, rușinea, vinovăția, gelozia, și invidia. Anxietatea înseamnă „semnificațiile mele ar putea fi pe cale de a fi invalidate" sau „previziunile mele s-ar putea dovedi greșite". Frica înseamnă „semnificațiile mele sunt invalidate". Iubirea semnifică „Persoana aceasta validează cea mai importantă parte a semnificațiilor mele". Fericirea înseamnă „o parte importantă a semnificațiilor mele este validată".

Structura noastră de semnificație operează pe principiul interesului de sine total. Motivația sa este un fel de mândrie primitivă care spune: „Tot și toți trebuie să fie de acord cu mine". Când tot și toți nu fac astfel, mândria primitivă spune: „Cum își permit?!" Acesta este un sistem analog sistemelor noastre corporale care servesc la repararea stricăciunilor și la combaterea factorilor interni și externi care ar putea conduce la boală sau deces. Asemenea lor, mândria primitivă poate fi foarte eficientă să ne protejeze pe termen scurt, dar aceste măsuri pot acționa împotriva noastră pe termen lung. Un sistem imunitar extrem, supraentuziasmat, poate decide să ne ucidă celulele albe, în vreme ce mândria primitivă poate duce la o mare nefericire, din care nu putem scăpa.

Mândria primitivă acționează foarte similar unei mame iubitoare care nu suportă să audă că odrasla ei e vorbită de rău și care se așteaptă ca lumea să îi împărtășească viziunea cum că are un copil uluitor de minunat. Lumea trebuie să facă asta. Mândria

primitivă este jignită atunci când lumea nu îi întâmpină nevoile. În calitate de adulți, ne poate plăcea să credem că am depășit etapa mândriei primitive, dar lucrurile nu stau așa. Ea se regăsește în multe dintre semnificațiile pe care le numim emoții. Furia înseamnă: „Cum îți permiți să mă invalidezi sau să mă împiedici să îmi impun semnificațiile lumii?“ Invidia înseamnă: „Cum îți permiți să ai ceva ce-mi doresc eu“. Gelozia înseamnă: „Cum îți permiți să ai ceva care-mi aparține de drept mie“.

Unele semnificații emoționale încorporează o semnificație a sinelui și consecințele propriilor acțiuni. Vinovăția înseamnă: „Cu am reușit să fiu ce ar trebui și voi fi pedepsit“. Rușinea înseamnă: „Sunt un nimic și trebuie să se știe despre mine că sunt nimic“. O semnificație emoțională poate încorpora un mecanism de apărare. Ostilitatea înseamnă: „Dacă îndrăznești să mă invalidezi sau mă împiedici să îmi impun semnificațiile asupra lumii, te voi ataca“. Dușmănia înseamnă: „Ai încercat să mă invalidezi, iar eu te voi invalida pe tine“. Răzbunarea înseamnă: „Ai încercat să mă invalidezi, dar, prin atacarea și invalidarea ta, voi fi pe deplin validat“.

Mândria primitivă este o modalitate de a crea semnificații care privesc strict supraviețuirea ca persoană. Aceste semnificații au la bază o fantasmă că persoana este centrul în jurul căruia se învârte restul lumii. Această fantasmă este opusă gândirii realiste, atunci când știm că nu suntem decât un element din multele milioane de elemente din cadrul unui univers infinit, indiferent la existența noastră. În cadrul fantasmei, ne vedem obținând tot ce ne dorim — prin gândirea realistă, știm că nu e așa. În fantasmă, putem pune la cale o răzbunare care să ne invalideze dușmanul și să ne valideze pe noi prin triumf — în contextul gândirii realiste, știm că răzbunarea naște răzbunare.

Pe baza fantasmei, mândria noastră primitivă creează mecanismele defensive pe care le folosim pentru a ține la un loc sentimentul de a fi o persoană. Freud considera foarte important mecanismul defensiv al proiecției, în cadrul căruia persoana ia o parte din sine și o proiectează asupra unui obiect sau unei persoane din lumea

înconjurătoare. Într-un fel, toate semnificațiile noastre sunt proiecții. Luăm o semnificație pe care deja am creat-o și o vedem existând în lumea din jurul nostru. Însă e o mare diferență între a ne da seama că am procedat așa și a nu ne da seama. De exemplu, dacă întâlnești pe cineva pentru prima dată și te gândești că „femeia asta e exact ca mama", îți dai foarte bine seama că vezi o persoană străină într-un mod similar celui în care ți-ai perceput mama. Pe de altă parte, să presupunem că tu consideri că a fi invidios înseamnă a fi rău, iar tu vrei foarte tare să te consideri bun. Afli că fratele tău a câștigat o avere la loterie, în vreme ce tu te chinuiești să te descurci cu salariul insuficient. Reacția ta la aflarea veștii despre câștigul fratelui este: „Cum de îți permiți să ai ceva ce îmi doresc eu?", dar nu îți poți recunoaște că îți invidiezi fratele. Îți spui că nu îl invidiezi pe fratele tău. Te mândrești cu modul generos în care ai reacționat și îți spui ție și altora că te bucuri de norocul lui. Apoi începi să observi cum prietenii și colegii fratelui tău îl invidiază. În realitate, se poate ca ei să îl invidieze sau să nu îl invidieze, dar tu așa îi vezi. Ți-ai proiectat invidia asupra lor. Îi spui fratelui tău că ai observat că prietenii și colegii lui îl invidiază și tu îi ești alături, pentru că a fi invidiat poate fi neplăcut, ba chiar periculos. Îi spui că vei face tot ce poți pentru a-l apăra de invidia altora și astfel de asiguri pe tine că ești o persoană virtuoasă. În timpul acesta, propriul adevăr emoțional, „cum de îndrăznește fratele meu să aibă ceva ce îmi doresc eu?", nu a dispărut, ci te roade și se arată în moduri clandestine, prin glumele usturătoare și comentariile pe care le faci despre fratele tău.

Acest tip de proiecție, în cadrul căreia luăm ceva din interiorul nostru și îl considerăm ca existând în afara noastră, negând că am procedat astfel, reprezintă un mecanism defensiv pe care ni-l însușim când învățăm să fim buni. Când se nasc, bebelușii nu își fac griji că ar trebui să fie buni. Ei vin pe lume plini de o încredere în sine neconștientizată, dar o pierd în scurtă vreme, când lumea din jur le spune că trebuie să fie buni, pentru că așa cum sunt ei sunt inacceptabili. A învăța să fii bun este un mecanism defensiv pe

care ni-l însușim ca pe o metodă de a înlătura teama pe care o simțim când adulții de care depindem ne arată că nu suntem acceptabili. A fi bun înseamnă a considera că nu ești niciodată suficient de bun. Suntem învățați că numai oamenii răi consideră că sunt satisfăcători. Oamenii buni încearcă mereu să fie mai buni. A învăța să fim buni ne poate permite să ne găsim locul în societate, dar ne dă și nevoia constantă de mecanisme de apărare. Ne impunem standarde și, atunci când nu reușim să ne ridicăm la înălțimea lor, sentimentul de a fi o persoană ne este amenințat. Un copil mic, care încearcă să împace nevoia de a fi bun cu nevoia lui de a fi persoana care află că e, descoperă și rușinea, simțind că este expus și vulnerabil la anihilare, ba chiar își dorește anihilarea ca să scape de ochii batjocoritori și ostili ațintiți asupra lui. Copiii mici descoperă adesea rușinea din cauza fraților lor mai mari, care râd de ei și îi batjocoresc pentru că nu sunt în stare să își controleze mușchii sfincterului și să facă lucrurile pe care ei le pot face. A învăța să fii bun înseamnă și a învăța să te simți vinovat. Din nou, un copil mic este deseori judecat și considerat necorespunzător de către frații mai mari. Rușinea și vinovăția ne amenință sentimentul de a fi o persoană și, astfel, ne elaborăm un mecanism de apărare împotriva lor.

Învățând să fim buni, ne dezvoltăm o serie de mecanisme defensive pe care le considerăm obiceiuri delicate. Copii fiind, deseori suntem copleșiți de o succesiune de evenimente pe care nu le putem nici prezice și nici înțelege. În scurt timp învățăm că exprimarea nemulțumirii prin trântire la podea și țipete nu este apreciată de adulți, astfel că trebuie să ne găsim modalități de organizare a mediului sau, cel puțin, a acelei părți din mediul nostru asupra căreia avem un oarecare control. Anumite jucării trebuie să ne fie mereu la îndemână și aranjate într-un anume fel, în momente diferite. Considerăm unele obiecte vestimentare sigure și gestionabile, astfel că insistăm să le purtăm în ciuda preferinței mamei pentru alte obiecte. Avem impresia că reușim să câștigăm un oarecare control asupra timpului insistând ca anumite

evenimente să aibă loc cu o regularitate previzibilă și ca ritualul băii și al culcatului să fie mereu îndeplinite în același mod. Astfel, putem ajunge să ne simțim în siguranță, pentru că ni se pare că deținem controlul asupra timpului și spațiului. Dacă părinții și frații ne respectă dorințele de a avea o asemenea regularitate și încearcă să li se conformeze, vom conchide că metodele noastre de control sunt eficiente, astfel că vom continua să le folosim. De-a lungul anilor, se transformă în obiceiurile de la vârsta adultă, legate de curățenie și organizare.

Însă dacă părinții și frații nu reușesc să ne respecte dorințele, devenim din ce în ce mai speriați. Putem simți că suntem absolut neajutorați, că suntem un simplu obiect aruncat de colo-colo de oameni puternici și evenimente imprevizibile. Sau, cu cât devenim mai speriați, cu atât ne agățăm mai tare de strategia noastră de obținere a controlului asupra mediului nostru periculos și ne repetăm la nesfârșit cererile și ritualurile, tot în speranța că ar putea funcționa, în mod magic, și ne-ar putea oferi siguranță. Chiar dacă părinții ne înțeleg și ne respectă nevoia de organizare și de control, frații consideră această nevoie a noastră o slăbiciune pe care o pot exploata. Nu trebuie să surprindă faptul că unele dintre cele mai aprige bătălii ale copilăriei sunt date pe marginea unor lucruri, precum și a amplasării și folosirii acestora.

Copiii pot rămâne în siguranță, demonstrându-și puterea atunci când le interzic fraților lor să le atingă lucrurile, iar frații îi ascultă. Când eram mică, sora mea, care avea cu șase ani mai mult decât mine, îmi interzisese categoric până și să mă apropii de vreunul dintre lucrurile ei. Dacă îndrăzneam să mă apropii de ceva, zbiera la mine și mă blestema dacă descoperea că am atins ceva ce-i aparținea câtă vreme nu era atentă. Cel mai de preț bun al ei era o pereche de căței albi de porțelan, pe nume Gog și Magog, care stăteau pe căminul din sufragerie. Erau o amintire de familie dăruită de bunica din partea tatălui, pe care eu nu o cunoscusem, fiindcă murise înainte ca eu să mă fi născut. Cunoașterea acestui fapt, și, în primul rând, teama pe care sora mea o trezea în

mine când doar mă târam spre căței m-au făcut să îi investesc cu o evlavie și o adorație apropiate de cele pe care persoanele religioase le resimt față de obiectele lor sacre. La mulți ani după aceea, după ce părinții noștri au murit, iar surorii mele i-a revenit sarcina să dispună de toate bunurile lor, m-a chemat în timpul uneia dintre vizitele mele în Australia în camera unde depozitase anumite lucruri de care mai trebuia să vadă. Mi-a arătat câinii de porțelan, înveliți cu o lipsă totală de respect în hârtie de ziar și mi-a spus să îi iau cu mine în Anglia. Eram consternată. Încă mă temeam să ating câinii aceia, iar acum aveam misiunea de a-i transporta în siguranță înapoi în Anglia. Ajutată și sfătuită de prietena mea, Nan, am împachetat și expediat obiectele sacre, pe care le-am instalat apoi într-un loc din casă unde speram că vor fi în siguranță. După un an, sora mea s-a răzgândit și mi-a cerut înapoi câinii. Deja mă obișnuisem cu ei; caracterul lor sacru se estompase. Cu ocazia următoarei mele vizite în Australia, i-am împachetat în valiză și i-am returnat surorii mele. Ea i-a oferit nepoatei ei, care sper că îi va trata cu pioșenia pe care o merită. Au avut puterea de a crea o teamă care a durat cam șaizeci de ani.

În această relatare despre cea mai mare angoasă a noastră și mecanismele noastre de apărare împotriva ei, am încercat să descriu felul în care fiecare dintre noi, luat ca individ, reprezintă o ființă creatoare de semnificație, dar în fiecare etapă a relatării este necesar să vorbim despre prezența altor oameni. Aceasta este dilema cu care trebuie să trăim. Nu putem evita să trăim în propria lume de semnificații, însă nu putem crea semnificații care se leagă într-un mod realist de viața noastră și de lumea pe care o împărțim cu alți oameni, dacă nu ne aflăm în contact cu aceștia. Lăsați de unii singuri, am trăi doar pe tărâmul fantasmelor, rupți complet de realitate. Câțiva dintre copiii abandonați complet de adulți au supraviețuit fizic trăind cu animalele, însă, chiar dacă au fost găsiți și li s-a prezentat modul de viață omenesc, nu s-au alăturat niciodată complet rasei umane. Războaiele și conflictele ne-au oferit mult mai multe dovezi decât ne-ar fi necesare că bebelușii și

copiii hrăniți adecvat și ținuți la căldură, dar care nu au discutat niciodată cu adulții, chiar dacă supraviețuiesc fizic, nu devin niciodată oameni pe deplin. Pentru a învăța să vorbească, bebelușii au nevoie să audă oameni vorbind. Bebelușii creează semnificații, dar au nevoie ca alți oameni să le spună cât de exacte sunt aceste semnificații. Au nevoie ca alți oameni să le explice lumea. Astfel de explicații se pot dovedi utile sau inutile, însă, prin actul de a-i explica unui copil ceva, adultul validează copilul respectiv. Înțelegând ceva mai mult din lume, copilul se simte mai încrezător în sine, iar faptul că adultul a observat copilul și l-a luat în viziunile sale confirmă copilului realitatea propriei existențe.

Singurele amintiri pozitive pe care le am cu sora mea sunt din momentele în care hotăra să îmi dea lecții în vreo privință. Se pregătea să devină profesoară de gospodărie și adora să împartă cunoștințe celor neștiutori. Atunci când se referea la mine, sora mea folosea mereu termenul de „deșteaptă“ cu același dispreț cu care folosea cuvântul „grasă“, dar uneori era de părere că eram o elevă iute și dornică de carte. M-a învățat cum se face patul corect și cum se pune masa. Mi-a prezentat teoria evoluției, deși poate că nu a fost tocmai exactă. Spunea că totul a început în teritoriul dintre Tigru și Eufrat, unde fusese cândva Grădina Edenului. Mama refuza să discute cu noi orice aspect legat de sex, așa că, atunci când am început să am menstruație, la 11 ani, sora mea mi-a explicat ce se întâmplase. Nu a spus nimic despre bărbați, așa că abia când am plecat la universitate, după șase ani, s-a rezolvat o parte a misterului. Însă i-am fost profund recunoscătoare surorii mele pentru că își rezervase timp să mă învețe despre toate lucrurile acestea.

Fără îndoială că, învățându-mă pe mine, surorii mele i-a crescut încrederea în capacitatea ei de a preda. Pentru un frate mai mare, a-l învăța pe unul mai mic înseamnă împărtășirea propriei încântări de a învăța. După cum mi-a spus poetul Michael Rosen, indiferent ce descoperea Brian, fratele lui mai mare, primul său gând era: „Trebuie să îi spun lui Mick“. Era „extrem de interesat să mă învețe pe mine. Orice ar fi învățat la școală, se gândea că

trebuie să vină acasă și să mă învețe. Așa că m-a învățat să citesc. Îmi aduc aminte că aveam cam patru ani și jumătate, spre cinci, iar el avea opt sau nouă. Îl văd șezând cu listele de cuvinte, listele alea afurisite de la finalul cărții, punându-mă să citesc cu voce tare cuvintele. Și înmulțește asta cu un milion. Mult mai târziu, când era entuziasmat de Beethoven și Mozart, stătea și îmi cânta Beethoven și Mozart, spunându-mi: «Asta e tema. Observi reluarea temei?» Iar când i s-a predat analiză matematică, în al cincilea an de gimnaziu, iar eu eram fie în primul an de școală primară, fie în primul de la gimnaziu, încerca să mă învețe analiză matematică! «Uite ce ușor e — doar răsucești cumva curba.» Uneori, pricepeam lucrurile astea, alteori nu. Am beneficiat enorm în urma acestor lecții și mie mi se părea că e aproape multitalentat: putea să picteze cu acuarele, să cânte, se pricepea la matematică, se pricepea la științe, era destul de bun la sport — și avea efectul acela încât, copil fiind, uneori voiam să reușesc, iar alteori mă gândeam: «Nu, nu pot să fac asta, e pe domeniul lui». Prin urmare, efectul era unul dublu“.

Cele mai multe dintre evenimentele din viețile noastre au două sau mai multe efecte, mai ales acele evenimente care implică alți oameni. A trăi cu alți oameni este un lucru deosebit de greu, dar a trăi fără alți oameni este imposibil. Avem nevoie de alți oameni care să ne valideze; acțiunile altor oameni și semnificațiile noastre emoționale, create ca reacție la acțiunile altor oameni, ne pot invalida. Părinții noștri ne validează și ne invalidează, dar frații noștri fac asta și mai mult. Nici nu e de mirare că ne creăm un atașament deopotrivă de iubire și ură față de ei.

Capitolul 2
O relație cum nu mai e alta

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, mii de copii și bebeluși au fost separați de părinții lor. Câțiva norocoși au fost salvați și crescuți de adulți grijulii, însă numeroși au murit, iar alții au fost înghesuiți în orfelinate unde li s-a dat apă și mâncare, însă nu și atenție individuală, personală. La finalul războiului, s-a descoperit că aceia care supraviețuiseră orfelinatelor erau copii bizari, care nu se încadrau cu ușurință în ceea ce s-ar fi putut numi viață obișnuită. În timpul acesta, în America de Sud, un psihiatru pe nume Rene Spitz studia bebelușii dintr-un orfelinat în care beneficiau de îngrijire fizică adecvată, însă erau privați de compania oamenilor, chiar și de posibilitatea de a vedea bebelușii din pătuțurile apropiate. Spitz a descoperit că un procent însemnat dintre acești bebeluși îmbătrâneau, se ofileau și mureau. El a numit această afecțiune depresie anaclitică. Pentru el, era evident că relația mamă–copil înseamnă mai mult decât iubire maternă.

În Anglia, John Bowlby a continuat munca lui Spitz analizând ce se întâmplase cu copiii mici care fuseseră internați într-un spital unde părinții nu erau încurajați să îi viziteze. A observat că, la început, copiii plângeau în semn de protest față de separare, apoi se liniștea și cădeau într-o apatie pe care revenirea părinților nu o modifica substanțial. Pe baza acestor studii și a altora care au urmat, Bowlby și-a elaborat teoria asupra atașamentului, conform

căreia copilul își dezvoltă ceea ce Bowlby denumește „un model de lucru intern“ al mamei, bazat nu doar pe felul cum arată, se aude și miroase aceasta, ci și pe ceea ce face și cât de bine îndeplinește nevoile copilului. Nevoia primordială a copilului este aceea de a se simți în siguranță, astfel că bebelușul care beneficiază de asta din partea mamei devine atașat de ea în mod puternic și pozitiv. Un copil a cărui nevoie de a se simți în siguranță este îndeplinită cu intermitențe sau nu este îndeplinită deloc își formează un tip deosebit de atașament. Diferitele tipuri de atașamente au fost studiate de Mary Ainsworth, iar activitatea sa și cea a lui Bowlby au pus temelia pentru ceea ce este acum o arie imensă de cercetare bazată pe teoria atașamentului. Dacă tastezi „atașamentul mamă–copil“ pe Google, acesta va returna multe mii de referințe.

Primele lucrări despre atașament foloseau noțiunea de „mamă–copil“, dar, în scurt timp, s-a ajuns la concluzia că mama de care se putea atașa copilul nu era neapărat mama sa biologică. Noțiunea a fost schimbată în „figură maternă“, dar a devenit clar că figura maternă nu trebuia neapărat să fie de sex feminin. Astfel, termenul utilizat acum în general este cel unisex de „persoană de îngrijire“.

Modul în care este folosit termenul de „persoană de îngrijire“ pare a implica faptul că aceasta este un adult însă, în realitate, cei mai mulți dintre copiii din toată lumea sunt crescuți de frații lor. În țările în curs de dezvoltare, o mamă care trebuie să continue să lucreze își ține nou-născutul cu ea în primele câteva luni, dar, odată ce acesta a fost înțărcat, e dat în grijă unui frate, care poate fi doar cu câțiva mai mare decât bebelușul. Unii dintre acești frați sunt destul de înzestrați pentru a face față nevoilor copilului, dar altora le lipsește priceperea sau preocuparea. Fără îndoială, există numeroși bebeluși care își creează atașamente față de frați care, în termenii lui Mary Ainsworth, ar fi descrise ca „anxios-evitante“ sau „anxios-rezistente“. În cazul ambelor forme de atașament, copiii știu că au nevoie de persoană de îngrijire, dar descoperă că aceasta nu reușește să îi facă să se simtă în siguranță. În această

situație, unii bebeluși descoperă că e mai bine să evite pe cât posibil persoana de îngrijire, în vreme ce alții vor ca aceasta să le fie prin preajmă, dar se opun tentativelor sale de a-i face să se simtă în siguranță.

Pe vremea când familiile numeroase erau regula în țările dezvoltate, frații mai mari se transformau adesea în figura de atașament, persoana de îngrijire. În familiile aparținând clasei muncitoare, copiii mai mari erau nevoiți să aibă grijă de cei mai mici, în vreme ce, în familiile aparținând clasei mijlocii și în cele înstărite, unde părinții nu jucau un rol direct în creșterea copiilor lor, de care aveau grijă o serie de doici și guvernante, era probabil ca relația cea mai apropiată a unui copil mic să fie cu un frate mai mare. În autobiografia sa, Diana Mosley, născută în 1910, una dintre celebrele fete Mitford[39], vorbește cu venerație și admirație despre tatăl ei, lordul Redesdale, care se aștepta ca toată lumea, familie sau musafiri, să se conformeze regulilor și obiceiurilor sale excentrice. Numai că, în relatarea ei despre copilărie, ea amintește de mama sa, „Muv", doar în trecere, ca de o persoană care se întâmplase să fie prin preajmă. Primele sale amintiri sunt toate cu doica ei. Ea nota:

> După ceai, obișnuiam să stau puțin la ea în poală. Nu-mi dădea atenție, ci continua să-i vorbească Idei, doica noastră. Apoi mă punea jos grăbită, spunând: „Haideți, copii, mergeți repede să vă îmbrăcați".
>
> Ni se puneau hăinuțe curate și eram duși în camera de desen, să o vedem pe Muv. După o oră, dădaca ne lua de acolo, era ora de somn. Îmi spuneam rugăciunea cu ea: Doamne, binecuvintează-i pe mama și pe tata, pe surorile

[39] Este vorba despre cele șase fiice ale familiei aristocrate britanice Mitford, născute în prima parte a secolului XX, cunoscute mai ales pentru discrepanța dintre orientările lor politice — susținătoare ale comunismului, respectiv, fascismului. Diana a fost o adeptă a celui din urmă, iar la a doua ei nuntă, din 1936, a participat Adolf Hitler, în calitate de oaspete de onoare. (*N.t.*)

și pe frații mei, pe doicile Ada și Ida și ajut-o pe Diana să fie o fetiță cuminte, Amin.[40]

Cu numai un an mai mare decât ea era fratele ei, Tom:

Cu doica și Ida mergeam la plimbare; nu luau decât căruciorul vertical și Pam era deseori în el pentru că avea o paralizie infantilă, așa că eu trebuia să-mi târăsc picioarele și mă încălzeam și oboseam teribil. De regulă, Tom și cu mine mergem de mână, iar el nu se oprea nicicând din vorbit. Adoram să îl ascult; era persoana cea mai deșteaptă pe care o știam, în afară de Nancy, dar ea lua lecții de la guvernantă și era mult prea semeață ca să-și facă de lucru cu noi.[41]

Patruzeci de ani mai târziu, Tom a fost ucis în război:

A sosit o telegramă care ne anunța că Tom fusese rănit. Am știut imediat că murise. Fiind apropiați ca vârstă, dintotdeauna fuseserăm mai mult ca frații gemeni decât ca frate și soră. Nu trece o zi să nu mă gândesc la el și să-i jelesc pierderea. Era isteț, înțelept și frumos; iubea femeile, muzica și-și iubea familia.[42]

Poate că doica a fost cea care i-a dat Dianei siguranța fizică, dar fratele ei, Tom, a fost cel care i-a menținut sentimentul de a fi o persoană valoroasă. Era un atașament sigur, în care se regăsea o cantitate mare de iubire reciprocă. Însă nu trebuie pus semnul egalității între atașament și iubire. Putem iubi o persoană și o putem lăsa totuși să plece, dar atașamentul înseamnă a o ține, a nu dori

[40] Diana Mosley, *A Life of Contrasts* (*O viață în contraste*), Gibson Square Books, Londra, 2003, p. 20.
[41] Ibid., p. 20.
[42] Ibid., p. 184.

să-i dai drumul, și, în același timp, a resimți pierderea propriei libertăți. O femeie mi-a descris cum satul irlandez în care crescuse era unul în care „toată lumea era apropiată". Vorbea cu multă căldură despre felul în care toată lumea cunoștea pe toată lumea și oamenii se ajutau între ei, spre deosebire de londonezi, care țin totul pentru ei. Apoi a spus: „Desigur, când aveam 16 ani, abia așteptam să plec mai repede din sat. Nu m-aș fi întors să locuiesc acolo".

Atașamentul implică întotdeauna diferite grade de iubire și ură. Putem fi atașați prin legături de ură la fel de puternic cum putem fi atașați prin legături de iubire.

Atașamentul unui copil față de părintele său este întotdeauna încărcat cu dragoste și iubire pentru că, dacă părintele are puterea de a-l proteja, are și puterea de a-i face rău și pentru că atașamentul îi inhibă independența și libertatea. Însă un copil crește și, în cadrul unui parcurs obișnuit al evenimentelor, problemele acestea sunt rezolvate. Copilul devine un adult care își asumă responsabilitatea pentru sine, iar atașamentul părinte–copil se transformă într-o relație de iubire dezinteresată dintre doi adulți. Desigur, acest lucru nu se întâmplă în cazul tuturor atașamentelor părinte–copil, dar ceea ce numim istoria naturală a atașamentului ne oferă un reper în funcție de care să evaluăm fiecare atașament părinte–copil, luat individual. Atașamentele dintre frați nu au o istorie naturală.

Așa cum vom vedea, multe dintre procesele care leagă copilul de părinte sunt active și în cazul stabilirii legăturii dintre frați. Există însă o serie de diferențe semnificative. În unele dintre relațiile părinte–copil, părintele și copilul concurează pentru iubirea partenerului părintelui, dar, în toate relațiile dintre frați, aceștia concurează pentru atenția, aprobarea și dragostea părinților. Legătura dintre frați se dezvoltă, iar rivalitatea este pusă în scenă într-un spațiu unde percepțiile părinților despre fiecare copil și evenimentele din viața familiei joacă un rol deosebit de important. Mulți frați care s-au luptat unii cu alții, s-au iubit și au fost atașați cresc și se transformă în adulți care împărtășesc o prietenie

apropiată, însă există atât de multe variațiuni posibile la nivelul acestei dezvoltări și atât de mulți frați nu ajung să fie prieteni, încât este imposibil să se descrie o istorie naturală a atașamentului dintre frați. Numai că atașamentele dintre frați sunt atât de importante în viețile multora dintre noi, încât trebuie să încercăm să le înțelegem. În cazul unor atașamente prevalează iubirea, în altele tema centrală este rivalitatea, iar în altele, ura și lipsurile îi distrug pe cei doi parteneri.

Biograful lui Primo Levi, Carole Angier, descria cum, la nașterea surorii lui Primo Levi, Anna Maria, la doar 18 luni după nașterea sa, „el aștepta cu nerăbdare ca ea să crească, să poată vorbi cu ea... Când el avea șapte ani, iar ea cinci, a așezat-o lângă verișoara lor, Giulia, care avea tot cinci ani, și le-a învățat cum se formează literele pe care tocmai le învățase la școală... Pe măsură ce fratele și sora au avansat în vârstă, s-au apropiat până la punctul în care păreau să poată comunica fără a vorbi. Au inventat un limbaj pe care nici măcar părinții lor nu-l puteau înțelege și gândeau și vorbeau atât de repede că erau dificil de urmărit chiar și în italiană“[43]. Carole Angier îl citează pe primul biograf al lui Primo Levi, Fiora Vincenti, care scria:

> Ar fi inexact să numim aceasta o simplă afecțiune între frate și soră. Legătura care s-a dezvoltat între cei doi copii și care a continuat să existe de atunci a fost cu siguranță ceva mai mult: o afinitate spirituală care s-a exprimat prin solidaritate și înțelegere profundă. Levi nu ezită să numească legătura emoțională dintre el și sora lui fundamentală pentru dezvoltarea sa ca ființă umană: legătură care, în mai multe privințe, l-a ajutat să depășească obstacolele introversiunii sale extreme.[44]

[43] Carole Angier, *Primo Levi: The Double Bond* (*Primo Levi: dubla legătură*), Penguin, Londra, 2003, p. xxii.

[44] Fiora Vincenti, *Invito alla Lettura di Primo Levi Mursia*, 1973, p. 31, citată de Angier, *Primo Levi*, op. cit., p. 46.

Introversiunea lui Primo Levi nu era o simplă timiditate, deși, copil fiind, era foarte timid. Era o rezervă — ceea ce Carole Angier numea „trăsătura lui cea mai specifică și mai statornică“[45]. O persoană timidă, rezervată are nevoie de un partener deschis și care poate face partea de socializare în locul ei. Primo a găsit un astfel de partener în sora lui, Anna Maria, care, deși rezervată, era „încrezătoare, deschisă, atrăgătoare... El era mai în vârstă, iar intelectul și cunoștințele lui, superioare. Însă dacă unul dintre ei era liderul, acela era Anna Maria; dacă unul dintre ei era protectorul celuilalt, nu era vorba de Primo pentru Anna Maria, ci invers“[46]. Când frații se completează reciproc în felul acesta, ei formează un atașament care poate înfrunta multe furtuni, deoarece, printr-un astfel de atașament, fiecare îl validează pe celălalt. Când Carole Angier a început sarcina uriașă de a corecta informațiile despre Primo Levi, necesare pentru autobiografie, Anna Maria a refuzat să discute cu ea. Anna discutase cu un alt biograf al lui Primo Levi, Ian Thomson, dar nu-i spusese nimic care să nu fie deja arhicunoscut[47]. Biografii sunt tagmă iscoditoare, fiind bine știut faptul că ei dibuiesc aspectele mai puțin plăcute ale vieții subiecților lor. Anna Maria considera că sarcina ei de a-și valida fratele era una permanentă.

La Hollywood, în anii 1940, Joan Fontaine și Olivia de Haviland erau faimoase nu doar pentru interpretarea lor și pentru aventurile lor amoroase, ci și pentru rivalitatea existentă între ele ca surori. Familia locuia în Japonia când s-a născut Joan, în 1917. Era cu numai 15 luni mai mică decât sora ei, Olivia. După cincizeci și opt de ani, Joan a decis să își scrie autobiografia, *No Bed of Roses* (*Nu tocmai un pat de trandafiri*), după moartea mamei lor și după ce Olivia omisese să o invite la înmormântare. Joan scria: „Numai după ce am încins liniile telefonice de pe o coastă pe

[45] Angier, *Primo Levi*, op. cit., p. xiii.
[46] Ibid., p. 45.
[47] Ian Thomson, *Primo Levi*, Vintage, Londra, 2002.

cealaltă ni s-a permis mie și fiicei mele să participăm“[48]. Autobiografia ei relatează despre cariera ei și căsnicii, însă tema constantă a cărții este relația dintre cele două surori. Joan nota:

> Din cauza unei eczeme produse de regimul cu lapte de capră, fusese înfășurată în vată din cap până în picioare până aproape la doi ani. Mama era deosebit de „atentă la microbi“ și insista asupra unor manevre de îngrijire stricte, un lucru care le-a despărțit pe surori, creând o breșă pe care nu am putut-o umple niciodată. Olivia cea cu ochi căprui și piele măslinie, spunea mama, nu s-a împleticit vreodată spre leagănul surorii ei mai mici, cu păr blond ca de câlți și cu ochi de culoarea alunei... Poate faptul de a fi fost un copil firav are mult de-a face cu resentimentele ei, dat fiind că eu sunt sigură că am fost un copil irascibil, iar în camera copiilor nu mai era cea mai importantă pentru servitori sau părinți.[49]

Făcând o comparație a vieților lor, Joan observa: „De la naștere, părinții și doica nu ne-au încurajat să fim altceva decât rivale, iar carierele noastre nu au făcut decât să accentueze situația“[50]. Când Joan avea șase ani, familia s-a mutat în California, unde, la Universitatea Stanford din Palo Alto, Lewis Terman avea nevoie de copii dotați pentru Testul de inteligență Stanford-Binet, pe care îl elabora. Atât Joan, cât și Olivia au fost testate, însă Olivia se simțea rău în ziua aceea, iar Joan a obținut un punctaj mai mare decât al ei. Joan scria:

> Din păcate, Oliviei i s-au comunicat rezultatele testelor amândurora. Fără îndoială, Joan era dușmanca ei. În afara intruziunii de neiertat în viața ei — nașterea lui Joan —

[48] Joan Fontaine, *No Bed of Roses*, William Morrow, New York, 1978, p. 7.
[49] Ibid., p. 18.
[50] Ibid., p. 102.

> această dovadă ulterioară de aroganță a fost picătura care a umplut paharul pentru sora mai mare. Îmi pare rău că nu-mi aduc aminte de niciun gest de bunăvoință din partea ei de-a lungul copilăriei mele.[51]

În 1941, și Joan și Olivia erau pe lista finală de nominalizări pentru premiile Oscar. Joan a fost cea care a câștigat. Scria:

> Am înlemnit. Mă uitam fix peste masă, unde Olivia stătea chiar vizavi de mine.
>
> — Du-te, du-te, mi-a șoptit ea pe un ton poruncitor.
>
> Uite ce făcusem! Toată animozitatea pe care o simțeam una pentru cealaltă în copilărie, trasul de păr, meciurile sălbatice de lupte, momentul acela când Olivia îmi rupsese clavicula, toate au revenit în viteză, într-o formă caleidoscopică. Paralizia mea era totală. Aveam sentimentul că Olivia va țâșni peste masă și mă va apuca de păr. Aveam sentimentul că am din nou patru ani și mă confrunt cu sora mea mai mare. La naiba, aveam să îi atrag furia din nou...
>
> De fapt, Olivia a îndurat foarte grațios situația.[52]

În 1946, Olivia a câștigat Oscarul. „După ce Olivia și-a ținut discursul de acceptare și a intrat în culise, eu, aflată în apropiere, m-am dus să o felicit. Mi-a aruncat o privire, mi-a ignorat mâna întinsă, și-a strâns Oscarul la piept și s-a îndepărtat chiar în clipa în care fotograful de la *Photoplay* a imortalizat momentul cu aparatul său“[53]. Poate că Olivia se temea că Joan i-ar putea înșfăca Oscarul!

Unii frați concurează unii cu ceilalți pur și simplu pentru că o astfel de competiție dă un plus de încântare și de interes vieților lor, însă, pentru alții, așa cum este cazul cu Joan și Olivia, rivali-

[51] Ibid., p. 30.
[52] Ibid., p. 145.
[53] Ibid., p. 188.

tatea este mult mai importantă decât atât. După cum consideră fiecare dintre frați, succesul celuilalt înseamnă invalidarea celui care a pierdut. Orice competiție, fie ea legată de testele de inteligență sau premiile Oscar, reprezintă o luptă pe viață și pe moarte. Este posibil ca unul dintre frați să nu dorească să ia parte la această luptă, dar, dacă fratele celălalt consideră că succesul fratelui său înseamnă propria invalidare, își va ataca rivalul, iar acesta va trebui să se apere.

Biograful lui J.R. Ackerley, Peter Parker, scria că Joe Ackerley a fost, vreme de un sfert de secol, o figură importantă pe scena literaturii britanice. Din 1935 și până în 1959, Ackerley a fost redactor literar al revistei săptămânale a BBC, *The Listener* (*Ascultătorul*), unde a creat unele dintre cele mai pline de viață și de autoritate pagini despre artă din toate publicațiile perioadei respective... „Era un fapt consimțit că e cel mai mare redactor literar al vremurilor sale — poate dintotdeauna", observa distinsul jurnalist și redactor Anthony Howard[54]. Biografia lui Peter Parker se întinde pe 465 de pagini, însă doar 11 dintre ele sunt dedicate copilăriei lui Ackerley, în ciuda faptului că familia era una deosebită, iar Ackerley însuși era o persoană neobișnuită, la fel cum era și sora lui, Nancy West.

Peter Parker povestește cum mamei lui Ackerley, Netta, o actriță, îi displăceau contactele sexuale și încercase să-i avorteze pe doi dintre cei trei copii ai săi. Avea ceea ce Peter Parker numește „o evazivitate aproape terminală. Deși nu-și dădea seama, Netta trăia în mare măsură în propria-i lume, intrând doar ocazional în contact cu viețile celorlalți. Deseori, efectiv nu avea idee în ce zi e. O parte din problema ei era cauzată de faptul că nu își revenise niciodată pe deplin în urma succesului ei timpuriu de pe scenă, de ingenuă, iar acesta a fost rolul pe care a continuat să îl joace de-a lungul vieții, producând un efect din ce în ce mai macabru"[55].

[54] Peter Parker, *Ackerley,* Farrar, Straus and Giroux, New York, 1989, p. 1.
[55] Ibid., p. 44.

Tatăl, Roger, își păstrase un apartament de burlac în centrul Londrei și, fără știința soției și copiilor săi, o a doua familie s-a insinuat comod pe drumul lui Roger dinspre casă spre biroul din Londra. Considera că „a crește copii este un teren rezervat exclusiv femeilor". „O succesiune de cunoștințe feminine, doici și menajere o ajuta pe Netta să îi crească pe bebeluși".[56]

Primul copil, Peter, s-a născut în 1895, Joe în 1896, iar Nancy, în 1899. Peter a fost trimis la o școală pregătitoare în 1907, iar Joe l-a urmat în 1908. Prin urmare, cei trei frați au fost acasă împreună vreme de nouă ani, în grija servitorilor și a mamei, ea însăși o figură puerilă, pierdură în propriile-i fantasme. Multe trebuie să li se fi întâmplat copiilor în timpul acesta, dar participanții și martorii au rămas tăcuți în privința aceasta. Nancy nu a făcut nicio însemnare despre viața ei. În memoriile sale, *My Father and Myself* (*Tata și cu mine*), Joe a scris mult despre fratele său, Peter, însă de Nancy a amintit doar pentru a o discredita. Scriind despre tatăl său, afirma:

> Nu știu în ce măsură își conducea afacerea, însă casa cu siguranță nu și-o conducea. Chiar și în cazul certurilor de familie, cele pe care le-am avut, disputele de gelozie care izbucneau între sora mea și mama, el intervenea rareori, nu lua partea nimănui și nu punea pe nimeni la loc, deși, de multe ori ar fi trebuit s-o facă.[57]

Însă viețile lui Joe și Nancy au fost departe de a fi separate. Peter a fost ucis în 1918, în ultimele săptămâni ale războiului. Nancy s-a căsătorit în 1926 și a plecat să locuiască în Panama, însă mariajul nu a rezistat. A revenit din Panama în 1932 și, conform lui Peter Parker, „s-a lăsat pe sine și pe copilul ei la mila lui Ackerley. Aceasta avea să fie poziția pe care ea avea să o adopte pentru tot restul vieții fratelui ei"[58]. A continuat: „Respinsă de soțul ei,

[56] Ibid., p. 8.
[57] J.R. Ackerley, *My Father and Myself*, Penguin, Harmondsworth, 1971, p. 76.

incapabilă să facă față unui fiu care avea el însuși semne de tulburare și fiind în război cu mama ei, Nancy îl considera pe fratele său un colac de salvare și se agăța de el cu toată tenacitatea cuiva care se îneacă“[59].

Aici, Peter Parker reflectă ideea că toți prietenii lui Joe se săturaseră de Nancy, toți mai puțin unul, Francis King, care a scris *My Sister and Myself: The Diaries of J.K. Ackerley*. Când Joe a murit în 1967, Nancy, care locuise cu Joe de la tentativa ei de sinucidere din 1949, i-a dat lui Francis un pachet mare, care s-a dovedit a conține jurnalele lui Joe, din august 1948 până în iulie 1957. În ele, Joe scrisese despre prietenii lui, printre care se numărau E.M. Forster și James Kirkup, bărbați care împărtășeau și înțelegeau situația lui de homosexual într-o vreme când homosexualitatea era ilegală. Ei înțelegeau singurătatea și dorința de iubire, chiar și atunci când suspiciunea publică de homosexualitate, ca să nu mai spunem o condamnare pentru această infracțiune, duceau la distrugere publică și, în cazul unei condamnări, la pedeapsa cu închisoarea. Atunci când homosexualitatea a încetat să mai fie un delict, mulți bărbați homosexuali au putut să lege relații de o viață, pline de iubire și recunoscute public. Însă mulți homosexuali au ca iubit ideal o persoană imposibil de găsit și, ca urmare, își petrec cei mai buni ani din viață într-o căutare disperată. Dacă Joe ar fi dedicat scrisului timpul și eforturile dedicate aventurilor sexuale riscante, ar fi lăsat în urmă un volum considerabil de lucrări, nu doar trei cărticele și câteva eseuri. Nu a găsit pacea sexuală până nu și-a luat un câine, pe Queenie, care a devenit marea pasiune a vieții sale. El scria: „Când o priveam, aveam uneori impresia că Prietenul Ideal, pe care nu mi-l mai doream, ar fi trebuit să fie un bărbat-animal, cu mintea cățelei mele, de exemplu, în trupul marinarului meu, trupul masculin perfect, disponibil mereu prin devotamentul unui animal credincios și necritic“.[60]

[58] Parker, *Ackerley*, op. cit., p. 154.
[59] Ibid., p. 156.
[60] Ackerley, *My Father and Myself*, op. cit., p. 192.

În octombrie 1948, Joe a mers să o viziteze pe Nancy, care pe atunci locuia într-o cameră în Worthing. Relatarea lui despre această vizită le trezește multor cititori amintirea vie a acelor vizite pe care mulți dintre noi le fac rudelor și prietenilor, ale căror conversații sunt alcătuite exclusiv din plângeri și scuze pentru a nu fi făcut nimic pentru soluționarea problemelor lor. La finalul acestei relatări, a scris:

> Cândva avea parte de tinerețe, frumusețe, un soț, un copil și de o casă a ei; acum, o femeie care se apropie de cincizeci de ani locuiește cam singură, într-o lipsă absolută de prieteni, în camere mizere de nefamiliști cu 35 de șilingi pe săptămână, gătind pe plită și spălându-și vasele în dormitor, într-un vas de tinichea. Cândva, avea lumea la picioare. Acum, nu mai are nimic și pe nimeni, ci doar pe mine. Iar mie îmi e devotată; am parte, atunci când e calmă, de ce e mai bun din ea, dar ce teribilă e.[61]

Cum de s-a întâmplat ca un frate și o soră, atât de inteligenți, talentați, cândva atât de plini de viață și frumoși, să ajungă la vârsta mijlocie atât de frustrați și nefericiți? De ce nu au putut trăi independent unul de celălalt? Joe pretindea deseori că vrea să scape de Nancy și își amintea adesea cum ea îl critica aspru pentru egoismul lui și lipsa de considerație, numai că, pe cât își doreau să stea despărțiți, pe atât își doreau să stea împreună.

Motivul este ceea ce psihologii numesc principiul întăririi parțiale. Acest principiu îi ține pe împătimiții jocurilor de noroc țintuiți la masa de juc, indiferent cât ar pierde, pe fumători, alcoolici și pe dependenții de droguri lipiți de substanțele lor nocive, indiferent de cât de bolnavi ar ajunge, pe femeile abuzate le face incapabile să își părăsească partenerul care le abuzează, pe clienții mei

[61] J.R. Ackerley, *My Sister and Myself: Diaries (Oxford Letters and Memoirs)*, Oxford University Press, Oxford, 1990, p. 34.

deprimați, atașați anxios de mamele care i-au chinuit, iar pe frați, incapabili să stea laolaltă sau despărțiți. Este vorba despre un principiu pe care îl înțelegem cu toții. Dacă atunci când executăm o anumită acțiune, obținem exact ce ne dorim, ajungem în scurt timp să considerăm că ni se cuvine respectiva sursă de recompense. Mamele care le fac toate voile copiilor și acceptă fără critică sau fără pedepse orice ar face copiii se trezesc în scurt timp reduse la rolul de servitor și preș de la intrare. Dacă, atunci când vrem să executăm o anumită acțiune, suntem invariabil pedepsiți, încercăm să nu repetăm vreodată respectiva acțiune. Copii fiind, descoperim durerea pe care ne-o provoacă invariabil căldura puternică și astfel încercăm să nu ne mai ardem vreodată. Însă atunci când executăm o anumită acțiune și observăm că uneori suntem răsplătiți, iar alteori, pedepsiți, ne tot întoarcem, îndurând pedeapsa în speranța recompensei.

De acest fel era atașamentul lui Joe și Nancy. Relatarea lui Joe despre viața lor împreună, între 1948 și 1957, apare ca o piesă de teatru îngrozitoare, în care o scenă e repetată cu o groază din ce în ce mai mare. De exemplu, Joe își amintea cum, pe vremea când Nancy încă mai locuia la Worthing, el aranjase să o întâlnească la Haywards Heath, ca să facă o plimbare. Voia să plece odată ce s-ar fi terminat plimbarea, însă ea voia să rămână la ceai. El fusese de acord, însă când încercase să plece, ea protestase:

— Vai, Joe, doar nu mă trimiți înapoi în camera aia! Vai, Joe, nu poți face așa ceva, nu poți. Te rog, Joe, te implor. N-o suport, nu, nu. Mi-e frică! Mi-e frică! Mă gândesc tot mereu la sinucidere. O să mă omor, știu eu. Nu, Joe, nu!

Încercase să o calmeze cu o îmbrățișare și să-i explice situația în care se găsea el, în apartamentul lui mic, dar ea îi spusese:

— Ba nu, ba nu, trebuie să fie acum, acum. Nu mai pot aștepta. Mă păcălești ca întotdeauna. O să te duci înapoi și-ai să uiți cu totul de mine[62].

[62] Ibid., pp. 57, 58.

O sărutase și o mângâiase, însă nu voia decât să ia trenul spre casă. Scrisese în jurnal:

> Numai că eram teribil de îngrijorat din cauza poveștii ăleia. Pe lângă furia pe care simțeam față de un astfel de comportament și ura pe care o aveam pentru ea, dat fiind acest soi de șantaj emoțional la care mă supune mereu, trebuie că exista în permanență un soi de notă înnebunitoare, care mă înspăimânta și mă îngrijora. Și îmi pare atât de rău pentru ea, copleșită cum e de atâta gelozie, și totuși atât de dulce, cu cadourile ei și puloverele și degetele pe care le frământă mereu.[63]

În dimineața următoare, i-a trimis lui Nancy un cec de 150 de lire, ca să își cumpere niște haine de iarnă. Ea i-a înapoiat cecul împreună cu o scrisoare în care îi spunea: „Ai făcut tot ce ți-a stat în putință să mă faci să mă simt exilată, nu bine-venită în singura casă unde-mi mai rămăsese să mă duc". Își încheia scrisoarea cu: „Te rog să nu mă mai suni și să nu mai încerci să vii aici. Aș prefera să fiu lăsată în pace acum". Joe a reacționat cu: „Am ieșit imediat după micul dejun și i-am trimis o telegramă ca să îi spun că e invitată în apartament, în care semnam, cu dragoste, Joe"[64].

Probabil că Joe și Nancy elaboraseră această dramoletă îndelung exersată în cei nouă ani petrecuți împreună în copilărie. Copil fiind, Nancy era delicioasă, iar Joe era un băiat deosebit de frumos. Nancy a susținut mereu că Peter fusese fratele ei favorit, dar trebuie că Joe o fascinase. Probabil că Joe procedase ca frații mai mari, de regulă, jucându-se cu surioara lui și necăjind-o, iar uneori mergea prea departe cu necăjitul, mai ales când Nancy nu făcea întocmai ce voia Joe. Una dintre nemulțumirile recurente din jurnalul lui Joe legate de Nancy și de femei în general este că

[63] Ibid., p. 59.
[64] Ibid., p. 62.

nu fac ceea ce vrea el. Când erau copii, Joe obișnuia să o necăjească pe Nancy pentru a o pedepsi. Când se plângea cu voce tare din cauza asta, fără îndoială că mama lor și doicile îl certau pe Joe. De aici, Joe învățase să se simtă vinovat din cauza lui Nancy și să fie furios pe ea pentru că îl făcea să se simtă vinovat. Nancy învățase că modalitatea cea mai bună de a-l face pe Joe să facă exact ce voia ea e să îl facă să se simtă neliniștit și vinovat, lucru care îi reușea când făcea un scandal enorm. Nemulțumirile zgomotoase ale lui Nancy erau o modalitate eficientă de a atrage atenția mamei lor, în vreme ce tatăl lor încerca să potolească gălăgia făcându-i pe plac cu daruri și dulciuri. Joe încerca să scape de ea, dar era atras înapoi la ea de nevoia de a-și șterge vinovăția. Ambilor părinți le lipsea înțelepciunea de a vedea ce se petrece între Joe și Nancy și de a-i ajuta să schimbe acest gen de interacțiune, astfel că ea a fost perpetuată pentru tot restul vieților lor.

Când Joe s-a retras cu reticență de la *The Listener*, nu avea mare lucru de făcut. Nu cu mult timp înainte de moartea lui, un prieten îi împrumutase casa din Brighton pentru două săptămâni. Casa era aproape vizavi de locuința lui Francis King. În introducerea pe care a scris-o pentru *My Sister and Myself,* Francis King nota:

> Joe încetase deja de multă vreme să mai fie redactorul literar de la *The Listener* și, deseori cuprins de lene și plictisit, se apucase de băut serios. Nancy, care dintotdeauna dovedise o nerăbdare demnă de milă de a lua parte la toate activitățile sale, a luat parte și la aceasta. Aproape în fiecare dimineață a acelei vacanțe la Brighton, se îndreptau spre localul nostru, Temple Bar, chiar înainte să se deschidă și, imediat după ce se închidea, puteau fi văzuți cum se târăsc încet sus, pe deal, înspre casa aceea care fusese cândva fără pată și pe care Nancy o curăța rareori.[65]

[65] Ibid., p. 14.

Mai departe, afirma:

> În perioada acestor jurnale, simbioza lui Joe și Nancy era o caricatură înfiorătoare a acelui tip de căsătorie care, lipsită fiind de sex, este ținută laolaltă doar de sentimente de obligație, milă și vinovăție. Numai că, la fel ca în multe astfel de mariaje, cei doi participanți, epuizați de propriile conflicte, au ajuns în cele din urmă la un *modus vivendi* nesolicitant, ba chiar reciproc util. Prietenii lui Joe, mulți dintre ei antipatizând femeile, spuneau deseori că Nancy îi distrusese viața, dar, cu la fel de multă dreptate, se poate spune că, fiind blând numai pentru a fi de fapt crud, el o distrusese pe a ei, în mod subtil.[66]

Victor Cicirelli, un psiholog care a făcut ample cercetări asupra relațiilor dintre frați, a încercat să descrie aceste relații în termenii a trei dimensiuni interconectate, apropierea afectivă, rivalitatea și implicarea, dimensiuni care privesc relațiile dintre Primo și Anna Maria, Joan și Olivia și, respectiv, Joe și Nancy. El a rezumat cercetări aparținând altor psihologi care au încercat să elaboreze diferite tipologii ale relațiilor dintre frați și a conchis: „Împărtășesc probleme comune tuturor tipologiilor: dificultatea de clasificare a tuturor cazurilor și folosirea unor măsurători nominale, care nu permit grade de variație în cadrul unui tip“[67]. Respectiv, relațiile dintre frați variază atât de mult, că nu pot fi transpuse în cutiile precise pe care psihologilor le place să le creeze. Afecțiunea poate predomina în cazul relației dintre Primo și Anna Maria, rivalitatea, în relația dintre Joan și Olivia, iar ura și nevoia de implicare intensă, în aceea dintre Joe și Nancy, însă elemente de afecțiune, rivalitate, ură și nevoie sunt prezente într-o

[66] Ibid., p. 21.
[67] Victor G. Cicirelli, *Sibling Relationships across the Life Span* (*Relațiile între frați de-a lungul vieții*), Plenum Press, New York, 1995, p. 59.

măsură diferită în cadrul fiecăreia dintre cele trei relații. Aceasta este natura atașamentului dintre frați.

ATAȘAMENTUL DINTRE FRAȚI: COPILUL MAI MIC

Deși se bucură de popularitate, teoria atașamentului are parte și de critici. Judy Dunn, ale cărei studii despre relațiile dintre frați sunt larg apreciate, a observat că „una dintre limitările modelului de lucru intern ține de faptul că e atât de vag elaborat, încât poate fi folosit pentru a explica aproape orice. Ce anume este, mai exact, un model de lucru intern? Răspunsurile variază mult.“[68] Judy Dunn a continuat prin enumerarea a nouă interpretări diferite ale modelului de lucru intern. Te voi scuti, dragă cititorule, de o descriere ce anume sunt aceste interpretări, pentru că, în acest scop, ar fi nevoie să recurg la „limba psihologească“ și încerc să nu supun pe nimeni la așa ceva. Nu e surprinzător că Judy Dunn poate enumera nouă interpretări. Ar fi putut la fel de bine enumera nouăzeci și nouă sau un milion. Toți cei care au ascultat prelegerile lui John Bowlby sau care citesc volumul acesta și-au creat propria interpretare a „modelului de lucru intern“.

În lucrările ei, Judy Dunn comentează deseori pe marginea „gamei extrem de largi de diferențe individuale de la nivelul calității relației dintre frați“[69]. Ea scria acest lucru în 1984, dar, în 1993, scria cu mare precauție despre „posibilitatea ca procesele de natură cognitiv-atributivă să fie importante“[70]. „Cognitiv-atributiv“ este termenul în „limba psihologească“ pentru modul în care

[68] Judy Dunn, *Young Children's Close Relationships* (*Relațiile strânse ale copiilor mici*), Sage, Londra, 1993, p. 106.
[69] Judy Dunn, *Sisters and Brothers* (*Surori și frați*), Fontana, Londra, 1984, p. 142.
[70] Dunn, *Young Children's Close Relationships*, op. cit., p. 89.

interpretăm, conferim semnificație elementelor pe care le întâlnim. La momentul acela, era deja conștientă că, în vreme ce observatorii externi consideră că frații cresc în același mediu, de fapt, ei cresc în medii diferite, deoarece fiecare copil percepe mediul în felul său individual[71].

Când scriu cărți și articole de cercetare, psihologii scriu pentru colegii lor. Trebuie să fie foarte atenți cum fac acest lucru. Dacă defăimezi un psiholog pe tema vieții sale amoroase, asta nu va genera decât o bârfă plăcută printre colegi, dar, dacă ai criticat teoria preaiubită a unui psiholog sau, și mai rău, ai adus dovezi cum că teoria e eronată, te-ai angajat într-o luptă pe viață și pe moarte. Și psihologii sunt oameni. Dacă, în calitate de psiholog, ai investit ani întregi din viața ta profesională cercetând o anumită teorie, dacă toate publicațiile profesionale au la bază această teorie, atunci teoria devine o parte a identității tale, iar a o ataca înseamnă a ataca propria persoană. Criticile la adresa teoriei te amenință cu invalidarea.

De la începuturile studiului psihologiei în universități, la finalul secolului al nouăsprezecelea, psihologii și-au asumat postura că își studiază subiectul, oamenii, la fel de obiectiv cum studiază un geolog rocile. Ei au încercat să ignore faptul că, în vreme ce rocile nu studiază geologii, subiecții de studiu ai unui psiholog studiază psihologul. Școala de psihologie care a dominat profesia în secolul douăzeci, behaviorismul, a postulat că nu e important ceea ce se petrece în mintea omului și că tot ce contează este ceea ce face omul. Când psihiatrul și psihanalistul Aaron Beck a indicat o legătură directă între ideile cuiva și depresia cu care se confruntă persoana, psihologii au fost obligați să ia aminte. Însă au fost liniștiți de terminologia aleasă de Beck. Ideile unei persoane deprimate erau „cogniții disfuncționale", iar psihologii, netulburați de niciun fel de cogniții disfuncționale, puteau corecta persoana. Psi-

[71] Judy Dunn și Robert Plomin, *Separate Lives: Why Siblings Are So Different* (*Vieți separate: de ce frații sunt atât de diferiți*), Basic Books, New York, 1990.

hologii care utilizează ceea ce numesc „terapia cognitiv-comportamentală“ au fost dintotdeauna remarcabil de indecișI în legătură cu ideea de a accepta că gândurile noastre ne determină acțiunile.

Dintotdeauna, psihologii au dorit ca studiul lor asupra oamenilor și animalelor să fie o știință — de același rang cu fizica și chimia. Faptul că oamenii gândesc și interpretează a fost mereu un impediment în acest sens. Fizica și chimia și diferitele științe care le-au urmat studiază obiecte care sunt diferite de științele respective. Munca lor are la bază definiții în care obiectul de studiu este descris în funcție de alte lucruri. Astronomii și geologii pot defini Luna ca o piatră care călătorește în jurul Soarelui. Astfel, Luna este o rocă, nu un nor, și călătorește în afara Pământului, nu înăuntrul acestuia. În schimb, caută cuvintele „gând“, „idee“, „convingere“ și „opinie“ în orice dicționar și vei observa că fiecare dintre aceste cuvinte este definit în funcție de celelalte, dar, în esență, toate înseamnă același lucru, ceva ce oamenii fac în intimitatea propriilor minți. Aceste patru cuvine sunt interșanjabile, deși vei observa unele distincții fine legate de situația adecvată în care să fie folosite. Termenii aceștia nu pot fi definiți în funcție de ceva din afara lor. Se referă cu toții la o activitate pe care o cunoaștem prea bine, și anume conferirea continuă de semnificații nouă și lumii noastre.

Semnificația este imposibil de definit clar și neechivoc fiindcă nu are un antonim cu care să poată fi comparată. Nu putem concepe opusul „semnificației“. Folosim noțiunea de „fără sens“, dar vrem să spunem: „Nu-mi dau seama exact ce înțeles e mai bine să dau situației acesteia“ sau „Situația aceasta este inacceptabilă“, lucru la care se referă oamenii când spun „violență fără rost“.

Indiferent ce întâlnim, îi conferim o semnificație. Trăim în semnificație așa cum peștele trăiește în apă. A ieși din semnificație înseamnă a muri.

Suntem ființe creatoare de semnificație. Trăim pentru a crea semnificație și creăm semnificație pentru a trăi.

Scopul vieții este acela de a trăi, iar ființele umane sunt remarcabil de eficiente când vine vorba de a se adapta la ce e disponibil pentru a le permite să supraviețuiască. Consumăm ce hrană ne oferă mediul; ne adaptăm obiceiurile cotidiene climei și ne stabilim relații cu oamenii din jurul nostru. Astfel, atunci când formează atașamente, un bebeluș face tot ce poate cu ceea ce i se oferă. Nicio mamă nu e perfectă, iar frații pot contribui la compensarea deficitelor acesteia.

În literatura privind teoria atașamentului, dezvoltarea de către bebeluș a unui model intern de lucru pentru mama lui este atât de important, încât celelalte modele interne de lucru pe care bebelușul le elaborează sunt trecute cu vederea. Frații sunt rareori aduși în discuție. La fel și tații. Judy Dunn comenta: „Cele mai multe dintre studiile privind parentajul sunt studii privind comportamentul mamelor. În continuare, suntem uluitor de ignoranți în ceea ce privește numeroase aspecte ale comportamentului și relațiilor taților“ [72]. De asemenea, este omis faptul că bebelușul se chinuiește să înțeleagă lumea în care s-a născut. Bebelușii privesc îndelung și cu atenție lumea din jur și, atunci când figurile apar în câmpul lor vizual, încearcă să înțeleagă fața și contextul laolaltă.

La cinci luni, May este în scaunul ei, așezat pe podeaua din bucătărie, și îl vede pe Milo apropriindu-se de ea și îndepărtându-se. Uneori e liniștit, alteori gălăgios când se joacă cu trenulețul de jucărie și se bate cu Fred, fratele lui mai mare. În ziua următoare, May e în mașina mamei sale, în scaunul ei. Vede partea din spate a mașinii. Aproape de ea, Milo e legat cu centura de siguranță în scaunul lui de copil. Nu se poate îndepărta, dar poate face zgomot până când mama, aflată la volan, chiar în fața lui May, îi șușotește să tacă. Milo își întinde brațul, atinge obrazul lui May și spune:

— Bebe.

Se întoarce spre mine, care stau lângă el, își întinde din nou brațul să atingă obrazul lui May și îmi explică:

[72] Ibid., p. 16.

— Bebe.

May privește toate acestea foarte concentrată. Ea nu creează doar modelul ei intern pentru Milo. Ea mai învață, printre alte lucruri, conceptele opuse de aproape și departe. Oamenii și obiectele pot fi aproape și departe; sunetele pot fi aproapiate și îndepărtate. Nu o poate vedea pe mama ei, dar sunetul vocii sale îi transmite că mama ei nu e departe.

S-a dovedit că nou-născuții preferă să privească oamenii în mișcare în locul obiectelor în mișcare. Cercetările desfășurate de Andrew Meltzoff și de alții au indicat că, treptat, copiii își dezvoltă o înțelegere a motivelor pentru care oamenii fac ceea ce fac, ceea psihologii numesc o „teorie a minții". Pentru a înțelege de ce anume face o persoană ceea ce face, este necesar să cunoaștem contextul în care persoana desfășoară acțiunea respectivă. Nu putem înțelege de ce un om scapără un chibrit decât dacă știm că e într-o bucătărie, în fața unui ochi de aragaz, sau că se află lângă vreun arbust uscat ca iasca și îl va aprinde ca să facă focul. Privind în jur, un bebeluș își creează numeroase modele interne de lucru. Creează numeroase semnificații care se dezvoltă și se schimbă cu fiecare nouă experiență.

Prima semnificație pe care un bebeluș o dă mamei sale este compusă din sunet, miros și imagine. Înainte de a se naște, bebelușii cunosc sunetul vocii mamei și, foarte probabil, sunetul vocilor fraților. Chiar dacă sunetele din mediul mamei sunt într-o oarecare măsură estompate de trupul mamei și de sunetele pe care le fac inima bătând și sângele circulând, înregistrările realizate din pântece arată că sunetul vorbirii se distinge clar de zgomotul de fundal. În general, găsim că sunetele clare sunt mai interesante decât cele estompate, astfel că, în pântece, copilul nu ascultă doar vocea mamei sale, ci și pe acelea ale fraților săi[73]. În ultimele săptămâni de dinaintea nașterii lui Eli, frații săi, Miles și Alice,

[73] Peter Hepper, „Unravelling our Beginnings", *The Psychologist*, vol. 18, nr. 8, p. 476, citându-l pe D. Querleu *et al.*, „Fetal Hearing", *European Journal of Obstetrics and Gynaecology*, vol. 2, 1988, pp. 191–212.

deveniseră din ce în ce mai nerăbdători așteptând ca el să se nască. Își apropiau fețele de burtica mamei lor și îl dădăceau pe Eli să se grăbească și să vină pe lume. Trebuie că Eli s-a născut știind că frații săi sunt iubitori, dar autoritari.

Copiii mici stau aproape de mamele lor, ceea ce înseamnă că, în mare parte a timpului sunt aproape de frățiorii lor. Când observă un bebeluș, copiii mici își apropie fețele de bebeluș, adesea lipindu-și nasurile, apoi se retrag. În lucrarea *The Scientist in the Crib* (*Omul de știință din leagăn*), psihologii dezvoltării Alison Gopnik, Andrew Meltzoff și Patricia Kuhl scriau:

> După standardele adulților, bebelușii sunt foarte miopi și, spre deosebire de cei dintâi, le vine greu să își schimbe punctul de focalizare pentru a fi compatibili deopotrivă cu obiectele apropiate și depărtate. Aceasta înseamnă că obiectele aflate cam la treizeci de centimetri distanță sunt focalizate, iar obiectele mai apropiate sau mai îndepărtate se văd în ceață... Lumea unui nou-născut pare a semăna puțin cu o încăpere plină cu portrete de Rembrandt, de la Galeria Națională de Artă din Washington, D.C. Figuri luminate strălucitor, pline de fiecare nuanță a mișcării, a vieții, a expresiei și a emoției ies în evidență de pe fundalul obscurității sumbre, într-un clar-obscur psihologic uluitor.[74]

Astfel, un bebeluș vede foarte clar figura fratelui său, aflat la 30 de centimetri distanță. Apoi fața avansează, începețoșându-se și blocând lumina, apoi se retrage, iar fața este bine luminată și distinctă. Trebuie că o astfel de experiență este foarte ușor de ținut minte, în special când este repetată deseori.

Pe măsură ce fețele fraților apar și dispar, este foarte probabil ca aceștia să vorbească. Cuvintele le sunt adesea presărate cu țipete

[74] A. Gopnik, A.N. Meltzoff și P.K. Kuhl, *The Scientist in the Crib*, HarperCollins, New York, 2001, p. 28.

și strigăte. Tot mereu, copilul le interpretează și și le amintește într-un fel sau altul. A fost nevoie ca May să învețe diferența dintre strigătele de râs ale lui Fred și cele de nemulțumire. Acestea sunt la fel de tari, dar primele înseamnă că Fred e fericit, iar celelalte probabil că vor fi urmate de țipete ale lui Milo sau ale lui Alice, în timp ce Fred se răzbună. Prin intermediul lui Fred, probabil că May a mai aflat și alte lucruri.

În săptămânile de dinainte și de după naștere, este posibil ca May să fi aflat multe despre entuziasmul lui Fred cu privire la viața sălbatică australiană. Când tocmai plecam într-o călătorie în Australia, Fred mi-a spus că voia să învețe despre animalele periculoase și târâtoarele dătătoare de fiori de pe-acolo. Când am ajuns la Sydney, am descoperit că existau numeroase cărți pe această temă, scrise pentru copii de vârsta lui Fred. Acestea conțineau fotografii mari, în prim-plan, și scurte texte care nu copleșeau pe cineva care nu era deosebit de interesat să citească. Cam la fiecare două săptămâni, îi trimiteam lui Fred una dintre aceste cărți. Îmi imaginam bucuria lui de a primi un pachet de peste mări și de a citi cu mama lui, Isabel, dar mă gândeam și la Isabel, așezată pe canapea, cu Fred aproape de ea, uneori vorbind încet, alteori țipând și strigând de bucurie la vederea fălcilor masive ale unui crocodil sau a unui păianjen sinistru, cu spate roșu, și cu May ghemuită înăuntrul ei sau alăptând-o în vreme ce asculta toate aceste cuvinte și sunete teribile. La întoarcere, am întrebat-o pe Isabel despre scena aceasta închipuită, iar ea m-a asigurat că amestecase crocodilii, șerpii, rechinii și păianjenii cu oposumi.

Isabel este foarte abilă atunci când vine vorba despre a înfrâna și a modera emoțiile copiilor ei. Aceasta este una dintre principalele sarcini ale unui părinte și debutează chiar din momentul nașterii copilului. Creierul unui nou-născut este departe a de a fi pe deplin dezvoltat, însă la naștere sunt prezente structurile cerebrale care creează semnificațiile „Sunt în pericol“ și „Cum de mi se

întâmplă mie asta?“, respectiv, emoțiile de teamă și furie. Aceste emoții sunt necesare pentru a putea supraviețui atât din punct de vedere fiziologic, cât și ca persoană, dar exprimarea lor nelimitată și lipsită de inhibiții poate fi în sine un pericol la adresa sănătății fizice și la adresa sentimentului coerent de a fi o persoană. Când o persoană cu înclinații materne ține în brațe un bebeluș neliniștit și îi înfrânează manifestarea fricii și furiei prin hrănire sau îndepărtarea cauzei unui disconfort fizic, copilul redevine el însuși, întreg și fericit, aceasta fiind experiență de validare. Frații mai mari puși să aibă grijă de cel mic trebuie să învețe cum să facă acest lucru. Frații care nu sunt cu mult mai mari decât bebelușul nu pot acționa în mod matern, dar pot acționa ca o distragere și a fi distras de ceva care ne solicită atenția în mod plăcut poate avea tocmai acea influență de calmare care ne restituie sentimentul de a fi un întreg.

Studiile efectuate asupra nou-născuților au indicat că aceștia „nu numai că pot distinge și prefera fețele, ci par și a recunoaște că acele fețe sunt asemenea propriei lor fețe. Ei recunosc că alții sunt «ca mine»“[75]. În scurt timp, bebelușii arată că pot face distincția dintre copii și adulți și găsesc pe copii infinit mai interesanți decât pe adulții. Când Isabel a pus-o pe May în scăunelul ei, pe podeaua bucătăriei, May putea alege. Putea privi în dreapta, unde mama ei făcea de mâncare și curățenie cu o eficiență tăcută, sau putea privi în stânga, la Fred și Milo, care se jucau liniștiți în marea de piese Lego, ciorovăindu-se uneori, când fratele mai mare decidea că vrea ceva ce avea fratele mai mic. Nu era nicio îndoială ce prefera May. Privirea ei lipsită de ezitare era concentrată asupra fraților ei. După câteva săptămâni, Isabel mi-a spus: „Tocmai i-am cumpărat lui May un nou scaun înalt, ca să poată sta la masă cu ceilalți — numai că, bineînțeles, i se pare că ei sunt mult mai interesanți decât mine sau decât mâncarea. Prin urmare, e o adevărată provocare acum să-i atrag atenția su-

[75] Ibid., p. 30.

ficient de mult cât să îi bag în gură fiecare lingură cu mâncare! Și totuși, adoră să stea sus la masă și celorlalți le place să fie și ea acolo — deocamdată!"

Nou-născuții pot face mult mai mult decât doar să se uite la fețe. Andrew Meltzoff a descoperit că „bebelușii în vârstă de o lună imită expresiile feței. Dacă scoți limba la un bebeluș, bebelușul scoate și el limba la tine; dacă deschizi gura, bebelușul o deschide și el"[76]. Se părea că abilitatea aceasta de a imita este una înnăscută, însă, pentru a o dovedi, Andrew Meltzoff „a instalat un laborator lângă sala de nașteri a spitalului local și a aranjat cu părinții să fie chemat când bebelușul era pe cale de a se naște. Vreme de un an, s-a trezit noaptea sau a plecat în grabă de la întâlnirile laboratorului ca să ajungă la spital, aproape la fel de grăbit ca viitorii părinți. Dar asta înseamnă că poate testa bebeluși mai mici de o zi; cel mai mic dintre ei avea două minute. Nou-născuții imitau și ei[77].

Se pare că empatia se naște din imitare. Andrew Meltzoff a demonstrat că, încă de la 18 luni, copiii știu că „oamenii (dar nu și obiectele lipsite de viață) pot fi înțeleși prin prisma unui cadru ce include scopuri și intenții"[78]. Până la atingerea vârstei de doi ani, copiii dobândesc abilitatea de a fi empatici. În lucrarea *Scientist in the Crib* se găsește un exemplu încântător în acest sens. Unul dintre autori, Alison Gopnik, avusese o zi îngrozitoare. O lucrare de cercetare scrisă de ea fusese respinsă de un jurnal, un student îi criticase modul de a preda și, când ajunsese acasă, descoperise că uitase să lase afară din congelator, la decongelat, cina din seara aceea. Ca orice „profesionistă bună, puternică și îndârjită", s-a aruncat pe canapea și a început să plângă. Moment în care fiul ei, care încă nu împlinise doi ani, a luat o cutie mare de

[76] Ibid., p. 29.
[77] Ibid., p. 30.
[78] A.N. Meltzoff „Understanding the Intentions of Others: Reenactment of Intended Acts by 18 month old Children", *Developmental Psychology*, vol. 31, nr. 5, 1995, pp. 838–850.

plasturi din baie și s-a apucat să îi lipească pe corp, peste tot pe unde o putea atinge[79].

În același mod, numeroși copii de doi ani empatizează cu sau încearcă să își liniștească frații mai mari, În studiul ei de la Cambridge, Judy Dunn a observat că unii copii în vârstă de doar 14 luni încearcă să își aline frații[80]. Însă înțelegerea sentimentelor unei persoane ne oferă și metoda de a supăra persoana respectivă. Judy Dunn a relatat povestea lui Andrew, în vârstă de 16 luni, și a surorii sale de 5 ani, Elly. Ea scria:

> Mama lui Andrew și Elly povestește în bucătărie unui musafir că Elly se teme de păianjeni.
>
> — Există un anumit păianjen de jucărie pe care-l detestă pur și simplu, comentează mama.
>
> Andrew fuge din bucătărie, se duce în camera de joacă, scotocește prin cutie și găsește păianjenul de jucărie. Fuge înapoi în bucătărie și împinge păianjenul de jucărie în fața lui Elly — Elly plânge, iar Andrew râde.[81]

Cercetările în cadrul cărora erau comparați frații mai mici și cei mai mari au indicat că „în general, frații mai mari au rezultate mai bune decât cei mici la testele de inteligență. Însă, în mod consecvent, frații mai mici înregistrează rezultate mai bune la testele care vizează înțelegerea minții... Și, cu cât au mai mulți frați și surori, cu atât mai bune sunt rezultatele“[82]. Descoperirea aceasta este una foarte importantă pentru că indică existența unor diferențe individuale la nivelul modului în care oamenii înțeleg că alți oameni își au propriul punct de vedere individual. Mulți nu reușesc să conceapă așa ceva și merg pe principiul conform căruia „cineva care vede lucrurile altfel decât le văd eu e fie nebun, fie rău“. Printre cei

[79] Gopnik *et al.*, *Scientist in the Crib*, op. cit. p. 38.
[80] Dunn, *Sisters and Brothers*, op. cit., p. 23.
[81] Ibid., p. 30.
[82] Gopnik *et al.*, *Scientist in the Crib*, op. cit., p. 57.

care știu că alți oameni văd lucrurile în mod diferit și că nu sunt neapărat nebuni sau răi există o variație considerabilă a capacității de a face presupuneri corecte despre cum își văd alți oameni lumea. Așa cum tuturor ne place să credem că avem simțul umorului, tuturor ne place să credem că ne pricepem să-i citim pe ceilalți, dar lucrurile nu stau așa. Dacă s-ar fi întâmplat așa, nu am mai face asemenea greșeli uriașe atunci când interacționăm unii cu alții.

A citi gândurile altei persoane nu înseamnă a trece pe tărâmul supranaturalului. Nu trebuie decât să fii foarte atent la persoana cealaltă. Asculți ce spune persoana și observi intonațiile, accentele, coerența a ceea ce se spune. Privești ce fac oamenii, nu doar ce au de gând să facă, prin intermediul actelor neintenționate, mișcărilor, gesturilor, expresiilor pasagere de pe fețele lor. Și, cel mai important, le privești ochii. Unul dintre beneficiile pe care ni le-a adus televiziunea nouă, nu și politicienilor, este că ne arată clar fețele în prim-plan. Politicienii au învățat să nu pară nesiguri atunci când mint. În loc de asta, au o privire goală, lipsită de expresiile care i-ar trăda. Simulacrul lor de sinceritate este deosebit de gol. Vidul acesta este deseori greu de observat în cadrul conversațiilor pentru că ne plimbăm privirea atunci când stăm de vorbă unii cu ceilalți, dar, la televizor, când privirea unei persoane este concentrată fie asupra camerei, fie ușor spre o margine a acesteia, aparatul de filmat și luminile scot la iveală clar orice privire în gol sau orice altă expresie.

Unora li se pare deosebit de interesant să citească gândurile altor oameni, astfel că își șlefuiesc abilitatea respectivă și devin destul de receptivi la ceea ce o altă persoană consideră privat. Cei mai mulți frați mai mici își consideră frații mai mari extrem de interesanți, însă, pentru a ține pasul cu ei, pentru a lua parte la activitățile lor și pentru a se apăra de ei, trebuie să învețe cum gândesc frații lor. Nici nu e de mirare că micuța May, așezată în scaunul ei, își privește cu atâta concentrare frații!

Ultimii născuți nu trebuie să țină pasul cu frații mai mari, așa că nu au niciun motiv deosebit să își dezvolte abilitatea de a citi

gândurile altor persoane, în afara cazului în care, firește, au alte motive pentru a o face. Se poate să se fi născut într-o familie al cărei comportament este deosebit de greu de înțeles pentru copil sau se poate să fie nevoie ca un copil să învețe să citească gândurile celorlalți pentru a putea supraviețui.

Pe vremea când am petrecut mult timp cu oameni aflați la finalul celui de-al doilea deceniu de viață și începutul celui de-al treilea, care traversau o perioadă de psihoză, am observat că erau extrem de abili în observarea altor oameni. Este deosebit de descumpănitor să te afli în compania cuiva care a enunțat o serie de idei din cale afară de bizare și care își întrerupe brusc discursul pentru a face o remarcă, lipsită de pasiune, despre ceva ce simți și despre care tu credeai că este foarte bine ascuns[83]. Am descoperit că tinerii aceștia crescuseră în familii în care fuseseră mințiți de adulți. Uneori, adulții mințiseră pentru a proteja copilul de vreun adevăr teribil. Alteori, adulții abuzau sexual copilul, prefăcându-se în acest timp că sunt protectorii copilului[84]. Încercăm mereu să înțelegem ce se întâmplă, însă, cu cât sunt mai incompatibile evenimentele pe care le întâlnim, cu atât mai mult ne chinuim să le înțelegem. Un copil mic care își vede mama atacată de soț și căruia i se spune apoi de către mamă că tatăl lui e un om bun, care își iubește familia, va trebui să se chinuiască mai mult să înțeleagă acele experiențe decât copilul care își vede părinții doar râzând și dezmierdându-se. Copilului îi lipsește experiența de viață necesară pentru a rezolva conflictul dintre ceea ce vede și ceea ce i se spune. Așa că se trezește confruntat cu o problemă pe care nu o poate rezolva. Privește oamenii din ce în ce mai atent și dobândește astfel o mai bună abilitate de a citi gândurile altora decât o are copilul care provine dintr-un cămin fericit. Dacă adulții care nu vor să

[83] Dorothy Rowe, *Beyond Fear* (Dincolo de frică), ed a 2-a, HarperCollins, Londra, 2002, pp. 569–574.

[84] P.E. Bebbington *et al.*, „Psychosis, Victimisation and Childhood Disadvantage. Evidence from the Second British National Survey of Psychiatric Morbidity", *British Journal of Psychiatry*, vol. 185, 2004, pp. 220–226.

recunoască adevărul unei situații îi spun că percepțiile lui sunt greșite, poate ajunge să se îndoiască de propriile percepții, iar îndoiala aceasta poate deveni apoi precursoarea psihozei.

Unii copii se nasc în familii în care noul bebeluș devine punctul central al conflictelor, furiei și disperării. Copilul devine conștient de aceste emoții și știe că nu e în siguranță. Bebelușii se nasc cu abilitatea de a distinge oamenii de obiecte. Pot face diferența între mișcările și sunetele făcute de oameni și cele făcute de obiecte. Înainte de a se naște, bebelușii pot distinge plăcerea de durere. Astfel, fac diferența dintre sigur și nesigur, bun pentru mine și rău pentru mine. Toate aceste cunoștințe le permit să știe că oamenii, și nu obiectele, creează acele semnificații speciale, emoțiile. Bebelușii nu pot denumi emoțiile, dar pot fi extremi de abili în a le percepe la oamenii cei mai apropiați de ei. Știu când mama lor este tristă și știu când e furioasă. Dacă mama își direcționează furia asupra copilului, o singură dată, copilul consideră experiența șocantă și memorabilă. Numeroase mame iubitoare își aduc aminte, învinovățindu-se, cum a reacționat bebelușul lor cu o supărare imensă când, într-un moment dificil al vieții ei, a permis figurii mamei iubitoare să fie înlocuită de figura unei vrăjitoare rele. Dacă un bebeluș se naște cu o mamă care e deseori furioasă sau într-o familie unde majoritatea emoțiilor exprimate par periculoase pentru bebeluș, acesta trebuie să învețe nu doar să citească aceste emoții, ci să le și anticipeze și să facă tot ce poate pentru a le devia de la el.

Aceasta a fost experiența mea de la naștere. Pentru a supraviețui, a trebuit să îmi privesc cu mare atenție familia și să învăț să îi anticipez acțiunile. Desigur, nu-mi aduc aminte de primii ani. Mama vorbea mereu despre durerile și suferințele ei, plângându-se grozav și interminabil de cum o dezamăgise pe ea din nou lumea, dar vorbea arareori despre trecut și nu vorbea niciodată despre ceva asociat chiar și vag cu sexul. Adesea glumeam că mamei îi displăcuse venirea mea pe lume pentru că, deși mama credea că oamenii aveau să accepte ideea unei nașteri imaculate —

respectiv, a surorii mele — nu aveau să accepte o a doua naștere imaculată — respectiv, a mea. Dintotdeauna am simțit că existența mea o rușina, dar era vorba de ceva mai mult decât natura concepției mele.

Când aveam 20 de ani, tata mi-a spus că trebuise să se chinuiască mult ca să mă poată iubi când m-am născut, fiindcă eram fată, iar el își dorise un băiat. A continuat prin a-mi spune că mama avortase, cam cu trei ani înainte de nașterea mea, un copil care fusese băiat. Știam deja acest lucru. Cam pe la 11 ani, îmi spusese sora mea. Își încheiase povestirea zicându-mi: „Ai noroc că trăiești. Ar trebui să fii recunoscătoare".

Avortul era ilegal în anii 1920, iar femeile și doctorii găsiți vinovați erau trimiși la închisoare. Bănuiesc că mama făcuse un avort pentru că simțise că nu ar putea face față unui al doilea copil, dar, după câțiva ani, când ajunsese cu burta la gură („ajunsese" ca și cum ar fi „ajuns de râsul lumii", căci mama așa considera sarcina), părinții mei nu au mai îndrăznit să riște un nou avort. Așa că m-am născut la niște părinți care nu mă voiau și la o soră care nu știa nimic despre sosirea-mi iminentă. Acest fapt s-a petrecut la cea de-a șasea aniversare a ei. Stătea pe scaunul sărbătoritului în clasă, când a venit cineva și i-a spus că e foarte norocoasă. Primise un cadou special de ziua ei, o surioară. Indiferent ce părere avusese despre cadou când îl văzuse, nu se considerase norocoasă. La scurt timp după venirea mea pe lume, fusese trimisă la o mătușă, să stea cu ea. Se poate să fi fost vorba doar de câteva săptămâni, dar, pentru un copil de șase ani, au părut miliarde de ani. Eu făcusem ca ea să fie luată de lângă mama ei (sora mea a fost întotdeauna apropiată de mama, pe cât am fost eu de distantă), de lângă tatăl pe care-l iubea mult, din dormitorul ei (locul ei prețuit, în care eu am fost mereu o instrusă) și din postura ei de copil singur la părinți, postură de care era foarte mândră — toate elementele care-i susțineau sentimentul de a fi o persoană. Trebuie că în interiorul ei s-a deschis un gol imens. (După ani, am descoperit că în felul acesta resimțise teama de a

fi anihilată ca persoană.) Însă exista un lucru pe care îl putea face pentru a încerca să umple acest gol. A decis că sarcina mea în viață va fi aceea de a-i înapoia totul și mai mult decât pierduse. Trebuie să mărturisesc, dragă cititorule, că am eșuat în fiecare aspect al acestei sarcini, în principiu, pentru că nu am încercat. Desigur, singura modalitate prin care o puteam repune în poziția de copil singur la părinți ar fi fost să mor, iar eu nu aveam nicio intenție să fac asta.

Sora mea fusese trimisă de acolo pentru că mama nu făcea față, iar atunci când se întâmpla să nu se descurce, o făcea cu ferocitate, atacându-i pe cei din jur cu o furie sălbatică, cereri scandaloase și o deplină lipsă de conștientizare a suferințelor pe care le provoca altora. („Indiferență" ar fi mai corect spus decât „lipsă de conștientizare", dar nu era vorba despre indiferența celor cruzi, ci despre indiferența pe care o simțim în raport cu alții când ne luptăm pentru supraviețuire ca persoană. Simone de Beauvoir spunea despre mama ei: „Avea prea multe revanșe de luat, prea multe răni de oblojit ca să se poată pune în locul altuia"[85].) Celor doi oameni de lângă ea, sora ei cea mai mică, pe care o numeam mătușica Doff, și tata, le era mereu foarte teamă de ea. După mulți ani, când mătușica Doff trecuse de nouăzeci de ani și trăia în vremurile apuse în care era ea tânără, obișnuiam să mă duc s-o vizitez la azil. Se bucura să mă vadă, însă în numai câteva minute mă soma să mă duc acasă, la ceai, „dat fiind că te așteaptă mama". Mama era moartă de mulți ani, iar casa familiei fusese vândută, dar mătușa mea nu uitase ce învățase pe vremea când era o copilă mică. Nu trebuia s-o supere pe sora ei, Ella.

După nașterea mea, ferocitatea furiei și nemulțumirilor mamei mă înconjurau îndeaproape fiindcă aveam probleme la mâncat. Odată, într-una din rarele ocazii când aveam musafiri la cină, tata a spus ceva despre cum mama avusese abcese la sâni după ce mă născusem eu. Mama i-a aruncat una dintre privirile ei negre și fe-

[85] Simone de Beauvoir, *O moarte ușoară*, Ed. Univers, București, 1972, p. 83.

roce, iar tata a tăcut mâlc, însă eu am aflat ceva mai multe despre primul meu an. Pe vremea când mergeam la liceu, mi-am dat la un moment dat seama că, dacă în timp ce mergeam pe bicicletă spre casă, îndatoritoare, fără să mă abat la plajă ca să fac o baie, cu gândul numai la temele pe care aveam să le fac în clipa în care ajungeam acasă, iar un meteorit ar fi căzut din cer și m-ar fi omorât, mama ar fi spus că fusese vina mea. Nu mă îndoiesc că mă învinuia pentru abcesele acelea la sân.

Mama crescuse într-o familie în care părinții își băteau copiii, așa că mama mă bătea pe mine. Am învățat repede să am grijă ce spun fiindcă știam că, dacă o persoană spune sau face un lucru care îi displace, era probabil ca ea să se retragă în dormitorul ei și să nu vorbească zile la rând cu vinovatul, ba chiar săptămâni. Tăcerea ei era asurzitoare și venea împreună cu o influență neagră, care se strecura și umplea casa. În câteva ocazii rare, dar de neuitat, când am fost singură cu ea, o cuprindea o furie nebună, mă bătea și declara că avea să mă omoare și apoi să-și ia zilele. După ani, în vreme ce-i ascultam pe oamenii deprimați care-mi aminteau atât de mult de mama, am ajuns să înțeleg de ce o cuprindea furia aceasta de a se omorî pe sine și pe mine odată cu ea. Dacă, pentru a te simți întreg și împăcat e nevoie să știi că totul e cum trebuie și liniștit și la locul său, poți simți și că prin crimă, prin ștergerea a tot ce murdărește lucrurile, vei readuce tuturor starea de unitate, completitudine și calm.

Nu am avut niciodată sentimentul că mama mă iubește și, într-adevăr, așa ceva nu era posibil. Dintotdeauna am știut că sunt o parte importantă din ceea ce dăduse lucrurile peste cap, iar sora mea era de aceeași părere. Mama deplângea faptul că mă înălțam și, în opinia ei și a surorii mele, mă îngrășam, însă unul dintre avantajele acestei creșteri era că nu mă mai temeam de forța fizică a mamei. Dar mă temeam încă de furia ei și teama aceasta era însoțită de sentimentul că mă omora într-un mod lent și subtil. În copilărie dezvoltasem o afecțiune cronică, bronsiectazie, în cadrul căreia plămânii secretă un mucus lipicios care, dacă nu e eliminat,

distruge țesuturile moi ale plămânilor. Tușeam și șuieram și, incapabilă să respir corect, eram adesea foarte obosită. Mama se plângea că sunt leneșă și că tusea mea îi deranja somnul. Nu mă ducea la doctor, dar îmi dădea bomboane de supt, pe care să le sug ca să nu mai tușesc. Până în ziua de azi, respirația continuă să fie o luptă zilnică pentru mine și detest bomboanele de supt. Mi-ar plăcea să îmi consider abilitatea de a înțelege de ce oamenii fac ceea ce fac ca pe un semn al unui tip special de inteligență sau virtute, dar trebuie să recunosc că își are originea într-o nevoie de a fi vigilentă și de a ști care este pericolul.

Când un copil mic privește atent lumea, chinuindu-se să îi confere semnificație, înțelesul pe care copilul îl dă poate fi denumit concluzie. Copilul își privește fratele și poate ajunge la concluzia că fratele e distractiv, dar nu e mereu de încredere, în vreme ce un altul e tăcut, dar se poate avea încredere în el. Unele dintre concluziile pe care le tragem în primii ani se modifică pe baza experiențelor ulterioare, dar alte concluzii se păstrează până la moarte, cum a fost teama mătușii mele de a nu-i face pe plac surorii sale, teamă care i-a rămas. Se înțeleg acum suficient aspecte ale modului de operare al creierului nostru, astfel încât să știm că, atunci când tragem o concluzie, respectiv, aflăm ceva, în creier se stabilește un tipar de conexiuni neuronale. Aceste tipare se pot modifica în timp, grație altor experiențe diferite, însă experiențele inițiale care sunt repetate pot forma tipare neuronale foarte puternice și durabile. De asemenea, creierul unui nou-născut nu este definitivat, însă felul în care crește și se schimbă fiecare creier depinde de ceea ce experimentează copilul în primii ani. Privarea unui bebeluș de tipul de îngrijire care îl validează îi determină creierul să se dezvolte altfel decât creierul unui copil care e înconjurat de acceptare și iubire[86].

[86] Sue Gerhardt, *Why Love Matters: How Affection Shapes a Baby's Brain* (*De ce iubirea contează: cum configurează afecțiunea creierul unui bebeluș*), Brunner-Routledge, Hove and New York, 2004.

Per total, nu este surprinzător că atașamentele pe care bebelușii le stabilesc față de frații lor pot fi la fel de puternice și de durabile cum sunt atașamentele față de părinți. Michael Rosen denumea dormitorul pe care îl împărțise cu fratele său „aproape leagănul existenței mele". Desigur, în vreme ce bebelușii își formează atașamente față de frații lor, și frații se familiarizează cu nou-venitul în familie.

ATAȘAMENTUL DINTRE FRAȚI: COPILUL MAI MARE

Se poate stabili un tipar comun al felului în care cei mai mulți dintre frații mai mici ajung să își cunoască și să se atașeze de frații mai mari, dar nu există un tipar comun pentru felul în care frații mai mari întâlnesc pentru prima oară și, eventual, se atașează de frații lor mai mici. Frații mai mari pot varia din punct de vedere al vârstei de la zece luni la aproximativ douăzeci de ani, iar frații vitregi pot foarte bine să fie de vârstă mijlocie când tatăl lor mai vârstnic procreează un copil. Fiecare frate mai mare și-a stabilit sau i s-a atribuit deja un anumit rol în cadrul familiei. Acest lucru este valabil chiar și pentru cei mai mici dintre frați. Robert Rose junior deținuse rolul, cel puțin în mintea tatălui său, de mare sportiv, până la vârsta de doi ani, în anul de dinainte să se nască Peter, fratele lui. În Australia, a fi un mare sportiv este echivalentul statutului de sfânt în viață dintr-o țară catolică (deși, trebuie spus că sportivii australieni tind să nu ducă vieți de sfinți). În biografia lui Peter Rose, *Rose Boys* (*Băieții Rose*), se găsește o fotografie extraordinară a lui Robert Rose, în vârstă de doi ani. În cazul în care unui cititor i-ar putea scăpa semnificația acestei imagini, Peter Rose o descrie:

> Băiatul de doi ani joacă fotbal cu tatăl său... Robert poartă o salopetă de catifea închisă la culoare și ceea ce ar

> putea fi o cravată de copil. Îmi plac ghetuțele lui. Bombeul e tocit, de parcă a mai lovit mingea și-nainte... Tata, foarte grijuliu, îl susține de pulpe, în vreme ce băiețelul lovește mingea. Zboară spre dreapta, în bătaia soarelui, perfect centrată. Expresia de pe fața lui Robert este remarcabilă, prevestind ce avea să devină. Face o grimasă atât de măreață în intensitatea sa. Tehnica lui de șutare este ireproșabilă. Brațul drept i se avântă în spate, iar cel stâng i se intersectează cu trupul și piciorul întins. Cu siguranță, mișcarea copilului este una învățată. Micul Robert șutează pentru tatăl său și știe cum s-o facă. Toată hotărârea și obsesia lui viitoare îi sunt întipărite pe chip.[87]

Numeroși sportivi își doresc să aibă fii sportivi. Tata tânjea după un fiu care să reușească acolo unde el fusese împiedicat de venirea Primului Război Mondial și de responsabilitățile lui familiale. Robert Rose senior, cel mai celebru dintre cei cinci frați Rose, ca toții jucători de *australian rules*[88], își dorea un fiu care să ducă mai departe numele familiei. La doi ani, Robert Rose junior arăta că tatăl are fiul pe care și-l dorise. Robert Rose avea un moștenitor. Peter, al doilea fiu, putea să fie doar „rezervă". Peter Rose nu își amintea vreo anecdotă despre cum întâmpinase micul Robert nașterea sa, dar își amintea că „odată, mama a făcut liniștită observația că Robert și cu mine ne băteam în fiecare zi, copii fiind"[89]. Acest fapt sugerează că Robert nu întâmpinase venirea lui Peter cu o bucurie curată.

Modul în care un frate mai mare reacționează la nașterea altui frate depinde în mare măsură de cum a fost pregătit pentru ea.

---

[87] Peter Rose, *Rose Boys*, Allen and Unwin, Sydney, 2002, p. 19.

[88] Sport australian de echipă, foarte similar cu fotbalul, obiectivul principal al echipei fiind acela de a marca goluri în poarta echipei; jucătorii au posibilitatea de a folosi orice parte a corpului pentru a deplasa mingea, însă în baza unor reguli specifice. (*N.t.*)

[89] Ibid., p. 76.

Miles, de opt ani, și Alice, de șase ani, își atinseseră frățiorul și vorbiseră cu acesta luni bune înainte ca el să se nască. Am fost de față la nașterea lui Eli și le-am văzut fețele când, la doar câteva minute după ce Eli alunecase cu grație pe lume, au fost chemați în dormitorul părinților. Nu mai văzusem niciodată o asemenea uimire bucuroasă ca a lor pe fața vreunui copil. Eli a văzut fețele fraților săi la doar câteva minute după ce văzuse fețele părinților, căci Alice și Miles aveau cu rândul grijă de el. Nici că se putea să fi avut parte de o primire mai fericită în lume.

Eli, Alice și Miles se născuseră cu niște părinți care le vorbeau mereu copiilor despre ce se întâmpla în familie. Nu exista o astfel de tradiție de a le vorbi copiilor sincer în familia în care s-a născut, în 1875, Olive Compton-Burnett. În familia aceea victoriană, copiii trăiau în camera copiilor și petreceau puțin timp cu părinții lor. Părinții lui Olive au mai avut cinci copii, dar, în 1882, mama ei, Agnes Ann, a încetat din viață. Tatăl ei, James, s-a îndreptat spre Olive ca să fie alinat și să aibă parte de companie, dar, la cea de-a opta aniversare a ei, a adus acasă o nouă soție. Biografa Hilary Spurling scria:

> Olive ajunsese să se considere ca o parteneră deosebită a tatălui ei, care avea voie să stea la parter după ce frații și surorile ei plecaseră la culcare, ca să ia cina cu el, în serile în care se întorcea de la Londra. Probabil că pentru un copil a fost deosebit de uluitor să vadă — lucru care i-a făcut și mai greu de îndurat izgonirea bruscă înapoi în camera copiilor — că tatăl său este evident îndrăgostit de nou-venită... Olive, care își amintea clar de mama ei, n-a iertat niciodată această uzurpare și a detestat mereu, cu amărăciune, prezența mamei ei vitrege.[90]

[90] Hilary Spurling, *Ivy When Young* (Ivy când era tânără), Allison and Busby, Londra, 1983, p. 33.

Katherine, mama vitregă, a mai avut șapte copii, cel mai mare dintre ei devenind romanciera Ivy Compton-Burnett. Lui Katherine „nu-i plăceau în mod deosebit copiii mici, nici ai ei și nici ai altcuiva“[91]. „Ivy împărtășea lipsa de sentimente materne a mamei sale și, odată plecată din camera copiilor, nu a avut de-a face voluntar cu copiii mici“[92]. Și totuși, așa cum observa Hilary Spurling, „Puțini romancieri au mai surprins cu atâta acuratețe emoțiile disperate ale copiilor foarte mici sau au observat cât de repede dobândesc ei înțelepciunea lumească“. Hilary dădea ca exemplu, pentru astfel de înțelepciune lumească, o discuție cu Nevill Sullivan din *Parents and Children* (*Părinți și copii*) care, „la trei ani e suficient de isteț încât să aibă îndoieli serioase când mama lui îi promite un cadou pentru ziua următoare.

— Ba nu, azi, spuse Nevill din ce în ce mai agitat.

— Imediat se face mâine, spuse Luce.

— Ba nu, răspunse Nevill, pe un ton experimentat.[93]

Aceia dintre nou-născuții din familii în care adulții nu văd niciun motiv pentru care și-ar respecta o promisiune făcută unui copil, dacă respectarea promisiunii ar stânjeni în vreun fel adultul, știu că la trei ani eram deja la fel de isteți ca Nevill.

Indiferent de vârsta pe care o au, toți copiii sunt puși pe alt loc la nașterea unui frate, iar această mutare este resimțită imediat ca o amenințare de a fi anihiliați ca persoane. Chiar și frații mult mai mari, care nu mai locuiesc acasă se pot simți deconcertați la gândul că există de acum o nouă persoană care le împărtășește genele, în vreme ce gândul că ar putea apărea schimbări semnificative în testamentul părinților poate fi destul de supărător. O mare diferență de vârstă poate însemna că nu se va crea niciodată un atașament, sau se poate ca fratele mai mare să își asume un rol de părinte, care implică o reacție din partea fratelui mai mic. Copiii

[91] Ibid., p. 32.
[92] Ibid., p. 47.
[93] Ibid., p. 47.

mai mari care încă mai stau acasă se pot confrunta cu amenințarea la adresa sentimentului lor de a fi o persoană prin definirea relației cu noul frate într-un mod care să le consolideze încrederea în sine. Copiii mai mici nu și-au format încă abilitatea de a elabora interpretări care le folosesc lor, astfel că își manifestă nemulțumirea prin gelozie și obrăznicie. Simone de Beauvoir a ilustrat acest fapt în paragraful de deschidere a autobiografiei sale. Ea scria:

> Întorc o filă a albumului: mămica ține în brațe un bebeluș care nu sunt eu; eu port o fustiță plisată, o beretă, am doi ani și jumătate, iar soră-mea tocmai a venit pe lume. Am fost, pare-se, geloasă pe ea, dar pentru puțină vreme. După câte pot să îmi amintesc, eram mândră să fiu eu cea mai mare: cea dintâi. Costumată în Scufița Roșie, cu o plăcintă și o oală cu unt în coșulețul meu, mă simțeam mai interesantă decât un prunc de țâță țintuit în leagănul lui. Eu aveam o surioară: sugarul acela nu mă avea nicicum.[94]

Interpretarea pe care Simone a dat-o relației cu sora ei, Poupette, a funcționat bine pentru că, așa cum scria: „Numai ea îmi recunoștea autoritatea; adulții îmi cedau uneori; ea mă asculta“[95]. Dacă Simone ar fi avut un frate, se poate să se fi bătut cu ea în felul în care Peter Rose se lupta cu fratele său, Robert, însă Poupette pare a fi fost mereu copleșită de sora ei mai mare. Probabil că s-a simțit datoare să i se supună Simonei, pentru că Simone folosea singura putere pe care o are un copil de trei ani pentru a protesta față de amenințările adulților la adresa sentimentului ei de a fi o persoană. Simone nota:

> [Conștiința adulților] avea și puterea de a-mi face farmece: mă preschimba în jivină, în obiect. „Ce pulpițe

[94] Simone de Beauvoir, *Amintirile unei fete cuminți*, Editura de Vest, Timișoara, 1991, p. 5.
[95] Ibid., p. 42.

> frumoase are micuța asta!“ a spus o cucoană, aplecându-se să mă pipăie. Dacă aș fi putut să îmi zic în sinea mea: „Ce proastă e și cucoana asta! mă ia drept vreun cățeluș“, aș fi fost salvată. La trei ani însă, n-aveam niciun alt mijloc de apărare în fața acelui glas lingușitor, a acelui zâmbet pofticios, decât să m-azvârl chirăind pe trotuar.[96]

Adulții din preajma Simonei considerau un astfel de comportament, obraznic. În cadrul unui conflict cu mama ei și doica, „agățându-mă de dușumele, zvârcolindu-mă, opuneam greutatea mea de carne acelei puteri aeriene care mă năpăstuia, o sileam să se materializeze: eram înșfăcată, închisă în camera obscură, printre mături și pământufuri de praf; atunci puteam să izbesc cu mâinile și cu picioarele în niște pereți adevărați, în loc să mă zbat în neștire dinaintea unor voințe fără trup“[97].

În cărțile ei, Judy Dunn afirmă deseori că, în ceea ce privește înțelegerea acțiunilor și intențiilor membrilor familiei, copiii mici sunt mult mai inteligenți decât indică testele standard de inteligență că ar fi. Acest fapt nu ar trebui să surprindă. Cu toții trebuie să fim inteligenți în privința acelor aspecte care, pentru noi, reprezintă chestiuni de viață și de moarte. Un nou-născut studiază fața mamei sale pentru că aceasta este fața de care va depinde supraviețuirea sa, nu numai din punct de vedere fizic, ci și ca persoană. Simone de Beauvoir observa: „Orice reproș al mamei, cea mai ușoară încruntare de sprâncene îmi primejduiau tihna văduvită de încuviințarea ei, simțeam că nu mai am dreptul să trăiesc“[98].

De fiecare dată când învățăm ceva, învățăm și opusul. Descoperă ce-i place mamei tale și vei ști și ce o supără. Nici nu e de mirare că studiul de la Cambridge al lui Judy Dunn a indicat că: „În momentele în care mama lua în brațe bebelușul ca să-l strângă la

[96] Ibid., p. 12.
[97] Ibid., p. 12.
[98] Ibid., p. 37.

piept sau ca să-l îngrijească, era mai probabil ca primii născuți să facă întocmai lucrul pe care mamele lor li-l interziseseră în mod special sau lucrul care le enerva cel mai tare. Golitul apei de baie a bebelușului, jucatul cu televizorul, investigarea dulapurilor din bucătărie care aveau interdicție, toate acestea se petreceau tocmai când mama era absorbită de bebeluș“[99]. Acest studiu a indicat o creștere cu 93% a obrăzniciei fratelui mai mare după nașterea celui mic. De asemenea, s-a observat o creștere a smiorcăielii, a agățatului, a anxietății și a temerilor precise, toate acestea fiind reacții la amenințarea pe care copilul o percepea la adresa sentimentului său de a fi o persoană. Unii copii își elaborau ritualuri pentru ora culcării, ora meselor și ora de baie și pentru urat noapte bună părinților. Astfel de ritualuri constituie mecanisme disperate de apărare, prin care copilul încearcă să impună ordine și control asupra unei lumi care a devenit periculos de haotică. Un copil mai mare și mai încrezător în sine poate descoperi că metoda cea mai bună de apărare împotriva adulților care amenință sentimentul propriului sine este aceea de a ataca. Astfel, un băiat de patru ani îi poate spune mamei sale, la nașterea fratelui: „De ce mi-ai distrus viața?“[100]

Asemenea Simonei de Beauvoir, numeroși frați mai mari descoperă în scurt timp că frații mai mici pot fi utili. Fratelui mai mic i se pot da ordine și este atât de naiv, încât fratele mai mare îl poate convinge pe cel mic să facă lucruri pe care fratele mai mare nu ar îndrăzni să le facă. Însă pentru a face pe șeful cu fratele mai mic, trebuie să poți înțelege modul de comunicare al fratelui mai mic și trebuie să înveți cum să comunici într-un fel pe care cel mic îl poate înțelege. Poate numai pentru a face pe plac mamei, mulți frați mai mari folosesc același fel de vorbit cu bebelușul pe care îl folosește și mama, însă descoperă apoi cât e de plăcut când bebelușul îi observă. De asemenea, bebelușul și-a ascultat fratele încă

[99] Dunn, *Sisters and Brothers*, op. cit., p. 19.
[100] Ibid., p. 63.

de pe vremea când era în pântece și este foarte probabil să i se pară mai ușor să-și înțeleagă fratele decât mama, pentru că fratele a folosit mereu o formă mai simplă de limbaj. Cu toții preferăm să vorbim cuiva care pare a ne înțelege, nu cuiva care nu ne înțelege. Conform rapoartelor psihologului Victor Cicirelli, frații mai mari vor face eforturi extenuante să comunice eficient cu frații lor mai mici. El scria: „Frații mai mari au indicat o acomodare crescută cu nivelul redus al competenței lingvistice a copilului mic, inclusiv gesticulare și indicare, vorbit mai tare, parafrazare, provocarea imitației și viteză. De asemenea, au solicitat repetarea de cuvinte sau fraze din partea copilului mic și au interpretat și dezvoltat enunțurile copilului mic".[101]

În unele familii, părinții ajung să se bazeze pe fratele mai mare pentru a interpreta ce spune cel mic. Karen și Laura erau gemene, însă, la naștere, limba lui Karen era ușor mărită. A început să vorbească în același timp cu sora ei, dar nu la fel de clar. Părinții lor o întrebau pe Laura ce spusese Karen, iar Laura repeta, poate nu chiar cuvânt cu cuvânt și nu întotdeauna cu același sens pe care voise Karen să îl transmită. Din cauza aceasta, Karen a rămas cu impresia că nu poate să vorbească pentru ea, sentiment care a dăinuit chiar și atunci când limba i s-a adaptat în mod natural la dimensiunile corpului în creștere.

Puterea pe care o obține fratele mai mare, fiind principalul partener în acțiunea de comunicare, îi permite acestuia să facă pe șeful. Acest lucru se poate manifesta prin ordine legate de cum anume să se poarte, dar se poate manifesta și prin învățarea celuilalt. Ambii copii au de câștigat din asta. Copilul mai mic acumulează cunoștințe și abilități, iar cel mai mare își întărește sentimentul propriei persoane. Simone de Beauvoir scria:

> Învățând-o pe soră-mea cititul, scrisul și socotitul, am cunoscut, încă de la vârsta de șase ani, orgoliul eficacității.

[101] Cicirelli, *Sibling Relationships Across the Life Span*, op. cit., p. 43.

> Îmi plăcea să mâzgălesc pe foi albe niște propoziții sau desene; știam însă că nu fabric atunci decât niște imitații. Când preschimbam neștiința în știință, când imprimam într-un spirit proaspăt niște adevăruri, cream ceva real. Nu-i maimuțăream pe adulți, ci îi egalam, iar reușita mea sfida bunul lor plac. Ea satisfăcea în mine niște aspirații mai serioase decât simpla vanitate. Până atunci, mă mărgineam să fructific grija al cărei obiect eram: pentru prima oară eram, la rândul meu, de folos.[102]

Mare parte din ceea ce învață un frate de la cel mai mare nu se produce într-un cadru de tip sală de clasă, ci prin joacă, nu doar prin jocuri cu tablă de joc și jocuri tradiționale, ci și prin jocuri imaginare. În cazul acestora, fratele mai mare are la fel de mult de câștigat cum are cel mic. Simone de Beauvoir scria: „Soră-mii îi datorez faptul că mi-am alinat, jucându-le, nenumărate visuri; tot ea mi-a îngăduit să îmi salvez de la tăcere viața de zi cu zi; lângă ea am căpătat obișnuința comunicării“[103].

Simone a descris două tipuri de joc imaginar împărtășit cu sora ei. Erau jocurile imaginare jucate când erau adulți prin preajmă, bazate pe evenimente banale ca „vânzarea de pălării sau apărarea focului artileriei Boche“. (Asta se întâmpla în timpul Primului Război Mondial.) Mai erau „alte scenarii, cele pe care le preferam. La ceasul când tăcerea, întunericul, plictisul din clădirile burgheze năpădeau antreul, îmi slobozeam fantasmele; le dădeam împreună viață, risipind gesturi și cuvinte și, uneori, vrăjindu-ne una pe cealaltă, izbuteam să ne desprindem de această lume, până când un glas autoritar ne readucea la realitate. A doua zi o luam de la capăt. „Hai să ne jucăm de-a *aia*“, ziceam noi[104].

Nu toți frații se joacă împreună. Prietena mea, Fay, are o soră mai mare, Paula, și un frate mai mic, Sean, dar consideră că au

[102] de Beauvoir, *Amintirile unei fete cuminți*, op. cit., p. 42.
[103] Ibid., p. 41.
[104] Ibid., p. 41, sublinierea în original.

crescut ca „trei copii singuri la părinți". Fay tânjea să învețe de la Paula „cea sensibilă", dar Paula o excludea. „Nu ne jucam împreună. Doar ne aliam oarecum când exista un dușman comun, cum ar fi verii noștri. Când veneau verii, trebuia să ne gătim atât de mult că detestam total chestia asta, o uram și o detestam, astfel că aveam asta în comun."

Cel mai puternic atașament între doi frați iese la iveală atunci când ambii își dau seama că pot, ba chiar că trebuie, să se alieze împotriva adulților. Se poate ca fratele mai mare să fi simțit că lumea sa e nimicită când s-a născut cel mic. Se poate să aibă resentimente față de intrusul care îi fură atenția și iubirea părinților, dar, într-o lume în care uriași periculoși și imprevizibili dețin toată puterea și toate recompensele, are, în sfârșit, un aliat.

SUNTEM UNIȚI

Aliați fiind în fața părinților, copiii fac ceea ce fac întotdeauna cei lipsiți de putere, atunci când se confruntă cu un dușman. Creează o alianță și dezvoltă o modalitate de comunicare păstrată secretă în raport cu dușmanul. Michael Rosen mi-a povestit cum fratele lui, Brian, îi citea romanele acelea comice subversive, cărțile Molesworth.

„Îmi aduc aminte cum stăteam în cameră și-mi citea mie lucrurile acelea, ore la rând, apoi ne uitam la imagini și le asociam profesorilor pe care-i știam, astfel că s-a transformat într-un vocabular comun. Avem în comun un limbaj uriaș de bancuri și jocuri de cuvinte și referiri și așa mai departe încât, odată ce ne pornim, devine atât de exclusivist și exclusiv că oamenii zic: «Gata, lasă-i cu ale lor». Nu ne întâlnim prea des, dar, dacă s-ar întâmpla așa, am ajunge niște plicticoși insuportabili din pricina chestiei aceleia împărtășite."

Uneori, copiii trebuie să stabilească alianțe pentru că părinții lor sunt incapabili să aibă grijă de ei. În 1975, Rhodezia (actualmente Zimbabwe) era un loc periculos în care să trăiești. Alexandra nu avea decât șase ani, dar părinții ei îi interziseră să se ducă noaptea în dormitorul lor, pentru că exista posibilitatea să o confunde cu un intrus și să o împuște. Astfel, atunci când voia să facă pipi trebuia să își trezească sora mai mare, pe Vanessa, care nu era înarmată:

> Apoi, Van trebuie să aprindă o lumânare și să mă escorteze la baie, unde eu fac pipi, somnoroasă, în lumina galbenă tremurătoare, iar Van ține lumânarea sus, uitându-se după șerpi, scorpioni și păianjeni-babuin... Am picioarele ridicate de pe podea când fac pipi.
>
> — Grăbește-te, omule.
>
> — Bine, bine.
>
> — Zici că e cascada Victoria...
>
> Apoi Vanessa îmi dă lumânarea:
>
> — Poți să stai tu de pază acum.
>
> Face și ea pipi.
>
> — Vezi, și ție-ți venea.
>
> — Numai fiindcă-ți venea ție să faci.[105]

Astfel își începe Alexandra Fuller, cunoscută de familia ei sub numele de Bobo sau Chookies, povestea copilăriei alături de părinți, cărora le spune mami și tati, de sora ei, Vanessa, și de cei trei frați care au murit. Deși își spune povestea cu mare economie, lăsând faptele să vorbească de la sine și amintind vag ce au însemnat evenimentele respective pentru ea, cartea îi este plină de iubirea pentru sora ei, Vanessa.

Începând cartea într-un mod atât de intim, Alexandra ne amintește cât de bine se pot cunoaște frații între ei. Se poate ca, după

[105] Alexandra Fuller, *Don't Let's Go to the Dogs Tonight*, Picador, Londra, 2002.

ani, un cuplu căsătorit să ajungă să știe cum face pipi celălalt, cum defechează, cum trage vânturi, cum tușește și cum strănută, dar nici măcar atunci cunoștințele pe care le au unul despre celălalt nu sunt atât de ample, de atent explorate cum pot fi cunoștințele pe care le au frații unul despre celălalt. O căsnicie poate eșua în amărăciune și acuze reciproce, însă, chiar și despărțiți, partenerii de cuplu pot continua să se simtă atașați prin cunoașterea intimă a trupului celuilalt. Atașamentul fraților dat de o astfel de cunoaștere poate fi chiar mai puternic decât acela al cuplurilor căsătorite. Copiii găsesc produsele corpurilor lor nesfârșit de interesante (unii dintre ei nu își pierd niciodată interesul acesta). Discută despre produsele lor, le compară cu acelea ale fraților, observă și comentează cum realizează fiecare produsele respective și le consideră sursa multor glume. Aceste produse sunt, de asemenea, modalitatea de a-l compromite pe celălalt frate, un mod de a exprima dezgustul și respingerea, iar acceptarea produselor celuilalt înseamnă acceptarea celeilalte persoane.

Vanessa o discredita deseori pe Alexandra și produsele sale, dar indica în același timp un nivel de acceptare care, în ochii Alexandrei, o făceau o perlă de neprețuit. După ce Zimbabwe a devenit independentă de Marea Britanie, în 1980, familia Fuller și-a pierdut ferma în fața guvernului condus de prim-ministrul Mugabe și a fost nevoită să se mute într-o zonă pe care vechile hărți o indicau drept „neindicată pentru a fi locuită de omul alb". Tatăl a obținut o slujbă care presupunea să adune vitele care se sălbăticiseră în timpul războiului de independență. Vanessa și Alexandra și-au însoțit tatăl într-una din călătoriile sale. Și-au făcut tabăra pe malul râului Turgwe care, pe timp de secetă, nu era mai mult decât niște „bălțoace în scădere, spumegând de mâl, călâi și verzi din cauza vieții stătătoare". Tata le avertizase pe fete să nu bea apă din râu, numai că, după două săptămâni, apa de băut era pe ducă și au fost nevoiți să folosească apa din râu, dar numai după ce fusese „fiartă vreme de zece minute și strecurată ca să fie eliminate grăunțele de țărână, rahat de hipopotam, ce-i mai rău

din aluviuni". Într-o lungă după-amiază fierbinte, fetele se plictisiseră să aștepte revenirea tatălui. Vanessa se culcase, însă Alexandra, neliniștită, și-a făcut un ceai cu apă care nu fusese fiartă cum trebuie. A luat doar câteva înghițituri din cauza gustului atât de rău.

> Până să se întoarcă tata în tabără, Vanessa mă ține peste un buștean căzut, cu dosul atârnând de-o parte și capul atârnând de cealaltă. Sunt goală; toate hainele îmi sunt într-o pungă în cort, pătate cu rahatul gălbui spumos. Vanessa mă ține strâns de umeri; din fund mi se scurge rahat, iar voma curge într-o băltoacă între picioarele Vanessei... Vanessa mă șterge la gură și la fund cu un mănunchi de frunze și iarbă. Mă spală turnând apă dintr-o găleată peste pielea mea fierbinte, apoi mă înfășoară într-un prosop. Mă duce în cortul duhnind din cauza hainelor mele mânjite... Vanessa mă reazămă și încearcă să-mi dea niște ceai fierbinte. Mi-e atât de sete că am impresia că mi s-a lipit gâtul, limba o simt umflată și crăpată. Imediat ce lichidul îmi ajunge în burtă vomit din nou. Dosul și gura îmi sunt rănite și începe să-mi curgă sânge... Vanessa își linge degetul și-mi șterge colțurile gurii cu degetul umezit. Mă sprijin de brațul ei. Ea-mi spune:
>
> — Rezistă, Chookies.
>
> Îmi mângâie părul scăldat de sudoare de pe frunte.
>
> — Rezistă, îmi spune ea.[106]

Este probabil ca frații care trăiesc împreună să împărtășească un volum mare de contacte fizice prin jucatul împreună, încăierări, paturi și dormitoare împărțite, dușuri și băi. Pentru a-și arăta unul celuilalt iubire și compansiune, se pot săruta, îmbrățișa și dezmierda reciporc. Desigur, asta nu se întâmplă în toate

[106] Ibid., p. 182.

familiile. Deși sora mea și cu mine am împărțit un dormitor și un pat dublu, nu-mi amintesc să fi fost vreodată liniștită sau alinată de ea. Fiecare familie își are propriul stil de contact fizic, iar cantitatea și tipul de contact fizic probabil că joacă un rol important în stabilirea nivelului de atașament stabilit între frați. În minunata ei lucrare *Animals in Translation* (*Animale în transformare*), Temple Grandin relata cum cercetările neurologice efectuate pe tema atașamentului social au indicat că suferința socială este legată de termoreglare, respectiv reglarea temperaturii corpului:

> Termoreglarea intervine în discuție ori de câte ori oamenii discută despre relații. Folosim expresia „căldură maternă" și spunem despre oameni că sunt calzi sau reci. Oamenii calzi sunt iubitori, blânzi și conectați, iar oamenii reci, invers. De asemenea, oamenii care se simt singuri își doresc, de regulă, să fie atinși, lucru care derivă din faptul că, în sălbăticie, puii își păstrează căldura stând aproape de trupurile părinților lor. Știu că sună ciudat, dar, în opinia cercetătorilor, căldura socială a evoluat din sistemul cerebral care se ocupă de căldura fizică. Asta ar trebui să vă spună ceva despre cât de important este atașamentul social pentru animale. La toate speciile de mamifere, puiul trebuie să dețină un atașament social foarte puternic în raport cu părinții săi pentru a putea supraviețui. Un pui de lup are nevoie de contact social pentru a-și păstra căldura emoțională, la fel cum are nevoie de contact fizic pentru a-și păstra căldura fizică. Atașamentul social este un mecanism de supraviețuire care a evoluat din mecanismul de supraviețuire al păstrării căldurii trupului.[107]

[107] Temple Grandin și Catherine Johnson, *Animals in Translation*, Bloomsbury, Londra, 2005, p. 112.

Frații din regnurile animal și uman se pot alina unii pe ceilalți, însă se și luptă. În cazul relațiilor de frăție dintre animale, lupta între frați a fost considerată modul în care animalele, în special masculii, învață să se lupte pentru a câștiga. Însă cercetările efectuate nu au susținut această ipoteză. Mișcările din cadrul luptelor adevărate sunt diferite de cele din cadrul luptelor în joacă. La animale, circuitele neurale aferente agresiunii sunt diferite de cele aferente jocului. (Se poate ca ele să fie diferite și la copii și ar putea exista unele cercetări pe tema aceasta, dar investigarea a ceea ce se petrece în creierul animalelor este mai ușor de acceptat din punct de vedere etic decât același tip de cercetare desfășurată asupra copiilor mici.) Temple Grandin scria:

> Cealaltă dovadă că lupta în joacă nu are ca scop a învăța să câștigi este faptul că toate animalele pierd și câștigă deopotrivă în luptele în joacă. Niciun animal tânăr nu își câștigă vreodată toate luptele căci, dacă ar fi așa, nimeni nu s-ar mai juca. Când un animal tânăr e mai mare, mai puternic, mai vârstnic și mai dominator decât animalul mai tânăr cu care se luptă în joacă, cel mai mare se dă peste cap și pierde dinadins un anumit timp. E vorba despre autohandicapare și toate animalele o practică. Unii comportamentaliști susțin că faptul că toate animalele recurg la un handicap autoimpus ar putea însemna că scopul luptei în joacă nu este acela de a învăța animalele cum să câștige, ci de a le învăța cum să câștige și să piardă. Probabil că toate animalele trebuie să cunoască ambele roluri, de dominator și subordonat, fiindcă niciun animal nu pornește din vârf și niciun animal care ajunge la bătrânețe nu sfârșește în vârf.[108]

În cadrul disputelor pe care le au, frații învață despre ierarhie, dar luptele cuprind mult, mult mai mult de atât. Uneori, un frate

[108] Ibid., p. 122.

pornește o ceartă cu fratele său pentru a-și distrage atenția de la o teamă trezită de situația în care se află. Asta a făcut și Vanessa într-o zi în care războiul încă făcea ravagii în Zimbabwe, iar câinii familiei se îmbolnăviseră:

> Nu avem voie să plecăm din vale fără o escortă înarmată fiindcă sunt mine antipersonal pe drumul spre Umtali și ambuscade teroriste, iar tata e plecat în patrulare, așa că suntem femei-fără-bărbați, lucru care se presupune că e o situație de slăbiciune. Dar asta e o urgență. Punem câinii în mașină și conducem cât putem de repede din vale, în sus pe povârniș, spre deșerturile prăfoase ale Tribal Trust Land și din jurul drumului ca un trup de șarpe care se agață de munte și ne scuipă din nou afară la fabrica de hârtie (care miroase înțepător și putred și cald), astfel că, atunci când trecem pe lângă ea în familie, Vanessa se ține de nas și cântă:
>
> — Bobo a tras un pârț.
>
> — Ba nu.
>
> — Bo-bo a tras un pâââârț.
>
> Până când eu încep să plâng și mama spune:
>
> — Tăceți din gură amândouă sau primiți amândouă o bătaie bună.[109]

Unele dintre disputele fraților sunt mult mai importante decât ierarhia familială și teama. Frații își pot urla insulte unii altora sau pot face schimb de lovituri grele sau își pot distruge reciproc bunurile. Unii le fac pe toate trei. Astfel de dispute sunt amare și pline de răutate, fiind neapărat astfel pentru că fiecare dintre frați luptă pentru supraviețuirea ca persoană. Motivul pentru care fiecare dintre copii se ceartă este mult mai important decât simpla rivalitate pentru a câștiga iubirea și atenția părinților. Fiecare dintre

[109] Fuller, *Don't Let's Go to the Dogs Tonight*, op. cit., p. 69.

frați îl cunoaște atât de bine pe celălalt, încât știe ce anume i se va părea cel mai amenințător acestuia. Vor să îl transforme pe celălalt într-o non-persoană, într-un nimic pentru a se pune pe ei înșiși la adăpost. Luptele au loc pentru că unul dintre frați a spus sau a făcut un lucru despre care celălalt simte că îi amenință sentimentul de a fi o persoană. Trebuie să se afirme în calitate de persoană și astfel atacă pentru a face față semnificațiilor emoționale îngrozitoare care alcătuiesc percepția asupra amenințării la adresa sentimentului său de a fi o persoană. Printre acestea se numără sentimentul de a fi lipsit de valoare, de pierdere catastrofală, trădare, abandon, durere disperată, chin și angoasă, ură criminală, sentimentul de a fi jefuit, pierdut și înfrânt.

N-o să uit disperarea cu care mă luptam cu sora mea mai mare. Plină de dispreț față de mine, mă igonra total pe mine și interesele mele, pentru a-și împlini propriile nevoi și dorințe. Aveam sentimentul că mă reduce la nimic mai mult decât praful de sub picioarele ei, astfel că trebuia să mă lupt cu ea pentru a supraviețui. În unele dăți, sora mea provoca în mod voit câte o ceartă, așa cum fac copiii mai mari, dar, de cele mai multe ori, manifesta o mare uluire că așa, dintr-odată, eram foarte furioasă pe ea. Până în ziua de azi, sora mea mă vede ca fiind genul de persoană care se poate înfuria pe ea fără niciun motiv. Psihanalista Juliet Mitchell poate oferi o explicație. Ea a indicat că, atunci când se naște un al doilea copil, cel dintâi își pierde identitatea. El fusese copilașul mamei. Acum, există un altul. Pentru primul născut, trauma aceasta este una care se va reduce în timp, dar care nu va dispărea niciodată complet.

Trauma surorii mele a continuat să apară în mod similar. M-am transformat într-un copilaș care făcea primii pași foarte drăguț. Am învățat să citesc fără să-mi dau seama că deprindeam această abilitate complexă. Sora mea mă considera mai drăguță și mai isteață decât ea și, ori de câte ori o rudă sau un vecin făcea vreun comentariu apreciativ la adresa mea, ea îl considera o respingere. Se confrunta cu trauma repetată folosindu-și modalita-

tea de apărare preferată — refularea. Mi-a spus deseori că își amintește puține lucruri din copilărie și e uluită că eu îmi amintesc atât de multe. Astfel, copil și adolescent fiind, nu are nicio amintire conștientă despre pierderea identității sale atunci când m-am născut eu, numai că, inconștient, a vrut să îmi facă mie ceea ce îi făcusem eu ei. Luptele noastre fizice au încetat în anii adolescenței, dar eu ajunsesem să detest să îmi întâlnesc sora fiindcă știam că, fără excepție, avea să spună sau să facă vreun lucru care mi-ar fi distrus apărarea și m-ar fi rănit. Dacă protestam în legătură cu ce îmi făcea, producea o argumentare care să o scape de orice responsabilitate pe ea și care să mă pună pe mine în culpă.

Oricine are o relație cumva tensionată cu un frate știe cât e de dificil să vorbești despre aceste incidente care produc o mare supărare și frustrare, dar care sunt, în sine, extrem de obișnuite. Dacă le povestești altora despre ele, pari meschin și rău: dacă discuți cu fratele tău în speranța îmbunătățirii înțelegerii reciproce, neînțelegerea reciprocă se amplifică inevitabil, determinând și mai multă supărare și frustrare. Dacă încerci să rupi relațiile cu fratele sau doar să reduci numărul de ocazii în care vă întâlniți, alți membri ai familiei își vor arăta clar dezaprobarea și ți se va spune că „sângele apă nu se face". Puțini sunt cei care par a fi pregătiți să accepte că atașamentul dintre doi frați poate lua multe forme. Cele mai multe atașamente dintre frați sunt alcătuite din contradicții care permit o soluționare incompletă.

Nu toate atașamentele sunt bazate pe iubire. Unii frați sunt atașați printr-o ură care nu se poate transforma niciodată în indiferență. Pentru unul sau ambii frați, celălalt se întrevede atât de mare, de amenințător, încât nu e posibil abandonul. Când considerăm că o persoană este o amenințare la adresa noastră, trebuie să fim mereu conștienți de localizarea și activitățile persoanei respective. Există o veche zicală care ne spune să ne ținem prietenii aproape, iar pe dușmani și mai aproape. Dacă suntem de părere că o persoană are puterea de a ne distruge, ura noastră se transformă într-un mecanism defensiv prin care ne asigurăm că avem puterea

de a ne distruge dușmanul și de a ne păstra siguranța. A avea un dușman înseamnă că ești important cel puțin pentru o persoană, respectiv, dușmanul tău, iar dușmanul tău dă o doză suplimentară de agitație vieții tale, care ar fi altfel plictisitoare. Pentru mulți oameni, nu doar pentru frați, ura pe care o poartă dușmanului devine singurul element care conferă semnificație propriei persoane și propriei vieți, astfel că nu pot renunța.

În cazul unor atașamente dintre frați, iubirea pe care unul o oferă celuilalt nu este niciodată de ajuns. Sophie, cu numai 15 luni mai mică decât sora ei, Ester, voia să îmi vorbească despre relația sa cu Ester, dar și-a dat seama că e greu de descris. Ea spunea:

— Suntem foarte diferite, atât la nivel de personalitate, cât și ca aspect, și avem o relație care este apropiată în multe privințe și, ce e foarte important, eu bănuiesc că e dureroasă pentru noi, dar întotdeauna dificilă. Mereu există un conflict pe undeva și am impresia că între noi există un nivel important de competitivitate.

A adăugat:

— Deși amintirile nu sunt foarte bine conturate, am sentimentul că, de fapt, mă simțeam chiar protejată de ea. Și totuși, dacă privesc în urmă spre amintirile din copilărie, multe dintre ele se leagă de competiție la un nivel sau altul. Îmi plăcea, până la un punct. Dar cred că e foarte obositoare. Dintotdeauna am avut sentimentul că această competiție are ceva care te uzează și îți stoarce puterile.

Părea că aerul protector al lui Ester avea o doză de posesivitate. Sophie mi-a povestit despre un incident petrecut când ea avea cam opt ani, când Ester se înfuriase foarte tare pe niște fete care o amenințaseră rău pe Sophie:

— Îmi amintesc că îmi dădeam seama, chiar și atunci, că asta era cumva în contrast cu interacțiunile noastre de pe vremea aceea. De parcă era în regulă ca noi să concurăm — iar aceasta este percepția mea, sunt sigură că nu și a ei — ca ea să fie uneori rea cu mine, dar cu siguranță nu era în regulă ca altcineva să se comporte așa.

Sophie a spus:

— Când suntem împreună și ne înțelegem, ne distrăm teribil. O consider foarte amuzantă și o companie interesantă, plină de viață și este pur și simplu incitantă și caldă. Și totuși, deseori sunt anxioasă și încordată când mă gândesc la întâlnirea noastră, fiindcă am impresia că am putea să ne certăm și chiar ne certăm deseori, iar eu sunt destul de defensivă și ea e, cred eu, destul de combativă.

De curând, s-au certat din cauza a ceva ce cuiva care privește din afară ar putea să-i pară extrem de obișnuit, ceva ce ar fi putut fi soluționat cu un minimum de compromis și indulgență de ambele părți. Din partea lui Ester, nu putea fi vorba despre vreun compromis sau indulgență fiindcă, imediat ce a văzut incidentul, a ridicat problema:

— Mă iubești mai mult decât pe oricine altcineva?

Sophie a spus:

— Eu cred că mă încearcă mereu. Dacă pleacă undeva sau are nevoie de ceva rezolvat, vrea să mă ocup eu. Pare un test. De cele mai multe ori o fac cu plăcere, dar am sentimentul că nu am de ales, fiindcă, dacă refuz, ar însemna că o resping într-un fel și că o fac să simtă că nu e iubită. Cred că vrea să simtă că e pe primul loc, că este mai importantă pentru mine decât oricine sau orice și, cumva, dacă pun altceva pe primul plan, nu o iubesc suficient.

Am întrebat:

— E pe primul loc în ceea privește afecțiunea ta?

Sophie mi-a răspuns:

— Nu, nu cred.

Am comentat că este posibil ca oamenii să ajungă în situația în care să își dorească două rezultate diferite. Suspectează că nu sunt iubiți așa cum își doresc să fie iubiți și vor ca obiectul suspiciunilor lor să le dovedească și că au dreptate, și că se înșală. Se poate ca Ester să nu poată suporta să renunțe la speranța că e pe primul loc în ceea ce privește afecțiunea surorii sale, deși se teme că, dacă suspiciunile ei s-ar confirma, durerea respingerii ar copleși-o și anihila-o. Dacă așa stau lucrurile, va rămâne blocată într-un cerc

al afecțiunii și al incriminării, incapabilă să trăiască împreună în pace sau să se despartă. Sophie a afirmat:

— Am încercat, după ce ne certasem rău, am încercat să nu ne mai vedem. De obicei, ea e cea care sugerează. Apoi se estompează și, încet-încet, ne strecurăm în același tip de rutină.

Uneori, atașamentul este unidirecțional. Unul dintre frați tânjește după iubirea celuilalt și atenția sa, dar celălalt nu-i răspunde într-o manieră pozitivă. Max era cel mai mic dintre patru frați. Deși, în perioada copilăriei, împărțise dormitorul cu fratele său Alec, care avea cu aproape șase ani mai mult, nu au fost niciodată prieteni. Max mi-a povestit:

— Alec mă bătea destul de rău. În mod voit. Fratele meu mă ura. Nu am avut niciun fel de relație cu el.

La școală, Alec avea reputație de „băiat rău", fapt ce făcuse ca, la sosirea la școală a lui Max, profesorii să se aștepte la ce e mai rău din partea lui. Alec a plecat de acasă la șaptesprezece ani ca să muncească pe post de ajutor de cioban, pe câmp. Max a spus:

— După ce a plecat de acasă, i-am scris vreme de doi ani. M-am muncit mult ca să ținem legătura.

Când l-am întrebat de ce, mi-a răspuns:

— Nu știu. Poate că voiam să mă accepte.

La cea de șaizecea aniversare a căsătoriei părinților lui Max, el a organizat o petrecere elegantă, în grădină, și nu a scutit niciun efort pentru a se asigura că fratele său va putea participa, deși, la vremea respectivă, cei doi bărbați se evitau în mod normal unul pe celălalt. Max decisese că, având deja 40 de ani și reușind să își dezvolte până la acel punct, prin intermediul muncii sale, toate abilitățile de negociere pașnică și conviețuire cu cei din jur, ar fi cazul să îl abordeze pe Alec, în speranța că ar putea lăsa în urmă dificultățile din trecut. Din păcate, Alec nu ajunsese la același punct de vedere. I-a spus clar lui Max că ura pentru el nu i se diminuase în niciun fel. Max fusese profund rănit, dar înțelesese brusc. Mi-a spus:

— Am înțeles că Alec se temea de mine. Avea impresia că eu beneficiasem de iubirea mamei, în vreme ce el nu. Mi s-a părut totul

foarte stresant, dar, atunci când am ales să îi consider comportamentul o dovadă de gelozie, am putut să renunț la furia și durerea pe care le simțeam.

Și Sophie și Max, ca majoritatea oamenilor, atunci când vorbesc despre relațiile cu frații lor, au comentat asupra diferențelor mari dintre ei și frații lor, din perspectiva a ceea ce se numește de obicei „personalitate" sau „temperament". Aceasta pare a fi considerată principalul factor care determină natura relației dintre frați. Oamenii spun adesea „era întotdeauna vorba despre o ciocnire a personalităților" sau „temperamentele noastre nu erau compatibile". Când sunt chestionați, ei spun că se refereau la existența a ceva atât de marcat distinctiv și individual în modul în care fiecare frate se interpreta pe sine și lumea, încât compatibilitatea perspectivelor era adesea dificil de atins, dar, dacă era atinsă, era la mare preț.

În cadrul cercetărilor sale privind relația dintre frați, cea cu familia și cea cu prietenii, Judy Dunn confirmă că atașamentul fraților poate lua multe forme. Ea face ocazional referire la „caracteristicile temperamentale ale copiilor" și afirmă: „Personalitățile ambilor copii implicați într-o relație diadică de prietenie și ale copiilor dintr-o pereche fraternă trebuie probabil luate în considerare în căutarea conexiunilor din cadrul relației"[110]. În cadrul studiului desfășurat împreună cu Robert Plomin privind motivele pentru care sunt copii atât de diferiți, ea nota: „Termenul de *personalitate* acoperă zeci de dimensiuni... Corelațiile fraților sunt foarte mici pentru aproape toate trăsăturile de personalitate. Puținele excepții nu ajung la un nivel mai mare de 0,40 [pe o scară de la 0 la 1] și includ trăsături care ar putea fi considerate, mai corect, atitudini, cum ar fi masculinitate — feminitate, toleranța la ambiguitate și tradiționalism (conformism și conservatorism)"[111].

[110] Dunn, *Young Children's Close Relationships*, op. cit., p. 105.

[111] Robert Plomin, *Separate Lives: Why Siblings Are So Different* (*Vieți separate: de ce frații sunt atât de diferiți*), Basic Books, New York, 1990, p. 16.

În psihologie, termenii „personalitate“ și „temperament“ sunt unii extrem de problematici. Este vorba de propria accepțiune a psihologului. Știm cu toții că suntem indivizi și că nu suntem doi la fel. Însă, când psihologii au vrut să studieze ceea ce numeau variație individuală, este evident că nu puteau să îi întrebe pe oameni cum se simt pe ei înșiși. Ar fi fost un demers „subiectiv“ și „neștiințific“. Dintotdeauna, psihologii au preferat să studieze ficțiuni care pot fi măsurate și numărate, în detrimentul experiențelor reale de viață. Ei preferă să studieze ceea ce se poate vedea că fac oamenii, nu să îi pună să vorbească, folosind propriile cuvinte, despre propriile experiențe. Dacă îi întreabă pe oameni despre atitudinile și obiceiurile pe care le au, psihologii preferă să folosească interviuri standardizate și chestionare care nu pot decât să le permită celor intervievați să mintă, să disimuleze și să nege. Uneori, un chestionar obligă o persoană să mintă pentru că include întrebări care nu sunt relevante pentru viața persoanei care răspunde la întrebări. Desigur, niciunul dintre noi nu își va da în vileag gândurile personale și slăbiciunile în fața cuiva pe care nu îl cunoaște și în care nu are încredere. Judy Dunn s-a asigurat întotdeauna că persoanele care luau interviurile ajungeau să cunoască foarte bine mamele și copiii intervievați și că mamele și copiii ajungeau să îi cunoască pe cei care luau interviurile. În cadrul unor astfel de interviuri, diferențele de temperament și de personalitate transpar din ceea ce mamele și copiii spun despre ei înșiși, dar chestionarele de personalitate sunt inutile în ceea ce privește surprinderea acestui aspect. Testele respective măsoară „trăsături“, mici bucăți din ceea ce psihologii cred că există în noi, bucăți denumite „sociabilitate“, „dispoziție“, „religiozitate“, „tradiționalism“ și așa mai departe. Ceea ce psihologii numesc trăsături nu reprezintă nimic mai mult decât substantive extrase din atitudini, opinii, convingeri, semnificații și interpretări pe care oamenii le creează.

Conceperea chestionarelor este o industrie profitabilă și, prin urmare, există numeroase teste de personalitate. Pentru a alcătui

un chestionar, psihologii dau seturi de întrebări unui număr mare de oameni, întrebări la care trebuie să se răspundă folosind o scală ce cuprinde numere care pot fi corelate. Apoi, folosind o analiză statistică numită uneori analiză factorială sau analiza componentelor principale, psihologii extrag factorii sau trăsăturile. O trăsătură care apare cam în fiecare chestionar este „extraversiunea". În cadrul celui mai mare studiu privind extraversiunea efectuat asupra fraților a fost observată o corelație de doar 0,23.[112] Aceasta înseamnă că este probabil ca într-o familie, unii copii, dar nu toți, să aibă trăsături de extraversiune. Dar noi știm asta deja. E foarte probabil ca, în orice familie, un copil să fie sociabil și deschis, iar altul tăcut și gânditor. Uneori, acești doi frați se înțeleg bine unul cu celălalt, alteori, nu. Acest fapt este de așteptat pentru că fiecare dintre ei se vede pe sine și lumea sa în moduri atât de diferite.

[112] Ibid., p. 16.

Capitolul 3
Două moduri de a cunoaște existența

La fel cum Dumnezeu sau Natura a decis să existe masculi și femele, a decis că vor exista două moduri în care ființele umane își vor cunoaște existența. Vor fi oameni care vor privi în afară, spre lumea din jurul lor, care vor avea mereu nevoie să stabilească relații cu alți oameni, și vor fi cei care se vor uita spre interior, căutând un sentiment al realizării personale, claritate, organizare și control, respectiv, vor exista extravertiți și introvertiți. Însă, așa cum există și o varietate infinită de bărbați și femei, există o varietate infinită de introvertiți și extravertiți. Este posibilă formularea unor afirmații generale despre extravertiți în calitate de grup și despre introvertiți în calitate de grup, la fel cum este posibilă formularea de afirmații generale despre bărbați ca grup și despre femei ca grup, dar, dincolo de ele, diferențele din cadrul grupului de extravertiți și din cadrul celui de introvertiți sunt numeroase și subtile. Este relativ ușor să faci distincția între bărbați și femei, dar identificarea extravertiților și a intraverților poate fi dificilă. Este un lucru pe care știm cu toții cum să îl facem, dar nu știm întotdeauna că îl știm.

Este imposibilă descrierea tuturor diferențelor importante dintre extravertiți și introvertiți în spațiul unui capitol. Lucrarea mea *Beyond Fear*[113] (*Dincolo de teamă*) este dedicată modului diferit

[113] Dorothy Rowe, *Beyond Fear*, ed. a 2-a, HarperCollins, Londra, 2002.

în care introvertiții și extravertiții fac față zbuciumului mental extrem pe care psihiatrii îl numesc tulburare mentală, în vreme ce altă lucrare, *The Successful Self*[114] (*Sinele plin de succes*), descrie modul diferit în care introvertiții și extravertiții fac față vieții cotidiene și cum extravertiții înțelepți învață să-și tempereze nevoia de a fi plăcuți de toată lumea, iar introvertiții înțelepți învață să accepte faptul că puține sunt lucrurile din lumea aceasta pe care le pot controla. Nevoia extravertiților de a fi plăcuți este mecanismul lor de apărare împotriva temerii de a fi anihilați ca persoană atunci când se confruntă cu respingerea și abandonul. Nevoia introvertiților de a păstra organizarea și controlul reprezintă mecanismul lor de apărare împotriva temerii de a fi anihilați ca persoană atunci când se confruntă cu pierderea controlului și căderea în haos. În cadrul acestui capitol, doresc să mă concentrez asupra modului diferit în care extravertiții și introvertiții resimt realitatea, asupra modului diferit în care se percep pe ei înșiși și asupra modului în care aceste diferențe pot afecta relațiile de familie.

În lucrarea sa *The Pecking Order* (*Ierarhia*), Dalton Conley remarcă deseori diferențele de personalitate profunde dintre frați, dar nu folosește niciodată termenii de „extravertit" și „introvertit". Însă atunci când scrie despre sora lui, Alexandra, și despre sine, face o descriere excelentă a unui tip de extravertit și a unui tip de introvertit:

> Astăzi, sora mea și cu mine continuăm să locuim în New York. Ambii am reprodus statutul clasei părinților noștri, deși în moduri diferite. Copii ai unor artiști, ambii am aspirat la cariere în lumea „ideilor" sau „creativității", deși ambii am făurit o fundație de stabilitate economică imposibilă pentru artiștii cu normă întreagă. Sora mea administrează o companie de teatru nonprofit mică. Ea s-a dedicat laturii

[114] Dorothy Rowe, *The Successful Self*, HarperCollins, Londra, 2002.

de afaceri a artelor, în vreme ce eu am ales domeniul academic, care oferă un nivel de stabilitate a locului de muncă rivalizând cu serviciul civil, dar care oferă și un nivel de toleranță în ceea ce privește expresia personală, creativă.

Pentru toate aceste similarități de bază există însă mari diferențe între mine și Alexandra. Deși a petrecut mai puțini ani decât mine crescând în cartierul minoritar sărăcit (pentru că era mai mică atunci când ne-am mutat), ea poartă însemnul comunității mult mai proeminent decât mine. Folosește în mai mare măsură argoul hip-hop local, se învârte în cercuri mai diversificate din punct de vedere etnic și al clasei decât o fac eu în general (în parte, grație persoanelor cu care intrăm în contact datorită carierelor noastre). Și valorile noastre sunt divergente. Ea e mult mai puțin concentrată asupra carierei decât sunt eu. E bucuroasă că face o treabă bună în spatele scenei și că îi lasă pe alții să își asume meritele pentru succesele teatrului ei. Și, în final, pentru Alexandra contează cel mai mult un cămin confortabil, o viață de familie bogată, securitatea financiară și serviciul adus comunității. Eu, pe de altă parte, detest să lucrez pentru alții și vreau să am un control deplin asupra a ceea ce reușesc sau nu reușesc și pe care îmi pun numele — chiar și în cazul serviciilor aduse comunității. Și traiectoriile noastre financiare încep să se îndepărteze considerabil, căci eu mă înalț pe scara posturilor academice, având o siguranță deplină a locului de muncă (titular), în vreme ce ea rămâne dedicată unei organizații artistice zbuciumate, unde zilnic se adună noi crize.

Și totuși, deși e posibil ca eu să fiu mai stabil din punct de vedere financiar, ea a înflorit în viața personală, câtă vreme eu m-am luptat pentru bogăție. Este mamă de relativ puțin timp, fiul ei, Dante, născându-se cu un an înainte ca eu să scriu aceste rânduri. Mariajul cu soțul ei, Dan Leonardi, îi aduce iubire și fericire. Deși locuiesc într-un

> apartament înghesuit, de tip vagon, stresul nu îi răpune; își umplu zilele cu ritualuri drăguțe de tipul ÎÎZ (întâlniri întreaga zi) și sărutări înainte de orice masă și se strigă unul pe altul folosind nume drăgălașe de alint. Eu, în schimb, deși îmi iubesc cei doi copii — de patru și de cinci ani — mult, am avut parte de o căsnicie tumultuoasă, care a încetat exact cum a început, cu o luptă pentru control dusă între mine și partenera mea. (Prima dată când am dansat, fiecare dintre noi a insistat să fie cel care conduce — împiedicându-ne reciproc în cadrul procesului.) Acum ne zăpăcim în procesul de divorț, fără a fi capabili să ne ascundem tristețea și frustrarea în fața copiilor. Recunoaștem amândoi că avem inteligența emoțională a adolescenților — sau poate a copiilor de doi ani. Și, bineînțeles, îmi fac griji cu privire la impactul vieții noastre tumultuoase de familie asupra celor doi copii ai noștri.[115]

Aici Dalton Conley arată cum, în cadrul unei familii în care părinții apreciau creativitatea, fiecare frate a interpretat ideea de creativitate în mod diferit. Pentru Alexandra, extravertita pentru care prioritatea principală este crearea și menținerea relațiilor, creativitatea însemnat să lucreze în mod creativ cu alți oameni, pentru a le permite să își dezvolte creativitatea. Pentru ea, realizarea înseamnă a ținti succesul pentru grupurile cărora le aparține, compania ei de teatru, familia ei și comunitatea ei. Alexandra ar înțelege-o întru totul pe Josephine Cox, o romancieră cu un succes deosebit, care, atunci când a apărut la *Desert Island Discs*, a ales ca obiect de lux „albumul familiei mele — n-aș fi singură acolo, nu-i așa?“[116]. Pentru Dalton, introvertitul a cărui principală prioritate este realizarea individuală, organizarea, claritatea și controlul, creativitatea înseamnă să își stabilească pentru sine scopul de

[115] Dalton Conley, *The Pecking Order*, Pantheon, New York, 2004, pp. 188–90.
[116] BBC Radio 4, 8 mai 2005.

a aduce o contribuție semnificativă științei și de a deține controlul complet în timp ce face acest lucru. Totuși, succesul sau eșecul căsniciilor lor depinde numai parțial de faptul că sunt extravertiți sau introvertiți. Există numeroși extravertiți care își distrug relațiile și numeroși introvertiți care se bucură de căsnicii reușite.

Marii scriitori nu numai că știu totul despre cum se comportă extravertiții și introvertiții, ci știu și că din felul diferit în care extravertiții și introvertiții își percep lumea se nasc intrigile tragediilor și comediilor. Nu știu dacă Jane Austen avea în vocabular cuvintele „introvertit" și „extravertit", dar, în toate cărțile ei, arată cum poveștile se desfășoară pornind de la diferențele de semnificații pe care extravertiții și introvertiții le dau experiențelor lor. Prima ei carte, *Rațiune și simțire,* era imaginea a două surori, introvertita Elinor și extravertita Marianne. Povestea este spusă din perspectiva lui Elinor:

> Fiica cea mare... avea o putere de înțelegere și o judecată rece care o îndreptățeau, deși avea numai nouăsprezece ani, să fie sfătuitoarea mamei sale, dându-i deseori posibilitatea să stăvilească, în folosul tuturor, înflăcărarea doamnei Dashwood, care, în general, ar fi dus la nechibzuință. Avea o inimă de aur; era sensibilă din fire și avea sentimente puternice, dar știa să și le stăpânească, lucru pe care mama ei încă îl mai avea de învățat și pe care una dintre surorile ei se hotărâse să nu-l învețe niciodată.

Sora care nu dorea să învețe să își controleze emoțiile era Marianne: „În multe privințe, însușirile lui Marianne erau întru totul egale cu cele ale lui Elinor. Era sensibilă și deșteaptă, dar năvalnică în toate cele; tristețile, bucuriile ei nu cunoșteau moderație. Era generoasă, caldă, interesantă; avea toate calitățile, în afară de prudență."[117]

[117] Jane Austen, *Rațiune și simțire*, Leda, București, 2007, p. 16.

Dalton Conley nu o descrie pe sora lui, Alexandra, ca fiind lipsită de prudență, dar o descrie ca pe o persoană care are nevoie să își exprime iubirea față de soțul și copilul ei prin tot felul de moduri. Extravertiții apreciază acțiunea și exprimarea sentimentelor în detrimentul rațiunii și reticenței. Când Elinor s-a simțit atrasă de Edward Ferrars, cunoștea prea bine pericolele unei exprimări apreciative a unui sentiment pentru el. „Știa că Marianne și mama lor treceau ușor de la presupunere la convingere, că la ele a dori însemna a spera, iar a spera însemna a aștepta să se întâmple. Încercă să-i explice surorii ei adevărata situație.

— Nu neg că am o părere foarte bună despre el, că îl stimez mult, că îl plac, spuse ea.

Aici Marianne izbucni indignată.

— Îl stimezi! Îl placi! Ce inimă rece ai, Elinor! Oh, mai rău decât rece! Mai rostește odată vorbele acestea și voi ieși în clipa asta din cameră.“[118]

Ieșirea lui Marianne este tipică pentru extravertiți, care ajung să fie absolut exasperați de ceea ce pare a fi comportamentul lipsit de sentimente și de înțelepciune al unui introvertit. Însă și introvertiții pot fi la fel de exasperați din cauza extravertiților. Dalton vorbește foarte mândru despre munca pe care o face sora lui, Alexandra, dar sunt sigură că, uneori, deplânge în intimitate faptul că nu și-a valorificat la maximum talentele, iar Alexandra i-a atras atenția nu doar o dată soțului ei, Dan, că, dacă Dalton și-ar fi petrecut mai mult timp prețios cu familia și s-ar fi gândit mai puțin la cariera lui, se poate ca mariajul lui să nu fi luat sfârșit.

Extravertiții și introvertiții se ceartă deseori pentru că nu pot înțelege că diferă în ceea ce ei consideră a fi scopul vieții lor, sau, chiar dacă înțeleg acest lucru, în inima lor cred că persoana cealaltă greșește prostește. Aceste atitudini au la bază presupunerea că introvertiții și extravertiții aleg în mod conștient ce își stabilesc drept prioritate principală în viață și că extravertiții aleg drept prioritate

[118] Ibid., p. 28.

principală să aibă relații, în vreme ce introvertiții aleg ca principală prioritate să aibă realizări. Sigur că extravertiților și introvertiților le place să creadă astfel despre ei. Extravertiții pot considera o virtute interesul lor pentru ceilalți, iar introvertiții se pot considera virtuoși pentru că realizările lor vor face lumea un loc mai bun. (Chiar și autorii genocidurilor care sunt introvertiții cred asta. Bănuiesc că Hitler era introvertit. Cu siguranță, el a crezut că face lumea un loc mai bun pentru germani și că ei erau singurii oameni care contau.) Însă a acționa virtuos este un lucru pe care alegem să îl facem. Aceste priorități principale nu sunt virtuți, pentru că nu putem face altceva decât să încercăm să ne împlinim prioritatea principală. Nu putem face altceva. Ele fac parte din ceea ce Antonio Damasio numește „nevoia inocentă și inconștientă de a rămâne în viață"[119].

Aici Damasio se referea la specificațiile privind supraviețuirea unei singure celule, dar își dădea seama că asemenea specificații pot foarte bine să fie „un plan și o ancoră pentru ceea ce va deveni, în cele din urmă, sinele în minte"[120]. Trebuie să supraviețuim atât ca o colecție de celule, respectiv, un trup, cât și ca elementul care se dezvoltă din celule, respectiv, o persoană. Atunci când vedem o amenințare la adresa supraviețuirii noastre, acționăm imediat și ne justificăm ulterior acțiunile. Adesea, justificările noastre ne îngreunează demersul de a vedea ce am făcut și de ce. În general, justificările noastre implică emoțiile complexe care se nasc în relațiile noastre cu alți oameni.

Introvertiții au relații cu alți oameni și, în cadrul lor, au parte de emoțiile complete care vin odată cu astfel de relații. Însă, conform descrierii lui Temple Grandin, oamenii autiști asemenea ei nu au sentimente complexe. Ea scria:

> Sentimentele mele sunt mai simple decât acelea ale celor mai mulți oameni. Nu știu ce înseamnă emoție

[119] Antonio Damasio, *The Feeling of What Happens*, Vintage, Londra, 2000, p. 138.
[120] Ibid., p. 136.

> complexă în cadrul unei relații umane. Eu înțeleg doar emoțiile simple, cum ar fi teama, furia, fericirea și tristețea. Plâng la filmele triste și uneori plâng când văd ceva care mă mișcă realmente. Dar relațiile emoționale complexe sunt dincolo de puterea mea de înțelegere. Nu înțeleg cum poate o persoană să iubească pe cineva într-un minut și apoi, în următorul, să vrea să îl omoare într-un acces de gelozie. Nu înțeleg ce înseamnă să fii fericit și trist în același timp.[121]

Există o gamă largă de oameni cărora li se aplică termenul „autist", însă din felul în care se descrie, Temple pare a fi o introvertită căreia îi lipsește capacitatea de a stabili relații emoționale cu alți oameni. Temple spunea: „N-am putut niciodată să-mi găsesc locul în mulțime, dar am avut câțiva prieteni interesați de aceleași lucruri, cum ar fi schiatul și călăritul. Întotdeauna, prieteniile au gravitat în jurul a ceea ce făceam, nu a persoanei care sunt"[122]. Incapacitatea aceasta este probabil rezultatul unei alte variații neuronale încă necunoscute. Și totuși, Temple are aceeași prioritate pe care o au toți introvertiții. După ce a consultat-o, neurologul Oliver Sacks nota:

> Am fost uluit de raporturile ei cu și profunda înțelegere în ceea ce privește vitele — privirea fericită, iubitoare pe care o afișa când era cu ele — și de marea ei stânjeneală, la polul opus, în numeroase situații care implicau oameni. De asemenea, am mai fost uluit, în vreme ce ne plimbam împreună, de aparenta ei incapacitate de a avea unele dintre cele mai simple sentimente.
>
> — Munții sunt frumoși, spunea ea, dar nu-mi dau un sentiment special, sentimentul de care pari a te bucura tu...

[121] Temple Grandin, *Thinking in Pictures* (*Să gândești în imagini*), Vintage Books, New York, 1985, p. 89.
[122] Ibid., p. 132.

Tu privești pârâul, florile, eu văd câtă plăcere îți face asta. Mie mi se refuză așa ceva.

Și am fost uluit când, în vreme ce mergeam cu mașina spre aeroport înainte de plecarea mea, de brusca revelare a profunzimilor morale și spirituale pe care nu credeam să le aibă vreo persoană cu autism. Temple conducea când, dintr-odată s-a bâlbâit și a plâns, spunând:

— Nu vreau ca gândurile mele să moară odată cu mine. Vreau să fi făcut ceva... vreau să știu că viața mea are un sens... mă refer la lucrurile care sunt însăși esența existenței mele.[123]

Temple își descria sentimentele ca fiind „mai degrabă sentimente de copil decât de adult". Când a ajuns la pubertate, „teama a devenit principalul meu sentiment"[124]. Trăia într-o stare de cvasianihilare. Dacă aparatul tău senzorial diferă de acela al oamenilor din jurul tău și aceștia și lumea nu fac derogări pentru tine, trăiești într-o stare de cvasiinvaliditate. Și totuși, în acest timp, ea a reușit multe. Pentru a avea succes, o persoană trebuie să progreseze, iar pentru ca un introvertit să poată trăi cu un sentiment de ușurare, trebuie să existe sentimentul de a fi progresat în vreun fel, chiar și dacă realizarea din ziua respectivă înseamnă doar că ai spălat sau că ai ajuns la zi cu e-mailurile. Cuvintele pe care le folosesc adesea pentru mine sunt „trebuie să încep". Mă aud punând punct conversațiilor telefonice cu „Te las să te apuci", deși e posibil să știu că persoana cu care stau de vorbă are la dispoziție tot timpul din lume. A nu fi capabil să te apuci de ceva creează un sentiment de blocaj. Temple spunea: „Sentimentul meu de drumuri blocate pare primitiv, de parcă aș fi un animal prins în capcană". Apropiindu-se de un loc, în special de unul din cele create de ea „mă panichez, gândindu-mă că mi se va refuza accesul în

[123] Ibid., p. 15.
[124] Ibid., p. 88.

locul meu special... Oare vor încerca oamenii să mă oprească? Voi găsi poarta neîncuiată tocmai atunci când nu o caut. Nu pot să nu văd. Și când observ o deschizătură, mă cuprinde un fior de încântare bucuroasă... teama mea de căi blocate este unul dintre puținele sentimente atât de puternice, încât nu e suprimat de tratamentul meu cu antidepresive“[125].

Introvertiții se tem de haos. Când, la liceu, lui Temple i s-a expus a doua lege a termodinamicii, care afirmă că, în cadrul unui sistem termodinamic închis dezordinea va fi în creștere, „ideea cum că universul devine din ce în ce mai dezordonat mi s-a părut profund tulburătoare“. Câțiva ani mai târziu, a descoperit teoria haosului și a considerat-o liniștitoare pentru că aceasta susține că „ordinea se poate naște din dezordine și întâmplare“. „Am urât a doua lege a termodinamicii pentru că eu eram de părere că universul trebuie să fie ordonat.“[126] Temple este extraordinat de sinceră. Atunci când oricare dintre noi combate feroce și amar o anumită teorie, acest lucru nu se întâmplă pentru că teoria respectivă este defectuoasă din punct de vedere științific (deși ar putea fi), ci pentru că unele dintre implicațiile respectivei teorii par a conține amenințarea anihilării. În același fel, disputele dintre adepții diferitelor religii sunt adesea deosebit de pline de amărăciune, iar războaiele religioase atât de distructive.

Teama de anihilare este atât de intensă, încât lăsăm la o parte orice pic de rațiune pentru a ne salva. Pe extravertiți, teama de a fi abandonați, cu toate relațiile distruse, îi poate face să acționeze împotriva a ceea ce au considerat întotdeauna propriul interes. Chiar și atunci când, din punct de vedere intelectual, nu au nicio îndoială că o anumită persoană, de obicei, un membru al familiei sau un iubit de odinioară, nu le poartă iubire sau nu e interesată, sau se va folosi de ei și îi va abandona, unii extravertiți se simt mânați să depună toate eforturile pentru a determina persoana

[125] Ibid., p. 93.
[126] Ibid., p. 193.

respectivă să stabilească acea conexiune de care au nevoie disperată; aceea ca iubitul să revină sau ca părinții să spună: „Te-am iubit întotdeauna".

Când copiii nu suportă să fie despărțiți de părinți, indiferent de cât de rău au fost tratați, comportamentul lor este de regulă explicat în termeni de imaturitate a copilului. Adesea se spune același lucru despre adulții care rămân aproape de părinți, sau, cu o tentă caritabilă, sunt lăudați pentru devotamentul lor filial. Însă nu se poate spune asta și despre prietena mea, Roxanne. O cunosc de aproape douăzeci de ani și, în tot timpul acesta, mi-a povestit despre copilăria ei nefericită și despre evenimentele care au urmat.

Cel mai bun lucru pe care îl pot spune despre tatăl lui Roxanne este că era deosebit de egoist și nepăsător. Nu a dat nici cel mai mic semn de iubire sau preocupare pentru soția și copiii pe care i-a părăsit când Roxanne avea opt ani. A refuzat să își susțină familia, dar sosea neanunțat și se aștepta să fie îngrijit. Soția lui era înspăimântată de el, iar atunci când Roxannne încercase să i se opună la începutul adolescenței, o pedepsise obligând-o să renunțe la școală și să își caute de lucru. Imediat ce a putut, a plecat de acasă, a mers la școală și a avut acces la o profesie. A păstrat legătura cu mama și frații eu, dar a refuzat orice contact cu tatăl ei.

Anii au trecut. Tatăl ei, ajuns la bătrânețe, s-a îmbolnăvit de cancer. Roxanne l-a luat la ea și a avut grijă de el până a murit. Când prietenii o întrebau de ce procedase astfel, ea le spunea:

— Trebuia, pur și simplu.

Familia era la fel de surprinsă de gesturile ei cum erau și prietenii. Nu se punea problema ca tatăl ei să își modifice testamentul în favoarea ei, pentru că nu avea nimic de lăsat, iar el considera ceea ce făcea ea un drept al lui. Dacă prietenii comentau pe marginea virtuții ei, le făcea vânt. Nu avea ambiții de martiră și de sfântă. Când am insistat să îmi spună motivul, mi-a răspuns:

— Nu puteam să n-o fac.

În cadrul discuțiilor pe care le-am avut cu oamenii despre relațiile lor de la vârsta matură cu frații lor, am observat că, deseori,

un extravertit spunea, de regulă, în treacăt, că el era cel care ținea legătura cu toți ceilalți și care organiza întâlnirile de familie, sau că își salvase fratele de la faliment sau că ținea o nepoată la facultate, toate acestea în ciuda faptului că relațiile dintre frați, în copilărie, fuseseră departe de a fi bune și că relațiile actuale erau unele dificile. Dacă întrebam de ce e atât de important să păstreze legătura sau să își ajute fratele, răspunsul putea să fie: „Nu știu de ce" sau: „N-am ce altceva să fac, serios". Desigur, există numeroși introvertiți care își ajută enorm părinții sau frații care nu sunt deosebit de iubitori, dar care, dacă sunt întrebați de ce o fac, au un răspuns pregătit de tipul: „Nu m-ar lăsa conștiința să fac altfel", răspuns care e foarte diferit de „nu știu de ce. Așa trebuie să fac".

Nu trebuie uitat niciodată că, deși introvertiții și extravertiții sunt forțați să se lupte pentru principala lor prioritate, nu există doi introvertiți sau doi extravertiți care să procedeze exact la fel în privința aceasta. Fiecare individ interpretează în mod diferit necesitatea pe care o simte și își interpretează situația, apoi decide să acționeze în propriul fel. Într-o situație asemănătoare cu aceea a lui Roxanne, un extravertit ar fi putut lua hotărârea de a plăti internarea părintelui suferind într-un sanatoriu, în vreme ce un altul ar fi recunoscut de mult și ar fi acceptat că părintele este incapabil să iubească.

DIFERENȚE STRANII

Când psihologii elaborează teorii privind motivele pentru care oamenii se comportă într-un anumit fel, își fundamentează teoriile pe concepte referitoare la acele aspectele ale comportamentului care par a fi semnificative. Indiferent de punctul de plecare, cercetările i-au condus spre introvertiți și extravertiți, deși nu toate au folosit neapărat acești termeni. Sigmund Freud îi numea pe extravertiți „isterici", iar pe introvertiți „obsesionali". Carl Gustav Jung

folosea termenii „introvertit" și „extravertit", dar apoi a mers mai departe și a descris patru funcții, senzația, gândirea, intuiția și simțirea, care au fost folosite de diferiți extravertiți și introvertiți în moduri diferite. Totuși, „Fiecare individ este o excepție de la regulă," a declarat el, iar încadrarea unor astfel de indivizi într-un sistem rigid este „lipsită de scop". Faptul de a „pune etichete oamenilor la prima vedere" nu era „decât un joc copilăresc"[127]. Ignorându-i sfatul, Isabel Briggs Myers a transformat categoriile lui Jung în 16 tipuri de personalitate. Indicatorul de Tipuri Myers-Briggs a devenit extrem de popular, în ciuda faptului că:

> Deși suportul științific este redus pentru unele dintre dimensiunile elementare ale lui Myers (oamenii par a fi într-adevăr diferiți în ceea ce privește nivelul relativ de introversie și extraversie, de exemplu), nu există dovezi cum că acele șaisprezece tipuri distincte ale ei au un nivel de validitate superior celor douăsprezece semne zodiacale. Iar cercetările au descoperit o conexiune slabă între tipurile Indicatorului și rezultatele din viața reală. Dovezile că rezultatele MBTI sunt utile pentru determinarea eficienței manageriale, sprijină construirea echipelor, oferă consiliere pentru carieră, stimulează introspecția sau analiza celorlalți sau pentru oricare altul dintre numeroasele scopuri pentru care este promovat sunt slabe[128].

Indicatorul Tipurilor Myers-Briggs se bucură de o mare popularitate, posibil pentru că, spre deosebire de multe alte teorii psihologice și teste de personalitate, nu judecă. Termenii lui Freud,

[127] Citat de Annie Murphy Paul in *The Cult of Personality* (*Cultul personalității*), Free Press, New York, 2004, p. 137; „every individual is an exception from the rule", citat de Robert I. Watson, *The Great Psychologists: From Aristotle to Freud* (*Marii psihologi: de la Aristotel la Freud*), J.B. Lippincott, 1963, p. 496; „fitting such individuals into a rigid system is «futile»", Jung, *Psychological Types*, xiv; „stick labels on people at first sight", ibid.

[128] Paul, *The Cult of Personality*, op. cit., p. 134.

„isteric“ și „obsesional“ pot minimaliza persoana căreia i se aplică, iar Aaron Beck, cu terapia cognitiv-comportamentală consideră că extravertiții și introvertiții sunt posesorii unor „forme maladaptative de socializare și năzuințe individuale“[129]. Beck folosește termenii de „sociotropie“ pentru extravertit și „autonomie“ pentru introvertit și le consideră dimensiuni care fac persoana vulnerabilă la depresie[130]. Andrew Butler, psiholog implicat în studierea acestui fenomen, nota:

> Indivizii sociotropi investesc în interschimbul social pozitiv și obținerea de ajutor, sprijin, asigurări și atenție. Astfel, se presupune că sunt deosebit de vulnerabili la depresiile care survin în urma evenimentelor din viață ce reprezintă pentru ei o pierdere a sprijinului social. Persoanele autonome investesc în independență și libertate în raport cu constrângerile. Aceste persoane se presupune că sunt deosebit de vulnerabile la depresii ce survin în urma evenimentelor din viață care, pentru ei, reprezintă o reducere a abilității lor de a acționa în modul pe care și-l aleg singure, în lipsa unor constrângeri semnificative, obstacole sau interferențe.[131]

Dacă principala ta prioritate este relația cu alți oameni, nu e deloc surprinzător că, atunci când te confrunți cu o situație în care îți pierzi sau ești pe cale de a pierde toate relațiile care îți mențin sentimentul de a fi o persoană, începi să te temi foarte tare. La fel, dacă principala ta prioritate este să ai un sentiment de împlinire perso-

---

129 Andrew Butler, „Reconceptualizing Research on Sociotropy and Autonomy“ Beck Institute Newsletter, www.beckinstitute.org/jun2000/research.html

130 A.T. Beck, „Cognitive Therapy of Depression: New Perspectives“, în P. Clayton și J.E. Barrett (editori), *Treatment of Depression: Old Controversies and New Approaches* (*Tratamentul depresiei: vechi controverse și noi abordări*), Raven Press, New York, 1983, pp. 265–90.

131 Butler, op. cit.

nală, organizare și control, nu e deloc de mirare că, atunci când te trezești în postura de a nu avea ocazia să ai realizări sau de a nu deține controlul, te simți foarte speriat. Pentru mine e uluitor că Beck și discipolii săi nu au recunoscut că ambele modalități de a avea sentimentul existenței reprezintă părți esențiale ale condiției umane. A fi extravertit sau introvertit înseamnă a fi nevrotic, în aceeași măsură în care a fi uman înseamnă a fi nevrotic. Atunci când ne confruntăm cu o situație care ne amenință condițiile necesare pentru existența noastră ca persoană, faptul că ajungem sau nu să fim deprimați depinde nu de aceste „forme maladaptative de socialitate și străduințe spre individualitate", ci de nivelul de încredere în noi pe care îl avem. Dacă avem mare încredere și ne apreciem prea mult pentru a le permite evenimentelor să ne distrugă, putem găsi curajul necesar pentru a spune: „Am să trec cu bine de asta" și, astfel de a trece de furtună, așteptând ca lucrurile să se aranjeze, dar știind că viața nu va mai fi niciodată la fel. Dacă avem puțină încredere și ne apreciem atât de puțin încât ne îndoim că merită să trăim, încercăm să elaborăm o explicație prin care lucrurile par a se așeza, chiar și cu prețul de a ne învinovăți pe noi pentru dezastru. „Dacă eram o persoană cu adevărat bună, dezastrul ăsta nu ar fi avut loc." Mărturisirea unui păcat poate fi primul pas spre salvarea sufletelor noastre, dar dacă ne considerăm niște păcătoși care nu își găsesc locul niciunde în lume, ne separăm de toate aspectele vieții și ne trezim încuiați în temnița depresiei[132].

Cei mai mulți dintre psihologii care studiază personalitatea consideră că aceasta poate fi descrisă în termeni de trăsături. Au dezvoltat modalități de descoperire a acestor trăsături punându-le multor oameni întrebări despre ce fac și ce preferă, aplicându-le apoi răspunsurilor date de aceștia o metodă statistică numită analiză factorială. Raymond Cattell a identificat 16 factori, inclusiv unul denumit „sociabil–nesociabil", care pare a se asemăna cu ex-

[132] Dorothy Rowe, *Depression: The Way Out of Your Prison* (*Depresia: să ieși din propria închisoare*), ed. a 3-a, Brunner-Routledge, Londra și New York, 2003.

travertiții și introvertiții. Hans Eysenck a folosit și el chestionare, însă a aplicat ușor diferit analiza factorială și a propus doar doi factori, extraversie–introversie și nevrotic–stabil. Astfel, se poate să fii un extravertit nevrotic sau un extravertit stabil, un introvertit nevrotic sau un introvertit stabil. De curând, cercetătorii au realizat numeroase studii pentru a vedea cine avea dreptate dintre Cattell și Eysenck. Răspunsul pare a fi că ambii aveau parțial dreptate. În toate lucrările acestea, „extraversia" și „nevroticismul" par a fi cele mai mari și mai importante dintre toate trăsăturile, dar alte trei sunt considerate a fi importante — „caracterul agreabil, tendința de a fi bun și cooperant, conștiinciozitatea, înclinația spre organizare și orientarea spre scop și deschiderea, tendința de a fi plin de imaginație și curios"[133]. Aceste trăsături sunt cunoscute acum sub numele de „the Big Five" (Cele cinci mari). Când sunt evaluați în mod repetat într-un interval de timp, oamenii nu par a se schimba semnificativ în ceea ce privește aceste trăsături. Dacă ești un extravertit agreabil sau un introvertit conștiincios, tinzi să rămâi așa. Însă aceste evaluări ale personalității nu pot previziona ce vei face de fapt. În calitate de extravertit agreabil, ai putea fi un părinte minunat sau o persoană care înșală cu succes încrederea altora. În calitate de introvertit conștiincios ai putea fi un ministru de finanțe strălucit sau un om de știință concentrat pe crearea unei bombe mai mari și mai bune.

De fapt, psihologii care cred în chestionarele de personalitate nu vorbesc despre oameni care sunt introvertiți și extravertiți, care au motive pentru ceea ce fac, ci despre substantivele abstracte „extraversie" și „introversie". Aceste substantive reprezintă anumite idei pe care psihologii le-au extras din răspunsurile formulate de oameni în chestionare. Apoi, psihologii investesc aceste substantive abstracte cu puterea de a forța oamenii să se poarte în anumite feluri. De exemplu, dacă trăsătura Extraversie este bine marcată,

[133] Paul, *The Cult of Personality*, op. cit., p. 184.

te vei comporta în moduri agreabile. Testează asta pe tine. Îți inviți prietenii la cină. Ești obligat să faci acest lucru de trăsătura ta extravertită? Sau faci asta pentru că îți face plăcere să îți petreci timpul alături de prietenii tăi?

Nu suntem marionete manipulate de entități dinăuntrul nostru, numite trăsături. Suntem agenți care interpretează, evaluează, aleg, iau decizii și acționează pe baza acestor decizii. Ne trăim existența din plin însă, chiar dacă suntem mari artiști sau muzicieni, descoperim că e imposibil să le comunicăm altora calitățile exacte ale experiențelor noastre. Mă chinuiesc să găsesc cuvinte care să descrie modul în care ne trăim existența. Folosesc cuvintele altor oameni și sper că, oferind exemple, fiecare poate doar puțin diferit de celelalte, să ajung la o descriere cât de cât apropiată a experienței reale trăite.

Dacă citești literatura de cercetare din domeniul psihologiei vei descoperi rapid că numeroși psihologi, mai ales cei din domeniul academic, adoră substantivele abstracte și statisticile și detestă experiențele trăite în realitate. (Judy Dunn, prin munca ei referitoare la copii și la familii, reprezintă o excepție remarcabilă.) Ei folosesc substantivele abstracte și statisticile ca pe o barieră prin care să se protejeze de dezordine, incertitudini, dilemele eterne ale existenței omenești. Cum să reușești într-o lume care se schimbă mereu și asupra căreia ai doar o doză redusă de control? Ai îndrăzneala să iubești pe cineva, când a iubi înseamnă a risca pierderea? Psihologii trebuie să știe asta pentru că și ei, la rândul lor, sunt doar oameni, dar nimeni nu este expert în materie de viață, astfel că, pentru a fi psiholog expert trebuie să eviți investigarea felului în care ne simțim existența și, în loc de asta, să tratezi doar aspectele superficiale, ce spun oamenii că fac și ce spun oamenii că preferă. Dacă vrem să trecem de suprafață și să descoperim cum își simte un individ existența, trebuie să întrebăm în legătură cu o preferință: „De ce e important pentru tine?“ și despre o acțiune: „Ce motive ai avut să faci asta?“ Doi oameni pot mărturisi aceeași preferință sau pot face exact același lucru, dar

din motive total diferite. Dacă nu știm de ce o persoană face un lucru, cum putem prevedea ce va face?

Numeroși psihologi susțin că trăsăturile de personalitate sunt genetice. Cele mai multe dintre comportamentele considerate trăsături, cum ar fi „religiozitatea" și „caracterul agreabil" sunt moduri de comportare pe care le învățăm de la cei din jur, dar se pare că ne naștem extravertiți sau introvertiți, întocmai cum ne naștem bărbați sau femei. Eysenck era convins că așa stau lucrurile. Cercetările sale ample au indicat diferențe semnificative la nivelul funcționării sistemului nervos al extravertiților și introvertiților.

Sistemele nervoase, asemenea tuturor sistemelor din corp, necesită anumite condiții care permit operarea optimă a sistemului. Eysenck a observat că sistemele nervoase ale extravertiților tind să fie leneșe (cuvântul e al lui Eysenck, nu al meu), astfel că au nevoie de condiții stimulatoare pentru a opera bine, în vreme ce sistemele nervoase ale introvertiților sunt foarte active în mod natural și au nevoie de o stimulare externă redusă pentru a opera la nivel optim. Pornind de la acest fapt, este ușor să ne dăm seama de ce extravertiții devin neliniștiți când nu se întâmplă mai nimic, în vreme ce introvertiții se retrag când se simt copleșiți de un baraj de zgomot și activitate.

Părinții cu mai mulți copii au fost deseori uimiți de diferențele dintre ei, prezente chiar de la naștere. Unii bebeluși se nasc liniștiți. Plâng la fel ca toți bebelușii, dar, între reprizele de plâns, le plac liniștea și pacea și devin irascibili dacă se petrec prea multe lucruri pe lângă ei. Alți bebeluși se nasc petrecăreți. Caută fețe și sunt cei mai fericiți când sunt în mijlocul vieții de familie. Am observat diferența aceasta din capul locului când s-au născut Miles și sora lui, Alice. Ca bebeluș purtat în brațe, Miles se bucura întotdeauna să vadă o față nouă, când îi vorbea cineva, când putea distra pe cineva. Alice s-a născut temătoare față de oameni. Mama, tatăl și fratele ei au devenit în scurt timp pilonii micului ei univers, iar alte fețe nu erau bine-venite. Privea o figură nouă cu teamă și

se întorcea speriată cu spatele dacă fața cea nouă se apropia prea mult. Cel mai bine era să îi zâmbești de la distanță.

I-am văzut pe cei doi bebeluși transformându-se în tineri adolescenți într-un cămin în care s-au auzit mereu ecourile strigătelor părintești: „Miles!“, strigăte reprezentând tentative, adesea zadarnice, de a opri vreun act impulsiv sau de a-l rupe de la o activitate fascinantă și incitantă pentru a face vreun lucru plictisitor, cum ar fi îmbrăcatul. Acum, viața este mult prea incitantă pentru el ca să se culce seara, iar dimineața, numai gândul că prietenii lui vor merge spre școală fără el îl aruncă din pat și pornește o cursă frenetică pentru a fi gata. Alice are acum numeroși prieteni și o viață ocupată, însă, deși nu se mai întoarce cu spatele la străini, privește de la distanță și evaluează atent persoana, pentru a decide cum să se comporte. În zilele de școală, vine la micul dejun îmbrăcată atent și așteaptă destul de răbdătoare câtă vreme mama îi piaptănă părul lung. (Alice poate fi tăcută, dar se apără cu forță atunci când e nevoie.) Se pregătește pentru ziua pe care o are în față, are geanta cea mare de școală pregătită și pleacă la timp spre școală. Alice și Miles sunt extrem de loiali unul altuia și au parte de certuri monumentale. Unul dintre motivele certurilor este că Alice elaborează un plan care are un scop pe care ea îl prețuiește și își îndeplinește planul cu grijă și anticipare plăcută. Miles, intrând în scenă, vede ceva care îl incită și îl amuză. Acționează imediat și impulsiv. Uneori, Alice vede și îi împărtășește gluma, alteori, nu.

Se poate să venim pe lume cu gene care pot determina dacă suntem extravertiți sau introvertiți, însă genele nu poartă decât un simplu potențial. Felul în care se dezvoltă potențialul depinde de ce întâlnim la naștere. Miles și Alice s-au născut cu niște părinți care știau că bebelușii aveau să fie diferiți unul de altul. Și-au studiat cu atenție bebelușii și și-au adaptat stilul de parentaj la nevoile lor individuale. Nu toți bebelușii sunt suficient de norocoși să se nască unor astfel de părinți.

Mark Twain, acel genial și isteț extravertit, a spus cândva despre el: „M-am născut surescitat“. Să presupunem că, asemenea

lui Mark Twain, te naști excitat, având o mamă introvertită care s-a simțit aproape copleșită de responsabilitățile domestice și problemele de familie. Pentru ea, ai fi un copil dificil, solicitant, obraznic, care o aduce în pragul prăbușirii. Dacă erai un bebeluș introvertit care avea nevoie de pace și de liniște, mama ta te-ar fi considerat un bebeluș bun și te-ar fi iubit pentru că ești cuminte. Pe de altă parte, dacă, fiind un bebeluș extravertit și gata de petrecere, ai fi avut parte de o mamă extravertită care ar fi considerat cererea ta de atenție ca pe o dovadă că o iubești, ar fi însemnat că v-ați fi distrat foarte bine împreună. Însă dacă ai fi fost un bebeluș introvertit, mama ta extravertită ar fi putut interpreta tăcerea ca pe o dovadă că nu o iubești.

A fi introvertit sau extravertit ne poate predispune să căutăm anumite lucruri în mediul nostru, dar facem acest lucru într-un mod complet individual. Exact cum doi oameni nu pot vedea ceva exact la fel, nici doi introvertiți sau extravertiți nu interpretează ceva exact la fel. Părinții își interpretează copiii în propriile feluri, iar bebelușii își interpretează părinții în propriile feluri individuale. Variațiile posibile pentru aceste interpretări sunt infinite.

În același fel, există un număr infinit de moduri în care frații extravertiți și introvertiți se pot interpreta unii pe ceilalți. Depinde în mare măsură de cine este fratele mai mare și cine e cel mai mic. Psihologul William James și fratele său, Henry, romancierul erau despărțiți ca vârstă de doar 16 luni, dar, pentru Henry, William era atât de departe în fața lui, încât nu avea nicio șansă de a-i fi egal. În memoriile sale, *A Small Boy* (*Un băiețel*), Henry scria că William „obținuse un asemenea avantaj în raport cu mine, grație experienței sale de șaisprezece luni cu lumea înainte de mine, încât niciodată, în toată copilăria și adolescența mea, nu am reușit măcar să îl ajung din urmă sau să îl depășesc. [William era] mereu după colț și dispărea din vedere, revenind în câmpul vizual numai în orele sale de maximă relaxare. Nu am fost niciodată în aceeași sală de clasă, în același joc, doar rareori pășeam alături sau eram în același timp în aceeași fază; când fazele ni se suprapuneau,

adică doar o clipă — el trecuse de mult înainte ca eu să intru de-a binelea[134].

După părerea lui Henry, avantajul pe care William îl avea asupra lui nu ținea doar de vârsta acestuia. William a fost dintotdeauna ceea ce Leon Edel, biograful lui Henry, numea „strălucit de comunicativ, plin de viață"[135]. Avea „o abilitate facilă de a se înstăpâni pe un mediu, din dorința de a-și demonstra capacitățile mentale admirabil de alerte și capacitatea de asociere gregară cu cei de-o seamă"[136]. Henry observase că William era întotdeauna dispus „să ajute pe cineva aflat la strâmtoare când vine vorba despre conversație"[137]. „William, scria Leon Edel, putea fi impulsiv, umplând fiecare clipă cu imaginație tradusă în acțiune." Confruntat cu o asemenea superioritate în materie de raporturi sociale și de vârstă, Henry a procedat cum procedează introvertiții în asemenea situații. S-a retras și a privit. Leon Edel nota:

> Henry, posesor al unei capacități de acțiune pe măsură, a transpus-o în acțiune; a descoperit că imobilitatea avea o virtute, că, dacă nu putea lua parte la aventurile lui William, își putea folosi activ resursele mentale: putea observa, iar memoria reținea tenace tot ce absorbea... Băiețelul își cultivase o rezervă tăcută; nu avea să i se întâmple nimic dacă se retrage și își folosește ochii și mintea în acea familie turbulentă... Redus la stadiul de frate mai mic inepuizabil, făcându-se mic și tăcând mâlc printre ceilalți din familia James, [el] s-a îndreptat spre profunzimile din sinea sa, pentru a-și închipui o lume fictivă pe baza realităților din jurul său, în care frații mai mari erau înfrânți, tații, făcuți să dispară, iar mamele erau puse la locul lor. Numai

134 Citat în Leon Edel, *William James: The Untried Years: 1843-1870* (*William James: anii necercetați: 1843–1870*), Avon Books, New York, 1953, p. 59.
135 Ibid., p. 195.
136 Ibid., p. 62.
137 Ibid., p. 195.

> că nu era deloc chiar atât de ușor. Aceste realizări — și agresiuni — din timpul reveriei cu ochii deschiși își aveau temerile, neliniștile și sentimentele de vinovăție aferente, o întretăiere de emoții înăuntrul băiețelului cu înfățișare serenă. Și totuși, în acest mod, prin controlarea mediului său, suprimarea ostilităților, alegerea rolului de observator în locul celui de actor, el a putut să se comporte în propriul mod și să învingă.[138]

Dacă inversăm vârstele relative ale fraților, introvertitul mai mare își poate face fratele mai mic extravertit să se simtă inferior. Prietena mea extravertită, Fay, mi-a povestit despre relația cu Paula, sora ei mai mare. „Suntem foarte, foarte diferite. Pentru că suntem atât de diferite, probabil că nu ne-am fi ales vreodată una pe cealaltă drept tovarășe de joacă. Interesele erau diferite — iar eu eram deschisă și zgomotoasă și așa mai departe, iar sora mea era tăcută și ordonată și cuminte, sau așa mi se spunea mie. Nu ne jucam împreună. Sora mea era mai mare și mai înțeleaptă, iar eu, prea copilăroasă pentru ea, când venea vorba de a ne juca împreună. Îmi amintesc că eram mai des exclusă din viața ei decât inclusă. Camera ei era privată, tot ce făcea ea era important, mult mai important decât orice aș fi putut face eu și mai privat. Iar eu îmi doream, cred, să învăț de la ea — fiindcă mereu mi se spunea: «De ce nu poți și tu să semeni mai mult cu sora ta?» Simțeam că trebuie să aflu cine e și ce face ca să pot fi ca ea. Însă nu aveam cum. Informațiile nu erau accesibile. Era foarte frustrant."

Surorile au acum amândouă peste cincizeci de ani și locuiesc aproape una de cealaltă, dar nu sunt prietene apropiate, deși boala și moartea mamei lor le-a apropiat. Paula și partenerul ei duc vieți foarte liniștite. Fay spunea că ea este „mult mai retrasă decât mine". După moartea mamei lor, când au trebuit să împartă sarcina de a-i dona bunurile, faptul că își recunoșteau și acceptau viziunile

[138] Ibid., pp. 65–66.

diferite asupra vieții însemna că „puteam colabora, sortând lucrurile mamei, organizându-le. Paula nu voia decât să termine, să rezolve. Eu voiam să petrec mult timp făcând asta. A fost rețeta unui dezastru total, dar ne-am descurcat bine. Cred că am reușit să câștigăm multă încredere una în cealaltă în perioada aceea."

Extravertiții și introvertiții sunt firi opuse, astfel că se pot contrazice și certa, dar se și completează reciproc, astfel că își pot satisface unii altora nevoile. Michael Rosen este un extravertit. El spunea: „Îmi câștig existența stând degeaba și făcând oamenii să râdă. Pot să mă duc în fața a 200 de puști să țin un spectacol fără să fie nevoie de o tonă de nervi sau stres; pentru mine, nu e în niciun fel o povară, ci mă distrez la culme. Vreme de trei sferturi de oră, le spun glume și povești, iar ei îmi spun mie chestii, apoi plec și sunt plătit pentru asta". Fratele lui, Brian, este un introvertit. „Obișnuia să asculte cursa de 24 de ore de la Le Mans. Asculta toată noaptea. Își făcea tabele. Mașinile se clasifică în moduri foarte diferite — indexul de clasificare — iar el stătea toată noaptea ca să știe cum se descurcă mașinile lui preferate. Apoi îmi arăta mie listele. Unii obsesionali țin pentru ei, dar el voia foarte mult să împartă, să se bucure cu mine. Și să facă mișto. Zicea:

— N-o să ghicești ce-am făcut. Am reușit să realizez clasificarea înaintea tipului de la radio.

Am impresia că eram singura persoană căreia ar fi putut să-i pară bine — dacă încerca să le împărtășească și altora, aceștia aveau impresia că e nebun sau își atrăgea dezaprobarea tatei într-un fel sau altul — fiindcă pierdea vremea sau nu-și făcea tema la franceză. Eu îmi dau seama că însemna visul lui cel mai de preț, una dintre strategiile lui de supraviețuire."

Nu se poate presupune că doi frați extravertiți sau doi frați introvertiți se vor înțelege bine. Se poate să nu fie păcăliți în același fel în care au fost păcăliți Henry James și Fay, dar cunoștințele pe care le au despre ei înșiși le arată ce contează cel mai mult pentru frate — și de ce se teme acesta cel mai mult. Ce modalitate mai bună există pentru un frate extravertit să își chinuiască fratele

extravertit decât abandonarea acestuia, faptul de a lăsa singur și incapabil să găsească drumul spre casă? Sau, pentru un frate introvertit, să creeze haos din lucrurile atent aranjate ale celuilalt frate introvertit? După ce trec de etapa acestor persecuții copilărești, unul dintre frați poate deveni foarte nerăbdător cu celălalt sau poate chiar să își disprețuiască fratele pentru că afișează caracteristicile pe care le detestă la sine însuși. Introvertiții pot disprețui modul în care fratele se retrage când contactele sociale devin dificile sau plictisitoare sau în care se pierde în teoriile și ideile favorite. Extravertiții pot disprețui felul în care fratele va prefera cea mai puțin dorită companie, în loc să petreacă timpul de unii singuri sau vor răspunde stupid oricărui public la îndemână. În plus, faptul că frații își percep existența în moduri similare nu înseamnă că împărtășesc un sistem de valori. În *Mândrie și prejudecată*, Elizabeth și Lydia erau amândouă extravertite, dar Elizabeth arunca mereu o privire critică persoanelor pe care le întâlnea, în vreme ce Lydia era copleșită de bucurie când avea parte de atenția cuiva, indiferent a cui.

Diferențele dintre caracteristicile fizice ale bărbaților și ale femeilor sunt clare, însă, atunci când vine vorba de modul lor de a gândi și de a se comporta, diferențele sunt subtile și adesea greu de definit. Extravertiții și introvertiții nu au trăsături fizice definitorii, sau nu au niciunele care să fi fost descoperite. Diferențele dintre gândurile și comportamentele lor sunt foarte subtile, dar foarte puternice. Dacă bărbații vin de pe Marte și femeile de pe Venus, atunci introvertiții și extravertiții vin din universuri complet diferite. Mulți bărbați au obiceiul de a declara că nu înțeleg femeile, iar multe femei își spun unele altora că mințile bărbaților sunt atât de simple, că nu e nimic de înțeles. O lipsă de înțelegere reciprocă asemănătoare există între extravertiți și introvertiți. O mare parte a neînțelegerii este cauzată de lipsa eforturilor de a încerca să ne imaginăm cum este să fim persoana cealaltă, dar, observând atent și fără prejudecăți, este posibil să ne imaginăm cum e să fii bărbat sau femeie. În cazul extravertiților și introvertiților

există un punct în care imaginația dă greș. Este vorba de punctul în care pur și simplu nu putem să deplasăm nimic din propria experiență în ceea ce spune celălalt despre experiența sa.

Eu sunt introvertită și mi-am petrecut o mare parte din viața adultă ascultând oamenii povestindu-mi experiențele lor. Vreme de peste 20 de ani m-am gândit, am discutat și am scris despre introvertiți și extravertiți. Nu pot să nu aplic cunoștințele acestea tuturor oamenilor pe care îi întâlnesc, despre care citesc sau despre care aflu prin intermediul mass-media. Cam în tot ce spunem și facem indicăm ceva despre felul cum experimentăm sentimentul existenței. Astfel, am ascultat mulți extravertiți descriind într-un fel sau altul cum își trăiesc sentimentul că există. Când cineva îmi povestește despre moartea copilului său ori despre experiența sa directă cu războiul, îmi imaginez cum trebuie să fi fost să treacă prin experiențele respective, dar când un extravertit îmi spune:

— Dacă stau prea mult de unul singur, încep să simt că nu exist.

Sau:

— Când s-a produs dezastrul, am mers și am vorbit în continuare, dar pe dinăuntru simțeam că dispărusem.

Nu îmi pot imagina cum e să te simți ca un trup activ, dar fără o persoană înăuntru. Pot înțelege din punct de vedere intelectual experiența, dar, din punct de vedere emoțional, nu îmi pot imagina cum e să ai parte de o asemenea trăire sau chiar să fii sigur că o astfel de experiență este posibilă și să te temi de ea.

Am întâlnit doar metafore care să facă experiența unui extravertit reală pentru mine din punct de vedere intelectual, dar nu pot traduce această înțelegere intelectuală în înțelegere emoțională în același fel în care pot înțelege suferința unei persoane. Dar un introvertit receptiv poate folosi o comparație izbitoare pentru a comunica modul în care înțelege experiența unui extravertit. E. Arnot Robertson face acest lucru în marele ei roman *Ordinary Families* (*Familii obișnuite*). Din felul în care o schițează pe naratoarea Lallie, îmi vine să cred că E. Arnot Robertson era o

introvertită, fiindcă Lallie îmi pare veridică în toate privințele. La un moment dat în cursul povestirii, când Lallie e la vârsta adolescenței, își vede mama pornind pe jos la cumpărături. Încearcă să nu se lase văzută de mama ei, pentru că nu vrea să o însoțească, dar apoi se simte vinovată din cauza aceasta:

> Faptul de a-mi fi dat seama că mama e unul dintre oamenii aceia care există numai în relații cu alții m-a obligat să fac câțiva pași în lume ca să pot încheia un târg mai avantajos cu conștiința mea. Dar acolo am „înghețat" din nou... Mama... dacă nu se considera soția lui Arthur Rush, mama copiilor lui și clienta oamenilor din sat, nu își putea închipui deloc propria existență. Dacă îi îndepărtezi toate relațiile, la fel ca pe foile de ceapă, nu îi mai rămâne nimic de înțeles minții sale, niciun miez dur care să fie Phyllis Laidler de neschimbat, numită acum doamna Rush din comoditate. A face o astfel de persoană să își trăiască plăcerea singură mi se părea deosebit de urât.[139]

Oricât de bună ar fi descrierea aceasta, nu comunică întreaga calitate a experienței extravertitului pentru că, făcând comparație, spunem: „E ca și cum...", nu: „E așa".

IAU EXTRAVERTIȚII LUMEA ÎN STĂPÂNIRE?

Știu că extravertiții sunt la fel de limitați în ceea ce privește înțelegerea introvertiților cum sunt eu în ceea ce privește experiența unui extravertit. Introvertiții invidiază adesea abilitățile sociale ale extravertiților, dar, conform experienței mele, nu își doresc

[139] E. Arnot Robertson, *Ordinary Families*, Collins Fontana Books, Londra, 1971, publicată prima dată în 1933.

niciodată să fie extravertiți. În Marea Britanie și Australia am întâlnit numeroși extravertiți cărora le place să fie introvertiți, mulți dintre ei insistând că sunt introvertiți. Dacă aduc vorba despre toleranța imensă a introvertiților la singurătate (introvertiții se pot simți foarte însingurați, dar a fi lăsați singuri nu este teama lor cea mai mare), acești extravertiți combat spunând:

— Ador să fiu singur.

Și îmi dau exemple de momente în care sunt singuri, care se dovedesc, în urma întrebărilor puse, extrem de scurte, din punct de vedere al timpului, și în apropierea altor oameni. Biografa lui William James, Linda Simon, numea casa lui de vacanță, Puttnam Camp, „iubitul lui loc de retragere din munții Adirondack", de unde pornea în plimbări lungi, dificile și solitare. Ea scria:

> Puttnam Camp a rămas o sursă de reînnoire fizică și spirituală, un loc în care putea redescoperi „adevăratele izvoare" ale vieții sale. James spunea adesea că se retrage la Puttnam Camp ca să scape de iritarea cauzată de prea multă sociabilitate, numai că nu era niciodată izolat în pădurile parfumate cu balsam de la Puttnam Camp. Casa era mereu plină de familii — neveste, copii, veri și prieteni — pe care le cunoștea bine: familiile Bowditch, Puttnam, diverși din neamul Lowell, Cabot, Lothrop, Emerson, și Hooper.[140]

Oamenii care susțin existența unui extrovertit nu trebuie să fie oameni reali, însuflețiți sau oameni pe care extravertitul să-i fi cunoscut de fapt. Ei pot fi celebrități pe care le admiră, personaje fantastice, animale de companie, jucării pufoase, cărți sau bunuri, toate acestea fiind, în imaginația extravertitului, persoane cu care are o relație. Cu ani în urmă, prietenul meu Peter mi-a explicat de

[140] Linda Simon, *Genuine Reality: A Life of Henry James* (*Realitate pură: viața lui Henry James*), University of Chicago Press, Chicago, 1998, p. xviii, 258.

ce are mulți copii și trăiește într-o casă de țară, locuită și înconjurată de nenumărate animale. Spunea că, dacă Dumnezeu ar trăsni, probabil că suficient de multe dintre aceste persoane și animale ar supraviețui, astfel încât el să nu rămână singur.

Dacă extravertiții cărora le place să se dea drept introvertiți ar ști ce înseamnă cu adevărat să fii introvertit, ar alege să rămână cum s-au născut, fiindcă faptul de a fi introvertit implică un dezavantaj social din ce în ce mai accentuat. Criticii modului în care psihologii și psihiatrii împart oamenii în normali și anormali au observat de mult timp că, în manualele de psihiatrie sau psihologie, caracteristicile masculine tipice sunt considerate standard pentru cei normali, în vreme ce caracteristicile feminine sunt considerate standard pentru anormalitate. Acum, când se consideră că numeroase teste de personalitate folosite de psihologi măsoară extraversia, termenul acesta a fost inclus în discursul public. Caracteristicile unui extravertit — faptul de a fi sociabil, vorbăreț, deschis — sunt considerate din ce în ce mai mult a fi normale și demne de toată lauda. Pentru a fi acceptat și admirat trebuie să fii „distractiv", dacă ești bărbat, și „plină de viață", dacă ești femeie. Oamenii distractivi și plini de viață sunt considerați „plini de personalitate". Sunt demni de milă extravertitul timid și introvertitul care nu a considerat necesar să deprindă abilități sociale[141]. Sunt condamnați să „nu aibă cine știe ce personalitate". Însă extravertiții timizi pot fi foarte atrăgători, în vreme ce introvertiții gânditori și rezervați pot fi criticați pentru că sunt prea serioși, snobi, reci și lipsiți de sentimente.

Din ce am citit, se pare că astăzi, în Statele Unite, a fi introvertit e aproape egal cu a fi neamerican. Căutările mele pe internet au indicat atitudini față de introvertiți pe care eu le consider deosebit de alarmante. Linda Kreger Silverman, de la Gifted Development Center din Denver, Colorado, își începe lucrarea „Despre introversie" astfel:

---

[141] Rowe, *The Successful Self*, op. cit.

> Visul american este acela de a fi extravertit. Vrem pentru copiii noștri să fie „oameni care au nevoie de oameni". Vrem să aibă mulți prieteni, să adore petrecerile, să prefere să se joace afară cu prietenii lor în loc să se retragă cu o carte bună, să își facă ușor prieteni, să întâmpine cu entuziasm experiențele noi, să își asume riscuri, să fie deschiși în privința sentimentelor lor, să fie încrezători. Privim cu teamă pe oricine nu se încadrează în tiparul acesta. Îi numim pe acești oameni „retrași", „distanți", „timizi", „secretoși" și „singuratici". Acești termeni peiorativi indică măsura în care îi înțelegem greșit pe introvertiți. Majoritatea americanilor este formată din extravertiți (circa 75%)... Din moment ce extraversia este starea dominantă în societatea noastră, nu există „extravertiți ascunși", dar există numeroși „introvertiți ascunși", oameni cărora le e atât de rușine de introversiunea lor, încât încearcă să fie extravertiți.

Linda subliniază că „majoritatea copiilor dotați este compusă din introvertiți (circa 60%), iar procentul de introvertiți pare a crește odată cu IQ-ul. Pe lângă problemele pe care le aduce statutul de dotat, acești copii sunt adesea judecați greșit fiindcă sunt introvertiți". Însă ea îi liniștește pe copii și pe părinții lor, afirmând că „introversia este un tip de personalitate perfect normal, identificat de Carl Jung. De fapt, chiar e *sănătos* [scrisul cursiv îi aparține] să fii introvertit. Singura parte nesănătoasă constă în a-ți nega adevăratul sine și a încerca să te dai drept extravertit"[142].

Jill D. Burrass și Lisa Kaenzig, în lucrarea lor *Introversion: The Often Forgotten Factor Impacting the Gifted* (*Introversia: factorul adesea uitat care afectează persoanele înzestrate*), afirmă: „Introversia nu este o stare patologică; nu este o reacție anormală la lume. Este,

[142] Linda Kreger Silverman, „*On Introversion*", http://www.gifteddevelopment.com/ Articles/On%20Introversion.html.

pur și simplu, o trăsătură de personalitate prezentă la un procent mic al populației“[143]. Niciunul dintre acești trei psihologi nu pare a se fi întrebat dacă această aparentă abundență de extravertiți în SUA ar putea fi o funcție a acelui tip de chestionare folosite pentru măsurarea extraversiei și introversiei. Dacă știi că pentru a fi acceptat de alții trebuie să etalezi caracteristicile unui extravertit și dacă aplici pentru un post sau un loc la facultate și ești întrebat dacă preferi să muncești într-o echipă sau de unul singur și dacă preferi un sport de echipă sau unul individual, nu vei fi atât de prost încât să spui că preferi să lucrezi de unul singur și că activitatea ta preferată este să mergi la pescuit de unul singur.

În cartea ei, *A Mind of Your Own: How Your Brain Distorts and Deceives* (Propria-ți minte: cum deformează și păcălește creierul tău), psihologul Cordelia Fine a relatat activitatea a doi cercetători de la Princeton care „au cerut unui grup de studenți să citească unul din două articole științifice (fabricate). Primul articol afirma că o personalitate extravertită îi ajută pe oameni să obțină succesul academic. Al doilea articol, dat unui număr egal de studenți, susținea că persoanele introvertite tind să aibă un mai mare succes pe plan academic... Indiferent care trăsătură considerau studenții că reprezintă cheia succesului, ei considerau cu atât mai mult că o posedă“.[144]

E în regulă să „mimezi binele“, cum spunem noi, psihologii, la testele acestea pentru că e improbabil să întâlnești un psiholog viclean, ca mine, care să se uite la rezultatele chestionarului tău și să te întrebe:

— De ce e important pentru tine să lucrezi într-o echipă?

Dacă răspunzi:

— Îmi place să fac parte dintr-o echipă fiindcă e distractiv și cunosc oameni și lucrăm bine împreună.

---

[143] Jill D. Burrass și Lisa Kaenzig, „Introversion“, http://cfge.wm.edu/documents/Introversion.html.

[144] Cordelia Fine, *A Mind of Your Own: How Your Brain Distorts and Deceives*, Icon Books, Cambridge, 2006, p. 15.

Voi fi destul de sigură că ești extravertit. Dacă răspunzi:

— Pentru că așa se obțin cele mai bune rezultate.

Următoarea mea întrebare va fi:

— De ce e important pentru tine să ai cele mai bune rezultate?

Dacă ești un introvertit care încearcă să treacă drept extravertit, ești pus în fața necesității de a-ți imagina ce ar spune un extravertit, apoi să o spui în mod convingător. Din experiența mea cu situația de a pune tipul de întrebare care vizează motivele din spatele motivelor, toți — extravertiți și introvertiți — descoperă că e imposibil să mintă în mod convingător oferind un răspuns credibil, dar care să fie contrar naturii lor. În loc de asta, oamenii rămân tăcuți sau repetă ultimul răspuns dat, folosind alte cuvinte. Psihanaliștii numesc acest tip de comportament „rezistență", situația în care persoana nu vrea să scoată la iveală ceva despre sine.

Linda, Jill și Lisa par a nu se fi confruntat vreodată cu o astfel de situație. Atunci când definesc extravertiții și introvertiții, ele amintesc doar ce fac, nu și cum anume o fac. Acești psihologi par a nu-și fi dat seama că doi oameni pot face exact același lucru, dar din motive cu totul diferite. Însă dacă ești un introvertit care își face griji cu privire la faptul că e extrem de înzestrat și introvertit, ajutorul este la îndemână. Linda oferă 12 „trucuri pentru îngrijirea și hrănirea [sic] introvertiților din familia sau clasa dumneavoastră". (Pe două dintre acestea, „Nu-i face niciodată să se simtă stânjeniți în public" și „Nu-i întrerupe" le-aș recomanda prietenilor în ceea ce mă privește.) Jill și Lisa dau opt sfaturi cu extraordinare pretenții de superioritate părinților și fraților pentru sprijinirea și protejarea introvertiților, ca, de exemplu: „Oferiți strategii de adaptare pentru momentele în care trebuie să se comporte în mod extravertit. Dacă un alt membru al familiei este și el introvertit, împărtășirea de secrete sau trucuri care să îi ghideze în grupurile mari, în fața altora, printre zgomotele puternice este foarte utilă. Dacă familia este una extravertită, este posibil să fie nevoie ca ajutorul să vină din afara familiei". Dacă toate acestea dau greș, poți consulta cartea lui Marti Olsen Laney, *The Introvert Advantage:*

How to Thrive in an Extravert World (*Avantajul introvertitului: cum să îți meargă bine într-o lume extravertită*) și site-ul[145].

Jerome Kagan este considerat de numeroși psihologi ca fiind unul dintre principalii gânditori ai psihologiei dezvoltării. Studiile sale pe scară largă privind modul în care copiii se dezvoltă de la vârste fragede până la vârsta adultă au debutat cu observația că, atunci când le-au fost indicate unor copii de 21 de luni „persoane, obiecte și situații nefamiliare într-un mediu de laborator“[146], unii dintre ei au plâns și au căutat siguranța oferită de mamele lor, în vreme ce alții nu au plâns și au găsit noutățile interesante. Primul grup a fost etichetat „inhibat“, iar cel de-al doilea „dezinhibat“. În relatarea lor despre studiile care au urmat, Jerome Kagan și colega lui, Nancy Snidman, scriau:

> Presupunerea centrală din spatele evaluărilor făcute copiilor de patru luni a fost că aceia care indicau o activitate motorie frecventă și plângeau când li se ofereau stimuli vizuali, auditivi și olfactivi nefamiliari moșteniseră o neurochimie distinctă care le făcea amigdala excitabilă. Acești copii erau înclinați să devină copii inhibați în cel de-al doilea an. Copiii care indicau o activitate motorie minimală și tulburare redusă sau absentă, grație neurochimiei diferite, aveau mari șanse să devină copii dezinhibați.[147]

Aproximativ 237 de copii de 11 ani, testați la patru luni, doi ani, patru ani și șapte ani au fost clasificați în funcție de o serie de măsurători fizice, fiind în același timp observați de cercetători pe

---

[145] Marti Olsen Laney, *The Introvert Advantage: How to Survive in an Extrovert World*, Workman Publishing, New York, 2002 (www.theintrovertadvantage.com).

[146] Jerome Kagan și Nancy Snidman, *The Long Shadow of Temperament* (*Lunga umbră a temperamentului*), Harvard University Press, Cambridge, MA, 2004, p. 7.

[147] Ibid., pp. 11–12.

durata primelor 18 minute din intervalul de testare de trei ore și jumătate, iar comportamentul lor a fost notat ca fiind inhibat sau dezinhibat. Folosind o măsurătoare extrem de complexă, mamele copiilor și copiii înșiși au raportat despre comportamentul fiecărui copil. Ca rezumat al cercetării lor, Kagan și Snidman scriau: „Descrierile lui Carl Jung pentru introvertit și extravertit, scrise cu peste 75 de ani în urmă, sunt valabile cu o acuratețe nefirească pentru o parte a adolescenților noștri supra- și sub-reactivi“[148].

Cercetările lui Kagan au făcut numeroși psihologi să folosească interschimbabil termenii de dezinhibat/extravertit/sociabil și inhibat/introvertit/timid. Numai că rezultatele obținute de Kagan și Snidman nu erau chiar atât de tranșante. Printre copiii testați au existat întotdeauna mulți care erau indicau deopotrivă caracteristici inhibate și dezinhibate. Motivul se datorează modurilor diferite în care au lucrat Kagan și Jung. Jung își asculta pacienții multe ore. Voia să înțeleagă cum se vede pe sine fiecare individ și cum își vede lumea, pentru că interpretările acestea deveneau motivele pentru care persoana făcea anumite lucruri. Kagan era interesat doar de ceea ce făceau copiii, nu de motivele pentru care o făceau. Pentru el, la întrebarea „de ce“ răspundeau alcătuirea genetică a copilului și efectul culturii în care trăia copilul asupra biologiei acestuia. Kagan le cerea, pur și simplu, copiilor incluși în studiul său să coopereze pe durata testelor fizice și să indice, dintr-o listă de 20 de afirmații, dacă fiecare dintre afirmații era „foarte asemănătoare cu mine, puțin asemănătoare cu mine, nu chiar ca mine, deloc ca mine“[149]. Copilul nu putea modifica afirmația pentru a oferi un răspuns mai potrivit. De exemplu, pentru afirmația „Sunt o persoană timidă“, copilul putea spune doar în ce măsură i se aplică aceasta. Nu avea ocazia să spună ceva de genul: „Nu sunt timid când sunt cu alți copii, dar atunci când vin adulții și mă întreabă ce vreau să mă fac când o să

[148] Ibid., p. 218.
[149] Ibid., p. 108.

fiu mare nu știu ce să le spun. După aceea, adulții spun — Vai, e timid! — iar eu mă simt groaznic".

Timiditatea nu este o trăsătură. Este o emoție pe care o putem folosi ca mecanism de apărare când ne găsim într-o situație socială. Nu suntem niciodată timizi când suntem singuri. Extravertiții care se îndoiesc de propria valoare sunt înclinați să folosească mecanismul defensiv al timidității. Vor să fie plăcuți și știu că deseori oamenilor le displace o persoană excesiv de încrezătoare, dar sunt blânzi cu o persoană care are un comportament ce denotă timiditate. Introvertiții pot folosi de asemenea mecanismul defensiv al timidității când sunt nesiguri în privința unei situații sociale, dar adesea sunt considerați timizi când, de fapt, nu le place compania în care se află. Când sunt cu oameni pe care îi consideră interesanți și amuzanți, pot fi foarte sociabili, dar dacă trebuie să fie sociabili cu oameni pe care îi consideră neinteresanți și seci au impresia că a fi sociabili este doar o muncă grea. După cum spunea despre sine domnul Darcy: „Cu siguranță nu am talentul pe care-l au alții, acela de-a face ușor conversație cu cei pe care nu i-am văzut vreodată înainte. Nu mă pot integra ușor în conversația lor și nici nu pot să par că mă interesez de problemele lor, cum văd că se face adesea". A fost de acord cu Elizabeth că ar trebui să exerseze, dar era clar că nu avea nicio intenție să o facă[150]. Se poate ca domnul Darcy să fi părut timid, dar cu siguranță nu era.

EXPERIENȚE STRANII

Nu încape îndoială că a fi introvertit este o experiență foarte stranie, dar și a fi extravertit înseamnă o experiență stranie. A te simți obligat să creezi și să menții relații chiar și atunci când intelectul tău îți spune că nu e nevoie reprezintă o experiență ciudată.

[150] Jane Austen, *Mândrie și prejudecată,* Adevărul Holding, 2009, p. 194.

Experiența extravertitului este adesea văzută în termeni de atașament, ceva ce înțelegem cu toții. Însă nevoia de a crea și păstra relații este diferită de atașament pentru că negarea relației de tipul celei pe care extravertitul se simte obligat să o creeze produce teamă, în vreme ce pierderea unui atașament produce durere. Astfel, pierderea unei persoane importante de către un extravertit produce teamă si durere deopotrivă. La fel, dacă un introvertit resimte pierderea cuiva drag ca pe o pierdere a controlului și ordinii, atunci introvertitul, asemenea extravertitului, va resimți și durere și teamă. Durerea, așa cum observa cândva C.S. Lewis, seamănă mult cu teama.

Ceea ce trăiește introvertitul în viața de zi cu zi nu are nicio paralelă apropiată cu atașamentul. Când trăiești zilnic experiența, ți se pare pe deplin rezonabilă, dar când trebuie să descrii experiența cuiva care nu e introvertit, poți vedea pe fața persoanei respective că experiența i se pare foarte bizară. A trebuit deseori săîi descriu unui public ce i se întâmplă unui introvertit când are loc ceva semnificativ și total neașteptat. Încep prin a evidenția faptul că, în orice moment, suntem conștienți de două realități. Există realitatea a ceea ce se petrece în jurul nostru și realitatea a ceea ce se petrece în noi, gândurile și sentimentele noastre deopotrivă. Când simțim că înțelegem ce se întâmplă în noi și în jurul nostru, realitățile dinăuntru și din afară ne par reale în egală măsură, dar, pentru introvertiți, când se întâmplă ceva semnificativ și neașteptat, realitatea din afară își pierde din realism. Când afirm asta, îmi pot da seama care persoane din public sunt extravertite și care sunt introvertite. Introvertiții nu par surprinși, deși pot fi foarte interesați să audă descrierea acestei experiențe familiare, dar private. Extravertiții arată uluiți. Cum să devină lumea materială ireală?

Măsura în care lumea devine ireală depinde de cât de des introvertitul a avut respectiva experiență și a obținut încrederea necesară pentru a se confrunta eficient cu ea. Introvertiții devin foarte tăcuți, chiar se izolează, după producerea unui eveniment neașteptat, pentru că încearcă să aplice tehnicile dezvoltate,

pentru a se asigura că lumea e reală și îi pot face față. Calitățile lumii ireale pot fi diferite pentru diferiți introvertiți, în funcție de care aspect al lumii alege să se îndoiască fiecare introvertit.

Când mi se întâmplă ceva neplăcut și neașteptat, lumea ia înfățișarea pe care o are în visele mele. Când dorm și visez, mă mișc printr-un relief sau oraș unde obiecte precum casele, camerele, mobila, apa, munții și drumurile sunt clare și distincte, dar relația dintre ele este întru totul artificială. Desenatorii care folosesc animația zugrăvesc adesea un soi de lume în care regulile profunzimii, distanței și solidității sunt suspendate, dar desenele animate arată a desene animate, în vreme ce, în visele mele, toate lucrurile arată real, dar se comportă ireal în relație cu propriile calități și în relație unele cu altele. Când sunt trează și șocată de neașteptat, văd lumea ca în visele mele, doar că visele mele sunt rareori neplăcute, în vreme ce ciudățenia lumii în timp ce sunt trează este foarte deranjantă. Știu că mai există un mod de a o vedea, dar nu știu care dintre ele este cel corect. Stau destul de liniștită și tăcută, câtă vreme lumea din jur revine la felul în care o văd când sunt trează. Pentru mine, ca adult, această îndoială majoră în privința lumii durează doar o clipă, dar, pe când eram copil și adolescentă, experiența aceasta avea loc deseori și dura mai mult.

Cea mai bună descriere pe care am întâlnit-o a modului în care realitatea exterioară devine ireală se găsește în romanul *Ordinary Families*. Lallie, naratoarea introvertită, era obsedată de timp. Vorbea despre „Timpul, umbra mea“ și „vechiul meu prieten-dușman“ Timpul. Era mereu conștientă de „un sentiment anxios al timpului care curge nebunește, în vreme ce acesta se scurgea malițios mai repede decât de obicei, încercând să îmi înșele vigilența“[151]. Dar, când se producea dezastruosul neașteptat, Timpul se oprea.

Lallie s-a îndrăgostit de Gordon, un arheolog care, începând din adolescența ei, fusese un musafir ocazional în căminul familiei de lângă râul Orwell. Într-o după-amiază, Lallie cu surorile ei, Dru și

[151] Robertson, *Ordinary Families*, op. cit., pp. 120, 127, 137.

Margaret, și prietenul lor Basil îl conduceau pe Gordon la mașină, înainte de plecarea într-o călătorie lungă la Orkney. Lallie ruga în liniște Timpul „să fie blând măcar o dată, să treacă lin când încetineala lui are un scop; să se oprească puțin, pentru că vocea lui și felul în care i se închid ochii au devenit mai importante decât orice altceva pe lume". Apoi „privind inoportun dinspre râu înapoi spre ceilalți oameni din grupul ce înconjura mașina, am văzut-o pe Margaret privind dinspre Basil spre Gordon; deloc fără scop, cum privea ea de obicei oamenii, ci evaluându-l; o femeie care compară doi bărbați ce ar putea servi nevoii ei. Nevoia nu era imperativă, fiind pe moment satisfăcută; comparația fusese instinctivă. Și, dintre cei doi bărbați doriți la momentul acela, Gordon — mai mare, mai dur, mai experimentat — era mai bun în ochii ei. Margaret nu îl voia pe Gordon la fel de mult cât o dorea el în clipa aceea, când între ei s-a aprins o scânteie, doar că ea avea experiență cu bărbații — știam sigur deja — și deja devenise un obicei privitul acesta spre bărbați ca spre potențiali iubiți". Conversația a continuat în grup, lui Gordon i s-a urat drum bun și a fost condus, iar „Timpul s-a scurs la loc în gaura ce se deschisese în el"[152].

Lallie știuse dintotdeauna că Margaret era izbitor de frumoasă, dar i-a luat mult să își dea seama că Margaret era promiscuă la modul ocazional, crud. De asemenea, începuse să își dea seama că, ori de câte ori Margaret percepea ceva ca fiind important pentru Lallie, distrugea lucrul respectiv fără să îi pese. Acest moment în care Timpul stătea în loc, despre care nu știa nimeni în afară de Lallie, a pus bazele finalului tăcut și trist al poveștii. Lallie s-a căsătorit cu Gordon și a fost fericită. Margaret s-a căsătorit și a plecat cu soțul ei în India, dar a revenit în vizită după trei ani. Lallie a invitat-o să stea o zi sau două cu ea și cu Gordon la Londra. Lallie a întâmpinat-o și a adus-o în apartamentul lor. Gordon a primit-o și „s-a agitat să ne aducă amândurora niște ceai": eu m-am dus în dormitor să dau jos lucrurile.

[152] Ibid, p. 217.

> Când m-am întors, ei nu se mișcaseră. Margaret stătea în fotoliul nostru uzat, iar el se apleca deasupra ochiului arzătorului, dar erau încordați și nemișcați — nenatural de nemișcați pentru mine, prin oprirea Timpului, iar eu stăteam în ușă — privindu-se unul pe celălalt cu expresia pe care o știam, căci o mai văzusem cândva...
>
> Chiar și asta trebuia ea să aibă. Chiar și asta. Gordon ținea la mine: de fapt, nu avea să se întâmple nimic. Pentru mine, Timpul avea să pornească din nou, mai devreme sau mai târziu, avea să arunce secunde torturate în abisul care se deschisese în el din nou, avea să curgă și să îl distrugă, în cele din urmă. Ar trebui ca, într-o zi, să descopăr că nu-mi pot aduce aminte cum arătau. Se rupsese doar una dintre legăturile loialității. Trebuia să aibă până și asta: tot ce am eu deja. Chiar și asta. Timpul. Timpul începe acum încet, agonizant, prinzând viteză.[153]

Povestindu-le cititorilor experiența lui Lallie cu oprirea Timpului, E. Arnot Robinson nu a folosit o comparație. Nu a spus „de parcă Timpul s-ar fi oprit": a spus „Timpul se oprise". Realitatea familiară a lumii exterioare devine ireală. Lallie nu putea spune nimănui ce se întâmplase. De cele mai multe ori când povestim cuiva despre cum am fost răniți și trădați de un frate, povestirea evenimentului în sine pare meschină și banală. Deoarece nu vorbim despre marea noastră teamă de a fi anihilați ca persoane când realitatea din jur sau dinlăuntrul nostru devine ireală, nu avem cum să explicăm de ce putem considera o acțiune a unui frate ușor deranjantă, în vreme ce o alta, aparent obișnuită, a aceluiași frate devine cea mai mare durere, trădarea de neiertat.

Experiențele mele cu lumea care devine ireală și experiența lui Lallie cu oprirea Timpului (bănuiesc că E. Arnot Robinson își descria propriile experiențe) sunt greu de descris pentru că, în

[153] Ibid., p. 288.

condiții de stres, introvertiții își pot pierde modurile sofisticate de organizare a semnificațiilor inițiale, pe care creierul uman le creează pentru ceea ce se întâmplă. De exemplu, când privim în jurul nostru, creierul nostru nu înregistrează decât o serie de imagini fără legătură. Noi/creierul nostru conectează apoi aceste imagini fără legătură pentru a forma o secvență continuă, analogă modului în care vedem un film în mișcare când ne sunt arătate cu viteză o serie de fotografii. De fapt, avem încredere că un eveniment a dus la următorul. Când realitatea exterioară devine ciudată pentru mine, mi-am pierdut această încredere. La fel, tot ce înregistrează creierul nostru este o serie de momente prezente. Pentru a da sens acestei serii de momente prezente, învățăm să vedem evenimentele în termeni de succesiune. De fapt, avem încredere că timpul se scurge. Când Timpul stătea în loc pentru Lallie, își pierdea această încredere.

În schimb, supuși la un volum mare de stres, extravertiții își pierd încrederea în realitatea internă. Sentimentul nostru de a fi o persoană este un act de încredere. Structura noastră de semnificație se schimbă mereu și totuși avem încredere, în ciuda aceste schimbări permanente, că un aspect esențial al structurii noastre de semnificație rămâne același. Când ne trezim dimineața, suntem aceeași persoană care s-a culcat în seara trecută. Introvertiții nu își pierd niciodată convingerea aceasta. Chiar și atunci când simt că se destramă, că se fac fărâme, resturile și praful lor continuă se existe. Extravertiții își pierde deseori realitatea internă sau se îndoiesc de ea. *De veghe în lanul de secară* reprezintă o relatare strălucită a unui extravertit care se trezește singur și fără prieteni, în afară de fratele lui mort și de surioara lui, niciunul dintre ei neputând să îl salveze în afara reveriilor sale. Holden își implora fratele: „Allie, nu mă lăsa să dispar". În studiul ei privind isteria, *Madmen and Medusas* (*Nebuni și meduze*), Juliet Mitchell nu folosește termenul de „extravertit", dar descrierea pe care o face istericului este aceea a unui extravertit căruia îi lipsește încrederea în sine și credința în propria valoare. Ea descrie modul în care, atunci

când o astfel de persoană suferă o traumă, „devine brusc nimeni, e anihilată, în pericol de moarte fizică“[154]. Ea scria: „Starea aceasta este una în care persoana a simțit pericolul nonexistenței sale“ și „Groaza experienței traumatice similare cu moartea... este echivalentul absenței subiectului sau eului“[155].

În loc de „subiectului sau eului“, eu aș spune „structurii de semnificație“. Resimțim cea mai mare amenințare la adresa structurii noastre de semnificație când trăim un eveniment care ne arată că structura noastră de semnificație nu este o imaginea fidelă a ceea ce se petrece. Mai des se întâmplă să devenim conștienți de posibilitatea ca noi să fi înțeles lucrurile greșit. Frica spune „am înțeles greșit cum stau lucrurile“. Anxietatea spune „se poate să fi înțeles greșit cum stau lucrurile“. Pentru a ne împiedica să fim copleșiți și anihilați de frica noastră, ne întoarcem spre realitatea preferată. Extravertiții devin foarte ocupați, iar introvertiții se retrag în sine. Adesea, retragerea aceasta îi împiedică pe introvertiți să fie suficient de atenți la ce se petrece în jurul lor. Îmi dau bine seama că fac asta, iar prietenul meu introvertit Matthew s-a comportat într-un mod atât de atipic pentru el, încât l-am întrebat dacă asta i se întâmplase și lui.

Matthew înțelege cum stau lucrurile. Poate reface țevăria la o baie, poate reface rețeaua electrică a unei case, poate instala un calculator. Așa că, atunci când l-am întrebat dacă poate sta peste noapte acasă la mine cât sunt eu plecată, nu mă îndoiam că avea să se descurce cu noua alarmă pe care tocmai o instalasem. Nu era semnificativ diferită față de cea veche, ci doar avea tastatura ușor diferită. Însă când m-am întors acasă, am descoperit că, atunci când intrase, nu își dăduse seama că trebuia să ridice o clapetă mică pentru a avea acces la taste. Ezitase și se declanșase alarma. Reușise să o oprească, dar uitase să sune la firma de securitate să le spună să nu contacteze poliția. Au ajuns când Matthew ieșise

[154] Juliet Mitchell, *Madmen and Medusas*, Penguin, Londra, 2000, p. 27.
[155] Ibid., p. 41.

deja și nu au fost deloc bucuroși să nu găsească pe nimeni acolo. În mod normal, aș fi fost foarte iritată de turnura pe care o luaseră evenimentele, dar știam că Matthew venise la Londra să ia parte la înmormântarea unuia dintre cei mai apropiați prieteni ai lui. Când am vorbit amândoi despre ce se întâmplase, l-am întrebat dacă, atunci când ajunsese la mine, fusese atât de tulburat de evenimentele zilei încât se refugiase în locul lui de retragere și lucra cu realitatea exterioară pe un fel de pilot automat. A fost de acord că așa stătuseră lucrurile, nu doar din cauza morții prietenului său, ci și datorită faptului că înmormântarea avusese loc la Londra, unde Matthew își petrecuse primii ani de copilărie. Casa mea e aproape de locul unde stătea Matthew când mergea la școală. Ori de câte ori mă vizita, vorbea despre amintirile lui cu partea aceea a Londrei.

Moartea unei persoane apropiate ne face să ne gândim la propria moarte și la viața noastră, la felul în care ne-am trăit viața și la cât de stranii sunt viața și moartea. O asemenea meditație poate arunca o umbră de îndoială asupra unora dintre ideile noastre, idei care, adesea, ocupă un loc central în structura noastră de semnificație. Exact cum dărâmarea unui perete de susținere dintr-o casă e un lucru riscant, este riscant să regândim ideile centrale ale structurii noastre de semnificație. Nu putem previziona schimbările ce vor urma. Astfel, ca apărare, introvertiții se retrag în ei, în vreme ce extravertiții se aruncă în realitatea exterioară și devin foarte ocupați. Numai că, dacă realitatea exterioară nu oferă mijloace de activitate ca mecanism de apărare, extravertiții pot recurge la reverii privind activitatea, reverii care pot deveni pentru ei la fel de reale ca experiențele reale.

La fel ca *De veghe în lanul de* secară, romanul *Opiniile unui clovn* al lui Heinrich Böll reprezintă un studiu sclipitor al unui extravertit care se trezește singur și fără prieteni, dar aici decorul este Germania postbelică, iar protagonistul, Hans Schnier, un bărbat blând și iubitor care era clovn. Era fiul de 28 de ani al unei familii înstărite de industriași, de religie protestantă, care, după cum

spunea mama sa, îl „dăduse afară“ când se însurase cu o fată catolică. Mai mare și mai experimentat decât Holden, Hans vedea și detesta ipocrizia simpatizanților naziști, ca mama sa, care, după război, se declarau antirasiști și campioni ai democrației. Mai vedea și detesta și ipocrizia creștinilor, atât catolici, cât și protestanți, care se mândreau cu virtuțile creștine și ignorau suferințele celorlalți. Fusese rănit prima dată, când fratele lui, Leo, devenise adept al Bisericii Catolice și studiase ca să devină preot și a doua oară când iubita lui, Marie, îl părăsise și se măritase cu un catolic. În vreme ce aștepta vizita lui Leo, Hans se gândea la Marie:

> Mariei îi era bine, se afla la Roma, în sânul bisericii sale, și se gândea probabil ce să îmbrace când se va duce în audiență la papă... Mi-am propus să plec și eu la Roma și să-l rog pe papă să-mi acorde o audiență. Avea și el ceva dintr-un clovn bătrân și înțelept și, în definitiv, doar la Bergamo apăruse figura arlechinului[156]... Îi voi prezenta și un mic program, câteva lucruri drăguțe și ușoare ca „Drumul spre școală“ și „Întoarcerea de la școală“, dar nu și „Cardinalul“; așa ceva l-ar jigni, pentru că și el a fost cândva cardinal, or, papa este ultimul om căruia aș dori să-i fac vreun rău.
>
> Tot mereu cad pradă propriei mele fantezii; îmi imaginez cât se poate de exact audiența mea la papă, mă văd îngenunchind și cerându-i binecuvântarea, deși sunt necredincios, văd soldații din garda elvețiană în fața ușii și-l văd, de asemenea, și pe un monsenior oarecare, binevoitor și zâmbind puțin scârbit. Văd totul atât de clar, încât aproape cred că deja am fost la papă. Eram tentat să îi povestesc lui Leo că am fost la papă și că primisem o audiență. Fusesem într-adevăr în minutele astea la papă, văzusem zâmbetul său și-i auzisem frumosul glas de țăran, îi povestisem pe urmă cum nebunul din Bergamo devenise arlechin. Leo

[156] În 1962, Papă era Ioan al XXIII-lea. Se născuse la Bergamo.

> e însă foarte strict în privința asta și-mi spune mereu că sunt un mincinos.[157]

Leo era un introvertit și, ca toți introvertiții, era pasionat de adevăr. Introvertiților le poate păsa de adevăr, nu pentru că ar fi virtuoși, deși multora le place să creadă că sunt, ci pentru că trebuie să fie cât se poate de siguri de ceea ce se întâmplă în realitatea lor exterioară. Este probabil ca introvertiții să afirme că e mult mai bine să știe adevărul, indiferent de cât de dureros ar putea fi, în vreme ce mulți extravertiți preferă adevăruri incomode învelite în minciuni liniștitoare.

Din fericire, există și mulți extravertiți care privesc lumea cu ochi limpezi și pătrunzători. Holden și Hans sunt reprezentări ale unor astfel de oameni. Cei mai buni comedianți sunt cei care observă metehnele omenești și le juxtapun cu ironie mușcătoare. Desigur că nu toți comedianții sunt extravertiți, dar numeroși sunt, mai ales acei comedianți care se bazează pe abilitatea extravertitului de a imita persoana ale cărei metehne, uneori și minciuni și ipocrizie, trebuie expuse opiniei publice.

Printr-o astfel de comedie ironică, extravertitul spune: „Așa face persoana". Întrebarea „de ce face așa?" nu este pusă. „De ce?" este întrebarea introvertitului. Introvertiții caută răspunsuri la întrebarea „de ce?", dar, din păcate, răspunsurile pe care le găsesc nu sunt nici înțelepte, nici istețe. Nevoia de certitudine a introvertitului îi poate face pe unii introvertiți să pretindă că răspunsurile pe care le-au găsit conțin un adevăr superior, peste cel cunoscut de simplii muritori din proletariat. În cadrul Marii Terori a lui Stalin, când milioane de oameni au murit, mulți au fost obligați să mărturisească o serie de crime pe care nu le comiseseră: „[Stalin] știa că unele dintre mărturisiri nu erau neapărat adevărate în sensul prozaic al termenului, că afirmațiile ar fi corespuns unor fapte

[157] Heinrich Böll, *Opiniile unui clovn*, trad. Petru Forma, Polirom, Iași, 2007, pp. 243–244.

observabile. Pentru el, distincția aceasta nu avea nicio importanță. Dacă anumite «fapte» nu erau reale empiric, deveneau adevărate din punct de vedere funcțional, pentru a servi unor scopuri politice care, în universul lui Stalin, reprezentau o realitate superioară“[158].

Pe de altă parte, căutarea răspunsului la întrebarea „de ce?“ i-a îndreptat pe numeroși introvertiți spre știință sau literatură. Primii ani ai Virginiei Woolf au fost marcați de numeroase decese în familia sa. Biograful ei, Hermione Lee, nota:

> În anii acestor morți în familie, Virginia Stephen a dezvoltat o idee sumbră, dar coerentă, asupra existenței, care i-a permis un sentiment aproape de *mândrie* (inspirat de lecturile ei din greci) de a fi fost selecționată pentru tragedie, „zeii (cum obișnuiam să spun) ne luau în serios“. A început să privească viața ca pe o fâșie îngustă care trebuie încălecată, un spațiu mic al „realității extreme“ amenințat de forțe ostile — un „uriaș invizibil“ sau „două pietre mari de moară“. Obișnuia să atribuie aceste puncte de vedere personajelor ei... Doamna Ramsay își privește viața ca pe o „mică bucată de timp“, iar pe sine ca îndeplinind „un fel de tranzacție“ cu ea. Uneori, avea parte de ce e mai bun; alteori, „simțea că lucrul acesta pe care ea îl numea viață îngrozitoare, ostilă și rapidă se agață de tine dacă îi dădeai ocazia“.
>
> Din imaginea aceasta a unei fâșii înguste și periculoase de existență, Virginia Woolf și-a dezvoltat sentimentul sinelui ca scriitoare. Trăise deja, copil fiind, momente de groază profundă sau dezolare. Acum, aceste morți îi intensificau anticiparea unui dușman ascuns care așteaptă să îi

[158] Jonathan Brent și Vladimir Naumov, *Stalin's Last Crime* (*Ultima infracțiune a lui Stalin*), HarperCollins, London, 2004, citați de Gideon Haigh, „Dry Rations, The Lure of Fundamentalism“, Griffith Review, no. 7, ed. Julianne Schultz, Griffith University, Meadowbank, Queensland, 2005, p. 238.

dea o „lovitură de baros" și nevoia de un fel de luptă sau rezistență. Când a ajuns să își explice sieși, în memoriile târzii, ce anume făcuse să devină scriitoare, a descris procesul ca pe unul de *întâmpinare* sau de apreciere a valorii acestor șocuri: „Și astfel continui să cred că abilitatea de a primi șocuri mă face scriitoare". Șocul este urmat de o dorință imediată de a-l explica. „Lovitura" va deveni „revelația unei ordini"; este un simbol al unui lucru real din spatele aparențelor, iar eu îl transform în realitate transpunându-l în cuvinte". Această creare a „ordinii" din „șocuri" este, spune ea, „cea mai puternică plăcere pe care o cunosc". Această „plăcere" o conduce la filosofia de viață pe care începuse să o elaboreze în caietul ei din 1903: aceea cum că există un tipar în spatele „țesăturii" vieții de zi cu zi și că toți indivizii și toate operele de artă individuale fac parte din tipar.[159]

Sora cea extravertită a Virginiei Woolf, Vanessa Bell, era la fel de pasionată de pictură cum era Virginia de scris, însă Vanessa nu era interesată de întrebarea „de ce?". Fiica ei, Angelica Garnett, nota:

Întreaga aplecare a minții ei, neiscoditoare și pasivă, era opusă analizei: spre deosebire de Virginia, nu a învățat niciodată să își proiecteze asupra propriului comportament lumina autochestionării. În schimb, se agăța de speranța că toate problemele ar putea fi soluționate prin explicații logice și că exista undeva un sistem perfect care poate elimina situațiile amenințătoare sau dureroase[160]. Din conversația Vanessei a devenit în scurt timp evident că ea continua să creadă, ca întotdeauna, că subiectul și motivația nu au nicio importanță în artă. Crucificări și înmormân-

[159] Hermione Lee, *Virginia Woolf*, Vintage, Londra, 1997, p. 173.
[160] Angelica Garnett, *Deceived with Kindness* (*Amăgită cu bunătate*), Oxford University Press, Oxford, 1984, p. 19.

> tări, oameni trași în țeapă sau arși de vii, toate puteau fi privite numai pentru calitățile lor abstracte, un ochi orb întors spre conținutul uman, precum și spre stimulul din acesta, care ar fi putut afecta artistul... Madonele cu prunci sau Susane scăldându-se la baie, ea le putea vedea ca subiecte de creșă contemporană sau subiecte domestice, dezbrăcându-le fericită de caracterul religios; deși nu a negat că stătea la baza inspirației ei, tot nu credea că avea o importanță „reală". Nu era mișcată de faptul că o mare parte a muzicii lui Bach este la propriu figurativă — că intervalele descendente descriu lacrimile Fecioarei sau arpegiile, Marea Galileei. Dacă i s-ar fi spus asta, ar fi răspuns că nu e relevant. Exista o ruptură în mintea ei privind motivul pentru care se fac lucrurile și felul în care se fac; nu-și dăduse seama că nu se poate una fără cealaltă.[161]

Introvertiții caută răspunsul la întrebarea „de ce?", iar lipsa de interes a extravertiților pentru „de ce?" este prezentă în modul în care privesc semnificațiile emoționale pe care ei le creează. Extravertiții prețuiesc atât de mult sentimentele, încât mulți dintre ei se opun oricărei analize a ceea ce simt. Se tem că, dacă încearcă să afle de ce simt o emoție sau alta, întrebarea lor va distruge emoția și le va lăsa viața goală și rece. Ei apreciază suișurile și coborâșurile vieții și nu vor să o trăiască la același nivel. Extravertiții care și-au pierdut toată încrederea în sine și se tem că sunt pe cale să fie anihilați ca persoane pot trece de pe culmile maniei în abisurile depresiei. Însă nici atunci când culmile produc haos în lumile lor, iar abisurile sunt cele mai rele chinuri ale depresiei, ei nu vor tratamentul pe care îl primesc pentru a eradica laolaltă culmile și căderile. Litiul din medicamente poate limita extremele experienței lor, dar mulți oameni cărora li se administrează litiu găsesc că le face viețile să fie lipsite de culoare

[161] Ibid. pp. 95–96.

și de sentimente. Există, dar nu trăiesc[162]. Extravertiții încrezători în sine și sensibili impun unele limite exprimării sentimentelor, dar nu resping manifestarea tuturor emoțiilor, așa cum fac unii introvertiți.

Introvertiții consideră emoțile periculoase pentru că amenință cu haos și anihilare, astfel că încearcă să își organizeze sentimentele și să le aibă sub control. Introvertiții sunt specialiști atunci când vine vorba de a-și separa gândurile de sentimente. Tsitsi Dangarembga a descris modul acesta de a gândi în romanul *Nervous Conditions* (*Stări nervoase*). Personajul principal, Tamba, era o fată shona care trăia într-un sat din Rhodezia, la sfârșitul anilor 1960. Ducea o viață foarte diferită de cea a Alexandrei Fuller și a surorii ei, Vanessa. Ele duceau o viață de petrecere, în vreme ce viața Tambei era condusă de reguli și tradiții shona. Familia Tambei era foarte săracă și ea trebuia să își ajute mama la câmp și acasă. Tamba își dorea foarte mult o educație și învăța cât putea de bine, însă doar fratele ei mai mare, Nhamo, era considerat de bărbații din familia ei demn de a primi o educație. Nhamo mergea la școala misionară unde era director unchiul lor, Babamukura. Când Nhamo s-a îmbolnăvit și a murit, Tamba a primit permisiunea de a-i lua locul la școală. Avea să trăiască alături de unchiul ei și familia acestuia, într-un mediu mai comod și mai european decât acela al propriei familii.

În prima ei seară acolo, unchiul ei „m-a chemat să se asigure că știu cât sunt de norocoasă că mi s-a dat șansa aceasta de emancipare intelectuală și, în cele din urmă, prin intermediul ei, materială... A încheiat prin a-mi indica sarcinile mele imediate: să fii cuminte, să asculți ce îți spunem noi, părinții tăi, să faci, să îți studiezi cărțile cu sârguință și să nu îți lași mintea distrasă de alte lucruri“[163]. Tamba hotărâse să facă întocmai, dar când se dusese la culcare se simțise copleșită de noua ei situație. Asemenea tuturor

[162] Rowe, *Beyond Fear*, op. cit., pp. 442–496.
[163] Tsitsi Dangarembga, *Nervous Conditions*, Seal Press, New York, 1989, p. 88.

introvertiților, a încercat să își pună gândurile în ordine și, la fel ca mulți introvertiți, a folosit „ar trebui“ și „e necesar“ pentru a face asta:

> Hotărârea semeață pe care vorbele lui Babamukura mi-o insuflaseră se evaporase. Am început să mă simt din nou inferioară. Eram puțin masochistă la vârsta aceea, scăldându-mă în inadecvarea mea închipuită până ajungeam într-adevăr în pericolul de a-mi fi milă de mine. Apoi mă mustram pentru această autoindulgență, gândindu-mă la mama, care suferea de pe urma faptului că era o femeie săracă și needucată, de culoare și cu atâta stoicism, încât îmi era rușine de slăbiciunea de care dădeam dovadă în fața noilor mele circumstanțe. Acest fapt îmi oferea biciul fin al vinovăției, cu care să mă lovesc. Mi-am reînnoit jurământul de a folosi ocazia pe care mi-o oferise unchiul meu la maximum. Multe dintre reacțiile mele erau atât de complicate pe vremea aceea, necesitând multă gândire, încât era greu să le pot aranja în părți organizate. Dar activitatea și încântarea dată de evenimentele zilei mă epuizaseră: am adormit înainte de a-mi putea aranja frumos gândurile.[164]

Ordonându-și gândurile, Tamba le dezbrăca de emoțiile care, altfel, ar fi amenințat să o copleșească. Acest proces este mecanismul de apărare favorit al introvertitului. Freud o numea izolare, situație în care introvertitul își separă percepția asupra unui eveniment de semnificația lui emoțională. „Sunt într-un loc necunoscut și mi-e teamă“ devine pur și simplu „sunt într-un loc necunoscut“, iar „mi-e teamă“ este împins în afara conștiinței. Introvertiții isteți știu că fac asta. Așteaptă până când sunt singuri și în intimitate ca să își manifeste sentimentele. În general, când plâng, introvertiții plâng singuri. Introvertiții lipsiți de înțelep-

[164] Ibid., pp. 89–90.

ciune își îngroapă sentimentele și, dacă sunt întrebați despre un eveniment perturbator, recunosc că s-a întâmplat, dar neagă că ar fi fost în vreun fel perturbați. Sentimentele neconștientizate nu pot fi soluționate, dar se vor manifesta la un moment dat, poate după ani, printr-o teamă bruscă, furie sau plâns. Mecanismul de apărare favorit al extravertiților este refularea, atunci când pur și simplu uită că s-a petrecut un lucru neplăcut. Însă, deși poate fi ușor de uitat că s-a petrecut ceva, este mult mai greu să uiți de amenințarea pericolului, transmisă de furie și de angoasă. În general, e o idee bună să ții minte unde se află pericolul. Astfel, un extravertit poate observa că semnalele de pericol continuă să răsufle indiferent de cât de adânc ar fi îngropată amintirea evenimentului. În loc să își cerceteze memoria în căutarea evenimentului periculos, este probabil ca un extravertit să atașeze sentimentul unui eveniment curent. Un comentariu făcut de Henri Matisse despre el însuși, „mă ambalez prea repede“[165], este unul pe care numeroși extravertiți îl fac despre ei.

ÎNȚELEGERE RECIPROCĂ?

Diferența în modul în care apreciem și facem față emoțiilor stă la rădăcina prejudecăților pe care extravertiții și introvertiții le pot avea unii în legătură cu ceilalți. Introvertiții pot considera că extravertiții sunt doar fațade lipsite de conținut, în vreme ce extravertiții îi pot pe considera introvertiți reci și lipsiți de conținut. Ascultă frații de orice vârstă criticându-se reciproc și vei vedea că e în mare parte vorba despre sentimente, că simt prea mult sau prea puțin.

Sora mea extravertită a fost întotdeauna convinsă că, în afară de faptul că mă înfuriam uneori pe neașteptate și fără motiv, nu

[165] Hilary Spurling, *Matisse The Master: A Life of Henri Matisse* (*Matisse maestrul: viața lui Henri Matisse*), vol. 2, Hamish Hamilton, Londra, 2005, p. 115.

aveam sentimente. A fost extrem de surprinsă într-o zi când eram acasă în timpul vacanței mele universitare și am lăsat să-mi scape un strigăt de dezamăgire când poștașul pe bicicletă a trecut pe lângă cutia noastră de scrisori. Eram îndrăgostită și așteptam o scrisoare scumpă. Ea aprobase această scurtă demonstrație a sentimentelor, dar a uitat-o în scurt timp și a revenit la vechea ei convingere confortabilă că nu aveam sentimente și, deci, mi se putea face orice, pentru că, „Dorothy nu se supără". Cred că eu îmi ascunsesem sentimentele mai bine decât mulți introvertiți pentru că învățasem de mic copil că, dacă le arăt mamei și surorii mele ce simt, le-aș invita la critică și batjocură, nu la compasiune.

Am știut întotdeauna că sora mea are sentimente și nu m-am îndoit vreodată de sinceritatea furiei sale, a invidiei și a dorinței pure care putea umple spațiul gol dinlăutrul ei, care se deschisese când păruse că părinții noștri o resping, după nașterea mea. Se pare că spațiul acesta gol a continuat să existe și după ce fusese readusă acasă. Își pierduse siguranța absolută, neîndoielnică privind iubirea lor și poziția ei în familie, astfel că, indiferent câte dintre dorințe i-ar fi fost împlinite, niciodată nu era suficient pentru a o face să se simtă din nou întreagă. Concentrându-se asupra propriilor sentimente, nu avea timp sau aplecare pentru a încerca să le înțeleagă pe ale mele.

Însă extravertiții care încearcă să înțeleagă situația introvertiților și care acceptă că introvertiții se confruntă în mod diferit de extravertiți cu emoțiile, pot conștientiza natura și profunzimea sentimentelor introvertiților. Liam și Joe erau frați, copii ai unor părinți atât de absorbiți unul de celălalt că aveau puțin timp la dispoziție pentru copiii lor. Părinții nu puteau trăi nici unul cu celălalt și nici fără celălalt. Aveau parte de certuri și despărțiri pasionale și împăcări la fel de pasionale, toate însoțite de numeroase mutări dintr-un loc în altul. Singura certitudine pe care o aveau băieții era relația lor. Când erau copii, Liam avusese grijă de fratele lui mai mic. La finalul adolescenței, Liam păruse că își pierde calea, iar Joe începuse să aibă grijă de Liam, dar cu din ce în ce

cu mai multă greutate, căci Liam se retrăgea treptat în el și devenea ciudat și de neatins. Dispărea cu zilele, apoi cu săptămânile. Joe pleca să îl caute, îl găsea rătăcind sau trăind în locuri ale nimănui și îl aducea acasă, îi dădea de mâncare, îl spăla și-i dădea un schimb de haine. Luat de poliție sub suspiciunea de furt, Liam a fost trimis într-un spital de psihiatrie. Joe l-a găsit acolo și fiecare dintre ei a început o nouă carieră — Liam, pe cea de pacient la psihiatrie, iar Joe, pe cea de apărător, care se luptă cu sistemul psihiatric în numele lui Liam. Într-un final, după zece ani, Liam a ajuns într-un soi de stare stabilă care-i permitea să trăiască într-o garsonieră, cu un program zilnic simplu. Acest stil de viață era sub nivelul pe care abilitățile lui Liam i-ar fi permis să-l atingă, dar era un fel de pace.

În perioada respectivă, Liam nu i-a arătat niciodată lui Joe cât aprecia tot ce făcuse pentru el. Joe nu putea să nu aibă sentimentul că merita o manifestare de recunoștință sau iubire frățească. Singurul indiciu dat de Liam că Joe conta pentru el a fost interesul pe care i-l acorda destinației lui Joe, când acesta pleca în călătorii de afaceri în străinătate. Joe era mecanic și vizita numeroase locuri mai greu accesibile. Pe Liam nu îl interesa scopul vizitei lui Joe, ci doar destinația. Joe lua o hartă și îi arăta exact unde avea să fie, apoi scria informația, împreună cu data de plecare și cea de întoarcere.

Joe mi-a spus:

— Am ajuns să îmi dau seama că Liam mă considera un punct fix în lume, poate singurul lui punct fix. Liam mi s-a părut întotdeauna un fel de persoană autosuficientă. Nu pare să aibă nevoie ca oamenii să se gândească la el. Eu trebuie să știu că oamenii se gândesc la mine. Când plec, le spun tuturor unde mă duc și ce fac. Îmi place să cred că oamenii se gândesc la mine, indiferent unde mă aflu.

Povestea lui Joe și Liam ilustrează modul diferit în care extravertiții și introvertiții au nevoie de alți oameni. Poate că Joe nu înțelesese acest fapt și mai era și singurul punct fix din viața lui

Liam, persoana cu care se compara Liam. Atât extravertiții, cât și introvertiții au nevoie de alți oameni, dar în moduri foarte diferite. Extravertiții simt nevoia de a fi plăcuți. Unii extravertiți vor să fie plăcuți de toată lumea. Altor extravertiți le sunt suficienți doar câțiva care să îi iubească — cu condiția să nu plece niciodată. Pentru a-și împlini nevoia de realizare, introvertiților le trebuie un standard în raport cu care să se măsoare. Dintre toți oamenii pe care i-au cunoscut sau despre care au aflat, ei aleg un grup mic, ale cărui opinii le apreciază. Jane Dunn spunea despre Virginia Woolf: „Munca ei trebuia să fie admirată, iar acest lucru trebuia declarat public de oamenii ale căror opinii le aprecia ca să merite, pentru că, dacă nu era scriitoare, nu era nimic". Însă mai presus de toți acești oameni era sora ei, Vanessa. „Vanessa era și publicul ei: pentru ea scria și aprobarea ei era cea care conta cel mai mult." „Întotdeauna simt că scriu pentru tine mai mult decât pentru oricine altcineva"[166].

De-a lungul vieții, Virginia și Vanessa și-au scris zilnic una alteia. Scrisorile Virginiei erau pline de afecțiune, declarații despre cât de importantă e Vanessa pentru ea, în vreme ce ale Vanessei erau mai prozaice. Îi era greu să își transpună în cuvinte iubirea și nevoia de alți oameni. Aduna în jurul ei oameni — soră, soț, amanți, copii — și nu suporta să îi lase să plece. Fiica ei, Angelica, scria:

> Vanessa se agăța de Roger, Duncan, de mine și de Julian, și poate într-o mai mică măsură de Quentin — care își avea propriul sistem de autoprotecție — ca scaiul de om. În aparență un caracter puternic, ba chiar autosuficient, atunci când venea vorba despre iubire, se apleca la fel ca o floare sub greutatea unui bondar. Era modul ei de a iubi, determinat de o nevoie la fel de mare de a fi iubită și de a iubi. Când venea vremea să se despartă de copii sau de

[166] Scrisorile VW către VB [15 octombrie 1931], Vol. IV, citată în Jane Dunn, *A Very Close Conspiracy* (*O conspirație foarte apropiată*), Virago, Londra, 2000, pp. 115, 225.

> iubit, în ciuda tuturor bunelor ei intenții, nu o putea accepta; fluxul de dorință continua să se transmită — asemenea mesajelor animalelor și insectelor — irezistibil. Când murea cineva iubit, era atât de dezorientată, încât se agăța de cea mai apropiată persoană care părea să-i ofere și siguranță și ecoul celei pierdute. Chiar și după ce înceta să fie „îndrăgostită", avea nevoie de dovezi despre puterea ei asupra persoanei iubite. Clive și Roger planau amândoi în apropierea ei, obligați de nevoia acesteia, la fel cum avea să facă mai târziu Duncan.[167]

Viețile Virginiei și Vanessei sunt bine documentate de propriile texte, precum și de acelea ale oamenilor care le-au cunoscut. Astfel, se poate spune că perioadele de nebunie ale Virginei și sinuciderea din final au urmat unor crize care i-au arătat că nu deține controlul asupra vieții sale, în vreme ce perioadele de depresie ale Vanessei urmau pierderii unor persoane. În plus, nu e vorba despre o coincidență că, la doi ani după moartea Virginiei, în 1914, Vanessa a fost diagnosticată cu cancer la sân. Efectul de destabilizare pe care pierderea controlului îl are asupra introvertiților și pe care respingerea și pierderea îl au asupra extravertiților este bine documentat în cadrul unei game largi de texte cu caracter biografic, chiar și cele în care autorul nu este conștient că subiectul biografiei este un introvertit sau un extravertit[168]. Maniera profundă în care pierderea controlului și respingerea și pierderea afectează trupul este arătată de multitudinea de studii privind relația dintre stresul psihologic și funcționarea eficientă a sistemului imunitar.

„Stresul" se împarte acum în funcție de diferiți „stresori", evenimente care ne provoacă abilitatea de adaptare, fiind folosite acum o serie de modalități de funcționare a sistemului imunitar.

---

167 Garnett, *Deceived with Kindness*, op. cit., p. 33.
168 Spurling, *Matisse The Master*, op. cit., pp. 34–72.

Sally Dickerson și Margaret Kemeny au revizuit 208 studii de laborator privind stresorii psihologici acuți și efectul acestora asupra nivelurilor de cortizol, care poate inhiba numeroase aspecte ale funcționării sistemului imunitar:

> Stresorii psihologici influențează fiziologia prin activarea unor procese cognitive și afective și a legăturilor lor nervoase centrale. Talamusul și lobii frontali (respectiv, cortexul prefrontal) integrează mai întâi informațiile senzoriale, evaluând și apreciind importanța sau semnificația stimulilor din mediu. Aceste evaluări cognitive pot duce la generarea de reacții emoționale prin intermediul numeroaselor conexiuni dintre cortexul prefrontal și sistemul limbic (respectiv, amigdala și hipocampusul). Structurile limbice, care se conectează la hipotalamus, servesc drept cale primară de activare a axului hipotalamic — pituitar — adrenal (HPA) [care reglează eliberarea cortizolului].[169]

Cercetările trecute în revistă studiau adulți sănătoși cărora li se dădeau sarcini de îndeplinit în condiții de laborator. Aceste studii au indicat că sarcinile care determinau cele mai pronunțate schimbări ale nivelurilor de cortizol erau fie cele date unei persoane care nu deținea controlul sau unei persoane ale cărei eforturi erau compromise de un spectator. Cel mai puternic efect apărea în cazul sarcinilor care combinau lipsa controlului cu criticile. Cercetarea nu a încercat să distingă între extravertiți și introvertiți, iar felul în care subiecții au interpretat sarcinile nu a fost raportat, dar este posibil ca introvertiții să fi fost cel mai afectați de pierderea controlului, iar extravertiții, de critici. Când aceste caracteristici au fost combinate, introvertiții s-ar fi putut gândi: „Am pierdut controlul în privința asta: oamenii ale căror opinii le prețuiesc mă

[169] Sallly Dickerson și Margaret Kemeny, „Acute stressors and cortical responses“, *Psychological Bulletin*, vol. 130, nr. 3, 2004, pp. 355–91.

vor desconsidera“, în vreme ce extravertiții ar fi putut gândi: „Am stricat lucrurile: toată lumea o să mă urască“.

De unde vin ideile acestea — „oamenii ale căror opinii le prețuiesc mă vor desconsidera“, „toată lumea o să mă urască“? Oare nu au evoluat din două idei pe care le-am creat fiecare chiar înainte de a avea un limbaj în care să le exprimăm: ideile cum că „Părinții mei nu sunt de acord cu mine“ și „Părinții mei nu mă iubesc“? Ideile acestea sunt cele pe care le-am elaborat pe când învățam să fim cuminți.

Capitolul 4
Competiția pentru a fi bun

Viețile noastre sunt dominate de nevoia de a fi buni. Ne gândim să fim buni. Ne facem griji legate de a fi buni. Ne gândim atât de mult să fim buni, încât nu trebuie să ne gândim la asta în cuvinte și propoziții. Anii de exercițiu ne permit să facem permutări și combinații ale îndemnurilor pe care ni le dăm singuri — să fii bun/ar trebui/trebuie/încearcă mai mult/fă mai bine/nu ești suficient de bun/nu ești la fel de bun ca el/un eșec/ce o să creadă ei/n-o să le placă de mine/o să mă disprețuiască/i-am dezamăgit pe alții/m-am dezamăgit pe mine — încât putem trece printr-un șir lung și complex de critici/teamă/apărare/vinovăție/rușine/autopedepsire/reparație într-o clipă. Frica de a nu fi suficient de bun alunecă lesne în frica de a fi anihilat ca persoană. Dacă nu suntem suficient de buni, oamenii ne vor respinge și totul va degenera în haos. O astfel de frică ne poate domina gândurile, ne poate transforma traiul în tortură sau se poate strecura în străfundurile minții noastre, extrăgând culoarea și strălucirea din viețile noastre, în timp ce, din când în când, auzim cum bate clopotul a groază.

Prin „bun“ nu mă refer la lista standard de virtuți, sinceritate, loialitate și altele asemenea, ci la atributele pe care le prețuiți tu și comunitatea în care trebuie să trăiești. Aceasta este *virtutis* a lui Spinoza, virtutea necesară pentru a supraviețui ca persoană. În

cazul în care comunitatea ta este reprezentată de Pol Pot sau traficanți de droguri, „bun" ar include capacitatea de a fi un individ fără scrupule atunci când vine vorba despre uciderea adversarului sau de înșelarea naivilor. A fi „bun" și, astfel, un merit pentru părinții tăi, ar putea însemna să obții doctoratul sau să devii un atentator sinucigaș. A fi „bun" și, astfel, copilul preferat al părinților tăi poate însemna să devii preot sau vedetă de televiziune. Se poate să nu folosești niciodată cuvântul „bun" referindu-te la tine, dar știm cu toții sentimentul stânjenitor care ia naștere când devenim conștienți de discrepanțele dintre cine suntem, ce facem și ce așteptăm de la noi. Trebuie să ne gândim mereu să fim buni, pentru că a fi astfel nu e niciodată un lucru ușor și simplu.

A fi bun în sensul în care se așteaptă comunitatea ne permite să ajungem la un fel de soluție pentru dilema cu care se confruntă fiecare ființă umană. Alcătuirea noastră psihologică ne condamnă să trăim în propria lume individuală de semnificație, dar, pentru a supraviețui, trebuie să găsim o modalitate de a trăi într-un grup care ne poate și valida și anihila ca persoană. Odată născuți, devenim treptat conștienți de faptul că suntem o persoană printre alți oameni. Începem prin a crede că o să facem cum vrem noi totul, dar, treptat, alți oameni ne obligă să abandonăm această idee. În locul ei, ne dezvoltăm ideea de dreptate. Înainte de a-i putea articula înțelesul, copiii înțeleg conceptul de părți egale.

Dreptatea trebuie împărțită de cineva care are puterea să o facă. Mai întâi, este vorba despre părinții noștri; apoi descoperim dreptatea unei puteri transcendentale, cum ar fi Dumnezeu sau Allah sau Iehova; apoi descoperim dreptatea statului. Cu condiția să putem înțelege și respecta legile statului, acest tip de dreptate nu este, de regulă, o problemă. Dreptatea împărțită de părinții noștri și de o putere transcendentală este mereu o problemă pentru noi, adesea o problemă pe care nu o putem rezolva.

DREPTATEA PĂRINTEASCĂ

În memoriile sale, *Almost a Childhood: Growing Up Among the Nazis* (*Aproape copilărie: crescut printre naziști*), Hans-Georg Behr își numește personajul principal „copilul", iar apoi „băiatul". Și-a început memoriile cu textul: „Copilul fusese vindecat de timpuriu de orice noțiune cum că ar fi buricul pământului și învățase că e mai puțin dureros să fie modest". Copilul învață să fie bun. El continuă:

> O casă era mare, atât de mare, încât totul trebuie să aibă locul lui, pentru a putea fi găsit apoi. Asta se numea ordine și, oricum, era război. Pentru moment, ambele idei îi erau străine copilului, dar a învățat repede, căci încerca să evite tonul mereu încărcat de reproș pe care i se trâmbița nevoia de ordine și, dacă nu recunoștea imediat avertizarea din acel ton, avea, de regulă, parte de o bătaie. Bătaia făcea dosul să doară, pălmuitul făcea fața să doară și amândouă erau cunoscute sub numele de tăbăcit pielea. Nu prea avea parte de așa ceva la bunica, deși ea locuia într-o casă și mai mare.
>
> — Trebuie să fii curat și ordonat, i se spunea mereu copilului, dar nici nu știa și nici nu înțelegea principiul fundamental al alcătuirii ființei umane, conform căruia tot ce ține de imaginație, dorințe și visuri trebuie retezat din rădăcină sau ținut strâns până cade cum cad cozile mieilor, iar ce rămâne trece drept membru util al societății.
>
> — O bijuterie trebuie tăiată și lustruită, îi spuneau.
>
> Așa stătuseră mereu lucrurile, și, oricum, era război.[170]

[170] Hans-Georg Behr, *Almost a Childhood: Growing Up Among the Nazis*, Granta, Londra, 2005, pp. 1–2.

Fratele și sora copilului din prima căsătorie a mamei erau plecați la școală și el trebuia să își negocieze relațiile cu mama lui cea rece și punitivă, cu tatăl său nazist în grad înalt, cu bunicii lui cei blânzi și aristocrați, cu „unchii" și „mătușile" elitei naziste, cu servitorii și priozonierii de război care munceau pe proprietatea bunicului său. Era curios în privința acestor adulți, dar știa că sunt periculoși. Într-o mai mică sau mai mare măsură, aceasta e experiența tuturor copiilor în timp ce încearcă să își negocieze relațiile cu adulții din jur.

Unii părinți își iubesc copiii, dar alți părinți abia dacă îi tolerează, iar alții își doresc să scape de copiii lor, pe care îi consideră obiecte inutile. Numărul de părinți din ultima categorie are la fel de puțin de-a face cu abilitatea unui părinte de a iubi cât are și cu economia. Antropologul Robin Dunbar a subliniat că „bolborosind în spatele exteriorului, de altfel calm, al societății" se află realitatea infanticidului. El a explicat cum, în societățile tribale, bărbații „pur și simplu nu pot suporta să crească odrasla altui bărbat când o iau pe fosta soție a acestuia"[171]. În toate societățile:

> Costurile creșterii copiilor sunt atât de mari în cazul oamenilor că este dificil pentru un părinte singur să ofere suficientă îngrijire. Orfanii și progeniturile părinților singuri plătesc un preț mare în ceea ce privește mortalitatea peste medie, chiar și în societățile noastre mai luminate și mai înfloritoare din punct de vedere economic. În societățile anterioare, costurile pe care le presupunea creșterea copiilor în calitate de părinte singur duceau la niveluri crescute de abandon și infanticid. De exemplu, în timpul secolului al XVIII-lea, frecvența abandonării copiilor în orașul Limoges din Franța se corela cu nivelul greutăților (indicat de prețul orzului) în oricare an dat. Frecvența infantici-

[171] Robin Dunbar, *The Human Story* (*Povestea umană*), Faber and Faber, Londra, 2004, p. 100.

> dului și a abandonării copiilor de către săracii (în special femeile singure, văduvele și femeile care trăiau singure) din Anglia epocii victoriene atinsese asemenea niveluri, încât ajunsese să ocupe o mare parte a timpului în parlamentar și a culminat, în cele din urmă, cu Actul privind Infanticidul, în 1922.[172]

Actul nu a împiedicat uciderea pruncilor și copiilor. În fiecare an, aproximativ 80 de copii din Marea Britanie mor de mâna adulților, de regulă părinții lor sau părinții vitregi.

Poate că bebelușii nu se nasc știind că ar putea muri de mâna părinților lor sau a părinților vitregi, dar se nasc cu abilitatea de a conștientiza sentimentele celor care au grijă de ei. Studii video privind interacțiunea dintre o mamă și un nou-născut arată că bebelușul reacționează foarte diferit la mama deprimată sau distrasă față de cum o face la mama fericită, iubitoare. Oamenii furioși sau înfricoșați manevrează bebelușul altfel decât o fac oamenii veseli, iubitori. Bebelușii simt pericolul când simt furia sau teama unui adult. Copiii de doar câteva zile pot distinge mirosul mamei lor de acela al altor mame. Ar ști când mirosul mamei s-a schimbat pentru că s-a înfuriat sau s-a speriat.

Chiar și părinții cărora nu le-ar trece prin minte să îi facă rău copilului au așteptări mari. Nicio femeie însărcinată nu spune doar:

— Nu-mi pasă cum e copilul meu.

Există întotdeauna condiția „doar să fie sănătos“. Această condiție pare iubitoare și plină de acceptare, dar transmite și mesajul că „un copil nesănătos e inacceptabil pentru mine“. Acest aspect este adesea adus în discuție de oamenii cu handicapuri fizice și intervine în orice discuție privind avortul, în care participanții presupun că orice făt cu un handicap fizic ar trebui avortat.

---

[172] Ibid., p. 95.

Părinții vor să aibă copii mai mult decât sănătoși. Vor admite cu ușurință că vor să aibă un copil cu toate virtuțile și talentele pe care le apreciază ei și vor ca pasiunile și interesele să le fie împărtășite de copilul lor. Vor mai exista numeroase lucruri pe care le vor vrea și nu le vor vrea, dar este posibil să nu își dea seama că au aceste dorințe. Apoi copilul vine pe lume. Părintele poate descoperi că acesta are exact genul de frumusețe pe care părintele o admiră, dar, în aceeași măsură, copilul poate fi uluitor de asemănător cu o rudă detestată sau un soț necredincios. Copilul mic va ști dacă înfățișarea sa este pe placul părintelui sau nu, dar de ce e așa este un mister pe care trebuie să îl dezvăluie.

Toți copii trebuie să descopere exact ce își doresc părinții lor. „Mănâncă-ți cina" sau „Nu te apropia de aragaz" sunt niște comenzi destul de directe, cu condiția ca odrasla să găsească mâncarea dată plăcută sau să înțeleagă cuvântul „aragaz", numai că, deseori, ceea ce vrea părintele nu este expus clar. Un copil poate ști cumva că nu este ce își dorește părintele său și totuși să nu aibă nicio idee ce anume este în neregulă cu el. Anthony Fingleton era unul dintre frații Fingleton, campioni la înot în anii 1960, în Australia. În autobiografia sa, *Swimming Upstream* (Înotând contra curentului), el povestește cum, chiar de la început, tatăl lui îl tratase cu asprime. Anthony scria: „Nu am simțit niciodată un mare val de iubire sau afecțiune venind dinspre tata, așa cum îl simțeam venind din partea mamei". Copilul preferat al tatălui său era fiul cel mare, Harold, care se modelase după tatăl lui și, în felul acela în care fiecare copil din familie își însușește un rol, devenise cel „tare", în vreme ce Anthony era cel „moale". Când Harold era prins într-o bătaie cu niște băieți, pe care el însuși o pornise, Anthony, ascultând instrucțiunile mamei sale, nu i-a sărit în ajutor. Când a aflat tatăl lui, acesta i-a spus lui Anthony:

— Slăbănog mic! Te ascunzi după fustele maică-tii, așa faci. Mereu ai fost un mic bastard de dingo. Piei din ochii mei!

Semnificația deplină a acelei insulte nu i-a fost clară lui Anthony până la 14 ani când tatăl lui, care se jurase că se lasă de

băut, venise acasă foarte beat și plângându-și de milă. Când Anthony a mers să îi țină isonul pentru viața grea pe care o dusese, tatăl lui i-a spus furios:

— De unde știi tu? De ce nu vii-ncoace să dai în mine?

Mama lui l-a scos pe Anthony din cameră, dar el înțelesese la ce se referea tatăl lui. A doua zi, mama i-a explicat că, atunci când tatăl lui fusese lipsit de o familie care să aibă grijă de el, în timpul Marii Crize, „făcuse niște lucruri îngrozitoare pentru a supraviețui. Cred că încerca să lovească în stânga și-n dreapta și să facă rău cuiva. De regulă, mie“[173]. Mulți părinți își varsă frustrările pe copiii lor. Unii părinți se simt apoi vinovați și încearcă să îndrepte lucrurile, dar unii ignoră faptul că aceștia pun la inimă insultele lor și cred că sunt pe cât de răi și inacceptabili cum li se spune că sunt.

Un copil nu își poate permite să ignore ce îi spun părinții. Copiii mici știu că au nevoie de îngrijirea părinților. Au nevoie de acceptarea părinților, dar, pentru a fi acceptați, trebuie să fie buni în felul în care părinții lor definesc bunătatea. Numai că e foarte greu să fii bun dacă nu îți dai exact seama ce anume vor părinții tăi, sau, chiar dacă știi ce vor părinții tăi, nu ai abilitățile și maturitatea necesare să o faci. A învăța să fii bun e un proces dureros.

Copiii învață să fie buni renunțând la ceva din cine sunt. A renunța la ceva care face parte din cine ești poate continua în timpul întregii vieți, pe măsură ce încercăm să ne găsim locul în societate, dar prima și cea mai importantă dată se întâmplă înainte să aibă copilul un limbaj pentru a descrie acest fapt. Copilul se trezește prins într-o situație din care nu poate scăpa și în care părintele îl pedepsește pentru ceva ce n-a făcut sau a făcut din greșeală sau nu poate face. Poate copilul nu și-a mâncat mâncarea sau nu și-a golit intestinele cum îi ceruseră părinții lui sau poate că părintele

[173] Anthony Fingleton, *Swimming Upstream*, Text Publishing, Melbourne, 2002, pp. 7, 96, 101.

său a dispărut și adulții din jurul copilului par a sugera prin cuvinte și fapte că dispariția e cauzată de el, sau poate că părintele îl agresează fizic sau sexual, iar copilul este confuz, rănit și înfricoșat. Interpretarea pe care copilul o dă situației este; „Sunt pedepsit pe nedrept de părintele meu rău". Însă își dă seama în scurt timp că părintele cel rău este persoana de care depinde. Starea aceasta de neajutorare totală îl amenință deopotrivă cu moartea și anihilarea sentimentului său de a fi o persoană. Pentru a relua o doză de control asupra situației, o reinterpretează. Acum se transformă în „Sunt rău și sunt pedepsit pe drept pe părintele meu bun". Acuzându-se pe sine, renunță la acceptarea sinelui, din acest punct înainte se vede pe sine ca fiind inacceptabil și ca trebuind să muncească mult pentru a fi acceptat ca fiind bun. Astfel, devine o persoană bună. Oamenii buni consideră că nu sunt suficient de buni și că trebuie să muncească din greu ca să fie buni. Mecanismul de apărare de a fi bun, asemenea tuturor mecanismelor de apărare, nu funcționează perfect.

Deși copilul nu își amintește când a devenit prima dată o persoană bună, prima experiență este repetată în moduri diferite, iar multe dintre aceste experiențe sunt bine întipărite în memorie. În studiul său privind memoria, Douwe Draaisma scria:

> Întreabă pe cineva dacă îi vine în minte un moment în care s-a simțit umilit și probabil vei primi un răspuns atât de detaliat, de grafic, de parcă amintirea sa ar fi păstrat o însemnare specială a lui. Insultele sunt descrise cu o cerneală ce nu se șterge. Nu pălesc odată cu înaintarea în vârstă. Pe măsură ce îmbătrânim, călătoresc cu noi în timp, așa că abia dacă pare că a trecut o zi între eveniment și amintirea acestuia[174].

[174] Douwe Draaisma, *Why Life Speeds Up as You Get Older* (*De ce viața trece mai repede pe măsură ce îmbătrânești*), trad. Arnold and Erica Pomerans, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, p. 45.

În urma unor astfel de umilințe și transgresiuni ale regulilor părintești, copilul trage concluzii despre el și despre cum ar trebui să fie viața sa. Concluziile acestea afectează felul în care se interpretează pe sine și lumea sa, mulți ani după aceea. Dificultatea luptei de a fi bun se poate vedea în viața lui Neil, unul dintre subiecții din serialul de televiziune al lui Tim Hewat, *7 UP*. În 1963, Tim Hewat a început filmarea acestui serial care urmărea viețile a șapte copii născuți în 1956. O dată la șapte ani, Tim Hewat revenea să vadă ce se întâmplase cu fiecare membru al grupului. De-a lungul anilor, unii dintre membrii grupului au părăsit serialul, dar alții au continuat să își lase viețile înregistrate în felul acesta.

Cel mai nou film din serie, *49 UP*, l-a revizitat pe Neil, care s-a născut în ceea ce pare a fi o familie convențională din clasa de mijloc. La șapte ani, Neil era un băiețel fermecător, plin de viață și de imaginație. Fața îi strălucea de uimire și plăcere în timp ce descoperea lumea extraordinară din jurul lui. La 49 de ani, fața îi era ridată și părea mult mai vârstnic decât anii pe care îi avea. Avea un aer de tristețe și înțelepciune căpătate în urma unor experiențe dure. La șapte ani voia să fie astronaut sau șofer de autobuz; la 14, entuziasmul pentru aventuri îi era depășit de simțul responsabilității față de alții, lucru pe care credea că îl poate atinge prin politică. Voia să meargă la Oxford, dar eșuase, și s-a dus la Aberdeen University în loc. După doar un an acolo a renunțat și, la 21 de ani, muncea pe un șantier și trăia într-o locuință mică. La 28 de ani era vagabond și trăia în Scoția. Apoi s-a schimbat ceva pentru el, căci la 35 de ani locuia pe o proprietate a consiliului, în insulele Shetland și era consilier liberal-democrat. La 42 de ani revenise la Londra și era consilier la Hackney Council, iar la 49 de ani era în Cumbria, membru al consiliului districtual. Un indiciu pentru motivele care au făcut ca viața lui să urmeze acest curs rezidă în răspunsul dat pe când avea șapte ani la întrebarea dacă vrea să aibă copii atunci când va fi mare. El spusese:

— Când o să mă-nsor nu vreau copii, fiindcă fac mereu rele și fac mizerie în casă.

Acest răspuns naiv a scos la iveală mai multe despre familia sa decât ar fi vrut, poate, părinții lui să știe niște străini. Concluzia trasă de Neil din punctul de vedere al familiei sale a fost că toți copiii sunt obraznici și, copil fiind, era obraznic, în mod incorigibil. Când a devenit bărbat, sentimentul că e inacceptabil se transformase în convingerea că este, în esență, rău. Ca răspuns la întrebarea dacă vrea să aibă copii, a răspuns:

— Copiii moștenesc ceva de la părinți și, chiar dacă soția mea ar fi cea mai nobilă, obișnuită și normală persoană, copilul ar avea șanse egale să nu fie pe deplin fericit din cauza a ceea ce ar moșteni de la mine.

La patruzeci de ani putea vorbi despre părinții lui, despre cum, la început, se înțelesese bine cu tatăl lui, dar când ajunsese la adolescență fusese incapabil să îi facă acestuia pe plac. Au rămas distanți în relație până când au avut parte de o discuție bună, cu puțin timp înainte ca tatăl său să moară. Relația cu mama lui se îmbunătățise cumva după moartea tatălui, dar spunea că:

— Nu a fost niciodată o relație ușoară și nu pretind că s-a vindecat tot.

Exista o singură mențiune despre fratele lui care, pe vremea când Neil era consilier, i-a dat acestuia vechea mașină a soției sale când aceasta o înlocuise cu una nouă. De aici putem poate deduce că părinții lui l-au acceptat mai degrabă pe fratele lui, Neil, decât pe el. Fratele lui se însurase și se descurca suficient de bine cât să nu fie nevoit să vândă o mașină veche înainte de a cumpăra una nouă.

În seria de interviuri, Neil a indicat că se luptă cu întrebarea: „Cum ar trebui să îmi trăiesc viața?“ A luat drept de la sine înțeles și că trebuia să muncească din greu pentru a fi bun. În ciuda faptului că și-a descris educația religioasă ca fiind doar convențională, a încercat să găsească drumul spre divinitate prin intermediul credinței. Numai că, până să ajungă la 49 de ani, viața lui devenise într-un fel un cerc complet. Învățase să fie bun pur și simplu pentru că îi făcea plăcere să fie așa. Ducea o viață simplă, modestă în

calitate de consilier și voluntar la Oxfam. Învățase că, după cum spunea el, „Viața vine o dată și e destul de scurtă. Poate că viața nu înseamnă mai mult decât să fii ce ești". La fel cum fusese la șapte ani, era bun la a fi ceea ce era[175].

Seria de interviuri cu Neil nu spune explicit că părinții lui Neil s-au asigurat că el concurează cu fratele lui pentru rolul de „cel mai bun", dar Orhan Pamuk, în memoriile sale numite *Istanbul* a arătat că asta i se întâmplase lui și fratelui său, Șevket. La început, vorbea despre competiția pentru iubirea mamei sale:

> Dacă răul pândea, dacă plictiseala se contura, reacția tatei era să întoarcă spatele și să rămână tăcut. Mama, cea care stabilea regulile, era cea care ridica din sprâncene și ne instruia despre latura mai întunecată a existenței. Chiar dacă nu era la fel de distractiv să fii cu ea, eu tot depindeam mult de iubirea și afecțiunea ei, căci ea ne aloca mai mult timp decât tata, care profita de fiecare ocazie ca să plece de acasă. Cea mai dură lecție pe care am primit-o în viață a fost să aflu că trebuie să concurez cu fratele meu pentru afecțiunea ei. Acest lucru poate era cauzat de faptul că tata exercita atât de puțină autoritate, încât rivalitatea dintre mine și fratele meu căpătase semnificația pe care o avea: el era rivalul meu la iubirea mamei. Dat fiind că nu știam nimic despre psihologie, războiul dintre mine și fratele meu a fost mai întâi mascat, ca un joc, iar în cadrul jocului ne prefăceam amândoi că suntem alți oameni. Nu se luptau Orhan și Șevket, ci eroul sau fotbalistul meu favorit și cel al fratelui meu. Convinși fiind că devenisem eroi, dădeam tot ce puteam din noi; și, când se lăsa cu sânge și lacrimi, furia și gelozia ne făceau să uităm că suntem frați.[176]

[175] Bill Jones Production, Granada Television, 2005.
[176] Orhan Pamuk, *Istanbul*, Faber and Faber, Londra, 2005, p. 15.

Ulterior, scria:

> Aceste lupte timpurii erau aprinse de înfrângere, de tachinare în exces și trișat, dar rivalitatea era cea care le alimenta. Nu erau duse pentru a stabili cine avea dreptul, ci care dintre noi era mai puternic, mai abil, mai cunoscător sau mai isteț. Și ele exprimau o neliniște pe care o simțeam față de nevoia de a învăța regulile jocului, și, indirect, ale lumii în care, într-o clipă, avea să ni se ceară să ne demonstrăm agilitatea și puterea minții. Se poate ca și mama să fi fost implicată fiindcă, poate, pentru a-și face viața cotidiană mai ușoară, transforma tot ce putea în concurs. „Cine își pune primul pijamaua și se bagă în pat primește un pupic", spunea mama. „Cine trece iarna fără să răcească sau să se îmbolnăvească primește un cadou de la mine." „Cine termină primul de mâncat fără să își verse ceva pe cămașă primește cea mai multă iubire de la mine." Aceste provocări materne aveau ca scop să îi facă pe cei doi fii mai „virtuoși", tăcuți și cooperanți.[177]

Încercarea de a fi bun este o probă fără sfârșit. Nivelul de bunătate al unei persoane se măsoară în funcție de standardul perfecțiunii, dar chiar și dacă o persoană bună a atins perfecțiunea, aceasta nu poate recunoaște starea respectivă de fapt, pentru că a pretinde perfecțiunea este în sine o imperfecțiune. Pentru a se asigura că sunt suficient de buni pentru a li se permite să existe, oamenii buni trebuie să se compare cu alți oameni și să încerce să se liniștească cu: „Poate că nu sunt perfect, dar sunt mai bun ca..." În viața adultă, astfel de comparații pot fi făcute prin raportarea la o varietate de oameni, dar, pentru copii, comparația cea mai la îndemână este cea cu frații. Marele avantaj pe care îl dau frații este probabilitatea ca forța dreptății părintești să se

[177] Ibid., p. 267.

împartă tuturor fraților, în vreme ce un copil singur la părinți o primește pe deplin. Dezavantajul de a avea frați este că aceștia oferă standardul în raport cu care poți da greș. Părinții, alți membri ai familiei și profesorii au o predilecție să compare un frate cu altul. Chiar și atunci când adulții nu procedează așa, frații se compară între ei.

Douwe Draaisma spune povestea lui Willem van den Hull care a scris „o autobiografie voluminoasă" a vieții sale din Olanda, dintre 1778 și 1858. „Din primii ani, Willem își amintea simple crâmpeie. De exemplu, își saluta mama dimineața cât se poate de politicos:

— Bună dimineața, mamă; cum te simți astăzi? Și eu tot foarte bine, spuneam eu apoi, imaginându-mi că le sunt net superior fratelui și surorii mele, în termeni de maniere."[178]

Natura umană nu se schimbă. Când oamenii îmi vorbesc despre frații lor, tema cea mai frecventă este „cel bun și cel rău". Adesea, „cel bun" se aliază cu părinții pentru criticarea „celui rău" și obține o victorie în competiția pentru a fi bun. „Cel bun" se poate mândri cu rolul său de „bun", dar este adesea clar că este vorba de o mândrie disperată, întrucât „cel bun" îl consideră pe „cel rău" tolerat de părinți și în stare „să scape basma curată". O astfel de frază nu este un clișeu lipsit de conținut, întrucât „cel bun" a sacrificat atât de multe pentru a-și crea mecanismul defensiv al bunătății, doar ca să descopere că acest sacrificiu nu este apreciat de părinții pentru care a fost făcut.

Helen mi-a povestit despre fratele ei, James, cu doi ani mai mare decât ea.

— Obișnuiam să ne certăm mult. Relația era una foarte volatilă. Aveam sentimentul că James încalcă mai multe reguli decât mine și că i se permiteau mai multe decât mie și era iertat. Făcea lucruri groaznice, care o supărau pe mama — cum ar fi că i-a lovit mașina la un moment dat și practic a fost vina lui că nu era atent:

[178] Draaisma, *Why Life Speeds Up as You Get Older*, op. cit., p. 177.

își conducea prietenii — și ea a fost foarte supărată, iar eu mă gândeam că eu, una, n-aș face niciodată așa ceva. Dintotdeauna am fost foarte atentă când conduc. Și-mi displăcea faptul că el poate face chestii de genul ăsta și i se iartă, în vreme ce eu nu primesc un plus de încredere pentru că nu le fac!

Mai târziu, a adăugat:

— Nu cred de fapt că părinții mei îl favorizau într-adevăr pe James — în mod sigur n-avea parte de tratament special — doar că simțeam că e nedrept să nu fiu iubită mai mult, din moment ce încercam din răsputeri să fiu bună.

Se poate să nu scape chiar cu fața curată „cel rău", dar îl anihilează pe „cel bun", arătându-i că mecanismul de apărare de a fi bun nu a funcționat. Indiferent de cât ai fi de bun, părinții îi vor da „celui rău" mai mult decât îți dau ție. Nici nu e de mirare că fiul rătăcitor era atât de detestat de frații săi! Copiii sunt nevoiți să își dezvolte conceptul de șanse egale de timpuriu în viață. Când mâncarea este puțină, porțiile egale reprezintă o chestiune de viață și de moarte și, când mâncarea este îndestulătoare, a primi felia mai mică de tort sau mai puțini bani de buzunar poate însemna amenințarea anihilării ca persoană. Este deosebit de evident că viața nu e corectă, dar cu toții credem că ar trebui să fie. Nu sunt atât de mulți cărora să le pese de șansele egale ale altor oameni, dar tuturor ne pasă de propriile șanse corecte, de propria validare. Dacă am fi trăit într-o lume perfectă, ne-am fi bucurat de sentimentul perfecțiunii ce reprezintă validarea totală ca persoană, un sentiment oceanic de extaz total. „Dumnezeu este în raiul său, totul în lume e bine! Însă imperfecțiunea există, astfel că perfecțiunea validării complete nu poate fi decât echilibrul exact dintre bun și rău. Nu se întâmplă ceva rău fără să fie echilibrat de ceva bun. Nu există convingere mai generală în rândul oamenilor decât credința în dreptatea supranaturală sub forma Lumii Drepte."

LUMEA CEA DREAPTĂ

Cu mult timp înainte ca oamenii de știință să fi dezvoltat metode de a descoperi cum operează universul, ființele umane deciseseră că lumea pe care o locuiau era guvernată de o măreață structură superioară care controla evenimentele și împărțea dreptatea. Ce anume este această măreață structură reprezintă subiectul mitologiilor create în cadrul diferitelor culturi. Oricât ar fi de variate aceste mitologii, toate au un miez comun, acela al unui tip de Lume Dreaptă care garantează că, în final, oamenii răi sunt pedepsiți, iar cei buni, recompensați. Toții oamenii cred că toată lumea ar trebui să primească doar ce e mai bun. Lumea Dreaptă garantează că asta li se întâmplă — sau așa sperăm noi. Chiar și atunci când lăsăm la o parte orice urmă de îndoctrinare religioasă pe care am primit-o și batjocorim noțiunea de mare structură a dreptății, continuăm să păstrăm un soi de convingere în deserturi drept împărțite, și tot ne simțim îndurerați când acestea nu se materializează. Pentru frați, a nu primi ceea ce crezi că ți se cuvine poate reprezenta o amintire de-o viață. Mătușica mea Doff era un al șaselea copil nedorit, născută la patru ani după fratele ei, Jack. Dintotdeauna a fost devotată mamei sale. Când avea 95 de ani și amintirile ei despre evenimente aproape că nu mai existau, vorbea despre mama ei ca și cum ar mai fi fost în viață, însă o femeie în vârstă. Odată, pe când îi făceam o vizită, am întrebat-o cum fusese mama ei când ea, mătușa, era copilă. A clătinat din cap ca să îmi arate că nu își amintește nimic din vremurile acelea și mi-a zâmbit scuzându-se. A stat tăcută o clipă, apoi a spus brusc:

— Mama l-a favorizat întotdeauna pe Jack.

Dacă am putea vedea lumea fără a fi învățat mai întâi cum să o vedem, am vedea un haos mereu în schimbare, mereu în mișcare. Pentru a putea supraviețui în el, trebuie să învățăm cum să transformăm haosul în tipare. Apoi ne putem uita la pete aleatorii de culoare și putem vedea o formă; putem auzi zgomote întâmplă-

toare și putem spune că e vântul care suflă printre copaci; putem vedea oameni care trec pe lângă noi și putem spune că un meci de fotbal a luat sfârșit. Tiparele pe care le elaborăm sunt presupuneri despre ceea ce se întâmplă, dar tiparele ne liniștesc asigurându-ne că știm ce se petrece și putem previziona ce se va întâmpla.

Copiii se nasc cu abilitatea și dorința de a vedea tipare. Apoi descoperă că există conexiuni — tipare — între ce fac și cum reacționează o parte a mediului lor. Dacă dau din mână, un clopoțel sună, dacă zâmbesc, mama zâmbește și ea. Tiparele pe care bebelușul le vede în haos devin mai complexe. Treptat, se ivește un tipar foarte important: fac într-un fel și se întâmplă ceva plăcut; fac în alt fel și se întâmplă ceva neplăcut. „Plăcut" se transformă în recompensă și „neplăcut", în pedeapsă. Acum tiparul este clar. *Dacă sunt bun, primesc recompense. Dacă sunt rău, sunt pedepsit*.

Pedepsele pot fi dureroase și tragic de memorabile, dar tiparele simple ale recompensării și ale pedepsirii fac viața previzibilă. Bebelușul întrevede o idee: „Dacă sunt bun, o să fiu în siguranță". Nu că recompensele și pedepsele ar fi mereu previzibile. Copiii mici nu știu întotdeauna pentru ce sunt pedepsiți. De curând, am văzut un băiat cam de cinci ani ghemuindu-se în gangul unui magazin, în vreme ce o femeie, probabil mama lui, îl trăgea în sus de mână și țipa:

— Ridică-te! Ridică-te!

S-a luptat să se ridice, moment în care ea l-a tras pe alee și a urlat la el:

— Șezi! Șezi!

După cum probabil vedea el lucrurile, era pedepsit și dacă stătea în picioare, și dacă se așeza. Nu înțelegea, deși eu înțelegeam, din felul în care ea îi vorbea, că mama lui își dorea să aibă din partea lui ascultare instantanee și fără întrebări. Era improbabil ca el să-i poată oferi asta, dar era probabil ca el să conchidă din episodul acesta că trăiește într-o lume în care poate fi pedepsit pentru păcate pe care nu știa că le-a comis.

Fără îndoială că trăsese deja concluzia aceasta. Cu mult timp înainte ca un copil să stăpânească pe deplin limbajul, poate să știe că e pedepsit, dar fără să știe motivul. Prietenul meu, Stephen, copil mijlociu cu o soră mai mare, mi-a povestit despre cele mai timpurii amintiri ale sale. Spunea:

— Primele mele amintiri sunt din țarcul de joacă. Fusese angajată o dădacă. Mama, cred, era bolnavă — de fapt, avusese o pierdere de sarcină între mine și Julia — nu o pierdere de sarcină, ci un copil vânăt, cu un defect la inimă, ceva ce acum se poate vindeca — astfel că fusese destul de traumatizată. Fusesem pus în țarc în timp ce dădaca avea grijă de Julia. Din câte îmi aduc eu aminte, nu avea deloc grijă de mine, eram doar ținut în țarc, cam tot timpul. Pot descrie țarcul acela foarte amănunțit, inclusiv numărul de mingii pe care îl avea sau nu-l avea. Probabil de asta nu sunt bun la mate — fiindcă avea un număr care, adunat, nu dădea zece. Am descoperit că puteam ieși din țarc, așa că am fost apoi legat în el. Era un cârlig pe perete și sfoara era legată de el și în jurul taliei mele, așa că eram legat în țarc. Asta probabil că era mai puțin îngrijorător decât faptul că puteam plia țarcul — se strângea spre înăuntru — și eu îl puteam plia, dar nu prea mă pricepeam să îl desfac din nou.

Măcar Stephen, când a mai crescut, știa pentru ce e pedepsit, deși poate că punea la îndoială dreptatea pedepsei. L-am întrebat pe Stephen dacă fusese bătut în copilărie. Mi-a răspuns:

— Probabil că latura calitativă o compensa pe cea cantitativă. Dacă tata spunea să faci ceva și tu nu făceai — era logic, era consecvent. *Dacă nu faci asta, te bat*. Și așa și făcea. Dar nu-mi aduc aminte de multe. Îmi aduc aminte de una când mâncasem prea multă frișcă, așa cum s-a dovedit, și mi-a fost rău și a continuat să îmi fie rău, iar tata mi-a spus „Dacă ți se mai face rău, te bat“, iar mie mi s-a făcut și m-a bătut. Singura altă bătaie pe care mi-o mai amintesc în mod deosebit — m-a apucat și m-a izbit puternic. Nu-mi aduc aminte să fi folosit vreun instrument. Îmi aduc aminte că eram alergat în sus pe scări, apoi că m-a prins și mi-a sfâșiat cămașa — mama s-a supărat fiindcă îmi rupsese cămașa.

Stephen nu-și amintea ca surorile lui să fi fost bătute de tatăl său și se îndoia că mama lui le-ar fi bătut. Soția lui, Fay, spunea că, în familia ei, cele două fete erau cele bătute, în vreme ce mezinul, un băiat, nu era. Fay spunea:

—Tata, la fel ca tatăl lui Stephen, era strict în privința disciplinei. Exista o limită și, dacă o depășeai, o luai. Ai mei fuseseră amândoi în armată. Tata fusese în Marină de la 14 ani, cam așa ceva. Mă bătea cu o perie de păr Mason Pearson. (Peria de păr Mason Pearson e ovală și are un mâner, asemănător cu o vâslă.)

Pedepsele extreme date de părinți îi fac pe copii să elaboreze definiții extreme ale bunătății, dat fiind că încearcă să se ridice la înălțimea a ceea ce ei consideră așteptări parentale. Stephen a indicat că el definea ideea de a fi bun nu doar prin a fi sincer, bun și de încredere, ci și ca muncind din greu și văzând mereu ceva ce mai trebuie văzut, în vreme ce Fay definea ideea de a fi bun prin a face totul perfect. Se mustra singură cu cruzime când nu reușea să atingă perfecțiunea. Devenind conștienți de standardele ridicol de mari pe care și le impun reușesc, în cele din urmă, să modifice aceste definiții. Stephen își ia câte o pauză și Fay nu mai țintește perfecțiunea, ci „caracterul rezonabil". Numai că sentimentul datoriei și al loialității față de frați nu s-a estompat. Eventual a devenit mai puternic.

Asemenea celor mai mulți copii, Stephen și Fay au fost învățați despre bunătate și răutate, recompense și pedepse, într-un context religios. În unele familii, părinții le transmit copiilor un mesaj foarte simplu, care se leagă de familie: „Poartă-te cum trebuie și totul are să fie bine, poartă-te urât și vei avea necazuri". Numai că mulți părinți se așteaptă de la copiii lor să generalizeze formula simplă a binelui și răului, recompenselor și pedepselor pentru lume, în general. În astfel de familii, se așteaptă de la copii să creadă că, deși lumea poate părea aleatorie, este de fapt guvernată de o Mare Structură a Dreptății. Lumea este o Lume Dreaptă, în care oamenii buni sunt recompensați, iar cei răi, pedepsiți. Toate religiile ne învață că trăim într-o Lume Dreaptă, deși diferă în ceea ce privește definițiile pentru bun și rău, recompensele și pedepsele.

În țările unde o religie exercită o mare putere politică, credința într-o Lume Dreaptă devine însuși fundamentul pe care societatea funcționează. În țările mai puțin religioase, se poate ca părinții să caute învățături religioase pentru copiii lor, pornind de la premisa că o credință religioasă îl va ține pe copil pe drumul cel drept și îngust al virtuții. Chiar și dacă părinții fac unele eforturi pentru a-și proteja copiii de orice învățătură religioasă, copiii tot o vor întâlni la școală, într-o formă sau alta.

În cele mai multe societăți, mai ales acelea în care religia este foarte puternică, copiii învață să vadă funcționarea Lumii Drepte peste tot în jurul lor, în viața de zi cu zi, definindu-le existența și identitatea. În autobiografia sa, scriitoarea egipteană Nawal El Saadawi scria despre mama tatălui ei, o femeie săracă dintr-un sat:

> Când eram copilă, nu știam dacă bunica râde sau plânge. Probabil râdea, pentru că, după ce-și ștergea lacrimile, ochii îi străluceau datorită unei bruște luminări, și începea din nou să râdă, aproape sufocându-se din cauza șalului negru pe care îl ținea peste nas și gură, și bolborosea:
>
> — Dă, Allah, să iasă ceva bun de-aici.

Într-o notă de subsol, Nawal explică: „Obișnuiți fiind cu tragedia în viețile lor, oamenii de la sat se tem să râdă, de parcă Dumnezeu i-ar putea pedepsi pentru că râd, ca și cum n-ar avea dreptul să râdă, așa că, atunci când o fac, îl roagă pe Dumnezeu să le aducă un bine, nu un rău“[179]. Copil fiind, Nawal a descoperit cum religia îi definea valoarea. Scria:

> Noaptea, [tata] se așeza pe balcon și privea peste oraș, către stele. Mama era în bucătărie, pregătind masa de seară. Fratele meu stătea lângă tata, uitându-se cu el la stele.

[179] Nawal El Saadawi, *A Daughter of Isis* (*O fiică a lui Isis*), trad. Sherif Hetata, Zed Books, Londra, p. 28.

> Tata îi vorbea fratelui meu, dar mie nu-mi spunea nimic. Îi citea din Qur'an, îi spunea despre Dumnezeu... Lumea din Qur'an era ca lumea tatei, o treabă numai a bărbaților.[180]

În prima zi de Eid, când măcelarul venea să ucidă mielul de sacrificiu, tatăl ei spunea povestea lui Abraham și Isaac și a felului în care Dumnezeu îl încercase pe Abraham, poruncindu-i să își sacrifice fiul pentru Dumnezeu. Nawal simțea că e mereu încercată de Dumnezeu și, oricât ar fi încercat să fie bună, era mereu găsită cu lipsuri. După Ramadan urma Eid Al-Sagheer (mic ospăț) cu rude și musafiri. Bunica ei venea cu daruri pentru copii:

> Începea cu băieții, cei trei frați ai mei. Îi dăruia fiecăruia câte două milime. Dar fetelor le dădea doar câte o milimă. Supărată fiind, i-am aruncat milima înapoi în poală.
>
> — Dumnezeu ne-a spus că o fată face cât jumătate de băiat, lumină a ochilor mamei tale, îmi spunea ea.
>
> Fratele meu mai mare, Tala'at, mă privea fix, cu o sclipire de mândrie arogantă în ochi. Mă descurcam mai bine decât el la școală, iar singurul lucru care-i mângâia sentimentele de frustrare era versul din Qur'an răsunând cu vocea tatei, care spunea: bărbatului, o parte egală cu două femei.
>
> Mă retrăgeam în cameră, mă întindeam în pat, îmi îngropam fața în pernă și plângeam. Putea Dumnezeu fi nedrept? Fratele meu se juca tot anul și pica mereu la examene. Eu munceam și la școală, și acasă, și nu aveam niciodată vacanță, și totuși, care era rezultatul tuturor eforturilor mele? Mi se dădea o milimă și lui i se dădeau două.[181]

Când suntem copii mici, anumiți oameni cântăresc mult în viața noastră. Pot fi oameni reali — părinții și frații noștri — sau

[180] Ibid., pp. 58–59.
[181] Ibid., p. 84.

oameni despre care adulții din jurul nostru vorbesc mereu. Ei pot fi rude sau prieteni absenți, oameni care au murit sau oameni din anumite mituri, legende și cărți sfinte. Când oamenii cântăresc mult în viața noastră, îi ducem înăuntrul nostru și ei devin, în limbajul psihanalizei, obiecte interne. Astfel, putem avea ca obiecte interne oameni pe care nu i-am cunoscut niciodată. De exemplu, bunicul meu din partea tatei a murit cu mult timp înainte ca eu să mă nasc, dar tata povestea despre el cu atâta iubire, că am ajuns să îl iubesc și eu și să mă gândesc adesea la el. În familiile unde adulții nu numai că vorbesc despre Dumnezeu, ci Îl folosesc și în negocierile dintre ei („Dacă faci asta, Dumnezeu n-o să te ierte niciodată"), Dumnezeu se poate transforma într-o persoană cât se poate de reală pentru copilul care crește în acea familie. Nawal simțea că Dumnezeu e mereu în apropiere, privind-o:

> Dumnezeu se ascundea în întunericul din spatele cuierului sau în dulap. Îi simțeam prezența întinsă fiind în pat, mă întrebam dacă ar trebui să îmi ascund capul sub pătură sau doar să stau nemișcată. Apoi Îi auzeam pașii pe podea, săream din pat de frică, mă grăbeam să îmi fac abluțiunile și să mă prosternez pe salteaua de rugăciune, spunând iar și iar: „Îi cer iertare lui Dumnezeu Atotputernicul" până mi se usca gâtul.[182]

Fotograful Don McCullin, celebru pentru fotografiile sale cu majoritatea conflictelor din anii 1960 și de ulterior, își descria experiența de a fi fost rănit în Vietnam: „Probabil că am văzut mii de răniți pe câmpurile de luptă de când am început să merg la războaie. De ce ei și nu eu?"[183] Război după război, a început să se întrebe de ce „câtă vreme eu eram plecat în vreo văgăună groaznică,

[182] Ibid., p. 86.

[183] Don McCullin, *Unreasonable Behaviour* (*Comportament irațional*), Vintage, Londra, 2002, p. 143.

tânjeam să fiu înapoi cu familia mea; când eram acasă, făcându-mi de lucru pe lângă anexele fermei mele din Hertfordshire, fremătam să fiu pe tărâmuri străine“[184]. I-a cerut sfatul lui David Cornwell (John le Carré) și a primit ceva care i-a spus mai multe despre el decât era, poate, pregătit să afle. David Cornwell scria despre el:

> A cunoscut toate formele fricii, e expert când vine vorba despre ea. A venit înapoi din Dumnezeu știe câte situații de cumpănă, diferite toate. Numai experiențele prin care a trecut într-o închisoare din Uganda ar fi suficiente pentru a scoate din minți un alt om — așa ca mine, de fapt — definitiv. A fost pedepsit de mai multe ori decât pot eu să-mi aduc aminte, spune el. Dar nu se laudă. Vorbind astfel despre moarte și risc, pare a sugera destul de conștient că încercându-și norocul de fiecare dată, testează indulgența Creatorului. A supraviețui înseamnă a fi iertat și binecuvântat din nou.[185]

Din autobiografia sa, Don McCullin pare a nu fi crescut într-o familie religioasă, dar tot putea face un târg cu un fel de obiect intern numit Dumnezeu. Însă un copil poate crește într-o familie religioasă și totuși să nu achiziționeze un obiect intern numit Dumnezeu și, astfel, o credință în existența lui Dumnezeu. Prietena mea Ann mi-a povestit experiența ei de a fi crescut într-o familie metodistă strictă. Chiar dacă în fiecare duminică întreaga familie mergea la biserică și copiii mergeau la școala de duminică, iar părinții ei erau foarte activi în acțiunile bisericii, Dumnezeu abia dacă se număra printre lucrurile care o impresionau. Părinții ei aduceau rar vorba despre Dumnezeu, atât erau de ocupați să își stabilească regulile de comportament adecvat și să aibă grijă ca

[184] Ibid., p. 224.
[185] Ibid., p. 228.

Ann și frații ei să le respecte. Ann simțea că nu e necesar ca Dumnezeu să o supravegheze. Mama ei, care nu îndura vreo obiecție sau nemulțumire din partea copiilor ei, făcea asta. Dar Ann a învățat regulile metodiste de moralitate și, copil fiind, le considera ca fiind absolute și imposibil de pus la îndoială. Poate că la vârsta adultă Ann a părăsit biserica metodistă, dar regulile acesteia cu privire la onestitate, integritate și a face tot ce poți oriunde nu au părăsit-o nicicând.

Cu ani în urmă, am lucrat cu un psihiatru care își încuraja pacienții să aibă o credință creștină puternică. În cadrul conferințelor pe marginea cazurilor, le spunea colegilor că, fără credință religioasă, o persoană ar fi lipsită de morală. Ori de câte ori spunea asta, mă uitam ce distanță am până la ușă. Mă temeam ca nu cumva colega mea să sufere brusc o pierdere a credinței și să cadă imediat în păcatul crimei, violului și jafului. Deși era mama mai multor copii, nu observase că aceștia învață să fie buni cu mult timp înainte de a adopta o credință religioasă. Copiii pot fi învățați dogmele unei religii din primele zile, dar abia după ce înțeleg destul de clar religia lor pot transforma o învățătură în credință. Copiii mici cred în multe lucruri — Moș Crăciun, zâne, iar părinții lor știu totul — dar până când vine vremea să meargă la școală, e probabil ca aceste credințe să fi pălit. Copiii mici pot adopta un obiect intern numit Iisus, care e ca un unchi blând sau un frate mai mare, și un altul numit Dumnezeu, un bunic cu temperament incert, dar nu vor înțelege concepte cum ar fi supunerea voinței proprii voinței lui Dumnezeu sau faptul că Iisus s-a sacrificat pentru a ne salva, decât atunci când sunt mult mai mari. Aceste concepte fac parte dintr-o structură de convingeri care ne explică de ce lucrurile sunt cum sunt și care dintre ele impun o loialitate bazată pe credință, nu pe rațiune. Elevă fiind, eram confuză cu privire la ceea ce făcuse Iisus. Preotul de la biserica St. Andrew, la care mergeam, ținea multe predici despre sacrificiul lui Iisus, dar, neînțelegând conceptul de sacrificiu în creștinism, iudaism și islamism, nu puteam decât să dezaprob un tată care își lăsase fiul să sufere

astfel. La fel, crescând într-o familie care credea că a lăuda un copil înseamnă a-l răsfăța, iar a aștepta să fii lăudat este un lucru total reprobabil, eram șocată că Dumnezeu se așteaptă ca oamenii Săi să-I cânte imnuri de laudă. Categoric, „Praise God from Whom All Blessings Flow" („Să-l lăudăm pe Dumnezeu de la care vin toate binecuvântările") era imnul meu preferat, dar asta datorită faptului că, atunci când organistul cânta acordurile de deschidere, știam că slujba se sfârșește și pot scăpa.

Credința în Lumea Dreaptă este legată de a învăța să fii bun, iar dobândirea unei credințe religioase doar întărește credința în Lumea Dreaptă. Astfel, când, la vârsta adultă, oamenii își abandonează credința religioasă, ei pot descoperi credința în Lumea Dreaptă care nu a fost abandonată, ci doar ascunsă în memoria implicită, unde continuă să exercite o influență puternică. Mulți oameni renunță la credința în Dumnezeu, dar nu și la credința că, dacă ești bun, nu ți se poate întâmpla nimic rău. Vanessa Bell a fost profund afectată de moartea fiului ei, Julian. Fiica ei, Angelica Garnett, scria: „Nimic nu-i mai putea readuce vechea credință în viață, care se născuse dintr-un sentiment că, nefăcând rău, nu ar trebui să suferim mult"[186].

Descoperind că nicio cantitate de bine nu împiedică producerea dezastrelor, numeroși oameni caută păcatul pe care nu știau că l-au comis, dar pentru care sunt acum pedepsiți. Jurnalista Dea Birkett descrie ce i s-a întâmplat ei:

> Când fiica mea avea cam trei luni, au început să apară întrebări privind dezvoltarea ei. De ce nu făcea aceleași lucruri pe care le făceau alți bebeluși de vârsta ei? Încet, timp de mai multe luni, a ieșit la iveală că era ceva în neregulă. Am fost în locul acela întunecat în care am tot căutat cu ce greșisem. Dar nu încercam să îmi aduc aminte de paharul

[186] Angelica Garnett, *Deceived with Kindness*, Oxford University Press, Oxford, 1984, p. 133.

> de vin furișat sau de țigara tăinuită. Căutam păcate din trecut, crezând, deși nu mai eram credincioasă, că probabil se reflectă acum asupra copilului meu. Fetele bune nu au copii handicapați. Fetele rele sunt pedepsite prin copii răi. Atât de adânc înrădăcinată era ideea aceasta încât, atunci când fiica mea se confrunta cu rezultatele testelor de diagnosticare, am început să încerc să demonstrez că, de fapt, eram o persoană bună. În felul acesta, testele aveau să iasă bine, nu-i așa? Iar temerile tuturor aveau să se dovedească nefondate. Am început să opresc la fiecare trecere de pietoni pe care o întâlneam în cale, lăsând copiii și bătrânele să treacă. Am încercat din greu să nu mă enervez pe mama fără motiv; mi se părea că acesta este cel mai rău lucru pe care îl făceam. Ba, chiar dădeam și bacșișuri în exces; până și modul în care aprecia un chelner nivelul meu de bunătate ar fi putut înclina balanța în favoarea mea. Dacă mă puteam corecta, copilul meu avea să fie bine.[187]

Într-o Lume Dreaptă, părinții buni au copii sănătoși, iar copiii buni își fac părinții fericiți. Mulți copii simt că, dacă părinții lor sunt nefericiți, asta este din cauză că sunt ei răi. Dacă pot fi cu adevărat buni, își pot face mama fericită, iar recompensa lor va fi că ei înșiși vor fi fericiți. Virginia Ironside avea o mamă pe care nimeni nu o putea face fericită. Copil fiind, Virginia nu avea de unde să știe asta. Nu știa decât că mama ei este nefericită și că e datoria ei să își facă mama fericită. În biografia mamei sale, Virginia scria:

> Acest sentiment de responsabilitate pentru suferințele tuturor, rolul de grijă nesfârșită pe care fusesem forțată să mi-l asum, cu siguranță trebuie să fi contribuit la sentimentul meu de împlinire ca persoană care dă sfaturi în ziar, în

[187] *Guardian*, 27 April 2005.

care m-am transformat mai târziu. Trebuie că am simțit, la un nivel inconștient, că lupta continuă de a-i face pe alții să se simtă mai bine, mai fericiți și mai puțin capricioși avea să mă facă să mă simt mai puțin vinovată pentru oricare ar fi fost păcatul nenumit pe care trebuie că-l comisesem, de o făcusem pe mama atât de nefericită, iar dacă grija mea avea să funcționeze, ar fi putut face ca eu însămi să fiu mai bine îngrijită. Am învățat că aproape oricine cu o profesie „altruistă", de la doctori la asistente, este la rândul său mânat de această nevoie egoistă — dacă o pot vindeca pe persoana aceasta, poate va avea grijă de mine; dacă o ajut și o liniștesc pe persoana aceasta, o să am și eu parte de bunătate și, ca atunci când aprinzi un foc pentru un om care îngheață, aș putea descoperi că o parte din căldură se poate întoarce și spre mine.[188]

Mulți oameni își petrec toată viața făcând penitență pentru un gest fără nume din copilărie care, într-un fel sau altul, le-a rănit părintele. Janey, mama Virginiei, o femeie extrem de talentată și de frumoasă, a fost în mare măsură autoarea propriei nefericiri, dar, în calitate de destinatar al deselor imputări ale mamei sale, Virginia se învinovățea pe ea pentru nefericirea mamei sale. În viața adultă, Virginia a avut rațiunea necesară pentru a lămuri că asta făcea, dar mulți oameni nu reușesc să o facă. În ultimele două decenii, mi-am văzut doi prieteni, bărbați amândoi, trăind în țări diferite și având medii de proveniență foarte diferite, stabilind relații apropiate, dar, în cele din urmă, extrem de nefericite, cu o serie de femei. Amândoi sunt ceea ce eu numesc „bărbați plăcuți", antrenanți, atenți, gentili, de încredere, conștienți, genul de bărbați pe care majoritatea femeilor l-ar vrea ca parteneri. Amândoi își dau seama că există numeroase femei splendide, care ar fi soții și mame iubitoare, suportive, sensibile (în cel mai bun sens al

[188] Virginia Ironside, *Janey and Me* (*Janey și eu*), Fourth Estate, Londra, 2003, p. 271.

cuvântului) și totuși par a nu vedea semnificația faptului că femeile de care se îndrăgostesc pasional pot fi frumoase, dar sunt, fără excepție, total absorbite de sine, au nevoi și cereri insațiabile. Cunosc istoria de familie a fiecărui bărbat și felul în care fiecare istorie conține o mamă nefericită care se simțea prizonieră în nefericirea ei.

Freud a scris despre necesitatea de controla evenimentele. Dacă discutăm controlul în termeni de semnificație, putem spune că, pentru a controla un eveniment, trebuie să creăm o interpretare a acelui eveniment, care să se potrivească în structura noastră de semnificație fără să o tulbure. Însă unele evenimente intră în conflict cu structura noastră de semnificație, astfel că trebuie să apelăm la un fel de adaptare a structurii noastre de semnificație înainte de a putea stăpâni evenimentul. De exemplu, mama Virginiei Ironside se aștepta ca Virginia să facă și să fie exact ce voia ea și nu ținea seama de nevoile și dorințele Virginiei. Chiar și când era mică, Virginia observase că mama ei se comportă egoist. În termenii învățării bunătății, Virginia ar fi văzut situația astfel: „Sunt pedepsită pe nedrept de mama mea cea rea". Faptul de a vedea că persoana de care depinde e rea era mult prea înfricoșător, astfel că Virginia a reinterpretat situația drept: „Eu sunt rea și sunt pedepsită pe drept de mama mea cea bună". Răutatea ei consta în faptul că era cauza nefericirii mamei sale. Singura modalitate prin care putea evita pedeapsa inevitabilă pentru că își făcuse mama nefericită era să o facă fericită pe aceasta. Nu exista nicio modalitate prin care Virginia ar fi putut controla situația, în primul rând, pentru că nu își putea face mama fericită și, în al doilea rând, pentru că o reinterpretare nu distruge interpretarea inițială. Ea pândește dedesubtul conștiinței, pregătită să revină în conștiință.

Freud afirma că nu uităm o traumă emoțională: pur și simplu, o refulăm în inconștient. Cercetările privind ce și cum învățăm au indicat că avea dreptate. Specialista în comportamentul animalelor Temple Grandin nota:

> Învățarea intens emoțională este permanentă. Din acest motiv, poți uita tot ce ai învățat la trigonometrie, dar nimeni născut înainte de 1958 nu va uita unde era când a fost împușcat Kennedy și nimeni născut înainte de 1996 nu va uita unde era pe 11 septembrie. N-ai putea uita unde te aflai nici dacă ai vrea și nici dacă ai încerca.[189]

Psihologii comportamentaliști au arătat că pot învăța un animal să se teamă când aude un anumit sunet, dar apoi, cu timpul, animalul pare să uite teama aceasta. Psihologii au numit acest proces „extincție". Temple Grandin explica:

> S-a dovedit că extincția nu șterge de fapt teama din creier. Ea rămâne acolo. Dacă înveți un animal să se teamă de un sunet care precede un jet de aer în ochi și apoi îl înveți să nu se teamă de sunet pentru că nu mai e jetul de aer, el nu a uitat. Încetează să mai clipească din reflex de fiecare dată când aude sunetul, dar ca să îl faci din nou să clipească nu trebuie decât să asociezi doar o dată sunetul cu jetul de aer, și animalul revine de unde a plecat. Știe că sunetul înseamnă jet de aer. Nu a uitat. Și animalele, și oamenii pot „trece peste" o teamă învățată. Dar astăzi înțelegem că a trece peste o frică nu este același lucru cu a o uita. Extincția nu înseamnă a uita; înseamnă a învăța ceva nou, care contrazice învățătura veche.[190]

Crezi că ai uitat toate lucrurile îngrozitoare pe care ți le-au făcut frații tăi, dar un lucru cât de mic îți poate reaminti și, dintr-odată, ești la fel de furios cum erai pe vremea când erai copil.

Astfel, structura de semnificație a Virginiei conținea atât semnificațiile „mama mea e rea", cât și „mama mea e bună". Dacă

[189] Temple Grandin and Catherine Johnson, *Animals in Translation*, Bloomsbury, Londra, 2005, p. 211.
[190] Ibid., p. 112.

mama ei ar fi fost mai puțin radicală în ceea ce făcea și dacă nu ar fi împins-o pe Virginia în situații extreme, Virginia ar fi putut ajunge la semnificația cu care cei mai mulți oamenii se reconciliază cu părinții lor. Această semnificație este: „Părinții mei sunt doar ființe umane supuse greșelii, un amestec de bine și rău". Numai că Janey nu avea nimic care să fie „doar" și astfel, în felul în care bătrânii bogați devin filantropi, împrăștiindu-și averea celor nevoiași în speranța de a păcăli răzbunarea care se apropie cu pași repezi, Virginia s-a aruncat în salvarea oamenilor nevoiași în felul în care încercase și eșuase să își salveze mama. Era prinsă în acest efort frenetic, adesea inutil și, abia când s-a uitat la ce face, cu ochii neîncețoșați de nevoia ei de a fi bună, a putut vedea caracterul futil al gestului, aducându-și astfel în limite normale preocuparea și grija pentru cei din jur, impuse de ceea ce viața și abilitățile noastre ne permit.

Din păcate, niciunul dintre prietenii mei care se tot îndrăgosteau de femei solicitante nu a fost suficient de curajos sau de înțelept cât să se dea un pas înapoi și să se uite ce face. Este imposibil de măsurat cât de periculoasă este situația unei persoane în raport cu cea a altei persoane, dar se poate spune că, oricât de gravă ar fi fost situația Virginiei, era un copil singur la părinți și problemele ei aveau legătură directă cu mama ei. Ambii mei prieteni aveau frați. Nici chiar cea mai iubitoare și atentă mamă nu poate satisface cererile copiilor ei ca fiecare să aibă o parte egală (respectiv, mai mare decât a altcuiva) din iubirea și atenția ei aprobatoare. Când o mamă este complet absorbită de sine, toți copiii ei se vor certa pentru resturile de atenție pe care li le acordă. Dacă ea definește „bun" prin „are grijă de mine", atunci copiii fie concurează ca să fie „cel mai bun la avea grijă de mama", fie refuză să ia parte la competiție și, de fapt, pleacă din familie. Fără a-și da seama, ambii mei prieteni vor să arate că sunt cei mai buni în îngrijirea mamei și, ca să arate că lucrurile stau așa, sunt experți în găsirea unor femei care au nevoie să aibă cineva grijă de ele.

Niciunul dintre acești bărbați nu ar spune că a crezut într-o Lume Dreaptă și că, în încercarea de a-și face mama sau iubita fericită, încerca să se asigure pe sine că există o Lume Dreaptă, dar se pare că această credință, deși nerecunoscută de niciunul dintre ei, le impune să repete acțiuni pe care, în lipsa acestei convingeri, le-ar considera imediat deosebit de nefructuoase. Nu sunt singurii care văd în acest fel Lumea Dreaptă. Într-adevăr, sunt mulți cei ce o fac. A crede în Lumea cea Dreaptă duce la autoamăgire, negare și acte de cruzime împotriva noastră și a altora.

În 1980, Melvin Lerner a publicat o relatare pe marginea cercetării sale într-o carte intitulată *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion* (*Credința într-o Lume Dreaptă: o amăgire fundamentală*)[191]. Lerner și colegii săi cercetători au susținut că oamenii au nevoie să creadă într-o Lume Dreaptă, în care oamenii primesc ceea ce merită. Această credință determină multe dintre interpretările pe care le dăm și astfel ne determină multe acțiuni. În 2005, Carolyn Haber și Laurent Bègue au trecut în revistă cercetările ample privind credința în Lumea Dreaptă și au descoperit că sunt „nesistematizate", lucru care, într-un fel, nu trebuie să surprindă, dat fiind că Lumea Dreaptă are, poate, implicații în toate aspectele vieții umane. Importanța studiului privind Lumea Dreaptă a fost recunoscută de numeroși cercetători din domeniul științelor sociale și dreptului, dar, din păcate, de foarte puțini cercetători din psihologia clinică și psihoterapie. Credința în Lumea Dreaptă este o credință filosofică, metafizică sau religioasă, iar numeroși psihologi și psihiatri preferă să ignore cât de mult influențează credințele metafizice, filosofice și religioase ceea ce fac oamenii[192].

Unele credințe metafizice sunt afirmații simple, cum ar fi „Există un Dumnezeu", „Allah e îndurător". Altele sunt povești,

[191] Melvin Lerner, *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*, Plenum Press, New York, 1980.

[192] Dorothy Rowe, *The Courage to Live* (*Curajul de a trăi*), HarperCollins, Londra, 1989.

cum ar fi: „Prin intermediul meditației, sentimentul sinelui dispare și devenim una cu tot ce există". Credința în Lumea Dreaptă este o poveste, iar poveștile sunt deosebit de importante pentru noi. Suntem ființe creatoare de sens și suntem povestitori. Tot ce întâlnim nou sau neașteptat trebuie potrivit într-o poveste cu un început, un mijloc și un sfârșit, înainte de a căpăta o semnificație deplină pentru noi. Să presupunem că te întorci la casa ta încuiată, în care nu ar fi putut intra altcineva, și găsești un pachet așezat pe masa din bucătărie. Știi că e un pachet, dar, până îți dai seama cum a ajuns acolo și să te decizi ce să faci cu el, pachetul nu are pe deplin sens pentru tine. Până să poți pune evenimentul acesta într-o poveste, trebuie să te lupți cu incertitudinea[193]. Trebuie să aflăm de unde provin elementele noi sau neașteptate și ce se va întâmpla, pentru că toate poveștile trebuie să aibă (sau așa simțim noi) un început, un mijloc și un sfârșit. Poveștile înseamnă mult pentru noi. Pasiunea noastră pentru povești este cea care menține toate formele media și de artă. Instrucțiunile pentru a face un lucru sunt date sub forma unei povești. Prin conversație, ne spunem unii altora povești. Ce este bârfa, dacă nu relatarea unor povești?

Preferăm poveștile care sunt cumva complete pentru că ne dau un sentiment de satisfacție, un sentiment de împlinire, un sentiment cum că lumea, sau cel puțin o parte din ea, este în echilibru din nou, iar acel este echilibru este cel al Lumii Drepte. Oamenii buni au fost recompensați, iar oamenii răi, pedepsiți. În comedii, echilibrul este restabilit în cadrul povestirii. În tragedii, ne concentrăm asupra suferinței și morții oamenilor care nu merită o asemenea soartă, dar, când povestirea ajunge la final, știm că din suferințele și moartea lor va ieși binele, iar echilibrul va fi restabilit.

Melvin Lerner a susținut că, învățând să fie buni, copiii încheie un contract cu lumea, în cadrul căruia promit să renunțe la acele aspecte ale lor care sunt inacceptabile pentru părinți și, în

[193] Dorothy Rowe, *Wanting Everything* (*Dorind totul*), HarperCollins, Londra, 1992, pp. 104–106.

schimbul unui asemenea sacrificiu, ei vor fi recompensați, dacă nu acum, atunci când vor crește. Pentru a îndeplini contractul, lumea trebuie să fie o Lume Dreaptă. Astfel, creștem cu nevoia de a vedea lumea ca fiind o Lume Dreaptă, iar nevoia noastră ne orbește deseori în fața realității.

Însă credința în Lumea Dreaptă și contractul copilului cu lumea îi dă acestuia un cadru de negociere a relațiilor cu frații. Astfel, afirmația „Nu e corect" apare devreme pe buzele unui copil. Legăturile dintre copil și Lumea Dreaptă sunt părinții, iar astfel copilul trece drept un petiționar pentru părinți. Când părinții nu reușesc să împartă dreptatea necesară, copiii duc lupta între ei. Asemenea tuturor ființelor umane, copiii își consideră recompensele meritate ca fiind mai mari decât le-ar putea aprecia un observator extern și, din nou, ca toate ființele omenești, dacă se ivește ocazia, copiii vor lua puțin mai mult decât merită. Însă copiii se privesc unii pe alții cum își privește șoimul prada. Ceea ce copilul care primește poate considera o recompensă meritată poate fi privit de ceilalți frați ca fiind un act de favoritism nemeritat și de neiertat din partea unui reprezentant al Lumii Drepte. În afara cazului în care un copil reușește să înțeleagă că dreptatea este o semnificație creată de ființele umane și nu un atribut peren a tot ce există, copilul acela nu se va putea elibera de luptele de un tip sau altul cu frații săi. Din acest motiv, rivalitatea dintre frați poate dura o viață.

Când un părinte decide în privința unei anumite împărțiri, să spunem, a banilor de buzunar, acesta ține cont că întâiul născut are cheltuieli școlare cărora trebuie să le facă față, în vreme ce mezinul își va cheltui toți banii pe dulciuri și ajustează în consecință sumele, dar copiii iau în calcul alte aspecte. Este foarte posibil ca mezinilor să le displacă faptul că frații mai mari au privilegii care lor le lipsesc; fetelor le poate displăcea că băieții au o mai mare libertate în ceea ce fac; un copil poate fi detestat de ceilalți pentru că este preferatul părintelui; altul poate fi detestat pentru că are un anumit talent care le lipsește celorlalți; un altul poate avea o

dizabilitate fizică sau o afecțiune cronică și se poate simți tratat nedrept. Toate aceste aspecte și multe altele sunt puse de copii în talerele dreptății și, atunci când balanța se înclină în defavoarea lor se plâng, uneori cu voce tare, alteori doar pentru ei, că „Nu e corect".

Credința în Lumea Dreaptă îl ajută pe copil să își croiască drum într-o lume vizibil nedreaptă. Sentimentul său de a fi o persoană poate supraviețui numeroaselor dezastre și umilințe pentru că se poate asigura singur că în viitor va fi recompensat. Dacă se naște într-o familie bogată sau, cel puțin, cu o stare materială confortabilă, își poate considera drept recompense poziția, puterea și bogăția care vor veni la vârsta adultă. Dacă se naște într-o familie săracă, fără șanse de scăpare, poate pune la suflet învățăturile religiei sale, conform cărora recompensele pentru el vor veni în viața de apoi. Copiii visează la faimă, avere și iubire nu doar pentru că le consideră plăcute în sine; le văd ca pe niște recompense care vor arăta că sunt buni și, pentru că sunt buni, sunt în siguranță.

Oamenii păstrează și mai târziu religia copilăriei, uneori pentru că le dă curajul de a trăi, alteori pentru că a renunța la convingerile religioase ar însemna părăsirea comunității de care aparțin. Unii oameni fac un fel de sortare în religia lor, păstrând părțile drăguțe și liniștitoare și renunțând la cele dure și punitive. Actuala modă în ceea ce privește „spiritualitatea" este un exemplu în acest sens. Doctorul Giles Fraser, vicar de Putney și lector de filosofie la Wadham College, comenta: „Ideea că spiritualitatea reprezintă o aspirație umană înnăscută spre absolut este o pastilă dulce modernă, care se potrivește frumos cu dorința de a lua parte la religie fără niciuna dintre solicitările pe care ți le impune"[194]. Există o tendință în rândul celor care pretind că sunt „spirituali" și al acelor evanghelişti care spun că au fost salvați pentru a exprima fericirea celor care cred în Lumea Dreaptă și sunt siguri că, buni fiind, recompensele le vor urma la fel cum urmează noaptea după

[194] *God's been Mugged* (*Dumnezeu a fost jefuit*), *Guardian*, 6 iunie 2005.

zi. Economistul J.K. Galbraith a comentat adesea pe marginea tendinței oamenilor bogați de a-și considera bogățiile ca pe o dovadă a virtuții lor superioare.

Apoi mai sunt oamenii care, deși continuă să îmbrățișeze credința în Lumea Dreaptă, au renunțat la religia care le-a fost propovăduită în copilărie și totuși continuă să vadă biserica drept locul cel mai bun pentru ceremoniile legate de naștere, moarte și căsătorie. Astfel de ceremonii au ele însele la bază credința în Lumea Dreaptă. Unii oameni merg mai departe de atât și abandonează orice formă de religie. Se descriu ca fiind nereligioși, dar foarte puțini dintre ei chiar renunță la credința într-o Lume Dreaptă, pentru că a face asta înseamnă a trăi într-o lume fără siguranță. Așadar, se poate ca oamenii să nu considere că mâna lui Dumnezeu este cea care împarte dreptatea, dar continuă să creadă că, într-un fel, la final, cei buni sunt recompensați și cei răi pedepsiți.

Cercetările efectuate privind Lumea cea Dreaptă indică modul în care oamenii își adaptează interpretările pe care le dau evenimentelor pentru a-și păstra credința în Lumea cea Dreaptă. O recompensă nemeritată îi face pe unii oameni să se considere persoane mult mai bune decât crezuseră anterior că sunt, în vreme ce alții aflați în postura aceasta se tem că vor primi o lovitură teribilă, astfel ca suferința să le fie pe măsura recompensei. Un mare avantaj al Lumii Drepte provine din faptul că, atunci când oamenii observă nedreptatea fățișă a lumii și, în loc să fie tulburați de durerea milei, ei dau vina pe victimă sau își spun că persoana respectivă este „săracă, dar fericită". (E curios că persoanele care cred că săracii sunt fericiți nu renunță niciodată la ce au, ca să poată fi fericite.) Se spune despre săracii lumii că se bucură de „plăcerile simple", de presupus că e vorba despre plăcerile morții de foame sau ale morții în tinerețe. Ziarele noastre tabloide raportează cu bucurie neplăcerile pe care le suferă bogații și incapacitatea abjectă, a celor care au câștigat la loterie, de a se bucura de bogățiile lor. Cu toate acestea, toții copiii, cu excepția celor crescuți în cea mai mare strictețe, descoperă că plăcerile vinovate pot

fi obținute pe ascuns și o plăcere obișnuită poate beneficia de încântarea suplimentară de a fi obraznic și nerecunoscător. Astfel, prăjiturile cu cremă și bomboanele de ciocolată sunt prezentate în reclame ca fiind „obraznice, dar cuminți", în vreme ce o reclamă la o mașină de lux poate asigura potențialul cumpărător că „o merită".

Într-o Lume Dreaptă, nimic nu se întâmplă accidental, astfel că termenul de „noroc" își pierde sensul de șansă întâmplătoare și devine în schimb un fel de bun pe care o persoană îl posedă. În felul în care operează legea celor „trei greșeli și ieși din joc", o tură de noroc sau ghinion poate fi considerată ca ceva care consumă întreaga șansă. Un client a fost trimis la mine pentru că devenise din cale-afară de anxios după ce supraviețuise cu bine unui accident deosebit de periculos. Mi-a povestit că acela fusese cel mai recent dintr-o serie de accidente cărora le supraviețuise. Era convins că își consumase tot norocul și că nu era decât o chestiune de timp până avea să moară din ceva extrem de simplu cum e trecutul străzii. La polul opus, Jim și Mary Smith au câștigat într-o zi 30 de lire la Grand National[195], 12 lire la un joc de bingo, iar apoi sindicatul lor compus din 21 de jucători la loterie a câștigat 9,4 milioane de lire. Mary a spus:

— Cred că ne-am consumat tot norocul.[196]

Norocul mai poate fi și o doamnă, o figură mitică, care îți poate zâmbi sau te poate recompensa pentru o fărâmă de virtute pe care se poate să nu fi știut că o ai. O astfel de convingere îi face pe mulți jucători de noroc să continue să joace și să piardă.

Credința în Lumea cea Dreaptă se află în spatele ideii care aparține deseori unor lideri politici și militari, aceea că „Dușmanul dușmanului meu este prietenul meu". Franklin D. Roosevelt, președintele Statelor Unite în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, considera că Iosif Stalin trebuie să fie prietenul său și al

[195] Celebră cursă de cai organizată anual în aprilie, în apropiere de Liverpool (N. t.)

[196] *Guardian*, 2 aprilie 2005.

Americii pentru că Stalin și Roosevelt aveau un dușman comun în Hitler. Roosevelt nu a trăit suficient ca să vadă cât de amarnic se înșela. Copiii pot dobândi credința în prietenia dușmanului dușmanului meu și pot forma și rupe alianțe cu frații fără să își dea seama că nu există o regulă de aur care să spună că dușmanul dușmanului tău trebuie să îți fie prieten.

Chiar și intelectualii care nu au convingeri religioase pot fi seduși de pacea pe care o oferă credința într-o Lume Dreaptă. Francis Wheen, în cartea sa *How Mumbo-Jumbo Conquered the World* (*Cum au cucerit aiurelile lumea*), nu amintește de Lumea Dreaptă, dar scrie despre acei „liberali seculari" care sunt incapabili să vadă că lucrurile bune pot fi și rele, și că răul poate depăși cu mult binele. El scrie despre „versiunea lor politică pentru registrele contabile duble", prin care încearcă să echilibreze binele și răul, așa cum au evaluat Uniunea Sovietică prin „compensarea Gulagului cu, să spunem, colaborarea Moscovei împotriva mișcărilor anticoloniale din Africa sau antipatia ei față de cauza profitului"[197]. Un „maestru al matematicii în partidă dublă" este intelectualul în viață cel mai des citat, Noam Chomsky, care, „după 11 septembrie 2001 a decis că genocidul comis de al-Qaeda asupra a 3 000 de oameni era mai puțin atrăgător decât bombardamentul președintelui Clinton asupra unei fabrici farmaceutice din Sudan (identificată eronat drept o fabrică de arme chimice), care a revendicat viața unui singur paznic"[198]. Concentrându-se asupra a ceea ce percep eronat guvernele americane din cauza ignoranței lor, prostiei sau lăcomiei, numeroși oameni, inclusiv intelectualii de stânga, încearcă să creeze un echilibru caracteristic unei Lumi Drepte în loc să aibă curajul să se confrunte fără să șovăie cu amploarea cruzimii săvârșite de oameni, adesea oameni cu putere, pe care nu îi preocupă cei pe care îi consideră lipsiți de valoare, întrucât sunt diferiți de ei înșiși. Nu există bunătate care să compenseze faptele

[197] Francis Wheen, *How Mumbo-Jumbo Conquered the World*, HarperCollins, Londra, 2004, p. 297.
[198] Ibid., p. 300.

malefice ale lui Pol Pot, Stalin, Hitler, ale criminalilor din Rwanda și din Congo, Sudan, Cecenia, Bosnia și așa mai departe. Lista este nesfârșită. Acestea sunt tragedii pentru care nu poate exista nicio recompensă, nicio răsplată.

Această scurtă trecere în revistă a amplorii și subtilității modului în care credința în Lumea Dreaptă ne pătrunde în viață ne poate oferi doar o imagine fugară a puterii sale. Poate fi dificil de făcut distincția între justiția naturală — conform căreia oamenii ar trebui să primească — și Lumea Dreaptă — conform căreia oamenii primesc ceea ce merită. De la naștere și până la moarte, relațiile dintre frați sunt încărcate cu resentimente exprimate și secrete, gelozie, invidie, competiție, ură, iubire și dor. Pentru a supraviețui ca persoană și pentru a se simți în siguranță, oamenii trebuie să simtă că sunt buni și că părinții lor îi apreciază pentru că sunt buni. Dar a fi bun este, de fapt, o stare de incertitudine. A fi bun înseamnă a nu fi suficient de bun. Ne putem spune că am ajuns la un nivel satisfăcător de bunătate, dar apoi un eveniment ne poate smulge din starea de mulțumire. Michael Rosen spunea: „Cu toții credem că dezastrele li se întâmplă altora și foarte des dezastrul care ne distruge este cel care ne învață că nimeni nu e cruțat".

Povestirile pe care le spun oamenii despre viețile lor și care conduc spre momentul în care au devenit deprimați au mereu două trăsături în comun. Prima e că persoana a învățat în copilărie să creadă că este inacceptabilă și că trebuie să muncească din greu pentru a fi bună. A doua trăsătură se referă la faptul că, imediat înainte ca persoana să ajungă la depresie, s-a produs un fel de dezastru care i-a arătat persoanei că exista o discrepanță serioasă între ce credea despre viața sa și cum e aceasta de fapt. A descoperi că nu vei fi cruțat, că într-o zi ai să mori, poate fi dezastrul care scoate la iveală discrepanța. Adesea, descoperirea pe care persoana o face este că, pur și simplu, nicio cantitate de bunătate nu împiedică dezastrul. Lumea nu este o Lume Dreaptă.

Oricine descoperă măcar o dată în viață că a făcut o eroare gravă de judecată și că viața sa nu e ce părea a fi. Oamenii care pot

tolera nesiguranța aferentă unei perioade în care trebuie să-și schimbe ideile despre sine și lumea lor nu ajung deprimați. Însă tolerarea nesiguranței este dificilă și numeroși oameni puși în situația aceasta refuză să se schimbe. În loc de asta, încearcă să obligе lumea să fie ce vor ei să fie. Dacă lumea nu este o Lume Dreaptă, ar trebui să fie, iar ei își vor primi recompensele meritate chiar dacă asta presupune să ajungă la depresie. Unii dintre acești oameni învață din depresia lor că nu pot forța realitatea să fie ceea ce nu e și renunță să mai fie deprimați, dar alții au sentimentul că au investit atât de mult în a fi buni încât nu își permit să se schimbe, astfel că merg mai departe cu depresia lor. Sentimentul că ai irosit timp și eforturi este oribil și cu toții îl avem atunci când încercăm să ne ridicăm la înălțimea speranțelor familiei noastre și dăm greș.

A FI CEEA CE ÎȘI DORESTE FAMILIA TA SĂ FII

Fiecare familie are o anumită moralitate și un anumit stil și e de așteptat ca fiecare copil născut în familia respectivă să urmeze preceptele morale și să învețe stilul. Unele familii permit o abatere mai mare decât altele, dar toate familiile îi consideră buni pe copiii care se descurcă în urmarea preceptelor și învățarea stilului. Numai că moralitatea familiei poate să nu fie adecvată pentru viața pe care trebuie să o ducă fiecare copil, iar stilul poate să nu fie compatibil cu abilitățile copilului. Astfel, în fiecare familie, unii copii sunt mai buni decât alții în ceea ce privește întâmpinarea cerințelor părinților. În plus, este posibil ca, de fapt, părinții să nu fie de acord în privința moralității sau stilului, sau copilul poate concluziona că ceea ce părinții îi oferă drept moralitate și stil este doar o fațadă pentru cei din afară. Realitatea vieții de familie poate fi destul de diferită. Pe un astfel de teritoriu necunoscut și uneori periculos, fiecare copil trebuie să își găsească drumul. Un

avantaj al faptului de a fi copil singur la părinți este că nu trebuie să concurezi cu frații care încearcă să atingă același obiectiv. Din fericire, niciun copil nu reușește vreodată să corespundă tuturor cerințelor familiei, deoarece a face asta ar însemna pierderea fiecărui aspect al faptului de a fi un individ, devenind astfel o non-persoană.

Sintagma frecvent întâlnită „rivalitate frățească" a fost transformată în „petrecere frățească" de frații Levitt, Jo Ann, Marjory și Joel, care organizează seminarii în care să îi învețe cum să „își potențeze relațiile fraterne la vârsta adultă". Ei notau:

> Legendele de familie conțin adesea o morală încorporată. Morala poate fi că suntem deștepți sau că poate nu suntem bogați, dar suntem oameni „buni", spre deosebire de cei mai mulți dintre oamenii bogați. Legenda sau povestea reală pe care o spun membrii familiei va indica morala ca fiind singura concluzie logică a poveștii. Aceste legende sunt internalizate și ne ajută să știm cine suntem în lume. Când acționăm contrar legendelor, avem sentimentul că ne trădăm familia (chiar dacă se află la o mie de mile distanță sau toți membrii sunt morți și-ngropați de multă vreme).[199]

Frații Levitt au descris morala familiei în care se născuseră:

> În familia noastră mare de evrei exista o legendă mai amplă, culturală și religioasă, bazată pe realitatea sumbră că trebuie să rămânem împreună. Puteam avea încredere în alți evrei, dar să nu cumva să fi avut vreodată încredere în vreun nonevreu. Al Doilea Război Mondial și Holocaustul erau suficient de recente pentru a reprezenta o lecție la obiect, ce nu prea admitea contraziceri. Cei de pe linia

[199] Jo Ann, Marjory și Joel Levitt, *Sibling Revelry* (*Petrecerea fraților*), Dell, New York, 2001, p. 191.

> maternă, cu excepția bunicii și câtorva rude ale bunicului, fuseseră uciși în lagăre de concentrare. Pentru generația care o precedase pe a noastră, ostilitatea față de evrei nu era doar o simplă legendă, ci un adevăr crud al vieții. Același tip de legende amare a modelat viețile familiilor african-americane, latin- și asiatic-americane. Dar generația noastră nu a trăit cu teamă, așa cum au făcut părinții noștri. Treptat, am rescris partea aceea a legendei și viețile ni s-au extins în consecință.[200]

Morala familiei Levitt era că trebuie să rămână împreună pentru a fi în siguranță și că pericolul se află în afara familiei. În unele familii, se consideră că pericolul e înăuntru.

Pentru cartea ei *Long Shadows: Lies, Truth and History* (Umbre lungi: minciuni, adevăr și istorie), Erna Paris a intervievat un terapeut, pe Hanni Lewerenz, care ținea seminarii de psihoterapie pentru tineri germani și câțiva copii ai unor evrei supraviețuitori ai Holocaustului, la Berlin. Hanni spune: „Îi întrebăm pe fiecare de ce a venit. Germanii nu își exprimă clar motivele; spun că sunt studenți la una sau la alta, dar nu spun ceea ce iese întotdeauna la iveală mai devreme sau mai târziu — vor să știe cum le-a influențat bunicul tatăl și cum i-a influențat pe ei tatăl lor. În sinea lor, se tem că ar putea avea tendințe criminale. Încă mai avem chestia asta cu sângele în Germania. Îi spunem *Abstammung*, care înseamnă din ce rădăcină provii. Astfel, oamenii vin aici cu o idee conștientă sau inconștientă de culpabilitate genetică. E pură fantasmă, dar poate fi puternică și incapacitantă“[201].

Numeroase familii au o legendă morală care are la bază un secret de familie, poate cu un unchi nebun sau o bunicuță care a dus familia în dizgrație. Standardul de „bun“, la care trebuie să se ridice copiii dintr-o astfel de familie, poate avea ca prioritate opusul

[200] Ibid., pp. 191–192.
[201] Erna Paris, *Long Shadows: Lies, Truth and History*, Bloomsbury, Londra, 2002, p. 71.

viciului conținut de secret. Familia cu unchiul cel nebun poate avea ca principală virtute să nu etaleze vreo tulburare nervoasă, în vreme ce familia cu bunicuța căzută în dizgrație trebuie să se poarte întotdeauna cu cea mai pronunțată decență în ceea ce privește aspectele de natură sexuală.

Unele familii se mândresc excesiv cu ceea ce consideră a fi virtutea lor superioară și nu observă că o astfel de mândrie va ieși probabil la iveală în moduri nedorite. Edie, cea mai mică dintre frații Macdonald, a scris la 73 de ani o cărticică de amintiri de familie, în care a comentat:

> Dacă exista un defect comun al tuturor caracterelor lor, se putea spune, și fără îndoială că se spunea în lumea cu mintea deschisă care le recunoștea încântătoarele virtuți, că, deși erau uneori înceți cu laudele, cu dojenile erau iuți și nestăpâniți. Îngăduința față de comportamentul altora, pe care îl considerau inferior propriilor standarde morale, nu se număra printre gesturile de compasiune socială învățate cu succes la capelă sau acasă; iar călătorind în străinătate nu au dus lipsă de ocazii să își exprime dezaprobarea, care era menită a fi exprimată în formă imediată și elocventă.[202]

În numeroase familii, părintele dominant determină legenda familiei și, deci, stilul acesteia. În familia Rush, acesta era tatăl, iar în centrul vieții sale se aflau ambarcațiunile și navigația. Copiilor familiei Rush li s-a permis la cea de-a unsprezecea aniversare să își aleagă cadoul. Lui Lallie i-ar fi plăcut să urmărească o pantomimă, dar s-a simțit obligată să „facă așa cum face familia Rush" și să ceară o călătorie cu barca. Prin urmare, familia și prietenii au pornit cu două bărci, navigând la sud de râul Orwell:

---

[202] Judith Flanders, *A Circle of Sisters* (*Un cerc de surori*), Penguin, Londra, 2002, p. 328.

> Eu eram pe *Călător*. Pânzele i se zbăteau... Cei mai mulți navigatori detestă sunetul acesta, asociindu-l în memorie cu orele de ruliu neajutorat, calmat de mișcarea ondulatorie a suprafeței apei în Canal sau Marea Nordului: dar noi ne încăpățânasem să ne placă, mândri fiind de greu-câștigata detașare de stomacurile noastre.
>
> — Doamne, da, le spunea tata celor care întrebau despre vreunul dintre cei mai răi pasageri ai noștri, întregii mele trupe i-a fost rău de n-a mai știut de ea. Dar nu-i afectează. Se țin bine.
>
> Iar noi străluceam. Dru se acoperea efectiv de glorie reducându-și la minimum pauza necesară în timpul lucrului. Fiind cea mai mare, avea și mai multă experiență și era acum nevoie de o întoarcere a capului bine sincronizată. O invidiam, era o chestie oribil de tipică pentru Rush. Cred că se bucura de răul de mare ca metodă de a câștiga laudele tatei.[203]

Însă doar în momentul când, tânără, naviga spre Belgia cu părinții ei, Lallie a avut momentul ei de apostazie și și-a pierdut încrederea în legenda familiei. Tatăl ei insistase să ducă ilegal niște alcool în Anglia:

> Acest final reușit al întregii povești puerile, în legătură cu care tata nu a părut să se simtă deloc prost, a descoperit în cele din urmă în mine, într-o sclipire de încântare dătătoare de fiori, ura mea pentru ambarcațiuni mici și tot ce avea legătură cu navigația; mai mult, pe care le detestasem inconștient ani buni! Eram uluită de descoperire. Mi-a produs în minte o schimbare aproape la fel de mare cum produsese descoperirea că trebuie să-L abandonez pe

[203] E. Arnot Robinson, *Ordinary Families* (*Familii obișnuite*), Collins Fontana Books, Londra, 1971, p. 33 (prima publicare în 1933).

> Dumnezeu și toate celelalte lucruri cerești; dar faptul de a fi lepădat astfel religia familiei mele a fost un act mental care a mai presupus aproape doi ani de pregătire față de cealaltă apostazie. Cu un plăcut sentiment crescând al blasfemiei, mi-am amintit, una câte una, de toate ocaziile pe care le consideram zile de navigație scrise cu litere roșii și am decis că nu îmi plăcuse niciuna dintre ele.[204]

Copiilor li se imprimă moralitatea, mitul și stilul familiei atunci când sunt foarte mici. Acestea le spun, în parte, cum se definește „bun" în familia lor și au de ales dacă să accepte sau nu. Unii copii știu chiar de la început că nu vor fi niciodată compatibili cu ce se așteaptă de la ei, în vreme ce alții încearcă să se adapteze și eșuează. Unii dintre cei care greșesc dau mereu vina pe ei înșiși, iar alții, așa ca Lallie, consideră că recunoașterea eșecului propriu reprezintă ocazia de a-și depăși familia și de a deveni adult. Unii copii se consideră purtătorii flăcării familiei și se simt răniți dacă un frate le critică părinții. Astfel de interpretări diferite duc inevitabil la neînțelegeri majore și dezacorduri între frați. Moralitatea, mitul și stilul unei familii nu reprezintă niciodată o chestiune care privește doar familia. Familia face parte din societate și numeroase familii se consideră obligate să urmeze tradițiile societății lor, indiferent care ar fi costul pentru copiii din familie. Nawal El Saadawi scria:

> În 1937, la vremea când abia împlinisem șase ani, toate fetele erau circumcise înainte de a începe menstruația. Nicio fată, fie ea de la oraș sau de la sat, dintr-o familie bogată sau săracă, nu scăpa. Bunica Amna, soția lui Soukri Bey, și mama mea, Zaynab Hanem, fuseseră amândouă circumcise. Mama nu ne-a salvat de la această operațiune nici pe mine, și nici pe altă fiică a ei, dar eu mi-am putut proteja

[204] Ibid., p. 185.

fiica și pe multe alte fete de această experiență, când am început să scriu, cu peste patruzeci de ani în urmă.

La șase ani, nu m-am putut salva pe mine. Patru femei, la fel de vânjoase ca Um Muhammad, m-au încolțit și m-au ținut la pământ de mâini și de picioare... Copilă fiind, rana adâncă rămasă în trupul meu nu s-a vindecat niciodată. Dar rana mai adâncă a fost cea rămasă în spiritul meu, în sufletul meu. Nu pot uita ziua aceea din vara lui 1937... Nu suportam să îmi văd trupul gol în oglindă, cu părțile rușinoase îmbibate de rușine și vinovăție. Nu știam ce alte părți ale trupului meu mai trebuie tăiate în același fel. Așa că noaptea stăteam întinsă în pat, cu ochii larg deschiși în întuneric.[205]

Semnificația circumciziei unei fete este foarte diferită de cea a unui băiat. Pentru un băiat, circumcizia înseamnă că își va lua locul alături de bărbați și va fi respectat pentru că e bărbat. Pentru o fată, circumcizia înseamnă că e incompletă, o ființă inferioară al cărei scop este să-i servească pe bărbați. Astfel, oricât ar fi excelat Nawal în cadrul studiilor ei (a devenit doctor și o scriitoare renumită), fratele ei mai mare o trata cu dispreț.

Nawal a observat că, în familia ei, toate femeile acceptaseră umilința ca inevitabilă, pentru că era singura modalitate prin care se puteau vedea pe sine ca fiind bune. Sufereau mult însă, pentru a nu fi copleșite de durerea neajutorării lor, ele făcuseră ceea ce fac cei mai mulți oameni umiliți și neajutorați. Și-au impus puțina putere pe care o aveau pentru a le face celor mai slabe ca ele ceea ce li se făcuse și lor. „De ce să nu sufere și ei cum am suferit eu?“ este o întrebare retorică folosită de cei care nu au curajul să își confrunte propria durere și neajutorare.

Există un tipar comun în familii ca părinții să crească primul și poate al doilea copil mai strict decât pe cei care urmează. Când

[205] El Saadawi, *A Daughter of Isis*, op. cit., p. 63.

copiii mai mari își văd frații mai mici tratați cu o mai mare îngăduință decât au fost ei, simt gelozie și furie față de frații mai mici, amplificate pentru că nu au îndrăzneala să le arate părinților cât de furioși sunt pe ei. Îi pot ataca fizic pe frații mai mici sau se pot plânge în privința lor, tare și cu amărărciune, sau pot să își arate virtutea și vârsta superioare, astfel încât să își umilească frații mai mici. Dacă părinții nu recunosc și nu rezolvă situația, frații mai mici pot suferi răni pe care le consideră imposibil de vindecat, în vreme ce frații mai mari le pot purta ranchiună tot restul vieții. Nawal a ales să nu își trateze astfel surorile mai mici:

> Mătușa mea din partea tatei, Rokaya, spunea că profetul prorocise ca *bazarul* fetelor să fie tăiat. Și totuși, eu nu-mi pot imagina că Profetul Mahomed sau Iisus sau orice alt profet ar fi putut proroci un astfel de lucru. Oare putea vreun profet să fie așa? Cum ar fi putut profeții să aibă așa o ură față de *bazarul* fetelor tinere și dacă aveau, de ce o aveau? Cuvintele „de ce" mi-au rămas toată viața.[206]

Amintirile lui Nawal fac parte din corpusul amplu de opere literare scrise în secolele nouăsprezece și douăzeci care cartografiază efectele familiei autoritare asupra copiilor și tentativele copiilor de a se opune unei astfel de puteri care amenință să îi transforme în simple automante obediente.

Al Doilea Război Mondial a distrus numeroase structuri autoritare sau a arătat că acestea sunt falsuri fără conținut. În locurile în care religia autoritară și-a pierdut supremația, tatăl autoritar s-a transformat într-un obiect de batjocură și desconsiderare. Numai că orice organizație trebuie să își elaboreze o metodă de a păstra ordinea printre membrii grupului. Familiile cărora le lipsea un părinte autoritar au apelat la critici și tachinare în acest scop. Lallie explica:

---

[206] Ibid., p. 63.

> Umorul solid era o specialitate în familia noastră, iar faptul de a râde de cineva, considerat un tonic automat hrănitor pentru orice și oricând, cu excepția lui Dumnezeu, singurul care nu trebuia îmbunătățit prin luarea peste picior (expresia favorită a mamei) în felul acesta puternic: Vechiul Testament conținea prea multe informații despre incapacitatea Lui de a lua o glumă ca atare; dar lăsând la o parte subiectele sacre, oricine era în siguranță făcând glume cu cineva din familie — făcea parte din tradiția casei.[207]

Diferite stiluri de critică și tachinare au rezultate diferite. Diferențele nici că ar putea fi mai mari între două familii pe care le cunosc de mulți ani. Prima familie nu poartă conversații în cadrul ei. Membrii ei sunt departe de a fi oameni tăcuți, dar, dacă o discuție pe marginea unui subiect durează mai mult de câteva minute, este întreruptă de un alt membru al familiei, care schimbă subiectul sau începe să discute cu unul din cei doi implicați în discuție, excluzându-l astfel pe celălalt. Discuțiile constau în principal în solicitarea unui răspuns succint sau în criticarea persoanei, prezentate adesea ca o tachinare, cu scopul de a devaloriza persoana tachinată. Uneori, o persoană începe să spună o poveste care se transformă într-un monolog, iar ceilalți sunt liberi să plece de acolo dacă sunt plictisiți. Copiii familiei știu că anumite subiecte sunt absolut interzise și știu foarte bine că a face ceva ce părinții le-au interzis nu duce decât la pedepse dureroase. Subiectul care poate fi discutat oricât este sportul, iar acesta se reduce la a pune întrebări de tipul „Cât e scorul?“ sau emiterea unei opinii despre meci și jucători.

Viața de familie a celei de-a doua familii se învârte în jurul conversațiilor. Părinții și-au ascultat mereu copiii și au luat în serios preocupările acestora. Totul este discutat, de la cele mai intime aspecte personale la politica mondială, știință și arte, iar

[207] Arnot Robinson, *Ordinary Families*, op. cit., p. 40.

tot ce este important pentru unul dintre ei este important pentru toți. Au parte de mult umor și de genul acela de tachinare delicată, care îl face pe obiectul tachinării să se simtă apreciat și important.

Dacă sarcina parentajului ar fi măsurată prin prisma cantității de timp pe care părinții îl petrec cu problemele ce țin de copii, atunci ar fi clar că părinții din prima familie o au de departe pe cea mai ușoară. A sperja copiii ca să fie ascultători ocupă o mică parte din timpul părinților. De asemenea, este clar acum că au crescut copiii, că cei din prima familie duc vieți pline de greutăți și durere, pe când cei din a doua familie se simt în largul lor. Frații din cea de-a doua familie sunt prieteni buni, în vreme ce copiii primei familii încă mai trăiesc precum pasagerii disperați dintr-o barcă de salvare, care știu că trebuie să rămână împreună pentru a putea supraviețui.

Copiii învață stilul familiei și folosesc interpretarea lor pentru a conferi sens experienței de adult. Indiferent care ar fi politica actuală a lui Michael Rosen, stilul lui în companie și în activitatea sa sunt complet egalitariane. Părinții lui, care, în copilărie se confruntaseră cu sărăcia, au fost comuniști în anii 1930. În anii aceia, numeroși oameni considerau comunismul metoda de eliminare a nedreptății și sărăciei din lume. L-am întrebat pe Michael:

— Pentru părinții tăi era important ca tu și fratele tău să vă înțelegeți?

Michael mi-a răspuns:

— Da, era. Din punctul lor de vedere, familia era un microcosmos al Uniunii Sovietice, era ferma colectivă. Trebuia să produci lucruri împreună, indiferent dacă era vorba despre o masă, o vacanță cu cortul sau Nivelurile O[208] — toată familia era implicată în tot. Angajamentul era complet pentru orice. Dacă mama aplica

[208] Nivelurile O (*O Levels* în engl.), prescurtarea pentru Nivelurile Obișnuite, sunt calificative pentru diferite materii, acordate în cadrul GCE (*General Certificate of Education*), fiind introduse în contextul unei reforme a sistemului educațional britanic, în anul 1950. (*N.t.*)

pentru un post, toată lumea știa despre asta și toată lumea vorbea despre asta. Prin urmare, ideea cum că eu și fratele meu nu ne înțelegem ar fi fost ca o destrămare a fermei colective, nu?

Fratele lui Michael, Brian, era însă un introvertit și crea probleme în familie.

— Se formase impresia că Brian cumva nu se potrivea sau, în diferite momente, nu juca după regulile fermei colective. Îmi amintesc niște certuri pentru că nu venise înapoi de la ceva sau, dacă o făcuse, venise târziu. Dacă stabilea relații puternice sau atașamente, acest fapt era considerat o ușoară amenințare, în afara cazului în care persoana sau subiectul puteau fi aduse în interiorul familiei. Brian se lăsa absorbit cu totul de lucruri despre care tata nu știa absolut nimic, cum ar fi paleontologia și machetele de trenuri, iar asta nu era pe placul tatei.

Richard este un om de afaceri plin de succes. S-a născut cam la 15 ani după părinții lui Michael. Astfel că el a cunoscut anii 1930 copil fiind. Marea Criză din perioada aceea a lăsat numeroase familii fără niciun sfanț, dar tatăl lui Richard era hotărât să facă rost de cele necesare familiei sale. El gândea în termeni de afaceri, dar afaceri cu mici întreprinderi, iar întreaga familie în sine a devenit de fapt o afacere. El se aștepta din partea celor trei fii ai săi să muncească, inclusiv cel mic, Richard. Richard mi-a povestit că, pe vremea când tatăl lui avea o măcelărie, el, care încă nu avea cinci ani, „avea un cuțit ascuțit și îl folosea ca să taie carnea pentru pisici". Ulterior, tatăl lui obișnuia să cumpere păsări și să le ucidă, să le curețe și să le vândă. Richard spunea:

— Pot să jumulesc un pui în fix patru secunde. Tata era un tip destul de autoritar. Era un bun muncitor. Cu toții aveam o treabă de făcut, fie prin casă, fie să îl ajutăm pe el. Nu, nu primeam bani de buzunar. Era vorba despre familie. Toată lumea contribuia. Avea o influență bună asupra noastră. Ne făcea să muncim.

Principiul pe care îl urma tatăl lui și pe care Richard și l-a însușit era: „Dacă nu faci nimic, nu se întâmplă nimic, dar dacă faci ceva, se întâmplă ceva". Principiul ăsta e destul de bun în viață.

Poate că banii au fost puțini în familia sa, dar Richard se simțea în siguranță. Când l-am întrebat pe Richard ce sentimente avea pentru frații săi, mi-a spus:

— Iubire de frate. Am avut doar frați mai mari. Erau acolo, așa cum erau și mama și tata. Așa trebuia să fie viața. Am avut sentimentul că suntem cu toții tratați la fel. Mama și tata erau destul de corecți. Erau cetățeni buni, solizi. Tata spunea să faci și tu făceai. Nu începea discuție. Mai scotea uneori cureaua, dar nu te atingea vreodată. Dacă spunea ceva, vorbea serios. Cred c-a făcut o treabă bună. Cred că amândoi au făcut o treabă bună. Ne-au învățat valoarea muncii și ne-au învățat să fim cetățeni buni și onești, iar dacă părinții te pot învăța asta, te-au învățat multe.

Frații vitregi care se alătură unei familii noi trebuie să se simtă cumva ca o posibilă mireasă sau un posibil mire care se întâlnește pentru prima dată cu viitoarele rude. Stilurile familiale ale celor două familii, dacă sunt marcant diferite, pot produce probleme. Sarah, soția lui Richard, mi-a povestit că, atunci când a fost prima dată în vizită la familia lui Richard, frații lui și mama lor au pornit o dispută însuflețită. Sarah a devenit foarte anxioasă pentru că, în familia ei, orice dispută ducea la ridicarea tonului, trântitul ușilor și la retragerea mamei ei în dormitor, profund rănită. În familia lui Richard, disputa se termina, membrii familiei reveneau la ce făceau înainte, iar conversația revenea la normal. Acest stil de a desfășura o dispută în familie trebuie că a contribuit mult la succesul afacerii pe care Richard și frații lui au pus-o pe picioare împreună. Stilul lor de dispută și loialitatea pe care o aveau unii față de alții le-au permis să separe deciziile importante de cele neimportante. Richard spunea:

— Dacă voiam să vopsim toaleta în roz în loc de albastru, ne puteam certa trei ore sau patru zile. Dacă voiam să cumpărăm o bucată de pământ, decizia era luată într-un minut. Eram cu toții de acord în ceea ce privește deciziile majore.

Și-a rezumat filosofia astfel: „Dacă ești o persoană decentă, cinstită, muncitoare, conștiincioasă, vei avea o viață reușită în mod

rezonabil. Dar dacă te aștepți ca oamenii să facă lucrurile în locul tău și te aștepți să primești instrucțiuni de la alții, vei da greș".

Richard a interpretat stilul familiei în mare măsură așa cum speraseră părinții lui. Alți părinți ar putea să îi invidieze, întrucât faptul care face imposibilă viața părinților este că ceea ce determină comportamentul unui copil nu este ce face părintele, ci felul în care copilul interpretează ce face părintele. Astfel, chiar și acțiunile cele mai bine intenționate din partea părinților pot avea rezultate nefericite. Asta i s-a întâmplat lui Sophie. Ea a descris modul în care familia ei a rămas împreună ca familie.

— Cu siguranță, evenimentul care ținea familia laolaltă era mâncatul. Încă din copilăria mea, toate reuniunile familiale, la care luau parte bunicii mei, părinții tatei, aveau loc în jurul mâncării. Erau evenimente foarte calde și sociabile.

Copil fiind, Sophie fusese mai apropiată de tatăl ei decât de mama ei, iar sora ei, Ester, fusese mai apropiată de mama ei decât de tatăl ei. Când Sophie avea 13 ani, tatăl ei a făcut boala Parkinson. Ea spunea:

— Cred că și eu și mama am devenit foarte preocupate, lucru de înțeles, de ce i se întâmpla. A fost o deteriorare progresivă până în ultimii cinci ani ai vieții lui, când nu mai putea face nimic și era complet țintuit la pat. Cred — și mă simt foarte prost că spun asta — că mi-am respins tatăl la un anumit nivel, pentru că era bolnav, și m-am îndepărtat de el.

Sophie mai avea ceva cu care să se lupte.

— M-am dus la un liceu de băieți care accepta fete din clasele superioare, după ce fusesem la o școală de fete. Eram foarte timidă și mi s-a părut foarte ciudat și amenințător.

Sophie voia să se apropie de mama ei, dar Ester considera că acela e locul ei de drept. În plus, Ester „era foarte suplă în perioada aceea și înaltă și, cred eu, elegantă". Sophie se îngrășase după ce își rupsese piciorul la 11 ani. Ea spunea:

— Îmi amintesc că tata îmi zicea că sunt foarte rubensiană, lucru pe care nu vrei să îl auzi ca fată, la vârsta aceea. Dar, pe de altă

parte, îmi aduc aminte că mama îmi spunea: „Vai, ce siluetă adorabilă ai“. Îmi aduc aminte că ne certam teribil când eram în vacanță pentru că ea voia să port bikini și eu nu voiam să port bikini.

Dacă ai fi fost o fată dintr-o familie în care părinții erau prea ocupați pentru a-ți observa nefericirea și aceasta era o familie care considera mâncatul împreună foarte important, cum puteai să te asiguri că familia te vede și nu se plânge că ești o pacoste? Încetând să mai mănânci, bineînțeles. Sophie a devenit anorectică.

Ori de câte ori trebuie să ne construim un mecanism defensiv desperat pentru a ne menține întregi în fața unei invalidări masive, materialele de care avem nevoie pentru mecanismul nostru defensiv fac atât de mult parte din noi, încât nu trebuie să ne gândim în mod conștient cum să le asamblăm. Semnificațiile necesare au fost învățate cu mult timp în urmă. Toți copiii mici găsesc că e greu să se adapteze la standardele părinților, pentru „a fi buni“ în ceea ce privește mâncatul. Indiferent dacă mama îi dă copilului alimente hrănitoare sau doar resturi neîndestulătoare aflate la îndemână, vrea ca odrasla ei să mănânce. Se poate ca aceasta să nu vrea să mănânce acolo și atunci sau să nu vrea să mănânce respectiva mâncare. Copilul află în scurt timp că a nu mânca înseamnă fie „ești rău“, fie „ești bolnav“. „Rău“ înseamnă pedeapsă; „bolnav“ înseamnă că are cineva grijă de tine. Copiii răi urlă și nu sunt ascultători; copiii bolnavi sunt palizi și apatici. Prin urmare, dacă nu mănânci și arăți palid și apatic, mama ta te va observa și va avea grijă de tine. Nu este nevoie să repeți această direcție de gândire în mod conștient, mai mult decât e necesar să te gândești conștient să pui un picior în fața celuilalt pentru a merge. Ca adult, Sophie și-a revizuit copilăria și poate spune:

— Dacă privesc din perspectivă critică, reacția aceea era una de cerere de atenție. E ceva la care nu privești confortabil, pentru că, la momentul acela, eu cred că tu zici „săraca de mine“, dar, de fapt, dacă privești analitic situația după aceea, e, în realitate, un comportament cu adevărat distructiv, neplăcut, de cerere de atenție.

Anorexia nu provine întotdeauna din dorința de a primi atenție. Uneori provine din simpla frică. Pat mi-a povestit:

— Aveam o adevărată tulburare alimentară până pe la zece ani. Mereu era o luptă — ascundeam mâncarea, nu voiam să mănânc, mi-era rău, eram pedepsită că nu mănânc. Îmi amintesc de mâncat ca de o experiență cu adevărat oribilă. Analistul meu a făcut legătura între data la care s-a născut sora mea cu refuzul meu de a mânca. Nu știu. Poate a fost, poate n-a fost. Nu știu. Sora mea avea dureri de stomac și vomita mult.

Am întrebat-o care era atitudinea față de mâncare în familia ei. Mi-a spus:

— Era multă violență în jurul mâncării. Dacă erau reci cartofii, ajungeau pe tavan și mama avea probleme. Mâncarea trebuia să fie fierbinte. Tata avea în mare măsură un comportament pe care acum îl consider ca de bebeluș. Pe lângă faptul că se înfuria, nu putea nici să mănânce pentru că avea probleme cu stomacul. Mereu vomita și-i era rău. Pe mama o durea stomacul din cauza nervilor, pentru că era supărată și îngrijorată. Era probabil furia ei, teama ei. Mâncarea era înconjurată de multă teamă, cred.

Citesc deseori în presa populară despre cum familiile ar trebui să se adune în jurul mesei ca să mănânce, dar mie mi se pare că, în unele familii, mâncatul separat preîntâmpină crimele, dacă nu pe cele fizice, atunci „uciderea sufletului“ pe care o poate suferi un copil când familia se adună și copilului i se cere să fie bun. Adesea, nu e decât o simplă afirmație sau un gest aparent neimportant din partea unui părinte, cel care îi arată copilului că nu e îndeajuns de bun și că locul lui în cadrul familie nu este unul sigur.

Prietena mea Clara a fost a doua dintre opt frați. Într-o zi, pe când ne aminteam despre copilăriile noastre, ea și-a adus aminte un incident cu sora ei cea mai mică, Edith. În fiecare seară, după cină, tatăl lor se așeza într-un fotoliu lângă foc. Era un om suplu, așa că mai era loc în fotoliu să stea un copil mic lângă el. Așezat bine în fotoliu, bătea ușor locul și micuța Edith se urca și stătea

aproape de el, în timp ce el o mângâia pe păr. Apoi s-a născut Harry. Trauma lui Edith de a fi înlocuită cu fratele ei nu s-a încheiat acolo. În scurt timp, Harry a fost suficient de mare pentru a se cocoța în fotoliul tatălui lor. Edith fusese izgonită din locul ei special, fără a se mai întoarce vreodată.

— Părinții mei nu s-au gândit niciodată ce însemnase asta pentru Edith, a spus Clara. Nu se făcea așa pe-atunci.

O cunoșteam bine pe Edith, o femeie minunată, foarte talentată și aparent foarte puternică, dar înlăuntrul ei erau un vierme mic care îi rodea încrederea în sine până nu a mai rămas deloc. Micul vierme era credința ei că orice lucru pe care îl deținea și îl aprecia avea să îi fie luat. Edith nu voia să își piardă locul în familie, deși încetase de mult să fie locul favorizat. Alții copii se pot îndoi până și că au un loc în familie.

Chiar înainte de al Doilea Război Mondial, Don McCullin s-a născut la Londra, unde părinții lui trăiau în sărăcie. El scria:

> Cea mai dureroasă amintire a mea din război s-a născut din încercarea de a scăpa de el. Când aveam cinci ani, [sora mea] Marie și cu mine am fost puși în fața evacuării... Imediat ce am ajuns la Norton St. Philip din Somerset, Marie și cu mine am fost despărțiți. Mamei i s-a promis că nu aveam să fim despărțiți unde vom ajunge. Sora mea a fost dusă la cea mai bogată casă din sat... Eu am fost dus într-o locuință socială. De atunci înainte, viața mea și cea a surorii mele în același sat au fost destul de separate. Unde locuia ea aveau o menajeră cu uniformă negru cu alb, care îi servea ceaiul surorii mele. Eu ocoleam și priveam pe furiș prin fereastra ei. Deși eram fratele ei, eram privit ca unul dintre copiii aceia ponosiți din locuințele sociale și nu mi se dădea voie să intru. Privind în urmă, cred că ar putea fi începutul a ceva ce se poate vedea în imaginile mele — o tentativă de a mă apropia de subiect în timp ce eu însumi rămân invizibil.

Experiența lui de evacuat a determinat mai mult decât stilul lui de fotografie. El spunea:

> În scurt timp devii conștient și te resemnezi cu poziția pe care o ai în societate: faptul că trăiam într-o locuință socială însemna că, într-un fel, zarurile fuseseră aruncate. Sora mea ne părăsea prin intermediul privilegiului de care se bucura în casa aceea. Mama a luat decizia uluitoare de a-i permite să rămână după război ca fiică adoptivă permanentă a acelei familii bogate... M-am simțit dat afară, neales, ca și cum aș fi fost o rasă greșită de câine. Îmi amintesc că am alergat după tata când a plecat acasă, după o vizită, și l-am implorat să mă ia cu el.

Cea de-a treia evacuare a fost cea mai rea pentru el, la un fermier care creștea pui și care l-a pus într-o cameră fără mobilă sau linoleum și l-a pălmuit așa cum Don fusese pălmuit la școală. Întreaga experiență a evacuării, spunea el, „mi-a dat o afinitate pe viață pentru oamenii persecutați. Știu cum e să fii etichetat ca necivilizat și murdar. Numai că eu fusesem ostracizat și maltratat de propriii mei oameni, nu de vreo rasă străină“[209].

Don a aflat negreșit că lumea este un loc îngrozitor și că, pentru a supraviețui, trebuia să fie un străin. Eu am devenit străină într-un mod mult mai subtil. Cu toții am avut experiența unei situații în care, la suprafață, totul pare bine. Însă începem să bănuim că nu e totul cum pare. Un eveniment minor e urmat de altul, iar suspiciunile noastre se accentuează. Apoi, într-o zi, are loc un eveniment poate nu mai semnificativ decât cele care l-au precedat și care ne-au trezit suspiciunile, dar acest eveniment reunește toate suspiciunile din trecut și le transformă în certitudine absolută. Copiii mici pot avea genul acesta de experiență. Ulterior în viață, un terapeut îți poate spune că un eveniment minor te-a determinat

[209] McCullin, *Unreasonable Behaviour*, op. cit., pp. 7–9.

să devii într-un fel sau altul, dar, de fapt, acel eveniment minor nu a fost decât cel care ți-a confirmat toate bănuielile. La vârsta adultă, poate părea că un simplu eveniment minor a avut un efect profund, dar, de fapt, evenimentul acela nu este decât vârful aisbergului suspiciunii. Mie așa mi s-a întâmplat.

Până să împlinesc cinci ani, avusesem parte de suficiente întâlniri nefericite cu mama și sora mea pentru a bănui că nu eram dorită în familie, dar speram că mă înșelasem și că, într-o zi, mama și sora mea aveau să-mi arate că eram dorită. Evenimentul care mi-a confirmat că aveam dreptate în bănuielile mele că nu eram dorită a fost petrecerea pentru a șaptezeci și cincea aniversare a bunicii mele. Eram foarte entuziasmată datorită acesteia, fiindcă nu fusesem niciodată la o petrecere în familie. În familia mea, astfel de evenimente erau extrem de rare. Urma să fie o cină în casa mică a bunicilor mei, la care urma să participe toată familia, bunicii, copiii lor cu partenerii lor și toți copiii acestora, plus niște prieteni și vecini. Mi-am petrecut toată ziua ajutându-le pe mama și pe mătușii la pregătiri. Aduceam și căram și ar fi trebuit să fie evident pentru orice adult că petrecerea era importantă pentru mine. Era o seară fierbinte și ușa din față era deschisă, când am început să ne așezăm la locurile noastre din jurul mesei. O siluetă stătea în hol, cineva care nu-mi era cunoscut. A fost întâmpinat, dar apoi a urmat consternarea. Nu mai era loc la masă pentru încă o persoană. Mama a spus:

— Poate să stea în locul lui Dot. Ea nu trebuie să stea la masă.

Inima mi s-a oprit. Nu puteam respira. Trebuia să scap, să mă ascund. Am fugit pe hol, afară pe poarta din față și în noapte. Cea mai apropiată ascunzătoare era bancheta din spate a mașinii tatei. A trecut mult timp. Nu a venit nimeni să mă caute. În cele din urmă, a apărut tata în lateralul mașinii. S-a aplecat pe fereastra deschisă pe jumătate și m-a întrebat dacă vreau să intru și să mănânc ceva. Am bănuit că se terminase cina și lumea se ridicase de la masă. Nu mă putea arăta în fața tuturor ochilor acelora și pălăvrăgind despre cum trecusem peste mica mea supărare. Am

scuturat din cap, m-am ghemuit la loc în colț și tata a plecat. Adormisem până să vină familia la mașină, ca să plecăm acasă. În seara aceea, mi-am început călătoria departe de familie. După ani, când căsnicia mea se destrăma, am auzit-o pe Nina Simone cântând „Trebuie să înveți să te scoli de la masă când nu se mai servește iubire". Eu aflasem ce înseamnă asta la cinci ani.

Fiecare familie își are propria legendă, moralitate și stil, iar fiecare copil din familie interpretează legenda, moralitatea și stilul în propriul fel. Acei frați ale căror interpretări determină genul de comportament pe care părinții îl aprobă sunt considerați de părinți „buni". Acei copii ale căror interpretări determină genul de comportament pe care părinții nu îl aprobă sunt considerați „răi". Aceasta nu înseamnă că fratele „cel mai bun" a câștigat concursul. „Cel bun" se poate trezi doborât de așteptările părinților și batjocorit de frați, în vreme ce „răul" poate fi neisprăvitul pe care mama îl tolerează. „Cel bun" poate simți că recompensa pentru că este atât de bun ar trebui să fie puterea, în vreme ce copilul mai mare, mai masiv sau mai isteț poate simți că puterea i se cuvine. Indiferent de statutul pe care îl au în familie, toți frații vor să fie puternici, pentru că puterea te validează ca persoană. Astfel, frații nu se ceartă doar pentru cine e „cel mai bun", ci și pentru cine va avea puterea.

Capitolul 5
Lupte pentru putere

Puterea, asemenea frumuseții, depinde de gusturile cui privește. Pentru a fi puternic, trebuie să îi convingi pe ceilalți că ești. Prim-miniștrii și președinții au persoane desemnate care dezvoltă tot felul de strategii ce au ca scop să îl facă pe liderul lor să pară puternic, dar frații trebuie să se lupte între ei pentru putere. Fiecare dintre ei încearcă să îi facă pe ceilalți să îl vadă ca fiind puternic. Copiii stabilesc rapid care dintre adulții din jurul lor deține puterea și care e cea mai puternică persoană sau, cel puțin, invidiază persoana respectivă pentru puterea sa. În mod normal, copiii consideră că părinții lor sunt cei mai puternici, dar, în timpul războaielor și conflictelor, părinții se pot dovedi neajutorați, astfel încât copiii privesc în afara familiei pentru a vedea cine deține puterea. Oamenii pe care ei îi consideră cei mai puternici sunt scoși la iveală în jocurile copiilor. În studiul său privind viața copiilor sub ocupația nazistă, istoricul Nicholas Stargardt scria:

> În timpul ocupației, copiii se temeau de dușmanii lor și îi urau, dar îi și invidiau profund. Băieții polonezi se jucau de-a „Gestapo“, iar copiii din ghetoul Vilna și lagărele Birkenau se jucau de-a ofițerii SS, căutând contrabandiști sau făcând adunări și selecții [pentru camerele de gazare]. Înfrângerea și ocupația au schimbat și jocurile copiilor germani. Chiar înainte de a ieși din pivnițele Berlinului, copiii începuseră să se joace de-a soldații ruși. Fluturând pistoale închipuite, se eliberau unii pe alții de ture de pază

> imaginare, strigând: „Pac-pac, pistolet, uri!“ Pe măsură ce au asimilat puterea reală și terifiantă a dușmanilor și stăpânilor în jocurile lor, copiii puneau în scenă propria neputință, cu toate emoțiile contrastante dătătoare de fiori, de la rușine și vinovăție la furie și invidie.[210]

Părinții sunt adesea speriați, iar uneori, rușinați, când își aud propriile cuvinte de instruire, critică și nemulțumire ieșind din gura copiilor lor atunci când aceștia le dau ordine altor copii.

În cadrul unei democrații, puterea ar trebui să fie intim legată de responsabilitate. Cei mai mulți părinți încearcă să-și învețe astfel copiii, împreună cu replica: „Poți să faci pe șeful cu fratele tău mai mic, cu condiția să ai grijă de el“. Părinții și profesorii le cer mereu copiilor „să fie responsabili“, iar copiii știu bine că, de fapt, prin asta, adulții vor să spună: „Fă ce vreau eu să faci, chiar dacă nu sunt acolo să văd că asta faci“. Copiii mai descoperă și că există adulți care au putere fără a-și asuma nicio responsabilitate și că oamenii pot avea responsabilități fără putere.

Adesea, părinții se așteaptă de la copilul cel mare să fie responsabil. Un bărbat mi-a povestit cum fratele lui mai mare a transformat responsabilitatea de a avea grijă de frații lui mai mici în chinuirea lor ca să fie ascultători și pedepsirea lor dacă nu reușeau să se ridice la înălțimea standardelor pe care el le impusese. Unii frați mai mari își iau foarte tare în serios responsabilitățile, însă descoperă că puterea pe care părinții le-au conferit-o este prea delicioasă pentru a fi abandonată odată ce frații lor au crescut. Cynthia mi-a povestit că, atunci când avea trei ani, sora ei, Rosemary, „era enorm de importantă pentru mine“. Ulterior și-a urmat sora la internat, unde „Rosemary mi-a arătat clar că vrea să aibă puțin sau deloc de-a face cu mine. Când a devenit apoi șefa fetelor, mă oprea pe coridorul școlii să îmi facă morală pentru comportamentul meu urât. Când aveam nevoie de ea, mă ignora, iar asta mă

[210] Nicholas Stargardt, *Witnesses of War*, Jonathan Cape, Londra, 2005, p. 378.

durea". Cynthia a plecat de la școală, s-a dus la universitate și apoi a intrat în afaceri cu soțul ei. Avea sentimentul că și-a aranjat destul de bine viața, însă sora ei, Rosemary, încă se mai simțea datoare să o supravegheze. „Rosemary crede că, acum că părinții noștri au murit, ea e capul familiei. Ea și soțul ei vin în vizită cam o dată pe lună. Nu e atât o vizită, cât o inspecție. Ne pun întrebări despre ce am făcut, aproape cu impertinență."

Numeroși părinți descoperă că încercarea de a înțelege diferențele subtile dintre un copil și altul este mult prea dificilă. În loc de asta, înghesuie fiecare copil într-un rol — „cel vesel", „cel leneș" și așa mai departe. Fiecare rol aduce după sine anumite implicații. Cel vesel nu are voie să fie trist; cel leneș nu trebuie văzut făcând vreun efort. În Australia, poate cel mai popular rol pentru un băiat este acela de „haimana", pentru care caracteristicile cele mai evidente sunt farmecul băiețesc, care atrage după sine puterea de a-i face pe alții să facă exact ce vrei, alături de iresponsabilitatea aproape totală. Este un rol care se contopește bine cu cel de sportiv. Peter Rose își descria fratele, pe Robert, ca pe un bătăuș, „un drac de copil obraznic și adorabil"[211], „obraznic" pentru că, așa cum cere rolul de haimana, singurul subiect care trebuie luat în serios e sportul, lucru care, așa cum a observat cândva un comentator de fotbal, e „mai important decât viața și moartea". A lua sportul în serios arată că ești un bărbat pe care alți bărbați îl admiră: a lua în serios orice altceva arată că nu ești. Haimanaua este împăcată cu sine numai atunci când e cu prietenii săi, dar, pentru că în secret îi lipsește încrederea în sine și se teme de toate cele cu care nu este deja familiarizat, depinde de neamul femeiesc să aibă grijă de el. Numai că femeile acestea trebuie văzute ca fiindu-i supuse și, pentru a demonstra că așa stau lucrurile, el interpretează orice solicitare din partea lor ca pe un ordin și, așa cum îi stă bine unei haimanale, nu e ascultător. Robert era „un șofer excentric"[212],

[211] Peter Rose, *Rose Boys*, Allen and Unwin, Sydney, 2002, op. cit., p. 120.
[212] Ibid., p. 62.

dar dacă soția lui, Terry, se plângea că merge prea repede, el mergea și mai repede. Se afla la volanul mașinii sale, cu doi prieteni ca pasageri, când s-au dat peste cap și astfel a schimbat o viață de sportiv cu cea de tetraplegic.

În biografia fratelui său, Peter Rose a încercat să fie foarte corect cu tot ceea ce a spus despre Robert, dar se referă la el ca la „eternul meu adversar"[213]. Chiar și atunci când renunțaseră la luptele fizice, concurau la nesfârșit la jocuri ca tenisul de masă. Relațiile nu s-au îmbunătățit până când Robert nu s-a însurat și a plecat de acasă. Peter a subliniat faptul că tatăl lor îi trata egal, dar se pare că Peter nu se vedea pe sine ca pe egalul lui Robert. El scria: „La paisprezece ani am decis că aveam să fiu mereu singur, un fel de paria... Până când am plecat la universitate — absurd de nepregătit, la șaptesprezece ani, pentru aventură — eram ucigător de timid. Pe durata primului meu an la Monash, anul de dinaintea accidentului lui Robert, nu am vorbit cu nimeni și m-am eschivat de la cluburi și activități. Se pare că eram deprimat cronic și suicidal"[214].

Cea mai mare dintre două fete, Pat, avea o mare responsabilitate și puțină putere. Ea spunea:

— Rolul meu pare a fi fost totdeauna cel de persoană de îngrijire, în diferite moduri, și am ajuns să fiu foarte pricepută, dar nu am fost niciodată o persoană de îngrijire pentru sora mea. Am o verișoară de aceeași vârstă cu mine și, ca adult, spunea, pe un ton indignat, că mama voia mereu să avem amândouă grijă de Helen. Știu că-mi displăcea chestia asta. Aveam sentimentul că nu pot face și asta. Știu ce deformat sună — pentru că eu aveam cinci ani și sora mea era un bebeluș — dar, pur și simplu, nu-mi puteam lua responsabilitatea de a avea grijă de încă un bebeluș, pentru că deja aveam doi, pe mama și pe tata. Se pare că mi-am dat seama, de mică, de faptul că ei nu funcționau. Am știut destul de

[213] Ibid., p. 119.
[214] Ibid., p. 70.

devreme și că trebuie să îmi dezvolt o personalitate aproape falsă, atât de acut știam că e important să fac pe copilul, pentru ca ei să simtă că sunt părinți. Dar aveam partea aceasta detașată din mine care era cumva conștientă de asta. Era foarte curios. Într-un fel, pentru sora mea, pur și simplu, nu mai rămânea suficient din mine să aibă grijă de ea.

Modul lui Pat de a face față familiei ei nefericite a fost să își asume responsabilitatea, în vreme ce sora ei, Helen, a refuzat să accepte că exista o problemă. Pat spunea:

— Când eram adolescentă și erau certuri — un element constant al vieților noastre — experiența mea era să nu ratez o vorbă. Dacă eram în camera mea, stăteam cu urechea lipită de perete, fiindcă nu puteam rata niciun indiciu. De parcă treaba mea era să îmi dau seama cum să îmbunătățesc situația dintre mama și tata. Nu puteam să ratez nicio informație importantă; altfel, n-aveam cum să îmi dau seama! Sora mea — îmi aduc aminte că odată era o ceartă uriașă și sora mea s-a dus la televizor și l-a dat cât de tare a putut. Sau era cu animalele ei — își iubea câinii. Sau ieșea. Nu voia să audă, nu voia să știe nimic despre asta și, cu siguranță, nu voia să vorbească despre asta.

În unele familii nefericite, frații ajung să se apropie pentru a se susține și apăra reciproc, dar Pat s-a trezit că se luptă de una singură.

EMOȚII COMPLEXE

Luptele pentru putere dintre frați nu sunt niciodată simple. În politică sau în afaceri, un om ambițios poate să nu aibă nicio remușcare pentru că se folosește de alții sau îi rănește încercând să își atingă scopul, însă asemenea competiție simplă, dar lipsită de scrupule este destul de rară, prin comparație, între frați. Un frate se poate lupta să aibă putere asupra altuia pentru a se valida și a

se proteja de frații care ar putea să îl invalideze, dar, în același timp, poate avea nevoie de fratele împotriva căruia luptă, pentru că fratele este singurul membru al familiei sale pe care se poate baza.

Acesta este tipul de relație zugrăvită de L.P. Hartley în trilogia lui, *Eustace and Hilda*. Hilda, cea mai mare dintre cei doi, încerca să îl domine pe Eustace. Acesta tânjea uneori să fie liber. Dar învățase de mic să fie foarte bun:

> Efortul de a se califica pentru aprobarea surorii sale era forța conducătoare a vieții interioare a lui Eustace: trebuia să fie la înălțimea ideii pe care o avea ea despre el, să îndeplinească ambițiile pe care ea le avea în numele lui. Și, deși iritat sub dominația ei, acest lucru era necesar pentru el; oricând, după una dintre certurile lor, ea își retrăgea temporar supravegherea geloasă, spunând că nu-i mai pasă, că se putea uda la picioare și putea să fie cât vrea de prost și de leneș, și de obraznic, ea, una, nu avea să-l mai deranjeze, el se simțea ca și cum i-ar fi dispărut pământul de sub picioare, ca și cum nordul magnetic ar fi respins dintr-odată acul.[215]

Capitolele incipiente ale primei părți a trilogiei, *The Shrimp and the Anemone* (*Crevetele și anemona*), arată cât de iscusit îl făcuse Hilda pe Eustace dependent de ea și obedient față de ordinele ei, dar, pe măsură ce povestea avansează, aflăm de ce a făcut asta. Hilda fusese cândva singurul copil al iubitei sale mame. Apoi fusese înlocuită, mai întâi de Eustace, apoi de bebelușul Barbara, a cărei naștere a adus moartea mamei sale. Nici tatăl, nici mătușa și nici doica nu i-au putut oferi Hildei relația care să-i dea siguranță sentimentului de a fi o persoană. Numai Eustace putuse să facă asta, pentru că ea era cea mai importantă persoană din viața lui, dar ea se temea că l-ar putea pierde în felul în care își pierduse mama,

[215] L.P. Hartley, *Eustace and Hilda*, Faber & Faber, London, 1990, p. 35.

sau că ar putea crește și ar putea să o părăsească. Pentru a-și păstra siguranța, trebuia să și-l aservească.

Trilogia începe cu Eustace copil, care descoperă într-un bazin de piatră o anemonă care mănâncă un crevete, „absorbindu-l". Trilogia se sfârșește cu Eustace, ajuns bărbat și aflat pe moarte, visând că e înapoi lângă bazinul de piatră. Aceeași anemonă e acolo, dar nu mai are un crevete în gură. Temându-se că ar putea muri de foame, „el s-a scufundat în apă. Apa era mușcător de rece; dar și mai reci erau buzele anemonei care se strângeau în jurul degetului său. Am să mă trezesc acum, și-a spus Eustace, care se trezise din multe vise. Dar frigul și-a croit drum mai departe, iar el nu s-a trezit"[216].

Aceasta poate părea o modalitate destul de melodramatică de a descrie o relație de dependență–putere între doi frați, însă astfel de relații nu sunt rare. Există frați care se căsătoresc și își întemeiază familii, dar care se consideră în continuare reciproc drept persoana cea mai importantă din viața fiecăruia. În cazul în care un frate îl domină clar pe celălalt, fratele supus se poate plânge la nesfârșit altora despre amestecul continuu al surorii în viața sa, dar, atunci când i se cere insistent să respingă controlul surorii, face nazuri, spunând că nu vrea să o rănească.

Puterea ne validează: neputința ne invalidează. Neputința este dureroasă, adesea de nesuportat, astfel că o transformăm în alte sentimente care ne dau iluzia de putere. Gelozia înseamnă „Persoana aceea are ceea ce e de drept al meu", respectiv „Cer înapoierea puterii mele", o afirmație mai puternică decât „Sunt lipsit de putere". Desconsiderarea înseamnă „Te disprețuiesc", respectiv „Din punctul meu superior privesc în jos spre tine". Din poziția superioară dată de gelozie și dispreț, persoana poate încerca să răzbune lovitura pe care a suferit-o.

Nancy Mitford, cea mai mare dintre surorile Mitford, era cea mai drăguță dintre fetițe. Conform biografei lor, Mary Lovell,

[216] Ibid., p. 736.

după nașterea surorii ei, Pam, Nancy „s-a angajat într-o serie de ieșiri furioase". După ani, a recunoscut că fusese „rea" cu surorile și fratele ei în anii aceia timpurii. Se părea că, deși își iubea într-un fel frații, nu și-a revenit niciodată de pe urma perioadei de calm când, fiind singură la părinți, beneficiase de atenția totală a părinților și doicii. Pam a devenit ținta principală a răzbunărilor și ieșirilor furtunoase ale lui Nancy, iar tachinarea țepoasă a devenit o a doua natură pentru Nancy și ethosul camerei copiilor Mitford. Nancy „era regina tachinării — o «tachinatoare cosmică»", scria Decca. Părea să știe ce anume îi va enerva victimele cel mai tare, fixând orice nesiguranță cu un efect distrugător de limpede. „Ne-a supărat odată", își amintea Debo, „spunându-ne lui Unity, Deccăi și mie: «Voi vă dați seama că numele voastre seamănă cu zero, bolnav și plictiseală[217]?»". O prietenă a asociat umorul ei cu cârligul înțepător ascuns, sub o învolburare de pene colorate, într-o muscă de pescuit. Iar înțepător este un cuvânt potrivit, pentru că tachinarea ei avea adesea un element de cruzime, care producea o suferință reală. De exemplu, deși Nancy tânjea să meargă la școală, Diana nu o putea suporta: i se făcea rău fizic la gândul acesta și deci era o victimă ușoară a tachinărilor lui Nancy cum că îi auzise pe părinți discutând despre școala la care ar putea să o trimită pe Diana. Faptul că din cauza aceasta sora ei putea să stea noaptea trează și să își facă griji nu o preocupa pe Nancy. Pam și-a adus aminte că, pe vremea când debutau în societate, Nancy aflase numele tânărului de care îi plăcea ei cel mai mult și-i spusese că îl văzuse ieșind cu altă fată[218].

Când eram copil, puteam înțelege, deși nu-mi făcea plăcere, de ce sora mea mă considera o mare pacoste, dar ce mă uimea și mă rănea era faptul că mă trata cu mult dispreț. Înțelegeam că e geloasă pe mine pentru că eu eram geloasă pe ea, dar nu puteam înțelege disprețul ei fără a trebui să presupun că era ceva intrinsec

[217] *Nit, sick and bore*, în engl. în orig. (*N.t.*)
[218] Mary Lovell, *The Mitford Girls* (*Fetele Mitford*), Abacus, Londra, 2002, pp. 22, 26, 54.

detestabil la mine. Sora mea îmi spusese foarte clar că era. Îmi doream cu ardoare ca ea să mă observe cu bunăvoință și să fie interesată de mine, dar ea mă ignora sau mă folosea pentru propriile-i scopuri. Mă putea determina să fac orice spunându-mi că, dacă nu făceam, tata avea să fie deranjat și supărat. Uneori, ceva ce spusesem sau făcusem îi atrăgea atenția și se uita la mine curioasă și comenta cu un dezgust fascinat, ca despre cineva care a lovit un pietroi și a descoperit un melc deosebit de ciudat și detestabil ascuns acolo. Aveam cincizeci de ani când mi-am dat seama că sora mea își dezvoltase această atitudine din ceva ce învățase când avea șase ani.

Sora mea și soțul ei vizitau Londra, iar eu i-am dus la prânz la Fortnum and Mason. În splendoarea barocă a restaurantului, sora mea discuta despre probleme de familie. Era ceva legat de nora ei, care își luase un pisoi și trebuia să-l învețe să folosească litiera. A spus:

— Pisoiul s-a ușurat pe podea, iar ea l-a luat și i-a băgat nasul în el. Brusc, mi-am adus aminte de când erai bebeluș. Erai așezată în scaunul tău înalt și ai făcut pipi care s-a scurs pe scaun și a picurat pe podea. Mama te-a băgat cu nasul în el.

Sora mea a spus povestea pe tonul acela de „ca să vezi" folosit mult în familia mea pentru a scoate semnificația dintr-un eveniment neobișnuit și pentru a împiedica orice speculații privind evenimentul sau căutarea de motive. Se pare că nu-și dădea seama de efectul pe care l-a avut povestirea asupra mea.

Dintotdeauna a fost extrem de important pentru sora mea să conserve imaginea mamei ca fiind bună. A făcut asta în două moduri. În primul rând, și-a șters din conștiință amintirea tuturor evenimentelor din copilărie care îi determinaseră o frică intensă de mama ei, o teamă care nu s-a redus decât după moartea mamei. Amintirile dispăruseră, însă nu și frica. În al doilea rând, nu a avut curajul să dea vina pe mama pentru nefericirea ei de după ce mă născusem eu, ci a dat vina pe mine. Toți frații aflați într-o poziție similară poziției mele, și suntem mulți în situația asta, se trezesc

într-o luptă pentru putere în care pericolul ce ne pândește este unul dublu: primul este obișnuita luptă pentru putere dintre doi frați, iar al doilea, răzbunarea nemeritată pentru ceva ce nu ne era în putere să împiedicăm. În schimb, unii frați sunt capabili să împartă vina între părinți și fratele concurent într-un mod mult mai drept. Charles Dickens a fost unul dintre ei.

Dickens își crease deja o legătură iubitoare cu sora sa mai mare, Fanny, când părinții lui nechibzuiți l-au trimis, la doar 12 ani, să muncească la o fabrică de cremă de ghete, în vreme ce Fanny și-a continuat studiile la Academia Regală de Muzică. Deși rănit profund de trădarea ei, Dickens a fost capabil să își dea seama că Fanny nu fusese singura vinovată pentru decăderea lui. Ulterior, a fost în măsură să se răzbune ca scriitor pe părinții lui. Aceștia apar în cărțile sale sub diferite chipuri. Biograful lui Dickens, Fred Kaplan, scria că în *Timpuri grele*, de exemplu: „Tatăl lipsit de căință, care-l pusese să muncească în fabrica de cremă de ghete, apare sub chipul domnului Bounderby, mama care a insistat ca el să rămână e portretizată de doamna Sparsit". Însă chiar și după ce am suferit o rană și încercăm să despărțim cuțitul care ne-a rănit de mâna care l-a folosit, în cadrul semnificațiilor noastre emoționale, cele două se combină. Fred Kaplan a indicat cum, în povestirile sale, Fanny s-a transformat în „femeia care îngrijește și protejează, dar care are și potențialul de a deveni un vehicul al privațiunilor".[219]

Luptele pentru putere între frați au început, așa cum ne spune Biblia, odată cu Cain și Abel. Când i-am spus amicului meu, Kevin Sullivan, că îmi propusesem să scriu o carte despre frați, mi-a spus o poveste:

> Sfântul Frate era foarte renumit pentru puritatea gândurilor sale. Sentimentele rele de mânie, ură, gelozie,

[219] Fred Kaplan, *Dickens: A Biography*, Hodder and Stoughton, Londra, 1988, pp. 19, 309.

lăcomie, resentimente, invidie, voracitate și amărăciune nu îi erau cunoscute. Când a plecat în deșert să își trăiască restul vieții în rugăciune solitară, Diavolul și-a chemat cel mai nou grup de draci și demoni la el și le-a spus să pornească după Sfântul Frate și să îl ispitească cu gânduri rele. Ei au pornit să facă asta. I-au arătat călugărului izvoare reci și cascade line, care alungau pe veci setea; l-au pus în fața unui ospăț somptuos care i-ar fi putut potoli foamea de o mie de ori; i-au oferit bogăție și putere dincolo de ce-și putea el imagina; l-au înconjurat cu tinere și tineri languroși, care-i ofereau toate plăcerile sexuale cunoscute și necunoscute. Când niciuna dintre acestea nu a reușit să îl abată de la drumul său drept, dracii și demonii l-au batjocorit, spunându-i că e bătrân, urât și uitat de Dumnezeu. În tot timpul acesta, Sfântul Frate a rămas neclintit și credincios în rugăciunile sale. Diavolii și demonii s-au întors învinși la Satana și i-au spus despre eșecul lor.

Satana i-a făcut cu ou și cu oțet:

— Toate ispitirile astea spre gânduri rele nu prețuiesc nimic pentru cineva care e cu adevărat sfânt. Trebuie să îl ispitiți cu ispita cea mai mare dintre toate.

Dracii și diavolii de probă s-au strâns în jurul lui.

— Spune-ne, te rugăm, care e ispita cea mai mare dintre toate?

Diavolul a grăit:

— Spuneți-i că fratele lui a fost făcut episcop al Antiohiei.

La scurt timp după ce Cardinalul Ratzinger a devenit Papă, editorialistul Richard Ingram scria:

Când a fost ales noul Papă, omagiile și felicitările au început să curgă — Regina, George Bush, Arhiepiscopul de Canterbury, Rabinul-șef, cu toții și-au exprimat încântarea

> nemărginită la înscăunarea Cardianalului Ratzinger, de 78 de ani. Un singur glas amar s-a auzit în bucuria generală. Fratele mai mare al Cardinalului, Georg, preot și el, și-a manifestat dezamăgirea, ca să nu spunem temerile, față de viitor. Cardinalul Ratzinger era mult prea vârstnic pentru postul acesta, spunea el. Sănătatea nu îi era prea bună, iar cerințele noului post ar putea să îi grăbească moartea. A continuat, comparându-și fratele cu un bătrân lector universitar ramolit, neatent, care își pierde mereu ochelarii.[220]

Natura umană nu se schimbă.

POLITICILE SEXUALE

Intimitatea fizică pronunțată în care trăiesc cei mai mulți frați poate permite cu ușurință explorarea reciprocă a trupurilor și sentimentelor sexuale. De asemenea, ea poate permite folosirea puterii sexuale. Pentru a vedea ce au spus psihologii despre asta, am tastat cuvintele „incest fratern" pe Google. Au apărut circa 372 000 de referințe. Însă asta nu însemna că am o cantitate enormă de materiale de lectură. Puține dintre referințe aveau legătură cu rapoarte ale psihologilor. Restul erau site-uri pornografice dedicate, în aparență, practicilor sexuale ale fraților de toate vârstele. Numărul de site-uri sugerează că există un număr uriaș de oameni interesați de practicile sexuale ale fraților sau ale oamenilor care se dau drept frați. De ce oare?

Un extraterestru asexuat care observă activitățile sexuale ale oamenilor ar fi confuz cu privire la motivul pentru care aceste activități sunt atât de importante pentru oameni. Prin intermediul literaturii și al artei, extraterestrul ar putea ajunge să înțeleagă

[220] Observer, 1 mai 2005.

natura unui atașament sexual pasional dintre doi indivizi. Observându-și propria curiozitate, ar putea înțelege curiozitatea pe care copiii și adulții tineri o au față de sex. Însă ar mai observa și că numărul de permutări sau combinații dintre doi sau mai mulți oameni, cu sau fără folosirea de obiecte și animale, este unul destul de limitat, astfel că o persoană rezonabil de activă sexual își poate satisface curiozitatea privind sexul destul de repede. Dacă ar observa activitatea sexuală a cuplurilor care consideră că au nevoie să introducă un element de noutate în practicile lor sexuale pentru a genera o doză de pasiune sexuală, ar putea conchide că perechile și-au satisfăcut curiozitatea și și-au depășit pasiunea și că acum ar trebui să își găsească un hobby, cum ar fi grădinăritul sau înălțarea zmeielor.

Ceea ce ar putea să nu înțeleagă un extraterestru este nevoia noastră de validare ca persoană și nevoia de a fi atinși și îmbrățișați strâns. Sexul poate împlini aceste nevoi. Sub masca pasiunii sexuale, o persoană nefericită și singură poate simți că viața sa fragmentată se adună din nou, indiferent de cât de puțin, iar căldura și apropierea trupului altei persoane o poate liniști. Acest fapt se aplică și copiilor, și adulților și explică de ce atât de mulți dintre noi se angajează în practici sexuale și se supun lor, practici care, dacă am fi plini ochi de încrederea care se poate naște din acceptarea, iubirea lipsită de critică și alinarea celor din jur, ni s-ar părea crude, ridicole, ba chiar dezgustătoare. Din moment ce iubirea este atât de rară, mulți oameni apelează la pornografie și la practici sexuale mai puțin decât perfecte, în felul în care oamenii înfometați devorează orice care le poate ține de foame.

Însă, pentru mulți oameni, pronografia înseamnă mai mult decât acea zeamă subțire de pasiune simulată. Pornografia nu ține doar de pasiune sexuală sau de simpla curiozitate. Pentru numeroși indivizi, ea ține de o tentativă disperată și inevitabil sortită eșecului, de a stăpâni o amintire de nestăpânit.

Actele de pasiune sexuală pe care fiecare persoană implicată le găsește captivante, plăcute, amuzante și dătătoare de împlinire

sunt cele în cadrul cărora fiecare persoană dă și primește liber, fără constrângeri. Actele în care o persoană mai puternică o forțează pe cea mai slabă să accepte și să se supună îi pot provoca celui slab durere, repulsie și umilință. Dacă stimularea fizică implicată de act produce un răspuns automat de excitație fizică din partea persoanei mai slabe, probabil că persoana respectivă se va simți confuză și vinovată. Pe scurt, persoana mai slabă a fost invalidată.

Ori de câte ori suntem invalidați, suntem constrânși să îndeplinim un act de reinterpretare a evenimentului, care ne va servi într-un fel pentru a ne valida. Uneori, oamenii abuzați sexual își ucid călăul, iar alteori încearcă să își revină prin intermediul tribunalelor. În general, prostituatele își disprețuiesc clienții. Copiii abuzați sexual de copii mai mari sau de adulți sunt rareori capabili să îndeplinească un act de răzbunare care, în sine, nu aduce o altă pedeapsă. Dacă le lipsește încrederea necesară pentru a dispreți persoana care i-a abuzat, fie își spun că au meritat ce li s-a făcut, fie se mint spunându-și că nu au pățit nimic rău. Niciuna dintre metode nu are ca rezultat o reconstruire a semnificației care le securizează sentimentul de a fi validați ca persoane. Furia lor continuă să se afirme; adevărul continuă să străbată conștiința. Astfel, evenimentul sau o simulare a evenimentului trebuie reiterată la nesfârșit, într-o tentativă, sortită eșecului, de a stăpâni trauma. Pornografia pare a oferi o modalitate de a stăpâni evenimentul, dar nu poate reuși niciodată să o facă pentru că nu permite persoanei să facă față adevărului propriu, respectiv, că i s-a făcut un rău.

Probabil că sunt mai multe site-uri dedicate incestului fratern decât mi-a arătat mie Google, dar indiferent care ar fi numărul, este unul uriaș. Acest fapt sugerează că numărul de oameni care au căzut victime ale incestului fratern poate fi într-adevăr foarte mare. Însă subiectul este unul dificil de cercetat pentru psihologi, întrucât orice legătură între cuvintele „copil“ și „sex“ creează întotdeauna un scandal uriaș printre adulți, în care vocea copilului este înecată de tot.

În memoriile sale *Almost a Childhood*, Hans-Georg Behr lasă copilul să vorbească. În ceea ce spune putem vedea că, în afara cazului în care implică rănirea fizică, nu actul sexual în sine este cel care rănește copilul, ci interpretarea pe care adulții o dau actului sexual. Copilul, așa cum își numește Behr protagonistul, trăia pe moșia bunicului său în prima parte a războiului, când un număr de prizonieri ruși și polonezi a fost trimis acolo la muncă. Într-o noapte de mai, copilul privea pe furiș de pe fereastra dormitorului său și a văzut-o pe una dintre servitoarele de la bucătărie cu dosul gol și „mai era acolo un trup, tot cu dosul gol și amândoi șușoteau strânși laolaltă. Fata se ținea strâns de araci, iar cealaltă persoană, care semăna cu rusul cel tânăr care săpa mereu în grădina cu răsaduri s-a apropiat de dosul ei și apoi întreaga poveste i-a amintit copilului de ce făcuse taurul cu vaca de la fermă în ziua trecută, lucru la care nu prea avusese voie să se uite. Dar ce se petrecea acolo dura mai mult și era mai incitant, atât de incitant, încât copilul a fost nevoit să își pună mâna pe ceea ce el numea iepurașul lui și să se joace cu el până a început să simtă o mâncărime. Copilul nu-și putea aminti când descoperise jocul acesta, dar trebuie că fusese pe vremea când stătea în casa mamei, pentru că ea-l prinsese odată și apoi se purtase foarte ciudat. Copilul își amintea exact: mama ședea la mașina de cusut făcând ceva care arăta ca un sac din bumbac alb rezistent și apoi i-a spus:

— Nu mai ai voie să te joci cu cocoșelul că, altfel, se-nnegrește într-o zi și-ți cade apoi.[221]

Astfel, a învățat că sexul înseamnă distrugere.

Într-o zi, copilul era în grădină ocupat cu ceea ce era un gest de crimă din milă. Îi zdrobea în fărâme pe acei soldați de jucărie deja stricați. Apoi a îngropat resturile într-un mormânt, jucându-se în același timp cu iepurașul lui. Apoi a văzut două picioare acoperite cu o țesătură aspră, în diagonală, în fața lui. Era prizonierul rus.

[221] Hans-Georg Behr, *Almost a Childhood: Growing Up Among the Nazis*, Granta, Londra, 2005, p. 39.

Bărbatul îi zâmbea, „dar zâmbetul lui l-a făcut bănuitor pe copil, fiindcă avea o mână în pantaloni, iar aceștia se umflau de parcă ar fi avut un băț ascuns acolo. Copilul a întrebat precaut:

— Cum te cheamă?

— Ivan, i-a răspuns rusul, ghemuindu-se în fața copilului, dar pantalonii i s-au desfăcut și a țâșnit afară un iepuraș cum copilul nu mai văzuse până atunci, enorm, cu o umflătură mare și vânătă la capăt, cu piele închisă la culoare și mult păr negru la rădăcină. Copilul vedea că Ivan zâmbește, dar în cea mai mare parte a timpului se holba la iepuraș, care era mult mai interesant decât Ivan...

— Îți place, nu? Vrei să-l vezi? a șoptit Ivan după o vreme.

— Da, a răsuflat copilul.

Așa că Ivan l-a dus în magazia de scule. Acolo i-a arătat copilului ce să facă. După aceea, Ivan a plecat.“ În ceea ce-l privește pe copil, s-a așezat pe saci și a mai stat acolo, pentru că fusese mult mai excitant decât felul în care îl mânca pe el iepurașul când ucisese din milă[222].

Copilul își considera întâlnirile cu Ivan aventuri, dar când slujnica de la bucătărie a rămas însărcinată, iar Ivan a fost dus de acolo și spânzurat, asocierea pe care o făcea între sex și moarte a devenit mai puternică. Când fratele lui vitreg, Stefan, a venit acasă de la Napola, școala pentru fiii elitei naziste, copilul, acum băiat, a descoperit că sexul putea fi și parte din lupta pentru putere. Stefan avea 16 ani și „se rădea de trei luni, purta uniforma elegantă a tineretului hitlerist și avea un cuțit de onoare pe-o parte pentru că, spunea el, își dovedise valoarea la școala Napola. Era foarte condescendent cu băiatul, încă atât de mic, iar lucrul cel mai enervant era felul în care îi spunea Hasi. Îl scotea mereu din sărite pe băiat, pentru că așa i se spunea în satul bunicilor. Fratele lui își mai aducea aminte, deși copilul nu-l mai ținea minte pe fratele lui, așa că folosea numele doar fiindcă băiatul îl detesta“[223]. „La ora de

[222] Ibid., p. 42.
[223] Ibid., p. 78.

culcare, băiatul privea prin ușa lui Stefan, care era întredeschisă, și-l vedea îngenuncheat lângă pat. Numai că nu-și spunea rugăciunile, ci se juca cu iepurașul lui. Era mult mai mare ca al băiatului și avea păr negru în jur. Apoi se auzea mama venind și te duceai repede și în liniște înapoi în camera ta. După aceea o auzeai pe mama supărată pe Stefan. Ce bine"[224].

Războiul s-a terminat și băiatul a fost trimis la un internat catolic, ținut de călugări. Viața acasă era plictisitoare, dar „era și mai plictisitoare la mănăstire, și nu doar pentru că frații călugări aveau regulile lor, ci și din cauza băieților. Ceea ce îl interesa cel mai mult era ceea ce călugării numeau «lipsa de castitate» sau «practici anormale», în afara momentelor când se jucau sau se încăierau, dar chiar și atunci le plăcea să se apuce unii pe alții de pantaloni și să spună «Au!», chicotind... Se auzeau deseori multe șoapte și în dormitor sau vedeai un băiat furișându-se în patul altui băiat, dar era plictisitor"[225].

Într-o seară, „erai în pijama și tocmai îți puneai obiectele de toaletă în dulap, când părintele Anselm a venit și i-a spus băiatului să vină cu el... Apoi erai cu el în camera lui... Părintele Anselm... voia să stea de vorbă cu băiatul, spunea el, și a trebuit să te așezi pe canapea lângă el. A pus întrebări și a spus câteva lucruri, râzând, apoi a început să îl gâdile pe băiat. Tu te gâdilai așa că ai râs și tu, apoi, dintr-odată, părintele Anselm te gâdila în pantalonii de pijama. L-a întrebat pe băiat dacă îi place, dar el n-a putut răspunde, era confuz și-i era frică să se bâlbâie, și mai știa și că trebuie să le dea ascultare preoților, dar părintele Anselm l-a luat în brațe și l-a dus în dormitor. L-a pus jos pe un fotoliu care era foarte incomod. Apoi părintele a împins la o parte faldul din față al veșmântului său, iar sutana era deschisă dedesubt. Și-a scos sula.

— Bag-o în gură, a spus, respirând cu greutate.

---

[224] Ibid., p. 81.
[225] Ibid., pp. 220, 223.

Tu nu voiai, dar nu puteai spune nu. L-a plesnit pe băiat peste față, apoi l-a plesnit din nou și și-a împins sula în gura lui. Era scârbos și durea... A continuat o veșnicie și băiatul încă plângea când părintele și-a încheiat sutana la loc... Părintele Anselm... i-a spus băiatului să nu plângă. Voise doar să vadă dacă făcuse ceva rău... iar acum știa că nu făcuse și că băiatul nu era atât de rău cum crezuse el... Părintele a spus... nu ai voie să vorbești cu nimeni despre asta pentru că era un secret de spovedanie și l-a iertat pe băiat, care acum trebuia să plece"[226].

În dimineața următoare, băiatul s-a dus să vorbească părintelui Coelestin înainte de mesă. Ai spus:

— Părintele Anselm m-a rănit în gură.

— Despre ce vorbește? l-a întrebat părintele Coelestin pe părintele Anselm, care venise și se uita cu asprime la băiat.

— Habar n-am despre ce vorbește, a spus părintele Anselm...

Părintele Coelestin s-a uitat furios la băiat.

— Ești un mincinos! Un bâlbâit și-un mincinos!

Și a mai spus că nu ești demn de mănăstire, că nu ești decât un mic criminal, că trebuie să-l rogi în genunchi pe părintele Anselm să te ierte în clipa asta, și că, sâmbătă fiind, vei fi pedepsit după școală, la sfârșit de săptămână, la fel și pentru următoarele două sfârșituri de săptămână... Pe fața părintelui Anselm se citea un zâmbet încrezut și a spus că îl iartă pe băiat, apoi s-a dus în capelă să își pună veșmintele pentru slujbă. Ceilalți băieți s-au dus și ei în capelă și s-au așezat, dar tu a trebuit să stai în spate, lângă orgă, pentru că erai un păcătos.

Memoriile iau sfârșit când băiatul a împlinit 14 ani și a fugit de la școală. Când Dumnezeu nu a trimis un trăsnet ca să îl pedepsească pe părintele Anselm, care citea slujba în starea lui păcătoasă, băiatul a hotărât că nu se mai teme de iad, fiindcă „știai că nu există Dumnezeu"[227]. În afară de asta, cititorului nu i se mai spune

[226] Ibid., pp. 261–263.
[227] Ibid., pp. 263–265.

ce efect au avut toate acestea asupra băiatului. Însă ne putem întreba ce se întâmplă cu un băiat care a fost abuzat astfel și care continuă să creadă într-un Dumnezeu care pedepsește păcătoșii.

Ceea ce arată memoriile este felul în care interesul unui copil față de sex este legat de curiozitate, nu de pasiune. Copiii sunt curioși în privința trupurilor lor și ale altor oameni și în privința a ceea ce fac oamenii cu trupurile lor. Ceea ce rănește un copil este faptul de a fi folosit sexual de oameni care sunt mai puternici decât copilul; faptul de a i se spune că sexul e rău și că înseamnă păcat și moarte și faptul de a fi mințit și trădat.

Dacă toate abuzurile sexuale asupra copiilor ar fi comise de adulți care sunt străini pentru copil, oamenii care sunt responsabili de bunăstarea copilului nu ar avea niciun motiv să îi mintă pe copii. Dar pentru că aproape toate abuzurile sexuale comise asupra copiilor sunt înfăptuite de oameni cunoscuți copilului, copiii sunt mințiți pentru a-i proteja pe cei responsabili pentru copil, inclusiv de făptașul însuși sau însăși. Făptașul poate fi fratele copilului.

Când Vernon Wiehe a investigat abuzul fizic, sexual și emoțional în rândul fraților, a descoperit că, dintre subiecții săi, 70 de procente dintre supraviețuitorii abuzului fizic și 69 de procente dintre supraviețuitorii abuzului emoțional considerau că părinții lor știau despre abuzarea lor, însă numai 18 procente dintre supraviețuitorii abuzului sexual considerau că părinții lor știuseră. În general, abuzarea sexuală se petrecea în lipsa părinților, iar adesea victimele nu le puteau spune părinților despre abuz din cauza amenințărilor făptașului, în cazul în care ar fi procedat așa. Pe baza amplelor sale cercetări privind efectele abuzului fizic, sexual și emoțional asupra victimelor, Vernon Wiehe a ajuns la concluzia că victimele învață să nu se prețuiască, se învinovățesc pentru ce li s-a întâmplat, li se pare greu să își stabilească relații cu membrii sexului opus, nu se simt niciodată în largul lor într-o relație de natură sexuală și se regăsesc cu ușurință în rolul victimei, în alte relații. Trăind astfel, victimele ajung adesea să fie extrem de

speriate de a fi anihilate ca persoane și recurg la mecanismele defensive disperate, la depresie, anorexie și agorafobie[228]. Vernon Wiehe a mai descoperit și că în cazurile în care, de fapt, părinții victimei chiar știau despre abuz, adesea nu făceau nimic în privința acestuia. Nu credeau că are loc și dădeau vina pe victimă[229].

Aceste cercetări și altele sugerează că, în general, dimensiunile abuzului sexual între frați nu sunt recunoscute. Copiii ale căror lupte pentru putere cu frații merg mai departe de câteva îmbrânceli fizice și câteva tachinări și batjocuri au șanse reduse să scrie în memoriile lor despre abuzurile pe care ei înșiși le-au comis, în vreme ce victimele abuzurilor lor au la fel de puține șanse de a-și scoate rușinea la iveală. Biografii care cred că perioada copilăriei unei persoane nu are niciun efect asupra vieții lor adulte clatină din cap în trecere pe lângă „copilăria fericită" și „familia iubitoare" a subiectului lor. Biografii fraților artiști Augustus și Gwen John s-au întrebat uneori despre natura apropierii celor doi frați, în vreme ce relațiile sexuale ale lui Eric Gill cu numeroase femei, inclusiv surorile și fiicele lui, sunt bine cunoscute[230], dar toate acestea sunt considerate, de regulă, ciudățenii ale artiștilor. Alți oameni nu ar face astfel de lucruri. Numai că, biografii, asemenea nouă, celorlalți, pot găsi adesea puțin mai mult decât caută. Dacă nu știu cum să caute sau, cel puțin, nu sunt conștienți de incestul fratern și alte forme de abuz, este puțin probabil să le găsească.

Chiar și atunci când un fel de abuz devine prea ostentativ pentru a fi ignorat, biografii îl minimizează adesea spunând că nu au fost afectați copiii, sau dacă, adulți fiind, se plâng, că exagerează. Rudyard Kipling a scris o nuvelă, *Baa, Baa Black Sheep* (*Baa, Baa Oaia neagră*), despre un frate și o soră foarte tineri, ai căror

228 Dorothy Rowe, *Beyond Fear*, ed. a 2-a, HarperCollins, Londra, 2002.
229 Vernon Wiehe, *Sibling Abuse: Hidden Physical, Emotional and Sexual Trauma* (*Abuzul între frați: o traumă fizică, emoțională și sexuală ascunsă*), ed. a 2-a, Sage, Thousand Oaks, CA, 1997.
230 Fiona MacCarthy, *Eric Gill*, Faber & Faber, Londra, 1989.

părinți, fără a le explica despre ceea ce urmează să li se întâmple, au lăsat copiii cu un cuplu care trăia într-un oraș englez de la malul mării și au revenit în India. Băiatul a fost apoi supus unui abuz mental și fizic prelungit. Rudyard și sora lui, Trix, și-au petrecut primii ani ai vieții în India, cu părinții lor. Când Rudyard avea aproape șase ani, iar Trix, trei, părinții lor i-au adus înapoi în Anglia, i-au dus la Southsea în vizită la familia Holloway, și, fără să le spună copiilor, i-au lăsat acolo. Biografa Judith Flanders nota:

> Relatarea standard despre această perioadă spune că doamna Holloway îl terorizase pe Rudyard; fiul ei îl persecuta cu răutate; i-au făcut viața de acasă insuportabilă, la fel și pe cea de la școală. A fost bătut, izolat, pus să se ducă la școală purtând o pancartă pe care scria „Mincinos". Trix fusese alintată, dar, mică și fără putere fiind, nu a putut să își ajute fratele. În mod sigur, unele dintre lucruri nu au stat chiar așa, dar este greu de evaluat cât de brutal a fost cu adevărat regimul soților Holloway.[231]

Ea a observat că, ulterior în viață, Trix afirmase că Rudyard exagerase ce i se întâmplase, deși, în alt document, Trix păruse a sugera că „teroarea făcea parte din viața ei de copil"[232]. Cu toate acestea, se pare că Judith Flanders nu a considerat că e foarte probabil ca această teroare să fi jucat un rol important în episodul psihotic de care suferea Trix la 30 de ani și în urma căruia nu și-a mai revenit niciodată. Judith Flanders scria: „Creșterea copiilor este unul dintre acele domenii care s-a schimbat atât de puternic în ultimul secol, încât e aproape imposibil să privești în urmă, având valorile noastre actuale, fără să ai sentimentul că mare parte din ce se întâmpla friza criminalul"[233]. Pare a nu-și da seama că, dacă

[231] Judith Flanders, *A Circle of Sisters*, Penguin, Londra, 2002, p. 130.
[232] Ibid., p. 131.
[233] Ibid., p. 131.

un copil simte că a fost abuzat, înseamnă că a fost, iar cruzimea aceea este o cruzime, indiferent dacă se poartă sau nu.

Lipsa de recunoaștere sau recunoașterea doar parțială a suferinței ce poate fi provocată copiilor a însemnat că biografii deseori nu reușesc să pună la îndoială implicațiile evenimentelor pe care le înregistrează. Biograful lui J.R. Ackerley, Peter Parker (capitolul 2) a petrecut puțin timp descriind copilăria lui Joe Ackerley și a surorii sale, Nancy West, și nu a văzut niciun motiv pentru care să se întrebe ce a însemnat copilăria lor pentru ei. Francis King, redactorul jurnalelor lui Joe, considera că Joe ar fi fost de acord cu publicarea jurnalelor sale, după moartea lui Nancy. El scria: „Atât de intensă era foamea lui de a spune adevărul, încât aspectele ce țineau de calomnie nu l-ar fi convins să facă tipurile de modificări considerate eficiente de avocați“[234]. Când scriem sincer despre viețile noastre, scriem ceea ce considerăm a fi important. Unele evenimente sunt văzute ca fiind neimportante, dar la fel de bine putem considera neimportante evenimente care sunt atât de dureroase, de înfricoșătoare și pline de vinovăție, încât nu putem îndura să ni le amintim, cu atât mai puțin să le vorbim altora despre ele.

Joe a scris despre ce simțea în privința „cocoșelului întunecat, anormal de lung“[235] al fratelui său, dar nu a amintit despre nicio explorare sexuală în care s-ar fi putut angaja el și Peter cu surioara lor cea drăguță. Mama lor trăia în propria lume fantastică, iar tatăl era adesea departe de casă, doicile și alți servitori veneau și plecau, iar copiii probabil că fuseseră puțin supravegheați. Într-o astfel de situație, Nancy probabil că ar fi trebuit să încerce să își afirme sinele separat de frații ei. La maturitate, era jalnic de dornică să i se alăture lui Joe în căutările sale și probabil că așa făcuse și în copilărie. La pensie, Joe s-a apucat de băut, iar Nancy i s-a

[234] J.R. Ackerley, *My Sister and Myself: Diaries (Oxford Letters and Memoirs)* (*Sora mea și eu, jurnale (scrisorile de la Oxford și amintiri)*), Oxford University Press, Oxford, p. 21.

[235] J.R. Ackerley, *My Father and Myself*, Penguin, Harmondsworth, 1971, p. 47.

alăturat. Oare nu cumva, pe vremea când era fetiță, îi permisese s-o atragă în activitățile sale sexuale și, în dorința ei arzătoare de a-i face pe plac, îi permisese să facă tot ce poftise? Atenția și contactul fizic cu el ar fi putut s-o liniștească, dar el ar fi acționat din curiozitate și nevoia de eliberare fizică, nu din iubire pasională și, odată satisfăcut, nu ar mai fi avut nevoie și nu ar mai fi fost interesat de ea până data viitoare când simțea o nevoie sexuală presantă. Nancy nu ar fi fost capabilă să îl respingă pentru cruzimea lui, fiindcă ar fi fost singură fără frații ei. Ca adolescentă și tânără femeie, avusese parte de certuri majore cu mama ei. Când Peter a fost ucis în război, nu-i mai rămăsese decât Joe de care să se agațe. Așa că la el a apelat când i-a eșuat căsnicia.

În jurnalele sale, Joe era un bun observator, dar nu și perceptiv. Nu și-a dat seama că Nancy căpătase agorafobie. Francis King scria: „Pe Nancy nu o deranja să fie cu persoanele cunoscute într-un loc cunoscut, dar era îngrozită să fie cu oameni străini într-un mediu străin“[236]. Citind jurnalele lui Joe, mi-am dat seama că Joe, fără să știe, schițase imaginea unei femei pe care psihiatrii din zilele noastre ar diagnostica-o cu tulburare de personalitate de tip borderline. O trăsătură izbitoare a femeilor cărora li se pune acest diagnostic este că e foarte probabil să fi fost abuzate sexual în copilărie. Dar povestea lui Joe și Nancy are mai mult de atât. Francis King nota:

> În mod clar, Nancy îl iubea pe Joe; iar atunci când i-am spus asta odată lui E.M. Forster, m-a corectat blând: „Nancy este îndrăgostită de Joe“. Nu e mai puțin clar că Joe o iubea pe Nancy și că era, într-o oarecare măsură, îndrăgostit de ea; dar fiindcă iubirea aceea și faptul de a fi îndrăgostit îl înfricoșau, ele s-au transformat, în primii ani când l-am cunoscut, în ceea ce părea adesea cruzime vecină cu ura[237].

[236] Ackerley, *My Sister and Myself*, op. cit., p. 18.
[237] Ibid., p. 13.

După ce am scris asta, am fost îngrijorată că ar putea exista unele fapte pe care să le ignor și care să arate că speculațiile mele cu privire la Joe și Nancy erau greșite. Prin intermediul unui prieten comun, i-am putut trimite ceea ce scrisesem lui Francis King. Drept răspuns, mi-a spus că psihiatrii și alții „presupun deseori că homosexualitatea unui bărbat se datorează, cel puțin în parte, unei dependențe excesive și unei apropieri de mama sa. Bănuiesc că acest gen de relație cu mama mea văduvă, o femeie cu un curaj și o bunătate remarcabile, mi-ar fi putut influența profund propria dezvoltare sexuală. Consider că o relație intensă între frate și soră poate avea același efect — ca în cazul lui Joe și Nancy și acela al lui L.P. Hartley (un prieten apropiat al meu) și surorii sale (cu care era bizar de hotărât să nu se împrietenească niciodată). Când l-am întrebat odată pe Hartley de ce nu își recunoștea deschis homosexualitatea, mi-a răspuns că nu își poate pune sora într-o situație jenantă procedând astfel[238]. Astfel, L.P. Hartley și-a ascuns homosexualitatea de sora lui pentru a o proteja de bârfele răutăcioase, și totuși a scris un roman uriaș, *Eustace and Hilda*, o trilogie, descriind relația lor și felul în care ea îl dominase mereu.

În comparație cu asta, povestea biblică a lui Amnon și a surorii sale, Tamara, este directă și simplă.

> „După aceea s-au petrecut următoarele: Abesalom, fiul lui David, avea o soră frumoasă, cu numele Tamara. Pe aceasta o iubea Amnon, alt fiu al lui David".
>
> Amnon a pus la cale cu un prieten să o ademenească pe Tamara în camera lui. S-a prefăcut a fi bolnav și i-a cerut lui David să îi spună Tamarei să aibă grijă de el:
>
> Apoi Amnon a zis către Tamara: „Du mâncarea în odaia cea din fund și voi mânca acolo din mâinile tale". Atunci a luat Tamara turtele ce le gătise și le-a dus lui Amnon, fratele său, în odaia cea din fund.

[238] Comunicare privată, octombrie 2005.

> Dar când le-a pus înaintea lui ca să mănânce, el a apucat-o și i-a zis: „Vino și te culcă cu mine, sora mea!“
>
> „Nu, frate, a zis ea, nu mă necinsti, căci aceasta nu se face în Israel; nu face ticăloșia aceasta!
>
> Căci unde mă voi duce eu cu necinstea mea? Și tu vei fi în Israel ca unul din cei fără de minte. Vorbește cu regele și el nu se va împotrivi să mă dea după tine.“
>
> El însă n-a vrut să asculte cuvintele ei, ci a silit-o și s-a culcat cu ea și a necinstit-o.
>
> După aceea a urât-o Amnon cu ura cea mai mare, așa încât ura cu care a urât-o el era mai mare decât iubirea pe care o avusese către ea. Și i-a zis ei Amnon: „Scoală și pleacă!“
>
> „Ba nu, frate, i-a zis Tamara, a mă alunga este un rău încă și mai mare decât cel dintâi, pe care mi l-ai făcut tu mie“.
>
> Dar el n-a vrut să o asculte.[239]

Într-un moment foarte nefericit al vieții mele, șeful meu de atunci, Bill, era un fost militar care avusese parte de un război lung și epuizant. Era blând, dar nu avea timp de sentimentalisme sau adevăruri spuse pe jumătate. I-am povestit necazurile mele, iar el mi-a spus:

— Dorothy, un cocoșel sculat nu are conștiință.

După aceea, am avut deseori ocazia să le împărtășesc altor femei, prietene și cliente, această informație. Unii bărbați nu au conștiință, indiferent de starea penisului lor, dar cei mai mulți au o conștiință care îi poate pedepsi aspru în urma actelor cocoșelului lor fără conștiință. Unii bărbați sunt suficient de curajoși și corecți pentru a se considera autorii propriilor acțiuni, dar mulți nu sunt așa. Ei pledează: „Ea m-a obligat s-o fac“ și urăsc femeia, în loc să se urască pe ei. Joe ura femeile pentru că, spunea el, nu

[239] Biblia ortodoxă, Cartea a doua a Regilor, Cap. 13, 1, 10-16.

făceau ce voia el să facă. În spatele acestei afirmații se întrezărește fetița cea drăgălașă care plângea și făcea scandal, îl băga în bucluc și îl făcea să se urască.

Când adulții îi mint pe copii și îi învață să asocieze sexul cu vina, distrugerea și moartea, nu creează decât durere, confuzie și nefericire. Ceea ce adulții ar trebui să îi învețe pe copii despre sex a fost exprimat foarte simplu de filosoful Avishai Margarlit. „Nimeni nu are dreptul de a se impune pe sine ca parter sexual altei persoane, dar toată lumea are dreptul de a nu fi respins de alții ca ființă omenească."[240]

„NU SUNTEȚI DECÂT UN PACHET DE CĂRȚI DE JOC!"

În scena de la curte, de la finalul cărții *Alice în Țara Minunilor*, Regina îi ordonă lui Alice să își țină gura, dar Alice refuză. Vânătă de furie, Regina a ordonat:

— Tăiați-i capul!

Dar nimeni nu s-a mișcat.

— Cui îi pasă de voi? a spus Alice (revenise la mărimea ei normală deja). Nu sunteți decât un pachet de cărți de joc![241]

Aventurile lui Alice în Țara Minunilor este plină de mesaje subversive, dar acesta are cea mai multă subversivitate. Lewis Carroll știa că micuții care îi vor citi cartea trăiesc într-o societate ierarhică rigidă, în care sunt supuși unei discipline foarte stricte. Era de așteptat din partea lor să își onoreze părinții fără discuție și să îi respecte pe toți cei a căror autoritate se întinde asupra lor. Dar, la curte, Alice i-a văzut pe cei care dețineau autoritatea așa cum sunt, un simplu pachet de cărți de joc, sau, în viața reală, ființe umane

[240] Avishai Margarlit, *The Ethics of Memory* (*Etica memoriei*), Harvard University Press, Cambridge, MA, 2004, p. 122.

[241] Lewis Carroll, *Aventurile lui Alice în Țara Minunilor*, Editura Univers, București, 2007, p. 102.

comune, supuse greșelilor, care se prefac a fi înțelepte, omnisciente și puternice.

Pentru a trece cartea aceasta de cenzori, respectiv adulții care ar putea citi-o, Carroll a reafirmat imediat puterea oamenilor mari. Alice s-a trezit, iar sora ei mai mare a sărutat-o, apoi i-a ordonat să fugă acasă și să își bea ceaiul. Însă mesajul lui Carroll era simplu. Dacă tu îi consideri pe oameni puternici, ei sunt; dacă nu îi consideri puternici, nu sunt. Desigur că oamenii care pretind că sunt puternici pot folosi uneltele puterii lor — legile lor, acoliții lor, armele lor, puterea lor fizică superioară — împotriva ta. Dacă tu vezi persoana respectivă ca fiind în sine la fel de puternică precum oricare alta, atunci nu trebuie să lupți decât împotriva instrumentelor puterii sale. Dar dacă tu consideri persoana ca fiind intrinsec puternică, diferită de tine și superioară ție, te faci singur neputincios.

Mulți oameni nu învață niciodată lecția lui Alice. Continuă să privească persoanele cu autoritate ca fiind intrinsec puternice și astfel se fac pe ei înșiși neajutorați și frustrați. Fratele pe care în copilărie l-au considerat puternic continuă să fie astfel și în viața adultă. Desigur, există un mare beneficiu al menținerii acestui punct de vedere. Nu se poate da vina pe tine pentru nefericirea ta. Dumnezeu, Biserica, guvernul, politicienii, bogații, consiliul, străinii de toate culorile și toate credințele, tatăl tău, mama ta, fratele tău mai mare, sora ta cea autoritară, ei sunt de vină.

Mulți oameni învață lecția lui Alice. Scepticismul general față de politicieni este o dovadă în acest sens. În plus, pe măsură ce trecem de la copilărie la vârsta adultă, diferențele de vârstă dintre frați devin mai puțin importante, iar frații mai mici încetează să se mai lase intimidați de cei mai mari. Evenimentele pot schimba relațiile. O femeie mi-a spus:

— Toată viața, sora mea mai mare m-a tratat ca pe sora ei mai mică. A avut grijă de mine. Apoi, soțul ei a murit pe neașteptate. A fost o lovitură groaznică pentru ea, iar acum eu am grijă de ea.

Unele lupte pentru putere între frați nu se sting niciodată complet. Decorul se poate schimba, devenind în afaceri sau concurs

pentru a vedea cine are cei mai reușiți copii. O femeie mi-a spus râzând că fratele ei încă „îi mai face din când în când «ace»“. Poate că doi frați au renunțat de mult la încăierările lor fizice, dar nu au făcut decât să le schimbe cu lupte verbale. Onorabilele pagini ale *Guardian Education* conțin următorul paragraf:

> Andrew Thomson, șeful *Learning and Skills Development Agency*[242], o fi el mare brânză — în mod sigur, o brânză înaltă — când patronează conferința de vară de săptămâna aceasta, dar nu-și poate convinge fratele, corespondentul-șef de la Channel 4 News, Alex Thomson, că e așa.
>
> — Ori de câte ori ne vedem la un pahar, nu reușesc să trec de prima propoziție prin care să îi explic ce fac, se plânge Andrew. Ajung la partea la care spun că postul meu sprijină livrarea educației și el îmi zice:
>
> — Astea-s prostii! Moașele livrează[243]. Lăptarii livrează. Dar tu nu livrezi nimic!
>
> Și lăsăm lucrurile așa.[244]

Când, copii fiind, frații se luptă pentru locul de cel mai bun sau cel mai puternic, lor li se pare că lupta lor e una pe viață și pe moarte. Apoi, unul dintre ei moare și nimic nu mai e vreodată la fel.

---

[242] Organism britanic, finanțat din fonduri publice, care sprijină educația continuă, denumit astfel până în 2006, fiind ulterior diviziat în alte două entități, Quality Improvement Agency și Learning and Skills Network. (*N.t.*)

[243] În limba engleză, verbul *to deliver* înseamnă și a livra, și a aduce pe lume. (*N.t.*)

[244] Peter Kingston, *Guardian Education*, 21 iunie 2005.

Capitolul 6
Moartea unui frate

Michael Rosen mi-a spus:

— Fratele meu e cu patru ani mai mare decât mine — eu am cincizeci și șapte, el șaizeci și unu. Când aveam cam zece ani, mă uitam la niște fotografii vechi — aveam o cutie mare cu poze vechi — și era o poză a mamei cu un bebeluș pe genunchi, iar eu l-am întrebat pe tata — mama era pe undeva pe afară:

— Ăsta sunt eu sau e Brian?

El m-a privit și mi-a zis:

— Nu sunteți niciunul. E Alan, băiatul care a murit.

Iar asta a fost prima dată când am auzit despre el, nu mai fusese menționat până atunci. A fost genul acela de moment îngrozitor. Îmi amintesc că fratele meu și cu mine ne uitam unul la altul și la poza aceea, după care am întrebat:

— Păi, și cum a murit?

Și el ne-a zis:

— A fost un fel de combinație între tuse convulsivă și pneumonie.

L-am întrebat:

— Când?

Iar el ne-a răspuns:

— A fost între voi doi. L-am avut pe Brian, apoi s-a născut bebelușul ăsta, când Brian avea cam doi ani.

Astfel, ar fi fost cu doi ani mai mare decât mine și cu doi mai mic decât Brian. Țin minte că mă uitam la copilul ăla — și să știi că n-am discutat niciodată cu mama despre asta. Nici măcar n-a

adus vorba. Tata, când nu-l putea ea auzi, l-a amintit de două sau trei ori, făcea un soi de aluzie, îi menționa numele. Mama nu-l amintea niciodată și presupun că-i spusese tata că ne-a zis și nouă. Dar nu a fost amintit niciodată.

Fratele lui Michael, Brian, nu își aduce aminte de Alan.

— Își aduce aminte de un bebeluș, dar nu știe dacă e vorba despre mine sau despre celălalt bebeluș. Avea mai puțin de doi și poate trei ani și jumătate. A fost confuz. Trebuie că sentimentul de pierdere din casă a fost copleșitor. S-a petrecut în timpul războiului și au fost evacuați la Leicester, apoi la Nottingham, ulterior s-au întors. Iar după aceea, ce să vezi, am apărut eu când Brain avea patru ani, așadar, a fost detronat de două ori, și apoi, în același timp, traumatizați fiind de pierderea suferită, oamenii se retrag, indiferent cât de mult ar încerca să nu o facă, astfel că trebuie să fi simțit toate astea. Trebuie că s-a confruntat cu toate acestea.

Michael a continuat:

— Așa cum știi, l-am pierdut pe Eddie, fiul meu, în 1999 și mi-a luat până atunci, dacă stai să te gândești câți ani sunt, și e jalnic — mai mult de treizeci de ani să îmi dau seama că părinții mei mă crescuseră după ce suferiseră o pierdere grea. Mereu am crezut că sunt norocosul, fiind fiul mai mic, din diverse motive — fiind cel mai mic, ești martorul, observatorul, și ai de câștigat de pe urma faptului că au trecut prin încercări grele cu primul, dar nu m-am considerat niciodată o consecință, rezultatul unei pierderi grele. Iar acum am o fetiță de doi ani. Și poate că nu mi-am dat seama, de fapt până să se nască ea, apoi mi-am dat brusc seama că eu cresc un copil având starea de spirit pe care o ai după ce pierzi unul. Cu toții credem că dezastrele li se întâmplă altora și cel mai adesea dezastrul care ne distruge e acela care ne învață că nimeni nu e cruțat. Părinții se pot gândi la moartea copiilor altora, spunându-și în sinea lor: „Eu am mare grijă de ai mei, așa că ei or să fie în siguranță“, apoi le moare copilul și părintele descoperă că, dacă un copil a putut muri, atunci și următorul copil ar putea muri. Își consideră copiii mici vulnerabili.

Se poate ca părinții lui Michael să îl fi considerat vulnerabil, dar trebuie că au știut că nu e în interesul lui să îl cocoloșească.

— Mă uit în urmă și-mi dau seama că nu m-au tratat niciodată ca și cum aș fi fost vulnerabil. Mergeam singur cu autobuzul când aveam cam nouă sau zece ani. Tata mi-a amintit zilele trecute că eram în vacanță în Germania de Est, în 1957 — deci eu aveam unsprezece ani, iar fratele meu, cincisprezece — și ne plictiseam la un moment dat în tabăra acestui profesor, așa că ne-au expediat la două familii diferite. Eu, fără să vorbesc germană, având doar unsprezece ani, cu oameni pe care nu-i cunoșteau, de la două ferme din pădurea Turingen, iar ei, pur și simplu, ne-au zis la revedere. Cred, așadar, că tot ce pot spune e că atitudinea lor față de mine și de fratele meu lupta cu sentimentele lor de pierdere grea. S-au chinuit mult să ne insufle absența fricii, lipsa unui sentiment de claustrofobie.

Faptul că un copil nu știe că a avut cândva un frate sau o soră nu înseamnă că nu e afectat de moartea acelui frate. Felul în care părinții au interpretat moartea, dacă a fost produsă de o boală sau de un accident, pierdere de sarcină sau avort, afectează profund copilul. Când află despre fratele mort, copilul nu poate să nu fie afectat. Faptul că a fost cândva cineva ca mine, dar nu am fost eu, este un lucru la care să te gândești și pe care să îl iei în considerare. Din toate relatările care mi-au fost oferite despre moartea unui frate, este clar că moartea unui frate este o experiență foarte diferită de moartea unui părinte.

Deși e bine știut că moartea unui părinte are un impact puternic, adesea oamenii nu văd că un copil poate fi la fel de afectat, dar în mod diferit, de moartea unui frate. Shelley Bovey își amintește că avea 20 de ani când fratele ei de 17 ani a murit într-un accident de mașină:

> Fratele meu și cu mine tocmai ne împrietenisem. La fel ca mulți frați, ne petrecuserăm o mare parte din viață blocați într-un conflict pe marginea acelui tip de meschinării care își dobândesc adevărata perspectivă doar în zorii vâr-

stei adulte. Când a murit, eram amândoi conștienți că eram pe punctul de a trece pragul unei noi relații în care aveam să fim parteneri, nu adversari.

Nu aveam nicio șansă să fac doliul. Aproape imediat am fost înconjurată de prietenii părinților mei, care îmi spuneau că părinții mei tocmai suferiseră pierderea cea mai grea dintre toate. O parte din mine voia să strige că și eu suferisem o mare pierdere, dar nu aveam decât douăzeci de ani și gândul că părinții mei aveau să fie distruși era îngrozitor. În plus, oamenii aceștia mai în vârstă și cu siguranță mai înțelepți păreau să nu își dea seama că aș putea fi afectată...

Am făcut ce mi se ceruse. Am fost puternică pentru părinții mei și mi-am îngropat propria durere într-un loc îndepărtat, inaccesibil. Am ieșit ciudat de nevătămată. Sau așa credeam eu.

Un atac de panică brusc, distrugător, paralizant, petrecut într-o zi la metrou s-a finalizat cu spitalizarea mea, apoi am fost calmată. Pierdusem de curând un frate, se spunea, iar aceasta fusese reacția mea, nimic pentru care să îmi fac griji. Atacurile de panică au continuat, dar au fost puse „doar pe seama stresului". Ideea de durere refulată nu a fost sugerată. Nimeni nu a propus consilierea psihologică pentru pierderea grea. Pierderea unui frate, se părea, nu ocupa un loc notabil în ierarhia tragediei.[245]

În Anglia victoriană, societatea bună a indicat clar că moartea unui frate nu ocupă un loc demn de remarcat în ierarhia tragediei. Se punea preț pe manifestările exterioare ale durerii și pe exilul social autoimpus și era necesar ca ele să se întindă pe o perioadă de doliu specificată. O văduvă trebuia să poarte doliu după soțul răposat cel puțin doi sau trei ani, dar un văduv trebuia să își plângă soția defunctă vreme de doar trei luni. Un părinte trebuia să își

[245] Shelley Bovey, „Only My Brother", *Independent*, 13 noiembrie 1996.

plângă copilul și copilul părintele vreme de un an, dar frații trebuie să poarte doliu după un alt frate doar șase săptămâni[246].

Pentru cei din epoca victoriană, reacția lui Shelley la moartea fratelui ei ar fi reprezentat un *faux pas* social. Însă noțiunea de „atac de panică" înseamnă în jargon psihiatric resimțirea groazei de a fi anihilat ca persoană. Pentru Shelley, a nu putea să-și plângă fratele a însemnat că nu poate trece prin procesul de durată al acceptării faptului că fratele ei a murit și construirea unei semnificații pentru acest lucru, care să poată fi acceptată de structura ei de semnificații. Moartea cuiva poate ne poate aduce aminte că și noi la rândul nostru vom muri, iar numai gândul acesta poate produce teama de anihilare, chiar și în cazul unei persoane care crede în viața de apoi. Trecem singuri prin valea morții și nu avem niciun control asupra procesului care ne aduce acolo, respectiv, moartea ne oferă acele situații de care extravertiții și introvertiții se tem cel mai mult. Nu știu dacă Shelley credea în Lumea Dreaptă, dar, dacă era așa, moartea fratelui ei însemna, fie fratele ei merita dezastrul acesta, fie credința în Lumea Dreaptă era una greșită, iar adulții care i-o insuflaseră se înșelaseră sau o mințiseră. O asemenea descoperire ar însemna o amenințare majoră la adresa miezului structurii ei de semnificații, astfel că ar fi simțit că se dezintegrează, se rupe în bucăți, ba chiar dispare.

Procesul de a plânge moartea cuiva este dificil, iar oamenii, inclusiv copiii, au nevoie de sprijin și de înțelegere câtă vreme îl parcurg. După intervievarea a 159 de adolescenți mai mari și adulți care pierduseră un frate în copilărie sau în adolescență, psihologul H. Rosen a ajuns la concluzia că „există interdicții semnificative în privința doliului și a acceptării pierderii în mod adecvat"[247],

---

[246] Ben Schott, *Schott's Original Miscellany* (*Amestecul original al lui Schott*), Bloomsbury, Londra, 2002, p. 90.

[247] Victor G. Cicirelli, *Sibling Relationships across the Life Span* (*Relațiile dintre frați de-a lungul vieții*), Plenum Press, New York, 1995, p. 190, citat din H. Rosen „Prohibitions in Mourning in Childhood Sibling Loss" („Interdicții în doliul din copilărie după pierderea unui frate"), *Omega*, 14, pp. 307–316.

iar acestea pot apărea la nivelul copilului însuși, al familiei sau al societății. Unii dintre cei chestionați își refuzaseră timpul și spațiul necesar pentru a jeli, simțind poate că nu li se permitea așa ceva. După cum scria Shelley Bovey:

> În decursul următorilor cam douăzeci de ani, fratele meu a fost amintit rareori. Părinții mei exilaseră toate lucrurile care ne aminteau de el: fotografiile au fost luate, lucrurile lui fuseseră date, numele nu îi era rostit. Nu știam cum să răspund la întrebarea standard: „Ai frați sau surori?" Uneori, poate pentru a evita durerea pe care nu o cunoscusem, spuneam că sunt singură la părinți; uneori spuneam adevărul. „Ce îngrozitor", venea răspunsul compătimitor. „Ce îngrozitor pentru părinții tăi."[248]

Ca tânără, Shelley a fost afectată profund de opoziția părinților de a vorbi despre fratele ei. Măcar ea fusese suficient de mare pentru a înțelege natura morții fratelui ei într-un fel în care un copil de șase ani nu ar fi putut. Familia Bush, cu cei doi președinți ai săi, este celebră pentru disprețul față de orice recunoaștere a sentimentelor personale. Astfel, numeroase evenimente din viața lui George W. Bush sunt cunoscute, însă nu se știe și cum le-au perceput participanții. George W. s-a născut în 1946, în timp ce tatăl lui era cufundat încă în viața de student la Yale. După absolvire, tatăl său s-a implicat imediat în boom-ul petrolier din vestul Texasului și era rareori acasă, lăsând îngrijirea copiilor lui în seama soției, Barbara. În cartea sa *Bush on the Couch* (*Bush pe canapea*), psihiatrul Justin Frank nota: „Numită de copiii ei «polițista», Barbara Bush a fost întotdeauna, așa cum admite ea însăși, responsabilă cu disciplina în familie. A fost, în multe privințe, un agent de disciplinare rece, pălmuindu-i repede pe copii".[249]

---

[248] Bovey, op. cit.
[249] Justin Frank, *Bush on the Couch*, HarperCollins, New York, 2004, p. 4.

O fiică, Robin, s-a născut în 1949, iar un al doilea fiu, Jeb, în 1953. George W. avea șase ani când, „în primăvara lui 1953, mica Robin a fost diagnosticată cu leucemie, care a pus în mișcare o serie de călătorii de durată pe Coasta de Est pentru părinți și copil, în căutarea, în final neîncununată de succes, a tratamentului. Însă, critic vorbind, tânărul George W. nu a fost informat niciodată despre motivul absențelor lor bruște; fără să știe că sora lui era bolnavă, i s-a spus, pur și simplu, să nu se joace cu fata, de care se apropiase destul de mult în vizitele ei ocazionale acasă. Robin a murit la New York în octombrie 1953; părinții ei au petrecut ziua următoare la golf, în Rye, apoi au luat parte la o mică slujbă comemorativă în ziua următoare, înainte de a zbura înapoi în Texas, unde familia a și rămas, în timp ce trupul copilei era înmormântat în Connecticut, pe o proprietate a familiei. Nu a avut loc o slujbă de înmormântare“[250].

În cazul în care, copii fiind, insistăm pe lângă noi înșine că părinții noștri sunt buni și nu ne vor răni în niciun fel, în ciuda tuturor dovezilor indicând contrariul, ca adulți este probabil să repetăm acțiunile părinților noștri, într-o formă oarecare. Aceasta reprezintă o tentativă de a continua să menținem minciuna pe care ne-am spus-o singuri despre bunătatea părinților noștri. Acesta ar putea fi unul dintre motivele pentru care George W. nu le-a cerut forțelor americane să numere câți irakieni au murit în războiul din Irak. A mai ordonat și ca trupurile soldaților americani uciși în război să fie readuse acasă fără fanfară, fotografi și atenția presei. El a explicat că dorește să respecte intimitatea familiei fiecărui soldat, dar, procedând astfel, a negat fiecărui bărbat și fiecărei femei recunoașterea și semnificația pe care le impunea sacrificiul. Oricine e copilul cuiva, inclusiv irakienii, fiecare copil are un părinte și cei mai mulți copii au frați. Prin acțiunile sale, George W. transmite că moartea unui copil este neimportantă și că părinții și frații nu fac doliu.

[250] Ibid., p. 3.

George W. nu este singura persoană care încearcă să își nege propria durere și pe aceea a altora, în special durerea pe care o simt copiii. Numeroși oameni din studiul lui Rosen au raportat cum adulții le impuseseră să „fie puternici", respectiv, să nu arate nicio suferință. În cadrul unui studiu aparținând lui Clare Jenkins și Judy Merry, Corrin Abbott a povestit cum avea patru ani când sora ei mai mare, Lisa, murise. Părinții lor se despărțiseră când Corrin avea 18 luni:

> Am sentimentul că familia mi-a trasat o mare responsabilitate, în special familia mamei.
>
> — Trebuie să ai grijă de mama ta. Trebuie să fii atentă pentru ea. Să fii cuminte.
>
> Dacă un copil de patru ani aude de cinci ori pe zi „Trebuie să ai grijă de mama ta" e mare lucru. Își face griji și se sperie. Acum sunt o mamă singură și, dacă nu mi-e bine, prietenii sar să mă ajute și văd cum îi spun fiului meu:
>
> — O să ai tu grijă de mama, nu?[251]

Adulții preferă să creadă că sentimentele copiilor sunt superficiale și temporare și că uită repede. Recunoașterea realității durerii unui copil îl face pe adult să se simtă neajutorat, incapabil să îi dea copilului o explicație care să îl facă pe acesta să se simtă în siguranță. Nimeni nu știe ce e moartea. Tot ce putem ști e că o ființă vie devine ciudat de nemișcată. Elaborăm multe fantasme cu privire la ce înseamnă moartea, dar toate acestea nu pot fi decât variațiuni pentru două semnificații de bază. Moartea este fie finalul identității mele, fie o poartă către altă viață. Niciuna dintre aceste semnificații nu ne oferă confort și siguranță complete. Pierderea sentimentului de a fi o persoană este cea mai mare teamă a noastră și, indiferent de ce viață de apoi ne-am imagina, va avea

[251] Clare Jenkins și Judy Merry, *Relative Grief* (*Doliul după rude*), Jessica Kingsley Publishers, Londra, 2005, p. 101.

câteva elemente distincte care să ne tragă înapoi, dacă ne luăm cu noi dorințele, nevoile, interesele, opiniile și atitudinile care ne fac cine suntem. Și dacă toate acestea dispar, cine vom mai fi noi?

Faptul de a fi asigurat că persoana dragă a plecat în rai nu face decât să îi umple de confuzie pe copiii mici. Sora lui Karen Rea, Elaine, a murit când avea zece ani, iar Karen șase. Karen spunea:

> În seara aceea, vicarul a venit și mi-a spus că Elaine se dusese în rai să stea cu Iisus. Fiindcă aveam doar șase ani, nu am înțeles ce voia să spună. Familia noastră mergea la biserică și părea un lucru bun atunci să mi se spună că sora mea s-a dus să stea cu persoana aceea pe care o cunoșteam vag și despre care credeam că e o persoană bună, astfel că ea avea să fie bine. Dar ce nu puteam înțelege era că, de fiecare dată când mă duceam acasă, era plin de oameni acolo, iar eu îi voiam pe mama și pe tata pentru mine. Mi se părea frustrant.[252]

Când eram copil, cea mai populară carte pentru copii din Australia era *Seven Little Australians*[253] (*Șapte australieni mici*) a lui Ethel Turner, publicată pentru prima dată în 1894. E povestea a șapte frați care trăiesc cu tatăl lor, căruia i se spune Căpitanul, și cu mama lor vitregă, Esther. Am citit cartea când aveam cam opt ani și am ajuns să îl disprețuiesc puternic pe Căpitan, care, în ochii mei, își trata copiii cu o brutalitate ieșită din comun. Ethel Turner pare a-i fi considerat comportamentul ca pe unul obișnuit. Cel mai plin de viață, isteț și mai interesant dintre copii era Judy, dar stârnea mânia tatălui ei pentru că insista să fie ea însăși. Tatăl ei o pedepsea sever. Cartea se termină cu o tragedie. Copiii se bucurau de un picnic într-un țarc unde se găseau mai mulți copaci bătrâni, ciopliți pentru a fi doborâți. Astfel de copaci pot sta în picioare cu anii,

[252] Ibid., p. 112.
[253] Ethel Turner, *Seven Little Australians*, Hodder, Sydney, 1998.

pentru ca apoi să se prăbușească la pământ fără vreun semn. Judy îl distra pe bebelușul lui Esther, căruia îi spunea Generalul. Acesta plecase de-a bușilea puțin mai departe de ea, când o pală de vânt a doborât unul dintre copacii ciopliți. Judy s-a aruncat peste copil. Bebelușul a supraviețuit, dar Judy a fost ucisă. Când sora mea a văzut că terminasem de citit cartea și eram tristă, mi-a spus:

— Nu e așa trist de fapt. Judy avea tuberculoză. Oricum murea.

Mi-am frământat multă vreme mintea cu explicația aceasta. Mie mi se părea că faptul că Judy suferea de o afecțiune fatală nu schimba cu nimic lucrurile, în definitiv. Atitudinea surorii mele cum că, din moment ce Judy avea să moară oricum, poate foarte bine să treacă peste asta, nu-mi plăcea fiindcă, pornind de la această premisă, am putea să fim morți cu toții, la fel de bine. Nu puteam transpune în cuvinte argumentul acela, dar știam că argumentul ei era eronat. Pentru mine, moartea lui Judy a fost o tragedie, iar faptul că murise într-un accident și nu din cauza unei boli nu schimba cu nimic lucrurile. Nu am reușit deloc să-mi dau seama că Ethel Turner voise să spună că moartea sacrificială a lui Judy o izbăvise pe ea, un copil neascultător, în felul în care se consideră că sacrificiul reface echilibrul, în Lumea Dreaptă.

Moartea lui Judy a devenit unul dintre ingredientele fantasmelor mele în care tema „O să-ți pară ție rău când o să fiu eu moartă/plecată/celebră“ era exploatată. Nu-mi aduc aminte să fi pus în scenă moartea lui Judy în felul în care puneam în scenă cu prietenii mei serialele noastre preferate de la radio și traumele de la școală, poate pentru că, pe atunci, moartea era pentru noi ceva ce li se întâmpla doar personajelor de ficțiune și celor bătrâni (lucru care s-a schimbat după septembrie 1939), dar în epoca victoriană moartea copiilor era frecventă și copiii nu erau apărați de ea. În biografia lui Ivy Compton-Burnett, Hilary Spurling povestește cum, la moartea tatălui lui Ivy, mama ei a îmbrăcat toată familia în negru, chiar și pe bebelușul din premergător.[254]

[254] Hilary Spurling, *Ivy When Young*, Allison and Busby, Londra, 1983, p. 115.

Judith Flanders, în cartea ei *A Circle of Sisters*, un studiu privind patru surori din familia Macdonald, scria:

> Louise era deosebit de delicată și anxioasă. Odată, când avea febră, a fost găsită încălzindu-și mâinile în fața unei uși, imaginându-și că e un foc, spunând:
>
> — Mă duc la înmormântarea unui copil mic.
>
> Louise nu era neobișnuită; înmormântările copiilor se întrezăreau amenințătoare și nu era neobișnuit ca micuții să se joace „de-a înmormântarea" în loc de „de-a mama și de-a tata".[255]

Repunerea în scenă a morții îl poate ajuta pe copil nu doar să facă față pierderii, ci și sentimentului de vinovăție, adesea o problemă mai mare atunci când vine vorba de moartea unui frate decât când e vorba de moartea unui părinte. Victor Cicirelli relata:

> În cadrul studiului lui Rosen, circa jumătate dintre respondenți au raportat că avuseseră un sentiment de vinovăție la moartea fratelui, mergând de la vinovăția că au rămas în viață în vreme ce fratele a murit și până la sentimente negative față de frate sau dorința ca fratele să fie mort, la un moment dat pe parcursul relației, și așa mai departe. Au raportat reacții de suferință cum ar fi tristețea, sentimentul de singurătate, teama sau mânia de după pierdere, dar 76% din ei nu și-au împărtășit nimănui sentimentele. Aproximativ o treime a raportat că se simțeau responsabili să își aline părinții și o treime simțea că trebuie să se revanșeze față de părinți pentru pierdere.[256]

---

[255] Judith Flanders, *Circle of Sisters*, Penguin, Londra, 2002, p. 13.
[256] Cicerelli, *Sibling Relationships across the Life Span*, op. cit., p. 191

Tatăl lui Ivy Compton-Burnett a avut șase copii cu prima lui soție, Agnes, iar la moartea acesteia, s-a recăsătorit cu Katherine Stace, care i-a adus pe lume încă șapte copii. Ivy a fost cea mai mare. În familiile în care părinților le lipsesc timpul, interesul sau aptitudinile necesare pentru parentaj, copiii trebuie să se alieze în diferite moduri pentru a avea singuri grijă de ei. Cel mai apropiat ca vârstă de Ivy era fratele ei, Guy. Sora lor, Juliet, a comentat cândva: „Guy și Ivy însemnau totul unul pentru celălalt când erau mici“[257]. Când tatăl lor a murit, mama lor „a fost de neconsolat, iar disperarea a luat forma lamentării neîncetate... Dădea frâu liber unor accese de plâns înspăimântătoare, care durau uneori toată noaptea și, deși cei mai mici stătea treji în pat și o ascultau, cei mai mari trăiau în prezența ei ceea ce devenise un efort aproape insuportabil“[258]. În următorii patru ani, Guy, care încă nu împlinise 16 ani la moartea tatălui său, și-a asumat responsabilitatea nu numai pentru nevoile emoționale exorbitante ale mamei sale, ci și pentru confortul și siguranța surorilor sale mai mici.[259] Patru ani mai târziu, Guy murea de pneumonie. Guy fusese preferatul mamei sale, dar Noel, „încă mic, la șaptesprezece ani, a preluat locul tatălui său“ și pe al lui Guy... Noel a devenit „băiatul iubit“ al mamei sale, chiar dacă nu putea să îi răspundă cu același eroism de care dăduse dovadă Guy... Noel a devenit din momentul acela tovarășul nedespărțit al lui Ivy. Amândoi au suportat durerea cu un curaj dârz, în tăcere; și amândoi trebuie să fi suferit de pe urma prăbușirii emoționale a mamei lor“.[260]

„Noel fusese un student slab, însă la Cambridge își luase o dublă specializare. El a explicat că:

— Nu pot uita dezamăgirea provocată mamei de moartea fratelui meu mai mare. Orice mic succes lumesc pe care îl obțineam era pentru ea poate singura recompensă încă posibilă.“[261]

---

257 Spurling, *Ivy When Young*, op. cit., p. 158.
258 Ibid., p. 115.
259 Ibid., p. 117.
260 Ibid., p. 142.
261 Ibid., p. 160.

Recompensa oferită de el nu a durat mult. La scurt timp după izbucnirea Primului Război Mondial, Noel s-a înrolat. A fost ucis pe 14 iulie 1916 la Bazentin-Petit. Circa șase sute de iarzi de teren au fost câștigate pe 14 iulie cu prețul a nouă mii de victime britanice — „un succes cât se poate de răsunător, obținut vreodată de armatele britanice", conform știrii despre ziua aceea din *The Times.*[262]

— Faptul că s-a întâmplat să moară amândoi așa, a spus de nenumărate ori Ivy, mi-a cam distrus viața.

Violența afirmației era foarte neobișnuită, dar ea nu o schimba niciodată.[263]

Firește că nu toți oamenii deplâng moartea fraților. Tsitsi Dangarembga și-a început romanul *Nervous Conditions* despre tânăra fată shona, Tambu: „Nu mi-a părut rău când a murit fratele meu. Și nici nu îmi cer iertare pentru cruzimea mea, cum ați putea-o defini, pentru lipsa mea de sentimente. Căci lucrurile nu stau deloc așa. Simt multe lucruri în zilele acestea, mult mai multe decât puteam simți în zilele când mi-a murit fratele, iar motivele nu sunt simple consecințe ale vârstei."[264]

În societatea shona, femeile erau considerate de bărbați ca fiind nimic mai mult decât sclave ale bărbatului. Fratele lui Tambu, Nhamo, era leneș, nu ajuta la munca cea grea de care era nevoie la ferma lor și se aștepta ca ea și sora mai mică, Netsai, să îl servească și să îi asculte întotdeauna ordinele. Tambu, aproape la fel de mare ca Nhamo, putea refuza uneori să facă astfel, dar, dacă refuza, „Netsai compensa ceea ce fusesem eu scutită. Lui Nhamo îi făcea plăcere să se ia de ea pentru te miri ce"[265]. Tambu a cultivat o recoltă de porumb ca să scoată niște bani și să se poată duce la școală, dar, imediat ce porumbul a fost copt și bun de mâncat, Nhamo a început să fure știuleții ca să o împiedice să se ducă la

[262] Ibid., p. 244.
[263] Ibid., p. 256
[264] Tsitsi Dangarembga, *Nervous Conditions*, Seal Press, New York, 1989, p. 1.
[265] Ibid., p. 10.

școală. Când Nhamo a murit pe neașteptate în urma unei boli și Tambu i-a luat locul la școală, nu s-a prefăcut față de ea însăși că suferă după moartea fratelui ei.

La un alt moment, într-o altă cultură, surorile Macdonald nu au deplâns moartea fratelui lor, Harry. El era cel mai mare, favoritul părinților lor. Harry „învățase că e cocoș și își putea linguși mama să facă aproape orice. Harry avea mereu parte de ce e mai bun din tot ce se putea“[266]. Era un tiran și un încrezut. Câștigase o bursă la Oxford, dar nu se prezentase la examenele finale. Ezitase să își ia o slujbă, apoi a anunțat pe neașteptate că pleacă la New York. Biografa surorilor, Judith Flanders, scria:

> Familia trebuia să își explice ei și celorlalți incidentul acesta și a abordat în diferite moduri problema de-a lungul anilor. Surorile cea mai mare și cea mai mică au urmat drumuri asemănătoare: au ignorat cât se putea existența fratelui lor. Edie a publicat un set de memorii de familie în 1923, în care a reușit să includă o singură propoziție despre Harry, afirmând cu diplomație că se mutase în America pe când ea era mică și că îl mai văzuse o singură dată după aceea. Și Alice l-a blocat în afara minții ei. Când fiul ei [Rudyard Kipling] se pregătea să plece pentru prima dată în America, și-a „amintit“ că are un frate la New York.[267]

După plecarea lui Harry, mama lui, Hannah, i-a scris regulat, iar surorile lui, practic, niciodată. De Crăciun, în 1858, la doar șase săptămâni după ce plecase, Hannah scria că „lipsa bietului Harry a fost resimțită puternic de unii dintre noi“. În mod clar, nu și de surorile lui[268]. Când a murit Hannah, surorilor le-a luat șaisprezece zile ca să îi scrie despre decesul ei. La doar 55 de ani, Harry s-a

[266] Judith Flanders, *A Circle of Sisters*, Penguin, London, 2002, p. 22.
[267] Ibid., p. 61.
[268] Ibid., p. 63.

îmbolnăvit grav și i-a scris fratelui său mai mic, Fred, să îi spună că dorește să moară înconjurat de familie, dar că doctorul îi spusese că e prea bolnav pentru a călători. Fred a decis să meargă la New York ca să îl vadă pe Harry. Alice a hotărât că „drumul pe mare ar fi benefic pentru Rudyard, în starea lui actuală de sănătate, astfel că el și Fred au pornit imediat spre New York", însă Harry a murit cu două zile înainte ca ei să ajungă pe uscat[269].

Opusul iubirii nu este ura, ci indiferența. Într-o familie pe care o știu de mulți ani, cel mai mare băiat dintre cei șase frați a fost dintotdeauna puternic disprețuit de ceilalți. Au încetat treptat să mai aibă de-a face cu el fiindcă era imposibil de dificil. Când era bătrân și pe moarte, două dintre surorile sale, incapabile să suporte gândul că avea să moară singur, au avut grijă de el, dar fratele cel mai mic, care locuia nu departe, a spus că nu putuse să își viziteze fratele muribund fiindcă „trebuia să aibă grijă de câine".

O DURERE DE-O VIAȚĂ

Copiii își trăiesc viața la tangența cu părinții. Copiii vor să știe că părinții lor sunt disponibili când au nevoie de ei, dar au acea perspectivă asupra lumii pe care numai alți copii o pot împărtăși. Norocos e copilul care își poate trăi așa toată copilăria și poate trece apoi lin în viața de adult, traversând etape cărora le poate face față. Dar uneori lumea adulților face mai mult decât să influențeze lumea copilului. O poate copleși. În cadrul programului de televiziune *My Life as a Child* (*Viața mea de copil*)[270], trei copii au primit camere pentru a-și filma viața de zi cu zi. Unul dintre copii, Mary, avea nouă ani:

[269] Ibid., p. 231.
[270] BBC2, 7 iulie 2005.

Tatăl ei locuiește în Portugalia, cu noua lui iubită, iar Mary locuiește acasă, cu mama ei.

— Ce nu-mi place mie e că mama are depresie, spune Mary. Plânge și mă face să mă supăr, fiindcă, dacă e mama supărată sunt și eu supărată, și, când e nervoasă, sunt și eu nervoasă, și când e ea fericită, sunt și eu fericită.

Mama lui Mary nu pare să fie fericită prea des. Una dintre probleme, își dă Mary seama, e că mama ei nu a reușit să accepte faptul că tatăl ei nu o mai iubește și că nu se vor mai împăca. Va trebui să afle asta. Dintre ele două — Mary și mama ei — fiica e cea matură și ce care menține lucrurile laolaltă.

— Mama e așa un copil mare. E un copil prins într-un trup de adult. Eu sunt un adult prins într-un trup de copil. E chiar enervant, pentru că eu tot mai vreau să fiu copilul.[271]

Când copiii sunt atrași fără voia lor în situații care implică drame și crize adulte, pot dovedi apoi o reticență de a crește mari. Acest lucru poate fi cauzat de faptul că au ajuns să vadă viața adultă ca pe una de durere și responsabilitate grea, pe care nu au puterea să o îndure, sau se poate să existe în copilărie ceva la care să nu fie pregătiți să renunțe. J.M. Barrie, creatorul lui Peter Pan, a avut sarcina de a încerca să îl păstreze pe fratele lui, David, un băiat care nu avea să crească vreodată. Barrie a încercat mai întâi să fie fratele lui, apoi, când a devenit el însuși bărbat, l-a transformat pe David în băiatul care declara înfocat:

— Nu vreau să merg la școală și să învăț lucruri solemne. Pe mine nu mă prinde nimeni, doamnă, să mă facă bărbat. Vreau să fiu băiețel mereu și să mă distrez.[272]

În 1896, Barrie a scris o biografie a mamei sale, Margaret Ogilvy, despre care spunea: „Avea un fiu care era plecat departe la

[271] Sam Wollaston, „Too Much, Too Young", *Guardian*, 6 iulie 2005.
[272] Andrew Birkin, *J.M. Barrie and the Lost Boys* (*J.M. Barrie și băieții pierduți*), Constable, Londra, 1979, p. 297.

școală. Îmi amintesc puține despre el, doar că era un băiat cu o figură veselă, care fugea ca o veveriță sus în copac și-mi scutura cireșe în poală. Când el avea treisprezece ani, iar eu jumătate din vârsta lui, a sosit teribila veste“[273]. David murise într-un accident la patinaj, în ianuarie 1867. După aceea, Margaret Ogilvy „a fost mereu fragilă din clipa aceea și vreme de multe luni a fost bolnavă... în primul rând, și-a exprimat dorința de a vedea roba de botez și a privit-o mult și bine, apoi s-a întors cu fața la perete“. Barrie continuă:

> Mama stătea întinsă în pat cu roba de botez lângă ea, iar eu priveam pe furiș de multe ori la ușă, apoi mă duceam pe scară și plângeam. Nu știu dacă în acea primă zi sau în multele zile care au urmat, când a venit acolo, la mine sora mea... care tocmai ieșea din adolescență, cu o figură temătoare și frângându-și mâinile, și mi-a spus să mă duc la mama și să îi spun că tot mai are un băiat. M-am dus la ea entuziasmat, dar camera era întunecată și, când am auzit ușa închizându-se și niciun sunet venind dinspre pat, mi s-a făcut teamă și am rămas nemișcat. Respiram greu, sau poate că plângeam, căci după o vreme am auzit o voce apatică, voce care nu mai fusese nicicând apatică, spunând:
>
> — Tu ești?
>
> Cred că tonul m-a durut, căci nu am răspuns, apoi vocea a spus și mai neliniștită, din nou:
>
> — Tu ești?
>
> Credeam că îi vorbește băiatului mort și am spus cu o voce slabă și singuratică:
>
> — Nu, nu e el, sunt doar eu.
>
> Apoi am auzit un plânset și mama s-a întors în pat și, deși era întuneric, mi-am dat seama că își întinsese brațele deschise.

[273] J.M. Barrie, *Margaret Ogilvy*, Kessinger, Kila, MT, 2005, p. 5.

După aceea, Barrie a „stat mult în patul ei, încercând să o facă să îl uite". A mai încercat și să-și facă mama să râdă:

> Cred că eram o mică apariție ciudată; mi s-a spus că anxietatea mea de a o însenina îmi întipărise pe față o expresie forțată și dădea un fior glumelor mele (mă așezam în cap pe pat, îmi lipeam picioarele de perete și apoi strigam încântat „Mamă, râzi?") — și poate că ceea ce o făcea să râdă era ceva de care nu-mi dădeam seama, dar ea râdea din când în când, iar eu țipam încântat la acea soră iubită, care era mereu în așteptare, să vină să vadă, dar până să vină ea, fața mamei era din nou udă de lacrimi.

Barrie ținea socoteala tuturor dăților când ea râdea și i-o arăta mândru doctorului, în fiecare dimineață. Apoi, sora lui i-a spus:

> Să nu mă supăr când mama stă întinsă și se gândește la el, ci să încerc, în loc de asta, să o fac să vorbească despre el. Nu înțelegeam cum ar putea să o facă lucrul acela din nou mama cea veselă care fusese, dar mi s-a spus că, dacă nu reușeam eu, nu reușea nimeni, iar asta m-a făcut nerăbdător să încep. La început, cum se spune, am fost gelos, oprindu-i amintirile dragi cu strigătul:
>
> — De mine nu îți pasă?
>
> Dar n-a durat; situația a fost înlocuită de o dorință arzătoare (din nou, cred că sora mea a fost cea care mi-a insuflat-o) de a fi ca el, astfel încât nici măcar mama să nu își dea seama de diferență, iar întrebările pe care le-am pus în acest scop au fost numeroase și iscusite. Apoi am exersat în secret, dar după ce se scursese o săptămână întreagă eram tot mai degrabă eu. El avusese un fel atât de vesel de a fluiera, îmi povestea ea, încât ea mereu se însenina, muncind, când îl auzea cum fluieră, și atunci când fluiera stătea cu picioarele desfăcute și cu mâinile în buzunarele panta-

> lonilor lui scurți. Am hotărât să am încredere, astfel că, într-o zi după ce îi învățasem fluieratul (fiecare băiat cu spirit întreprinzător își inventează unul) de la băieții care îi fuseseră tovarăși, mi-am pus în secret un costum de haine care îi aparținuseră, era gri-închis, cu mici pete, și mi-a venit mulți ani după aceea, și astfel deghizat m-am strecurat, nevăzut pentru alții, în camera mamei. Tremurând, fără nicio îndoială, și totuși atât de mulțumit, am stat acolo până m-a văzut și apoi — cât trebuie s-o fi durut!
>
> — Ascultă! am strigat într-o explozie de triumf și mi-am întins picioarele larg în câte o parte și mi-am afundat mâinile în buzunarele pantalonilor scurți și am început să fluier.[274]

Moartea unui frate creează copilului supraviețuitor un complex de emoții contradictorii. E vorba de pierderea unui tovarăș iubit sau a unui protector, sau, pur și simplu, a unei figuri solide din lumea copilului. E vorba despre confuzia care se naște din modul în care adulții nu reușesc să explice exact ce s-a întâmplat. E vorba despre vinovăția care provine din reamintirea lucrurilor făcute, care nu ar fi trebuit făcute și lucrurilor care ar fi trebuit făcute, dar nu au fost. E vorba de singurătatea de a fi închis în afara doliului altor persoane, în special acela al mamei. E vorba de exaltarea de a fi câștigat concursul pentru cine e cel mai bun, urmată rapid de vinovăția de a fi gândit un astfel de lucru rău. E vorba de realizarea că merge mai departe competiția cu copilul mort, care e idolatrizat de părinți, în vreme ce copilul în viață continuă să greșească și nu reușește să le facă pe plac. În competiția cu un frate mort ridicat la rangul de sfânt, fratele supraviețuitor e condamnat să piardă. E vorba despre eforturile făcute pentru a compensa ceea ce s-a pierdut, precum și despre oboseala și amărăciunea date de eșecul acestor eforturi. E vorba despre eforturile, care durează adesea o viață, de a păstra într-un fel fratele mort, precum și

[274] Ibid., pp. 7–17.

despre eforturile de a-i salva pe alții în felul în care fratele supraviețuitor ar fi trebuit să îl salveze pe cel mort. Pentru mulți copii aflați în situația aceasta, singura soluție este să devină deosebit de buni. Karen Rea a spus:

> Principalul lucru de care mi-am dat acum seama e că simțeam că nu am voie să îi supăr pe mama și pe tata, fiindcă ori de câte ori mă uitam la ei plângeau. Mi-a intrat în cap — având șase ani — că nu aveam voie să fac atunci nimic care să-i supere. Suferiseră destul. Așa că m-am transformat în ceea ce s-ar numi probabil „perfecțiunea întruchipată". Orice mi-ar fi cerut să fac, eu făceam chiar dacă nu voiam. Și o făceam zâmbind.
>
> Fusesem o mică rebelă, dar Elaine nu era și, când a murit, am simțit că trebuie să fiu cuminte mereu și să îmi trăiesc viața cum ar fi trăit-o Elaine. De la șase ani și până acum am făcut tot — absolut tot — cu un singur gând în minte: „Nu trebuie să fac nimic rău și nu trebuie să fiu o rebelă".
>
> De asemenea, ori de câte ori mă întrebau părinții mei cum mă simt, le spuneam că sunt bine, deși nu eram. Îmi era tare dor de Elaine, dar mă gândeam: „Nu vreau să-i încarc cu asta. Sunt și așa suficient de împovărați, deci dacă le tot spun că sunt bine, or să aibă un lucru mai puțin pentru care să își facă griji". Habar nu aveam că ei erau supărați fiindcă eu nu vorbeam despre asta. Am ținut în mine multă vreme. Ca urmare, mi-am petrecut toată viața în familie, până de curând, mascând, spunându-le tuturor că nu am nicio problemă cu tot felul de lucruri, când de fapt nu e așa.[275]

Sora lui Karen, Elaine, avea cu patru ani mai mult decât ea. Sora lui Helen, Miranda, era cu șase ani mai mică decât Helen.

[275] Jenkins și Merry, *Relative Grief*, op. cit., p. 112.

Miranda avea doar trei ani când a murit pe neașteptate, după o boală scurtă. După nouăsprezece ani, Helen m-a întrebat dacă ar putea vorbi cu mine. Mi-a spus toate acestea și mai multe aspecte pe care le discutase cu consilierii când fusese la universitate, dar moartea Mirandei încă reprezenta o parte mare din viața ei. Helen spunea:

— Mi-am dat seama vara asta că la anul or să se împlinească douăzeci de ani. M-a șocat cu adevărat că a trecut atâta vreme, dar nu mă liniștește, de fapt. Într-adevăr, timpul vindecă rănile și nu mai simt la fel ca acum zece ani, sau chiar cincisprezece, dar sunt momente în care mă simt la fel ca atunci. Sentimentele îmi sunt ușor amorțite acum, nu la fel de proaspete — dar e aceeași senzație. Tot nu am niciun răspuns. Mă șochează că mai simt la fel după douăzeci de ani. Nu în fiecare zi, dar din când în când simt la fel.

Helen a avut doi frați, pe James, cu doi ani mai mare decât ea, și pe Daniel, cu trei ani mai mic. Ea spunea:

— Îmi era groază să încalc regulile, acasă și la școală, și încercam din greu să fiu mereu cuminte.

Am întrebat-o de ce era atât de important pentru ea să fie bună. Mi-a răspuns:

— Nu sunt prea sigură. Era foarte important pentru mine să am rezultate bune la școală și mă chinuiam din greu să am rezultate bune și să fiu cea mai bună. Munceam mult pentru examene, într-un mod pe care frații mei nu-l înțelegeau — niciunul dintre ei nu se chinuia deloc! Cred că, parțial, luptam să fiu observată mai mult. Copil fiind, am fost mereu tăcută. Și cred și că parțial — nu-mi amintesc, de fapt, dar pot privi în trecut și să-mi dau seama — după moartea Mirandei, mama și tata erau destul de prinși în propria durere și propria lor relație și probabil că nu mai aveau atât de mult timp pentru noi trei, cum avuseseră înainte. Probabil că atunci am început cu adevărat. Eram și la vârsta aceea — aveam nouă ani și la școală lucrurile începuseră să devină mai serioase, iar până atunci fuseseră doar distractive. Pentru mine însemna mult să mă descurc bine și să fiu bună. Dacă aveam probleme la

școală, îmi era groază de profesori și de ce mi-ar putea face. Mă simțeam și foarte vinovată dacă făceam ceva rău.

Am întrebat-o:

— Aveai impresia că, fiind cuminte și având rezultate bune, le ofereai un fel de recompensă părinților tăi?

— Nu sunt sigură. Cred că era mai mult vorba de a mă face pe mine o persoană mai bună, astfel încât să fiu demnă de a fi iubită. Astfel, indirect, era o justificare pentru faptul că încă trăiam, că mai eram acolo. Câștigarea dreptului de a fi iubită.

— Tot mai crezi că nu poți doar să exiști, ci trebuie să îți câștigi dreptul de a exista?

— Nu mai cred în aceeași măsură, dar mai am sentimentul ăsta. În copilărie aveam o senzație puternică, aceea că nu sunt suficient de bună. Am standarde foarte înalte și cred că și ambii mei părinți au standarde foarte înalte, iar eu nu mă ridic niciodată la înălțimea propriilor mele standarde. Cred deci că, prin adăugarea pierderii surorii mele, combinația a devenit una destul de groaznică. Pentru că simțeam mereu că trebuie să fiu la fel de bună ca ea și mă comparam cu ea și mi-a luat multă vreme să îmi dau seama că eram doar foarte geloasă pe ea. Mereu am avut impresia că frații mei se înțelegeau mult mai bine cu ea decât se înțelegeau cu mine. Mi-a luat multă vreme să-mi dau seama că era ridicol să fiu geloasă pe un copil de doi ani, pentru că ea tocmai atingea apogeul drăgălășeniei unui copil și era foarte plină de viață și deschisă, iar oamenii chiar reacționau la ea și aveau o legătură reală cu ea. Eu eram foarte dură cu mine și eram timidă și nu-mi puteam face prieteni cum aș fi vrut.

Miranda făcuse anghină diftерică și nu reacționase la tratamentul pe care îl primea acasă. La spital, starea ei s-a agravat și o tentativă de a o ajuta să respire îi oprise inima. A ajuns în moarte cerebrală, iar părinții ei au luat decizia de a fi oprite aparatele care îi susțineau funcțiile vitale. Am întrebat-o pe Helen cum își explicase dezastrul acesta.

Mi-a spus:

— M-am luptat cu asta multă vreme, și încă mă lupt. Nu atât de mult acum, însă îmi aduc aminte cum, copil fiind, credeam așa în Dumnezeu. La școală aveam Adunarea și ne duceam la biserică cu cercetașele și nu puneam niciodată la îndoială ceea ce se întâmplase. Când era bolnavă, îmi aduc aminte că ne rugam să se facă bine, dar nu s-a făcut, așa că asta m-a făcut să încetez imediat să mai cred în Dumnezeu, fiindcă lucrurile nu se legau în mintea mea deloc. Când ceream ceva atât de important, trebuia să se întâmple și ce fel de Dumnezeu ar lăsa o fetiță să moară? Așa că am încetat imediat să mai cred și m-am gândit că toate lucrurile care mi se spuseseră fuseseră niște porcării. Încă mai am de fapt atitudinea asta; nu s-a schimbat deloc, în fapt. Ăsta a fost modul meu de face față — nu există un răspuns la întrebarea de ce, e complet nedrept și complet întâmplător. Și trebuie să ajung să accept faptul că astfel de lucruri se întâmplă.

Am întrebat-o cum își explica James moartea surorii lor. Mi-a zis:

— Nu știu, de fapt. Nu discutăm prea mult despre asta. Niciunul dintre frații mei nu poate vorbi despre asta fără să se supere rău și să plângă. Nu prea am vorbit despre asta, pentru că durea prea tare și eu nu voiam să aduc subiectul în discuție, ca să nu supăr pe nimeni, iar cineva dintre noi se supăra tare, invariabil. Și acum sunt tot așa. Pot discuta cu mama subiectul destul de detașat, fără să se supere. Putem vorbi despre lucruri cum ar fi ceva amuzant ce a făcut ea cândva, sau doar despre o anecdotă de când eram copii, și a fost multă vreme când nu puteam face asta, dar nu cred că vreunul dintre frații mei ar putea face așa ceva. Știu că și atitudinea fratelui meu mai mare l-a afectat exact invers decât m-a afectat pe mine — pentru că m-a făcut să mă simt foarte nesigură, să simt că în orice clipă se poate strica tot. Ai impresia că totul e în regulă și apoi se întâmplă o chestie de genul ăsta și lumea se întoarce pe dos. Mereu am așteptat să se întâmple următoarea nenorocire. În schimb, James spunea că lucrul cel mai rău care se putea întâmpla se întâmplase deja, așa că e optimist în restul vieții — nu

se mai poate întâmpla niciodată ceva la fel de rău, așa că de ce să își facă griji? Deci, în unele privințe, avem personalități opuse — el a fost foarte deschis și optimist, iar eu am fost pesimistă.

Helen nu uitase circumstanțele morții Mirandei. Mi-a spus:

— E evident că în capul meu se întâmplă ceva și iese în față când sunt bolnavă sau e bolnavă o persoană cunoscută și, dintr-odată, mi se face foarte frică la gândul că va muri, chiar dacă e vorba despre o chestie minoră. Intru puțin în panică — dar nu îmi trece mereu prin minte. Nu e deloc logic să crezi că, dacă ai o mică infecție pulmonară, o să mori. Dar gândul există și e destul de viu sentimentul. Mă uimește mereu când apare, pentru că nu mă aștept deloc la el. Când am fost în Cambodgia, a trebuit să mă duc la spital și mi-au pus perfuzie, iar sentimentul acesta viu a apărut de nicăieri. Deci e clar că această conexiune există încă pentru mine.

Barrie l-a imortalizat pe fratele lui, David, în Peter Pan, dar a creat și numeroase personaje feminine pornind de la mama lui. Amintirea unui frate mort și a circumstanțelor morții sale este un mod de a păstra cumva persoana respectivă vie. Dacă nu își aduce aminte nimeni de noi, atunci am dispărut de-a binelea și cu adevărat. Scriitoriii încearcă adesea să își imortalizeze persoanele dragi prin intermediul personajelor pe care le creează. Dar morții rămân fixați în momentul în care au murit. Jonathan Franzen și-a încheiat memoriile dedicate tatălui său cu aceste cuvinte: „Nu vor mai fi noi amintiri cu el. Singurele povești pe care le vom putea spune sunt cele pe care deja le avem“[276].

Virginia Woolf a încercat să depășească limitarea aceasta și să afle mai multe despre moartea fratelui ei, Thoby, transformându-l într-un personaj de ficțiune. Biografa ei, Hermione Lee, nota: „Fratele pe care îl pierduse a fost fratele pe care a încercat mereu să îl cunoască mai bine. Thoby o bântuia: își amintea mereu de el

[276] Jonathan Franzen, „My father's brain“ (*Creierul tatălui meu*), în *How To Be Alone* (*Cum să fii singur*), HarperCollins, Londra, 2004, p. 38

și și-l re-imagina. A scris trei versiuni ale lui în decurs de douăzeci de ani, ca Jacob din *Camera lui Jacob*, ca Percival din *Valurile* și ca el însuși în *Schiță despre trecut*. În *Schiță* îl „descrie ca având o latură obscură și depresivă, precum și o rezervă pe care ea nu o poate pătrunde". „Virginia își amintea cum nu îl sărutau niciodată pe Thoby, oricât l-ar fi iubit, nu îl atingeau niciodată și nu vorbeau despre probleme personale." Vorbeau despre literatură, dar: „Cu surorile sale, sexul și moartea erau subiecte tabu. Nu le vorbea niciodată despre ce simțea pentru femei și nu amintea niciodată despre pierderile familiei". „Și Jacob, și Percival sunt, în definitiv, absenți, obscuri și tăcuți, întruchipând fictiv nu doar absența lui Thoby în moarte, ci și rezerva lui din viață."[277]

Când suferim mult în copilărie, ne trezim ulterior adesea înclinați să protejăm acei oameni sau acele animale care par a suferi în felul în care am suferit noi. Putem avea sentimentul că avem cunoștințe speciale despre o asemenea suferință și, ca urmare, putem empatiza cu acuratețe cu persoanele care suferă. Prin urmare, oamenii care, în copilărie, se simt prinși și neajutorați în mâinile oamenilor puternici care voiau să le facă rău pot fi atrași în mișcările de eliberare a animalelor, în vreme ce oamenii care au simțit în perioada fetală sau a copilăriei că ar fi putut fi distruși de părinții care nu-i voiau pot fi atrași de mișcarea antiavort. Astfel de oameni ar putea să nu conștientizeze că tocmai asta i-a atras spre o anumită activitate caritabilă, și nu spre alta. Actele extreme de autosacrificiu sau de persecutare și distrugere îndeplinite de unii membri ai mișcării pentru eliberarea animalelor și crimele și distrugerile înfăptuite de unii membri ai mișcării antiavort relevă o dorință încrâncenată, furioasă și răzbunătoare de a proteja și salva ființele inocente și de a-i pedepsi pe cei care le fac rău, dorință care trece cu mult de limitele unei preocupări puternice și realiste pentru cei slabi și vulnerabili. Cei slabi și vulnerabili, pe care cineva încearcă să îi salveze și

[277] Hermione Lee, *Virginia Woolf,* Vintage, Londra, 1997, pp. 39, 115, 117–118.

răzbune, pot fi chiar persoana însăși, în copilărie sau poate fi un frate sau un animal care fusese fratele perfect, un prieten adevărat și iubitor.

Alții consideră că nu e necesar să se alăture unei mișcări pentru a salva un frate care a murit. Atât de puternic poate fi atașamentul dintre doi frați, încât, în încercarea de a salva un frate, să încerci să te salvezi singur, atât fizic, cât și ca persoană. Copii fiind, vrem să ne păstrăm viziunea inițială despre lume ca fiind un loc minunat, plin de delicii, și despre alți oameni ca fiind universal buni, iubitori și protectori cu noi. Apoi, evenimentele pot conspira să ne răpească această viziune. Aceste evenimente par a implica lucruri oribile, înspăimântătoare, oamenii pot fi cruzi și pot neglija, iar sentimentul de întuneric malefic, întunericul care ne invadează când dăm vina pe noi pentru ceea ce s-a întâmplat și învățăm astfel să ne vedem ca iremediabil defecți se revarsă peste tot ceea ce ne înconjoară până când ele, noi și totul pare sinistru, abject, detestabil, odios, dezgustător și perfid. Am putea fi înghițiți și anihilați de răul acesta sau ar trebui să ne trăim zilele într-o mocirlă care nu oferă nicio speranță, nicio bucurie.

Pentru a ne salva, trebuie să salvăm un mic fragment din tot ce a fost încântare frumoasă, ceva care să ne inspire și să ne dea speranță și ce ar putea fi mai bun decât o persoană pură, inocentă și perfectă? Numai o astfel de persoană ne poate salva de la disperare și anihilare. Astfel, putem ajunge să idolatrizăm un dumnezeu, un sfânt sau o persoană celebră. Dacă prima noastră imagine a răului care înghite tot în lume apare odată cu moartea unei persoane iubite, atunci respectiva persoană poate deveni perfecțiunea inocentă care trebuie conservată, desigur, cu condiția ca imperfecțiunile ei să poată fi uitate sau ca ea să poată fi considerată prea mică pentru a fi fost pătată de lume.

Cu sau fără o experiență transcendentală de acest tip, moartea unui frate pune în lumină propria fragilitate fizică și membrana subțire care ne separă de moarte. Când fratele lui, Allie, a murit, Holden Caulfield și-a dat seama că și el poate muri; Hans Schnier

știa că, dacă ar fi fost nevoie, mama lui l-ar sacrifica exact cum o sacrificase pe sora lui, Henrietta.

De veghe în lanul de secară și *Opiniile unui clovn* vorbesc despre vidul dureros al iubirii, despre dorul și mila care se lipesc de inimă și îi cuprind pe cei slabi, iubiți vulnerabili, un vid care nu poate fi umplut decât de prezența persoanei iubite strânse la piept. De ce își iau părinții copiii în brațe și de ce se îmbrățișează iubiții? Când persoana iubită nu mai e acolo pentru a fi ținută aproape, vidul dureros se transformă într-un tovarăș permanent, care atrage neîncetat atenția asupra imaginii vii a persoanei iubite, toate persoanele slabe și vulnerabile care trebuie salvate și răzbunate. Părinții al căror copil iubit a murit cunosc prea bine acest gol și unii încearcă să îi facă față în moduri practice, poate înființând o organizație caritabilă sau făcând donații unui spital care va ajuta copiii în felul în care copilul lor iubit nu a fost ajutat. Copiii e posibil să nu poată restabili echilibrul dreptății în felul acesta. Pentru Holden și Hans, durerea s-a adâncit prea mult, nedreptatea a ars prea puternic. Moartea fratelui fiecăruia i-a sfâșiat pe ei și lumea lor în bucăți și, numai salvându-i pe toți asemenea persoanei iubite și făcând dreptate și pedepsindu-i pe cei care provocaseră moartea, pot să redevină întregi ei și lumile lor. Erau incapabili să lase jos povara acestei misiuni imposibile.

În ultimele luni ale celui de-al Doilea Război Mondial, tineri adolescenți germani au pornit îndatoritori să își apere patria împotriva armatelor aliate care avansau. Hans nu știa, când i-a făcut semn de la revedere Henriettei aflate în tramvai, că aceea avea să fie ultima dată când o vede. Credea că iese la vreo întâlnire:

> Am mai fluturat încă o dată mâna spre tramvai și m-am dus prin parc spre casă, unde părinții mei erau deja la masă, împreună cu Leo. Se servea o zeamă chioară, felul principal era cartofi cu sos, și, ca desert, câte un măr. Abia la desert am întrebat-o pe mama unde plecase în excursie Henrietta. Ea surâse și spuse:

— Excursie? Da' de unde, a plecat la Bonn să se înroleze în apărarea antiaeriană. Nu curăța mărul atât de gros, copile, uită-te la mine, și-mi luă într-adevăr cojile de mere de pe farfurie, le râcâi cu cuțitul și-și vârî rodul strădaniei, feliuțe subțiri ca foița, în gură.

Am privit spre tata. Se uita în farfurie și nu spunea nimic. Și Leo tăcea, iar când m-am uitat încă o dată la maică-mea, îmi spuse cu vocea ei domoală:

— O să recunoști, cred, că fiecare trebuie să își facă datoria pentru a alunga yankeii evrei de pe sfântul nostru pământ german.

M-a măsurat cu privirea, am început să nu mă simt în apele mele, s-a uitat înapoi cu aceeași căutătură la Leo și mi s-a părut că era pregătită să ne trimită și pe noi la luptă împotriva yankeilor evrei.

— Sfântul nostru pământ german, spuse ea, și ei au și ajuns deja adânc în munții Eifel.

Îmi venea să râd, dar am izbucnit în lacrimi, am aruncat cuțitul de fructe și am fugit în camera mea. Mi-era frică, știam și de ce, dar n-aș fi putut să o spun, și am devenit furios când mi-am adus aminte de blestematele coji de mere. M-am uitat la pământul german acoperit de zăpada murdară din grădina noastră, am privit în lungul Rinului, spre Siebengebirge și toată înscenarea asta mi se păru idioată. Văzusem câțiva dintre acești „yankei evrei": erau cărați într-un camion, de la Venusberg spre Bonn, la un loc de adunare; păreau degerați, disperați și erau tineri. Dacă îmi puteam închipui într-adevăr ceva sub denumirea de evreu, atunci acel ceva semăna mai mult cu italienii, care arătau mai degerați decât americanii, și prea din cale-afară de obosiți pentru a le mai fi frică. Am lovit cu piciorul scaunul din fața patului meu și, cum acesta nu căzu, l-am mai lovit o dată. Se dezechilibră, în sfârșit, și sparse placa de sticlă de pe noptiera mea. Henrietta — cu pălărie albastră și rucsac.

> Nu s-a mai întors niciodată și nici până în ziua de astăzi nu știm unde e înmormântată. Cineva a venit la noi după ce războiul se sfârșise și ne-a spus că ar fi „căzut la Leverkusen".
>
> Grija asta față de sfântul pământ german este comică, într-un anumit fel, dacă mă gândesc că o bună parte din acțiunile minelor de cărbuni se găsesc, de două generații, în mâinile familiei noastre. De șaptezeci de ani, venitul familiei Schnier provine din lucrările de extracție a cărbunelui, iar sfântul pământ german trebuie să le îndure pe toate: sate, păduri și castele se dărâmă în fața excavatoarelor, ca zidurile Ierihonului.[278]

Holden fusese de acord să scrie o compunere pentru colegul lui, Stradlater, care îi sugerase să scrie „ceva descriptiv" despre o casă în care locuise. Ideea nu-i plăcuse lui Holden, așa că a scris despre mănușa de baseball a fratelui său, Allie:

> Allie scrisese versuri pe toată mănușa, pe degete, pe manșetă, peste tot. Versuri scrise cu cerneală verde. Le scrisese ca să aibă ce citi când era în careu și stătea degeaba, că nu era nimeni care să azvârle mingea. Dar frate-meu, Allie, a murit. A avut leucemie și-a murit la 18 iulie 1946, pe când ne aflam în Maine. V-ar fi plăcut de el dacă l-ați fi cunoscut. Era cu vreo doi ani mai mic decât mine, dar de cincizeci de ori mai deștept. Nemaipomenit de deștept. Profesorii lui îi scriau mereu mamei ce plăcere e să ai un elev ca Allie. N-o spuneau numai așa, de barbă. Era adevărat. Dar Allie nu era numai cel mai deștept membru al familiei noastre, era și cel mai drăguț, în multe privințe. Nu se certa niciodată cu nimeni. Se spune că oamenii cu părul roșu se înfurie din te miri ce, dar Allie nu se înfuria niciodată, și totuși avea părul roșu, roșu de tot.[279]

[278] Heinrich Böll, *Opiniile unui clovn,* Polirom, Iași, 2007, pp. 30–32.
[279] J.D. Salinger, *De veghe în lanul de secară*, p. 50.

La moartea lui Allie:

> Aveam doar vreo treisprezece an și voiau să mă ducă la psihanalist fiindcă spărsesem toate geamurile de la garaj. Îi înțeleg, zău că da. Am dormit în garaj și am spart toate nenorocitele alea de geamuri cu pumnul, numai așa, de furie. Am încercat să sparg și geamurile *station-wagon*-ului pe care-l aveam în vara aceea, dar mă tăiasem rău la mână, așa c-a trebuit să renunț. M-am purtat ca un idiot. Recunosc, dar aproape că nu mi-am dat seama ce fac, și pe urmă, dumneavoastră nu l-ați cunoscut pe Allie.[280]

Când suntem tineri și iubim mult pe cineva, e foarte ușor să idolatrizăm pe cineva până la punctul în care, atunci când creștem, ne îndrăgostim numai de persoane care par a avea caracteristicile pe care le-am adorat atât la prima iubire. Astfel, Hans vede în Marie ce iubea la Henrietta, frumusețea ei deosebită, generozitatea blândă. El spunea despre Henrietta:

> Avea o voce surprinzător de joasă și un râs cristalin... Aș fi vrut să-i telefonez Henriettei, dar felul în care poți obține legătura pentru astfel de convorbiri n-a fost încă descoperit de teologi... Tare mi-ar fi plăcut să aud vocea Henriettei, chiar dacă ar fi spus doar „nimic“ sau, din parte-mi, chiar „rahat“. În gura ei, n-ar fi sunat deloc vulgar... Mă ajuta uneori la lecții și ne amuzam împreună că se pricepe atât de bine la temele altuia, pe când la ale ei e atât de slabă.[281]

Despre Maria, spunea: „Aveam douăzeci și unu de ani, ea nouăsprezece, când, într-o seară, m-am dus pur și simplu în camera ei

[280] Ibid., p. 50.
[281] Böll, *Opiniile unui clovn*, op. cit., pp. 39–42.

pentru a face cu ea lucrul pe care-l fac împreună bărbatul cu femeia“[282]. După aceea:

> Apoi a început dintr-odată să plângă, eu am întrebat-o de ce plânge și ea mi-a șoptit:
>
> — Dumnezeule, doar sunt catolică, știi asta!
>
> Mi-am spus că oricare altă fată, evanghelică sau necredincioasă, ar plânge probabil la fel și știam și de ce; ea s-a uitat întrebătoare la mine și eu i-am replicat:
>
> — Pentru că există într-adevăr ceva care se numește nevinovăție...[283]
>
> Îmi treceau multe prin cap în timp ce mă uitam la Marie cum se îmbrăca. Mă umplea de fericire și în același timp de nefericire cât de la sine înțeles era pentru ea propriu-i corp. Mai târziu, când mergeam împreună de la un hotel la altul, rămâneam totdeauna dimineața în pat cu ea, ca să mă pot uita la ea cum se spală și se îmbracă, iar când baia era astfel așezată, încât nu mă puteam uita din pat, mă culcam în cadă.[284]

Holden își iubea toții frații, pe fratele mai mare, D.B., care era „autorul meu preferat“, și pe sora mai mică, Phoebe:

> Phoebe! Jur că v-ar plăcea și dumneavoastră. Era deșteaptă chiar și când era numai de-o șchioapă! Când era mică, mică de tot, și mă duceam cu Allie în parc, o luam cu noi, mai ales duminica. Allie avea o barcă cu pânze și-i plăcea duminica să se joace cu ea pe lac. O luam și pe Phoebe cu noi. Își punea mănuși albe și mergea între noi ca o doamnă adevărată. Și când discutam câte ceva cu Allie, despre vreun lucru, așa, în general, Phoebe asculta. Câteodată uitam de ea, că era tare mititică, dar ne amintea

[282] Ibid., p. 50.
[283] Ibid., p. 64
[284] Ibid., p. 66.

> imediat că-i cu noi. Ne întrerupea, dându-i lui Allie sau mie un ghiont, și ne spunea: „*Cine?* Cine a spus asta? Bobby sau doamna?“ Și noi îi spuneam cine și ea făcea: „Aha!“ și pe urmă continua să asculte și așa mai departe. Și pe Allie îl distra Phoebe. Adică vreau să spun că și Allie era topit după ea. Acum are zece ani și nu mai e chiar atât de mică, dar toți sunt nebuni după ea, toți care au cap.[285]

Când suntem copii, știm că suntem un trib separat și foarte deosebit de adulți. Cei mai mulți copii își părăsesc tribul imediat ce pot fi considerați tineri adulți. După aceea, se poartă bine cu copiii, îi iau de sus și se plâng de ei și încearcă să uite cum era să fii copil. Nu vor să își aducă aminte cum au suferit, copii fiind, și cum au văzut alți copii suferind. Unii copii nu uită niciodată, indiferent cât ar crește. Își aduc aminte ce li s-a întâmplat și văd ce li se întâmplă copiilor din jurul lor. Nici Hans și nici Holden nu au uitat cum e să fii copil.

În cele cinci zile petrecute la New York, Holden a avut parte de o serie de discuții cu copii. A vorbit despre o fată de vârsta lui Phoebe, la patinoar, care „se chinuia îngrozitor să-și strângă patina. N-avea mănuși, n-avea nimic, și mâinile îi erau înghețate și roșii. Am ajutat-o să și-o fixeze“[286]. La muzeu, „s-au apropiat de mine doi puști și m-au întrebat dacă nu știu unde sunt mumiile. Unul dintre puști, cel care mă întrebase, era descheiat la pantaloni. I-am spus, și el s-a încheiat, așa, stând de vorbă cu mine — fără măcar să se sinchisească și să se ducă mai încolo, după o coloană sau altceva. Îmi venea să mor de râs, nu alta“[287]. Și-a amintit de James Castle, un băiat de la școală, care, atunci când fusese atacat de șase pușlamale, sărise pe fereastră și murise. Purta un pulover pe care i-l împrumutase Holden.

[285] Salinger, *De veghe în lanul de* secară, op. cit., p. 85.
[286] Ibid., p. 146.
[287] Ibid., p. 245.

Holden mergea pe jos spre Broadway când a văzut o familie, tatăl, mama și un băiat cam de șase ani. „Mergea de parcă ar fi urmat o linie dreaptă, așa cum fac de obicei copiii, și cânta pentru el. M-am apropiat, ca să aud ce cânta. Era un cântec pe care-l știam: *Dacă cineva prinde pe careva venind prin lanul de secară*... Asta m-a făcut să mă simt mai bine. Mi-a mai luminat puțin sufletul".[288] După aceea, Holden s-a furișat în apartamentul familiei sale și a vorbit cu Phoebe, în dormitorul ei. A întrebat-o dacă știe cântecul *Dacă cineva prinde pe careva venind prin lanul de secară.* Phoebe i-a spus că era o poezie de Robert Burns și versul corect era „*Dacă cineva* întâlnește *pe careva venind prin lanul de secară*".

> Am crezut că-i „Dacă cineva prinde pe careva venind prin lanul de secară", i-am zis. În orice caz, în mintea mea am văzut o mulțime de copii mititei jucând un joc în lanul întins de secară. Mii de copii — și nimeni în jur, adică niciun om mare, în afară de mine. Și eu stau la marginea unei prăpăstii amețitoare. Și știi ce fac? Prind copiii să nu cadă în prăpastie. Vreau să spun, când aleargă și nu se uită pe unde merg, trebuie să le ies în cale și să-i prind. Asta aș face toată ziua. Aș sta de veghe în lanul de secară. Știu că-i o nebunie. Dar e singurul lucru care m-ar tenta. Știu că-i o nebunie.[289]

Oricât ar fi iubit Hans copiii și oricât ar fi vrut să îi protejeze, relația lui cu Marie a demonstrat cum, dacă salvarea altcuiva devine mijlocul prin care încercăm să ne salvăm singuri, putem deveni orbi față de ceea ce se întâmplă de fapt celor pe care încercăm să îi salvăm. Acest lucru este clar la nivelul activităților extremiștilor pentru salvarea animalelor. Au eliberat în sălbăticie nurci de la fermele de nurci, dar au omis să protejeze animalele din sălbăticie

[288] Ibid., p. 142.
[289] Ibid., p. 210.

pe care le vânează nurcile. Cei care îi atacă pe oamenii de știință care folosesc cimpanzei în cadrul cercetărilor privind cauzele și tratamentele pentru cancer nu înțeleg că și maimuțele mor de cancer, la fel ca oamenii. Se poate ca Hans să o fi luat pe Marie cu el pentru a o salva în felul în care ar fi trebuit să o salveze pe Henrietta, dar numai când Marie s-a îmbolnăvit a descoperit că „lucrurile pe care bărbații și femeile le fac unii cu ceilalți" pot avea efecte dăunătoare asupra trupului unei femei. A fost rănit când ea l-a părăsit pentru Züpfer și a dat vina pentru asta pe catolicii care o ademeniseră de la el, numai că nu-și dădea deloc seama că, atunci când o femeie este total dependentă din punct de vedere economic de un bărbat, poate considera că starea aceea de neputință e de neîndurat, mai ales dacă bărbatului nu prea îi pasă de muncă sau de bani.

Există o diferență majoră între Hans și Holden. Hans dădea vina pe părinții lui pentru ce se întâmplase, însă Holden nu își învinovățea părinții. În fapt, încerca să îi protejeze. Chiar de la început, spunea: „Dacă m-aș apuca să vorbesc cât de puțin de treburile lor intime, părinții mei ar face câte două hemoragii fiecare. Sunt foarte sensibili când e vorba de lucrurile astea, mai cu seamă tata. Sunt ei drăguți și cumsecade — nu spun nu — da-s îngrozitor de sensibili".[290] Și totuși, pe măsură ce povestea lui curge, întrezărim un tată furios care nu făcuse nicio tentativă de a-l înțelege pe Holden și o mamă preocupată, dar distantă. Holden îmi aduce aminte de acei clienți care, la prima lor ședință cu mine, îmi povestesc ce buni erau părinții lor („Mama nu e bucuroasă că am încă un copil, dar ar face orice pentru mine", „Tata se supără un pic, dar are o inimă de aur"), iar apoi, în decursul săptămânilor care urmează, spun povestea lor de copil ale cărui suferințe au decurs din acțiunile părinților acestora. Dacă aș întreba despre un anumit eveniment: „Cum te-ai simțit atunci?", clienții ar formula o scuză văzută prin ochii unui adult: „Mama nu se simțea bine

[290] Salinger, *De veghe în lanul de secară*, op. cit., p. 5.

mereu", „Tata își făcea griji din cauza slujbei lui", în loc de altceva care, deși adevărat, s-ar fi putut reflecta negativ asupra părinților. Așa-numitele simptome de tulburare psihică — depresie, anxietate, atacuri de panică, obsesii și compulsii, psihoze, anorexie — sunt considerate de client preferabile în raport cu recunoașterea faptului că sacrificiul de a se considera pe sine rău, pentru a-și vedea părinții ca fiind buni, nu a fost decât un gest inutil. Numeroși oameni preferă să sufere pentru a-și păstra convingerea că părinții lor i-au iubit și au avut mereu grijă de ei pentru că, astfel, pot avea sentimentul că părinții lor, în viață sau decedați, sunt în continuare cu ei, iar ei nu sunt singuri pe lume.

Holden a tânjit întotdeauna după iubirea părinților săi și nu a putut renunța la speranța aceasta. Hans renunțase la orice speranță la iubirea părinților săi cu mult timp în urmă. Își iubise cândva părinții, așa cum toți copiii mici își iubesc părinții, însă dragostea necondiționată moare în cele din urmă și nu rămâne decât o opacitate, un fel de moarte. Hans simțea un fel de părere de rău pentru părinții lui la bătrânețe, dar nu era nimic mai mult decât ar fi simțit pentru orice persoană în vârstă. Numai că, agățându-se de un frate sau de substitutul unui frate, Hans, asemenea acelor oameni care rămân apropiați de frații lor indiferent ce suferințe presupune asta, putea încerca să creadă că nu e singur pe lume.

Când părinții mor, mulți copii adulți descoperă că, deși se pregătiseră subtil pentru moartea părinților în vârstă, sunt șocați de descoperirea că trebuie să dea piept singuri cu lumea. Unii oameni rămân apropiați de frații lor, deși e posibil să nu le fie în mod deosebit simpatici, pentru că au sentimentul că legătura cu frații lor îi menține legați de părinții lor morți care, cumva, continuă să acționeze ca un tampon între ei și infinit. La bătrânețe, sora mea mai mare și-a manifestat într-o zi preocuparea pentru sănătatea mea. Cumva sentimentală, mi-a explicat:

— Numai pe tine te mai am din familie.

Am rămas înmărmurită. Sora mea are la dispoziție (și nimeni din familia ei nu ar îndrăzni să nu i se supună) un soț, trei fii, o

noră foarte blândă și îndatoritoare, patru nepoți și numeroși veri de al nu-știu-câtelea grad. Când mi-am revenit din șoc, am înțeles. Prin intermediul meu era în continuare conectată la părinții ei. Îmi putea spune ce dor îi era să îi spună mamei ce face, lucru pe care îl făcuse toată viața. Putea primi aprobarea mea pentru felul cum adunase amintirile din război ale tatei și se asigurase că sunt stocate și catalogate adecvat la Muzeul Australian al Războiului. Dar nu avea nevoie de mine pentru a-și aminti de copilăria noastră, fiindcă amintirea mea despre asta contrasta cu dorința ei de a crede că avuseserăm amândouă o copilărie fericită. Dintre toate domeniile pentru care se pot certa copiii, pe măsură ce frații cresc, cele mai amare și mai pasionale conflicte sunt cele privind amintirile lor.

Capitolul 7
O problemă de memorie

În memoriile sale despre zilele de școală în perioada Germaniei naziste, *What's to Become of the Boy?* (*Ce se va alege de băiat?*), Heinrich Böll avertizează că are o „neîncredere justificată în memoria mea. Toate astea s-au petrecut în urmă cu patruzeci și opt — patruzeci și patru de ani și nu am notițe sau însemnări la care să recurg; au fost arse sau rupte în bucăți într-un pod de la numărul 17, de pe Karolinger-Ring, din Köln. În plus, nu mai sunt sigur de felul în care unele dintre experiențele mele personale se sincronizează cu evenimentele istorice". El observa: „Mă avânt cumva precaut pe drumul «realist», confuz din punct de vedere cronologic, temându-mă de propriile-mi afirmații autobiografice și de cele ale altora. Pentru dispoziția afectivă și pentru situație pot garanta, la fel și pentru faptele legate de dispoziții și situații; dar, confruntat cu faptele istorice verificabile, nu pot garanta și pentru sincronizare".

Memoria este o temă constantă în opera lui Böll. Știa — deși nu a formulat-o așa — că ne creăm amintiri care susțin sentimentul nostru de a fi o persoană. Astfel, mulți oameni își vor crea amintiri care neagă sau trec cu vederea ceea ce s-a întâmplat de fapt, pentru a putea avea o părere bună despre sine, în vreme ce alții, care vor să păstreze standardele de adevăr și compasiune pe care și le-au stabilit, se vor chinui să fie exacți în amintirile lor. Böll a văzut cum numeroși germani au „uitat" convenabil sprijinul dat naziștilor și propriile activități în urmărirea scopurilor naziste. El considera că evenimentele din Germania, din prima jumătate a secolului

douăzeci trebuie ținute minte, dar mai știa și că amintirile noastre despre sentimentele noastre — semnificațiile care privesc validarea și invalidarea sinelui — nu coincid întotdeauna cu „faptele istorice verificabile". În ciuda faptului că mulți oameni se mint singuri despre sentimentele lor, Böll vedea că amintirile noastre despre sentimente au șanse mai mari să fie adevărate decât amintirea „faptelor istorice verificabile". Numai că amintirile noastre despre sentimente se pot atașa lesne unor amintiri despre evenimente când, de fapt, aceste sentimente nu au fost implicate. Astfel, Böll scria:

> Memoria nu mă trădează când îmi aduc aminte că, într-o dimineață, un coleg de școală, membru al S.S. cu uniforme negre, epuizat, dar cu lumina febrilă a urmăririi încă în ochi, mi-a povestit că își petrecuse noaptea cercetând vilele din Godesberg în căutarea fostului ministru de cabinet, Treviranus. Slavă Domnului (mă gândeam eu, nu el), fără succes. Dar când, pentru a fi sigur, am început să caut, am descoperit că Treviranus emigrase deja în 1933; în 1933, vârsta minimă pentru a fi membru al S.S. era de optsprezece ani, iar noi nu aveam decât șaisprezece pe atunci, astfel că amintirea aceasta nu poate fi localizată mai devreme de 1935 sau 1936. Cu alte cuvinte, fie Treviranus revenise ilegal în cel de-al treilea Reich german în 1935 sau 1936, fie oamenii S.S. primiseră informații greșite. Pentru povestea în sine — acel amestec ciudat de epuizare și ochi sclipitori grație luminii urmăririi — pot garanta, dar nu o pot localiza.[291]

În mod tradițional, emoțiile au fost văzute ca opusul gândirii raționale, calme. S-a considerat întotdeauna că sunt sălbatice, deliberate, egoiste, lipsite de considerație, împiedicându-ne să vedem

[291] Heinrich Böll, *What's to Become of the Boy? Or Something to Do with Books*, trad. Leila Vennewitz, Alfred A. Knopf, New York, 1984, pp. 3–6.

realitatea așa cum e și, din moment ce sunt astfel, pot fi neglijate. În ciuda acestui fapt, unii oameni se mândresc cu abilitatea lor de a avea sentimente și consideră că abilitatea aceasta îi face mai umani, mai plini de grijă, decât oamenii care își țin emoțiile sub un control strict. Acesta e teritoriul pentru care extravertiții și introvertiții se pot lupta cel mai feroce. Totuși, ambele părți știu că emoțiile sunt periculoase, pentru că pot distruge structurile care mențin societatea. Ne putem îndrăgosti de oameni nepotriviți, ne putem simți ofensați atunci când acest lucru nu a fost dorit.

Deși s-au spus și s-au scris multe despre sentimente, limbajul nu reușește niciodată să surprindă exact experiența pe care o avem atunci când trăim un sentiment. Diferitele limbi nu se pun de acord în privința a câte sentimente există de fapt. De exemplu, englezei îi lipsește un cuvânt pentru ceea ce germana numește *Schadenfreude* (*plăcere malițioasă*) și îngrămădește laolaltă o gamă largă de sentimente extraordinare sub un singur cuvânt, iubire, unde afecțiunea este o iubire mai slabă. Diferiți indivizi pot considera diferite experiențe ca fiind sentimente. Descriind vacanțele sale petrecute la mare cu dădaca, filosoful Richard Wollheim scria: „Primele două sau trei săptămâni ale vacanței erau împărțite între lungi perioade de rutină și scurte momente de groază, cu, sunt sigur, ceva plăcere la mijloc. Numesc părțile acestea «plăcere», «groază» și «rutină» pentru a marca faptul că, pentru mine, în anii aceia, rutina era și ea un fel de sentiment“[292]. Un dicționar de sentimente nu poate fi decât tentativa cea mai crudă de a clasifica emoțiile, pentru că emoțiile, fiind semnificațiile pe care le creăm pentru nivelul de siguranță sau pericol resimțit, sunt infinite prin varietatea lor, așa cum sunt și semnificațiile pe care le putem crea.

Amintirile unor sentimente pot otrăvi discuțiile acelea dintre frați, când aceștia își aduc aminte. Când amintirile individuale coincid, bucuria reamintirii fericirii din trecut crește enorm, și chiar și amintirea unor triști din trecut creează o liniștire

[292] Richard Wollheim, *Germs* (*Germeni*), Black Swan, Londra, 2005, p. 219.

reciprocă, dar, atunci când amintirile diferă, apare durerea și un sentiment de izolare. De ce nu poate fratele meu să își amintească așa cum îmi amintesc eu?

AMINTIRILE DIN ASTA SUNT FĂCUTE

Frații se pot contrazice în privința celor mai simple fapte din copilăria lor. Dalton Conley scria:

> Poți crește în aceeași casă — chiar în aceeași cameră — cu fratele și sora ta și să aveți totuși amintiri foarte diferite despre cei care v-au crescut. 53% dintre perechile de frați nu își amintesc la fel educația tatălui; 46% își amintesc diferit educația mamei. 21% dintre frați au opinii diferite despre posibilitatea ca mama să fi lucrat vreme de unul sau mai mulți ani în timpul copilăriei lor. 25% nu sunt de acord nici măcar în privința vârstei părinților.[293]

În plus, amintirea noastră despre un eveniment nu este o construcție odată-pentru-totdeauna. De fiecare dată când ne aducem în conștiință o amintire, elaborăm o construcție cumva diferită. Cunoștințele dobândite ulterior pot modifica amintirea evenimentului de mai devreme sau amintirea evenimentului petrecut mai devreme poate trezi emoții diferite de cele trezite de evenimentul original[294]. Un copil care a fost păcălit și umilit de un frate mai mare și care s-a simțit speriat și rănit la momentul respectiv ar putea, ca adult, să își aducă aminte de eveniment cu o furie considerabilă.

---

[293] Dalton Conley, *The Pecking Order*, Pantheon, New York, 2004, p. 10.

[294] Daniel L. Schacter, *How the Mind Forgets and Remembers: The Seven Sins of Memory* (*Cum uită și își reamintește mintea și cele șapte păcate ale memoriei*), Souvenir Press, Londra, 2003, p. 9.

Ferocitatea certurilor dintre frați pentru evenimentele din trecut are adesea la bază convingerea că există o relatare adevărată despre trecut. Rose, o persoană pe care am întâlnit-o ocazional la conferințe pe tema sănătății mentale, s-a oferit să îmi arate povestirea pe care o scrisese despre episodul ei psihotic și ce considera ea că dusese la psihoză. Mi-a spus că e de părere că aș putea fi interesată de modurile diferite în care ea și sora ei își aminteau aceste evenimente. Rose știa că scrierea unei relatări a întâmplărilor este o modalitate excelentă de a le înțelege și de a reduce frecvența cu care aminitile triste sosesc neinvitate în mintea noastră. Dar ea voia să facă mai mult de atât. Voia să înțeleagă exact ce i se întâmplase și de ce. Acest fapt făcea amintirea ei mult mai valoroasă decât cele mai multe dintre „amintirile nefericite" care ajung pe lista cărților cu cele mai mari vânzări, care nu aduc niciun element suplimentar pentru înțelegerea noastră și doar transformă cititorul într-un voyeur al suferinței altcuiva. Mai mult decât atât, Rose voia să se asigure că relatarea ei era cât se poate de echitabilă. Și-a comparat amintirile cu acelea ale surorii ei, Elaine, dar în vreme ce Rose recunoștea că are dubii privind acuratețea unora dintre amintiri, Elaine nu avea niciun dubiu privind corectitudinea amintirilor ei. Numai ea avea povestea adevărată a trecutului lor. Rose mi-a acordat permisiunea de a cita direct din amintirile ei, dar când Elaine a citit ce scrisesem, a insistat ca toate referințele directe la memoriile lui Rose să fie șterse și să le acord ei și lui Rose protecția anonimatului complet. Dacă aș fi procedat altfel, ar fi însemnat să aduc rușine familiei. Rose s-a simțit obligată să consimtă. Eu am avut sentimentul că problema pe care o avea Elaine nu ținea de Rose, ci de mine și de convingerea mea că sunt atâtea povești câte personaje care să și le amintească.

Cei care cred că există o singură relatare adevărată a evenimentelor trec cu vederea faptul că diferiți oameni nu pot să nu vadă faptul respectiv din perspective diferite. În cazul în care e vorba despre frați, lucrurile pot sta așa la modul propriu. Copiii de doi ani trăiesc într-o lume de uriași, în vreme ce un copil sănătos de

doisprezece ani poate ar fi capabil să privească adulții în ochi. Însă, atunci când vine vorba despre interpretarea evenimentelor, nu există doi oameni care să vadă ceva exact în același mod. Doi oameni pot fi implicați în același eveniment, dar numai unul simte că evenimentul îl invalidează. Când jurnalista Lucy Mangan a scris despre temerile care o cuprindeau când se ducea la culcare și despre încercările mamei ei de a o asigura că nu erau oameni răi ascunși în șifonierul ei și că nimeni din familia ei nu avea să moară de cancer în timpul nopții, și-a încheiat relatarea cu fraza: „Tata, trebuie observat, nu se trezea niciodată [câtă vreme se întâmplau toate acestea], dar acest lucru nu era decât tangențial mai calmant decât dacă ar fi fost conștient, dat fiind că era obișnuit să facă unele propuneri, cum ar fi să mă lase pe coasta unui deal, câtă vreme ei își vor concentra energiile pentru a o crește pe sora mea“[295]. Fără îndoială că tatăl ei îi interpretase observația ca fiind doar o tachinare iubitoare, în vreme ce sora lui Lucy s-ar fi putut mândri cu bunătatea ei care era pe placul părinților, dar, pentru Lucy, observația s-a adăugat suspiciunilor ei că părinții, sau cel puțin tatăl, voiau să o abandoneze.

Când frații adulți își compară notițele despre copilărie, unul dintre ei poate să nu își amintească un eveniment pe care fratele celălalt și-l amintește bine. Uneori, un frate își va aduce aminte evenimentul, dar nu și sentimentele trezite în celălalt frate. O remarcă de tipul: „Nu credeam că te-ai supărat“ poate fi extrem de dureroasă. La fel de dureros poate fi și: „Știu că mereu ai simțit că tata nu te iubește, dar, de fapt, ținea mult la tine“, fiindcă implică faptul că fratele celălalt a interpretat greșit anumite evenimente și nu are dreptul să se simtă neiubit.

În cartea sa, *How the Mind Forgets and Remembers: The Seven Sins of Memory*, Daniel Schacter a rezumat cercetările care arată că ne amintim faptele și evenimentele care au legătură cu noi mai bine decât ne amintim faptele și evenimentele care nu au. El scria:

[295] Lucy Mangan, *Guardian*, 30 noiembrie 2005.

„Numeroase experimente au indicat că, atunci când encodăm informații noi făcând legătura cu sine, memoria referitoare la acea informație se îmbunătățește comparativ cu alte tipuri de encodare“[296]. În plus, „Experiențele cotidiene și studiile de laborator indică faptul că evenimentele cu încărcătură emoțională sunt mai bine amintite decât cele nonemoționale“[297]. Astfel, se poate ca un frate să își amintească marea sa dezamăgire când nu a primit un cadoul mult dorit de Crăciun, în vreme ce alt frate, ale cărui cadouri au fost întocmai cum și le dorise, poate ca la vârsta adultă să nu își amintească deloc respectivul Crăciun.

Nu numai că e probabil să ne amintim evenimentele cu încărcătură emoțională, dar e foarte probabil să ni le amintim în imagini, și nu în cuvinte. Incidentele din copilărie, pe care le-am descris în cartea aceasta, mi se arată în minte la fel de clar cum au făcut-o evenimentele reale, la momentul respectiv. E așa cum a descris Richard Wollheim în autobiografia sa: „Cartea aceasta, precum și modul meu de a o scrie, ar trebui să clarifice un aspect legat de viața mea: că toate prin care am trecut fie au fost uitate complet, fie îmi pare că s-au petrecut ieri. Nu există albastru la orizontul Timpului“[298]. O mare parte din opera filosofică a lui Richard Wollheim a fost legată de aspecte centrale ale artelor vizuale. Amintindu-și copilăria petrecută într-o suburbie a Londrei, de dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, el scria:

> Până în ziua de azi, îmi amintesc fiecare centimetru din Black Fence, fiecare drum, fiecare cotitură a fiecărui drum, fiecare petec pe unde ieșeau la iveală rădăcinile copacilor, fiecare fâșie unde copacii creșteau laolaltă și blocau lumina, fiecare movilă și banc de nisip, fiecare mesteacăn argintiu și fiecare stejar mic și fiecare sursă probabilă de mure, iar cunoștințele acestea au fost păstrate vii în memoria mea

[296] Schacter, *How the Mind Forgets and Remembers*, op. cit., p. 152.
[297] Ibid., p. 163.
[298] Wollheim, *Germs*, op. cit., p. 40.

datorită felului în care imaginile păstrate din multe plimbări au creat un fundal de multă reflecție în mintea mea, mai ales de tip abstract.[299]

Desigur, multe dintre amintirile noastre sunt dobândite înainte de a putea să ne însușim limbajul și, prin urmare, trebuie să fi fost înregistrate în imagini al căror conținut e posibil să nu îl putem recunoaște odată ce trupul nostru crește și relația sa cu ceea ce îl înconjoară se schimbă evident. Unii autiști, ca Temple Grandin, continuă să își înregistreze toate amintirile în imagini, în vreme ce noi, ceilalți, învățăm să encodăm multe dintre amintirile noastre în cuvinte, dar se pare că, ori de câte ori întâlnim un eveniment uluitor de neobișnuit sau periculos, e probabil să înregistrăm respectivul eveniment, în mintea noastră, în imagini.

După un dezastru, participanții pot fi capabili să se confrunte cu amintirile lor în modul obișnuit petrecând un timp gândindu-se la evenimente, spunându-le povestea celor care nu au fost de față, poate înfuriindu-se, plângând sau mirându-se cum s-au potrivit evenimentele în marea schemă a lucrurilor, sau chiar întrebându-se dacă există cu adevărat o mare schemă a lucrurilor. Dar uneori toate acestea nu creează o amintire cu care cineva poate trăi. În schimb, retrăiești evenimentele cu un sentiment de actualizare mai mare decât prezentul real. Imaginile evenimentului apar forțat mereu în ochiul minții, iar emoțiile trezite de eveniment nu scad în intensitate odată cu trecerea timpului. Psihiatrii numesc asta incapacitate de a asimila experiența, tulburare de stres posttraumatic (TSPT) și nu reușesc să înțeleagă că suntem obligați să revedem iar și iar un eveniment până când putem construi o semnificație care se va potrivi destul de ușor în structura noastră de semnificații. Cei care cred în existența unei Lumi Drepte au șanse mari să găsească imposibilă asimilarea unui eveniment care nu permite răsplată sau recompensă, în vreme ce, aceia care cred că

[299] Ibid., p. 181.

trăim într-o lume în care lucrurile rele se întâmplă accidental sau din cauza prostiei omenești mai pot simți teamă și mânie după un eveniment care nu face decât să distrugă oamenii și locurile, dar au satisfacția să știe că teoria despre lume le-a fost confirmată.

Faptul de a fi capabili să creăm amintirea unui dezastru care se potrivește în structura noastră de semnificații ne permite să transformăm imaginea acelui eveniment într-o descriere verbală, atunci când ni-l amintim. Însă e probabil ca o descriere verbală să fie mai puțin precisă decât o imagine. Daniel Schacter nota: „Un sentiment puternic de familiaritate, alături de lipsa unor amintiri precise se adaugă unei rețete letale de atribuire eronată“[300]. Astfel, un frate a cărui amintire despre un anumit eveniment din copilărie a fost ușor transpusă în cuvinte poate diferi simțitor de fratele său, care încă mai e tulburat de ce s-a întâmplat și își amintește evenimentul în imagini. Temple Grandin a descris cercetările în cadrul cărora imagini scanate al creierelor unor oameni care sufereau de tulburare de stres posttraumatic sau care fuseseră supuși abuzului sexual, atacurilor fizice sau fuseseră implicați în accidente de mașină au fost comparate cu imagini scanate provenind de la oameni care trecuseră prin aceleași experiențe, dar care nu dezvoltaseră tulburarea de stres posttraumatic. Primul grup își amintea imaginea vizual, al doilea verbal, ca pe o „narațiune verbală“. Imaginile scanate au susținut această afirmație. Ea scria:

> Cumva, cuvintele sunt asociate unei temeri mai reduse. Acesta e unul dintre înțelesurile expresiei „O imagine face cât o mie de cuvinte“. Imaginea unui lucru înfricoșător este mult mai înspăimântătoare decât descrierea verbală a unui lucru înfricoșător. Pe același principiu, amintirea vizuală a unui lucru înspăimântător este mai înfricoșătoare decât o amintire verbală.[301]

[300] Schacter, *How the Mind Forgets and Remembers*, op. cit., p. 97.

[301] Temple Grandin și Catherine Johnson, *Animals in Translation*, Bloomsbury Press, Londra, 2005, p. 194.

Amintirile în imagini ne permit să identificăm detalii precise. Amintirea unui eveniment înregistrată în cuvinte, cum ar fi „Mamei nu îi plăcea să meargă la plajă" are o ușoară familiaritate, dar imaginea mea mentală cu mama care mă ducea încruntându-se la plajă, după care insista să plecăm cu mult timp înainte ca eu să fiu gata pentru asta și a modului lipsit de grație în care dădea nisipul jos de pe mine cu un prosop subțire îmi retrezește nefericirea și uluirea privind motivele pentru care întotdeauna transforma un eveniment vesel într-un chin pentru familia ei sau, cel puțin, pentru mine. Amintirea mea verbală referitoare la atitudinea mamei față de una dintre preocupările mele preferate nu poate în niciun caz să transmită adevărul deplin al amintirii mele.

Pentru ca adevărul complet al unei amintiri să poată fi transmis, descrierea trebuie să includă amintirea unor semnificații emoționale. Același lucru este valabil când cineva spune o poveste. Dacă mica mea poveste despre petrecerea bunicii ar exclude orice semnificație emoțională, atunci nu s-ar putea spune decât că era vorba despre un grup de oameni care luau masa când a venit cineva la ușă și un copil a fugit afară din casă și s-a urcat într-o mașină. În studiul său intitulat *The Ethics of Memory* (*Etica memoriei*) Avishai Margalit a analizat cum sunt reamintite actele de cruzime extremă la care sunt supuși oamenii și a făcut distincția între un martor moral și un martor politic la evenimentul respectiv. El nota: „Ambii încearcă să descopere ceea ce răul încearcă să acopere. Martorul politic poate fi mai eficient la descoperirea adevărului factual, la povestirea întâmplării cum a fost. Însă martorul moral este mai valoros când vine vorba despre a spune cum s-a simțit, respectiv, a spune cum a fost să fie supus la un asemenea rău. Relatările la persoana întâi ale martorilor morali sunt esențiale pentru ceea ce raportează, în vreme ce martorii politici pot depune mărturie la persoana a treia, fără a pierde prea mult"[302]. Criticul de

[302] Avishai Margalit, *The Ethics of Memory*, Harvard University Press, Cambridge MA, 2004, p. 168.

televiziune Nancy Banks-Smith a fost deseori întrebată de ce continua să se uite la programe de știri și documentare care povesteau în imagini șocante suferințele îndurate de atât de mulți oameni. Mereu răspundea că ne trebuie tuturor un martor ai vieților noastre, care să spună: „Da, asta s-a întâmplat". Pentru ea, „asta" nu reprezenta doar evenimentul, ci și emoțiile oamenilor angrenați în evenimentul respectiv.

Problema cu martorii morali ce raportează semnificații emoționale e că acestea sunt greu de definit neechivoc în cuvinte și suscită întotdeauna întrebări dificile privind ce e bine și ce nu e bine. Când Elaine a refuzat să accepte semnificațiile emoționale pe care sora ei, Rose, le-a asociat unui posibil abuz sexual comis de tatăl ei când Rose era mică, și-a încheiat pledoaria cu imperativul moral al celei de-a Cincea Porunci: „Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, ca bine să-ți fie și mulți ani să trăiești pe pământ". Elaine își amintea de tatăl ei ca fiind un om drept, onorabil și nu voia ca reputația să îi fie întinată în vreun fel. Imperativul moral al celei de-a Cincea Porunci se lovește de o regulă morală pe care mulți oameni o consideră un imperativ, respectiv, copiii nu ar trebui să fie abuzați sexual de adulți. Există însă și problema responsabilității diminuate. Familia locuia la Hong Kong, unde tatăl era un oficial civil respectat, dar dată fiind amenințarea războiului din Orientul Îndepărtat, și-a trimis soția și pe cele două fetițe înapoi în Anglia. El rămăsese la Hong Kong, fusese capturat de armata japoneză și trebuise să îndure o perioadă de patru ani petrecută într-un lagăr pentru prizonierii de război. Revenit acasă, nu și-a putut aduna răbdarea și frustrarea emoțională de care au nevoie părinții cu copii mici. Și-a pedepsit fizic fiicele, pe Rose mult mai mult decât pe Elaine. Ar trebui oare să fie considerat responsabil moral pentru acest lucru și pentru teama intensă pe care comportamentul lui o trezise în Rose?

O modalitate de a evita astfel de probleme morale este să le alungi în coșul de gunoi al subiectivității. Emoțiile sunt iraționale

și nu te poți încrede în ele și ar trebui ignorate. Emoțiile copiiilor, în fapt, toate amintirile lor, pot fi ignorate pentru că sunt copii, incapabili să distingă fantezia de realitate. Cu siguranță, copiii pot fi convinși să își „producă" amintirile pe care un adult ar putea dori să le aibă. Copiii știu că, pentru a supraviețui fizic și ca persoană, e necesar să încerce să descopere ce anume vor adulții și să le dea ce vor. Numai că, așa cum scria Daniel Schacter: „Cercetările recente au indicat că amintirile spontane ale copiilor tind să fie exacte, în vreme ce e mai probabil ca răspunsul lor la anumite întrebări să includă distorsionări"[303]. Copiii își pot aminti anumite evenimente, de regulă, evenimente izolate, de la o vârstă uluitor de fragedă. În memoriile sale despre primii săi cinci ani, John Simpson, editor politic al BBC, scria:

> Am paisprezece luni: suntem în octombrie 1945. Sunt de acord că e neobișnuit pentru copii să își poată aminti lucruri de la o vârstă atât de fragedă, dar nu imposibil. Fiica mea mai mică, Eleanor, are amintiri cu ea stând întinsă într-un pătuț care scârțâie, într-o vacanță în vestul Irlandei, cam la un an și o lună după ce se născuse. Poate că memoria noastră este o funcție a creierului care, lăsată de una singură, pornește în jurul vârstei de doi ani sau doi ani și jumătate, dar în cazuri cu evenimente deosebit de puternice poate debuta mai devreme. În cea mai mare parte a vieții am presupus că scena aceasta cu oglinda s-a petrecut când aveam mai mult de optsprezece luni, dar, după ce am parcurs toate documentele la îndemână mi-e clar că s-a petrecut chiar mai devreme. Iar acum bănuiesc că nimic din toate astea nu mi-ar fi rămas în memorie dacă nu s-ar fi petrecut ceva de o importanță atât de mare, incomprehensibil, în fața mea... Ceea ce observam era începutul destrămării căsniciei părinților mei...

[303] Schacter, *How the Mind Forgets and Remembers*, op. cit., p. 132.

[Mama] merge din nou pe vârfuri, uitându-se lung în oglindă, de parcă aceasta i-ar putea spune ceva; mulți ani după aceea, când mă gândeam la povestea cu zâne în care mama vitregă cea rea spune „Oglindă-oglinjoară" îmi aduceam aminte de oglinda aceea, cu marginile ei crestate, late de doi centimetri și curbele ei stranii, atârnând grea în față, cu un soi de amenințare.

Trebuie că, bănuiesc eu, are în ea un fel de secret: secretul pentru care mama plânge cu un asemenea sentiment de abandon. Și totuși, nu pot înțelege motivul. Îmi schimb poziția, pe podea. Poate că sunt frustrat pentru că nu pot să vorbesc cum trebuie și să întreb ce se petrece, dar mă îndoiesc; la vârsta asta nu apreciez cum trebuie că voi putea vorbi în curând și voi putea comunica așa cum fac adulții. Accept că sunt pe deplin separat de părinții mei, o specie total diferită.

Mama îmi vorbește acum, însă nu înțeleg ce-mi spune. Nu recunosc niciunul dintre cuvintele pe care le folosește; vorbește ca să se exprime, nu ca să comunice cu mine în termenii limitați ai iubirii sau ai enervării, pe care părinții îi folosesc cel mai mult cu copiii. Tot ce pot vedea când își întoarce capul de la oglindă e că încă plânge la fel de mult. Lacrimile ei lasă urme pe reverele hainei ei din păr de cămilă. Își pune rujul la loc în mica ei poșetă maro — oare să fie de crocodil? — și se așază cu mine pe podea.

De regulă, acesta e începutul unui fel de joc și poate că eu surâd în mijlocul uluirii mele. Nu îi schimbă starea de spirit. Vorbește din nou, încă un șuvoi de cuvinte indescifrabile. Nu pot înțelege decât că pare că suntem pe punctul de a pleca undeva: și eu sunt pregătit pentru lumea de afară. Sunt întors și împachetat într-o haină a cărei culoare nu mi-o mai amintesc: poate albastru-pal, deși e posibil să fie o amintire

[304] John Simpson, *Days from a Different World* (*Zile dintr-o altă lume*), Macmillan, Londra, 2005, pp. 92–93.

> ulterioară, care intervine. Mama nu e dură cu mine, pentru că nu e niciodată așa; dar mișcările ei au o grabă care mie mi se pare cumva dureroasă. Și mereu lacrimile acelea teribile, dătătoare de confuzie, în vreme ce fața ei se apropie de a mea și mă ține aproape în brațe. Oare am făcut ceva rău? Lumea întreagă pare a se fi întors cu susul în jos.[304]

Poate dacă părinții lui John Simpson ar fi învățat apoi să trăiască fericiți împreună, amintirea aceasta timpurie s-ar fi estompat. Este probabil ca evenimentele care au urmat, când, la doar șase ani, John a fost obligat de mama lui să aleagă între părinții săi, iar el și-a ales tatăl, să fi țintuit la loc amintirea aceasta timpurie.

AMINTIRI CARE NE APĂRĂ

John Simpson este renumit pentru modul detaliat, exact în care relatează și analizează fin evenimentele importante. Acesta pare a fi stilul lui obișnuit de gândire. Pentru a înțelege evenimentele din copilăria sa, a fost nevoit să își amintească clar și exact. Fiind un ziarist bun, și-a verificat amintirile comparându-le cu înregistrările. Numai lucrând astfel și-a putut valida imaginea proprie și crea o poveste a copilăriei sale, de care să fie mulțumit. Deși își înregistrează amintirile emoționale referitoare la evenimente, e mai degrabă un martor politic decât unul moral al vieții sale. În schimb, autorul turc Orhan Pamuk, la fel de preocupat de reamintirea propriei copilării, a căutat adevărul emoțional. El scria:

> Între șase și zeci ani m-am luptat neîncetat cu fratele meu și, odată cu trecerea timpului, bătăile pe care mi le administra deveniseră din ce în ce mai violente. Nu erau decât optsprezece luni diferență între noi, dar el era semnificativ mai mare și mai puternic și pentru că se considera (și poa-

> te încă se mai consideră) că e normal, ba chiar sănătos, ca doi frați să se bată și să se lovească, nimeni nu era de părere că ar fi nevoie să ne oprească. Eu vedeam bătăile ca pe niște eșecuri personale și le puneam pe seama slăbiciunii mele și a lipsei de coordonare; în timpul primilor câțiva ani, când fratele meu mă înfuria și mă minimaliza, eram deseori primul care lovea și, pe jumătate crezând că merit bătăile, sigur că nu aveam de gând să pun la îndoială violența, în principiu. Dacă una dintre bătăile noastre se încheia cu sticle și geamuri sparte și cu mine învinețit și însângerat, mama, atunci când intervenea, în cele din urmă, nu se plângea pentru că ne lovisem reciproc sau că luasem eu bătaie, ci pentru că distrusesem prin casă — și asta pentru că nu fuseserăm în stare să ne rezolvăm pașnic problemele, iar vecinii se plânseseră din nou de zgomot. Ulterior, când li se aducea aminte de acele încăierări, mama și fratele meu pretindeau că nu își aduc aminte, spunând că, așa cum îmi stă în fire, le inventasem eu, doar de dragul de a avea ceva despre care să scriu, ca să îmi făuresc un trecut colorat și melodramatic. Erau atât de sinceri că, în cele din urmă, eram obligat să fiu de acord, trăgând ca întotdeauna concluzia că mă lăsasem condus mai mult de imaginație decât de viața reală. Astfel că oricine citește paginile acestea ar trebui să țină minte că sunt înclinat spre exagerare. Dar pentru pictor nu e importantă realitatea unui lucru, ci forma sa, pentru un romancier e important nu cursul evenimentelor, ci ordonarea lor, iar pentru un memorialist nu e importantă acuratețea factuală a relatării sale, ci simetria ei.[305]

Când ne amintim un eveniment, o putem face în mod realist. „Așa îmi aduc eu aminte“ și așa a fost. Sau ne putem minți singuri. Putem să ne construim o fantasmă și ne putem spune că e adevărul.

[305] Orhan Pamuk, Istanbul: *Memories of a City*, Faber, Londra, 2005, p. 265.

La fel, când ne amintim un eveniment, o putem face în mod corect și apoi putem oferi o relatare cât se poate de corectă altcuiva. Sau ne putem aminti corect un eveniment și putem minți în relatarea acestuia unei alte persoane. Când încercăm să fim cât se poate de corecți în încercarea de a ne aminti un eveniment, suntem totuși constrânși de tiparele obișnuite pe care le folosim pentru a interpreta lumea. La aceste tipare se referă Orhan Pamuk când vorbește despre „simetrie". Fiecare povestire beneficiază de simetria unui început, a unui mijloc și a unui final. Ființele omenești văd lumea în tiparele pe care le-au învățat fiecare.

Un tipar care ne domină gândirea este tiparul pe care îl numim „viața mea". Are o formă, per ansamblu — un trecut, un prezent și un viitor — și, în cadrul acestei forme, există un complex de semnificații care au ca scop păstrarea conceptelor de „viața mea" și „eu însumi" nefragmentate și o sursă de mândrie personală. Astfel, când ne amintim trecutul nostru, amintirile ne vin sub formă de „viața mea" și „eu însumi". Preferăm să nu ne amintim evenimente care sugerează că viața noastră nu e ce credeam că e și că nu suntem ceea ce credeam că suntem. Poate că amintirile lui Orhan Pamuk despre despre certurile pe care le avea cu fratele lui au trebuit să fie respinse de fratele și de mama lui, fiindcă fratele lui voia să se considere o persoană bună, iubitoare, iar mama lui voia să se considere un părinte bun.

Tiparele noastre obișnuite de gândire au toate ca scop să ne apere sentimentul de a fi o persoană. Tiparele obișnuite ale introvertiților se leagă într-un fel sau altul de ideea de a păstra lucrurile sub control și de a avea un sentiment de realizare, în vreme ce acelea ale extravertiților se leagă de crearea și păstrarea unor relații bune. Astfel, frații extravertiți și introvertiți care cresc în aceleași condiții nu numai că fac față în mod foarte diferit acestor condiții, dar își și amintesc diferit ceea ce s-a întâmplat. Un exemplu extraordinar în acest sens este dat de autobiografia comună a lui Gregg și Gina Hill, copiii celebrului gangster transformat în martor federal, Harry Hill. Mama lor, Karen Hill era una dintre

acele femei care se îndrăgostesc de un derbedeu incitant, care nu are conștiință și preferă să mintă, să înșele și să abuzeze, chiar și în cazurile în care ar putea fi onest. Astfel de femei găsesc scuze pentru toate greșelile bărbatului, până când, într-un final, anumite evenimente deosebit de terifiante întrec măsura groazei și nu mai pot fi ignorate. Karen Hill s-a căsătorit cu Harry știind că poate fi violent, dar așteptându-se să nu folosească niciodată violența împotriva ei sau copiilor ei. Se înșelase.

În anii 1970, Harry Hill trăia la New York și lucra pentru Mafie. Când agenții federali l-au convins să ofere dovezi împotriva Mafiei, întreaga familie a fost nevoită să intre în programul federal de protecție a martorilor, fiindcă foștii colegi ai lui Harry încercau să îl ucidă pe el și pe familia sa. Harry era un bărbat zgomotos și nesăbuit, care voia să fie mereu în centrul atenției, nu putea trăi liniștit și fără să se facă remarcat, astfel că familia a fost obligată să se mute rapid din Queens în Nebraska și din Kentucky în Washington State, fiecare mutare necesitând o schimbare a identității pentru întreaga familie.

Chiar și înainte de aceste migrații forțate, viața de familie în gospodăria Hill era haotică, în ciuda tentativelor mamei de a păstra o aparență de familie și de copii îngrijiți. Harry venea și pleca după bunul său plac și cerea ca familia să se muleze pe ceea ce dorea el. Dacă nu reușea, răsplata lui Harry era iute și brutală. Gregg, introvertitul, spunea despre sine: „Eram un copil deosebit, un copil care își ținea camera curată și ordonată, probabil pentru că era unul dintre puținele lucruri din viață pe care le puteam controla". „Eram mult mai serios, mult mai independent [decât sora mea]." „Singura lecție pe care am învățat-o vreodată de la tata, singurul lucru care a contat cu adevărat, chiar și pe vremea când eram un băiețel, era să nu depind de nimeni." „Privind din exterior, probabil că păream un copil normal: mă jucam cu mingea și jucam hochei pe patine cu

[306] Gregg și Gina Hill, *On the Run: A Mafia Childhood* (*Pe fugă: o copilărie mafiotă*), Warner Books, New York, 2004, pp. 5, 30, 33.

rotile cu prietenii mei, aveam haine curate și mâncare suficientă, mă descurcam bine la școală, îmi păstram camera curată și ordonată. Dar aveam sentimentul că mă educ singur în cea mai mare parte a timpului, că adultul eram eu“[306]. Când a fost emis primul ordin de a se muta, mama mamei lor și alte rude au venit acasă. Gregg nota:

> Toată isteria creată înrăutățea o situație groaznică. Știam că, dacă mă opresc, chiar și pentru o clipă, aveam să-mi pierd și eu cumpătul. Nu-mi puteam permite să plâng. Dacă plângeam, aș fi devenit unul dintre ei, la fel ca mama mea cea supusă sau rudele mele neputincioase, care plângeau și se tânguiau, dar nu puteau să spună pur și simplu nu, să spună: „Stați așa, să ne mai gândim“. Iar ăsta era ultimul lucru pe care îl voiam în clipa aceea. Am strâns puternic din dinți și din cauza asta am aruncat o privire piezișă, ca și cum aș fi văzut o scenă sângeroasă din vreun film. Am urmat un agent afară la mașină, iar un altul mi-a deschis ușa. M-am așezat pe bancheta din spate și am așteptat. Plânsetele și țipetele se revărsaseră în stradă.
>
> — Kaaaarren! urla bunica, în timp ce agenții o luau cu forța de acolo, smulgând-o efectiv din brațele bunicii.
>
> Eu priveam fix scaunul din fața mea, cu privirea încețoșată de apa din ochi. Nu am spus nimic. Nici măcar nu mi-am luat la revedere.[307]

Poate că Gregg nu a plâns de data aceasta, și nici cele care au urmat, dar își dădea bine seama că fiecare act de egoism monumental al tatălui, de nesăbuință și cruzime îi sporea furia față de el. Într-o seară, pe când Gregg avea 16 ani, tatăl lui a venit acasă beat și drogat și și-a atacat soția. Auzind țipetele tatălui și plânsetele mamei, Gregg a apucat un par făcut acasă și s-a îndreptat spre dormitorul părinților săi. Gândurile i se învălmășeau:

[307] Ibid., p. 69.

> Răbdarea mea ajunsese la capăt.
>
> Trebuise să ne mutăm de trei ori pentru că niște oameni voiau să îl omoare pe tata.
>
> Trebuise să îmi iau la revedere de la cel mai bun prieten cu un telefon de două minute.
>
> Trebuise să îmi schimb numele, să îmi abandonez trecutul, să îmi dizolv rădăcinile.
>
> Aveam să fim uciși din cauza tatei.[308]

Nu și-a ucis tatăl, însă l-a lovit foarte tare în stomac, rupându-i o coastă. Tatăl lui a urlat și l-a înjurat, dar, pentru prima dată, i s-a făcut frică de Gregg. „A șchiopătat afară din cameră, apoi din casă, înjurând peste umăr, promițându-mi că avea să mă omoare. După o clipă, am auzit mașina pornind și ieșind de pe aleea casei noastre." Mama i-a spus:

— Sper că nu l-ai lovit. Gregg, trebuie să te controlezi.[309]

Gina era prințesa tatălui ei. Ea spunea: „Tata îmi cumpăra mereu păpuși. Îmi zicea:

— Ce vrei, prințeso?

Iar eu îi spuneam:

— Piscina lui Barbie.

Sau ceva de genul ăsta, iar a doua zi mi-o aducea acasă. Pe vremea aceea, ăsta era tata pentru mine, un bărbat minunat care-mi aducea păpuși și-mi spunea Prințesă"[310]. Când a intrat la închisoare, bunica îi spusese mamei ei:

— De ce îi duci să-l vadă pe gangsterul ăla? Nu e un loc pentru copii. Copiii n-au ce căuta la închisoare. Ia lasă-l să putrezească în iad.

> Acestea fuseseră niște cuvinte îngrozitoare pe care să le audă o fetiță despre tatăl ei. În ceea ce mă privește, bunica nu îl înțelegea. Mama mi-l sădise bine în minte, probabil

[308] Ibid., p. 178.
[309] Ibid., p. 180.
[310] Ibid., p. 12.

> mai mult decât voise, pentru că, la șase ani, nu e nevoie de multe ca să crezi că tatăl tău e cel mai grozav om din lume. Pentru mine, era mai deștept decât oricine altcineva, ceea ce însemna că toți ceilalți — gardienii de la închisoare, poliția, bunica — nu aveau dreptate. Știam că avea necazuri fiindcă făcuse lucrurile pe care nu ar fi trebuit să le facă și, din cauza asta, trebuise să plece, dar nu l-am privit niciodată ca pe un criminal. Nici într-o mie de ani nu ar fi putut tata să îi facă rău cuiva, să fure sau să omoare pe cineva. Avea probleme cu stomacul și iubea pe toată lumea.[311]

Când se descria pe sine, Gina spunea: „Cred că aveam farmecul tatei". În ciuda a tot ce se întâmpla, „nu eram niciodată deprimată — din contră, eu eram cea veselă din familie"[312]. Oriunde s-ar fi dus, își făcea prieteni. Tatăl ei spunea:

— Ai încredere în mine, o să fie grozav.

Iar ea spunea:

— Aveam încredere în el. Îl credeam mereu"[313].

Însă creștea și își dăduse seama deja că toți prietenii tatălui ei erau drogați. Îi cumpărase calul la care visase, dar, la un grătar cu prietenii, se înfuriase la culme pe ea și o lovise cu o scândură mare. Deși „în credința mea începuse să se formeze o crăpătură", decisese că „data aceea când încercase să mă bată cu scândura de doi pe patru fusese o greșeală îngrozitoare, un episod din acela când îți ieși din minți, așa cum are toată lumea din când în când"[314]. Apoi s-a petrecut un lucru groaznic:

> *Tata m-a bătut. Tata m-a bătut de mi-a sunat apa în cap.*
>
> Ticălosul. Eu avusesem încredere în el. În toți anii aceia, eu mă forțasem să am două imagini diferite ale lui în

311 Ibid., p. 18.
312 Ibid., pp. 11, 19.
313 Ibid., pp. 77, 155.
314 Ibid., pp. 154, 204.

> minte, a omului bun care știam că e și a omului rău în care îl transformaseră alcoolul și drogurile. Eu păstrasem vie și imaginea bună, când nimeni altcineva nu o mai păstrase, când cea rea o sufoca.
>
> *A încercat să mă omoare, A încercat să dea peste mine.*[315]

Gregg spunea despre Gina: „Tata nu a reușit niciodată să mă cumpere, ca pe Gina". Gina spunea despre Gregg: „L-am iubit mereu pe Gregg, chiar și atunci când era atât de serios. Nu am înțeles niciodată de ce e atât de negativist cu toate. Acum mă întreb dacă nu cumva era realist, dacă nu cumva eu eram naivă, oarbă la cât de rele erau și aveau să fie lucrurile mereu"[316].

Gina spunea despre ea: „Mi-am irosit toată viața fiind mândră de tata"[317]. Și totuși, când, în cele din urmă, părinții ei au divorțat și tatăl ei s-a recăsătorit cu prietena lui, Dawn, și au avut un fiu, Justin, Gina s-a dus să îi vadă. Dat fiind că amândoi erau dependenți de droguri, Justin a fost încredințat unor părinți adoptivi. Gina s-a chinuit mult să obțină custodia lui. S-a căsătorit, iar când Harry și Dawn s-au reabilitat, Gina li l-a dat înapoi pe Justin, dar a păstrat legătura cu toți trei. Gregg și Gina trăiesc acum în părți diferite ale țării, sub nume false. Gregg și-a încheiat relatarea despre viața sa cu:

> În 1985, am plecat într-un oraș îndepărtat doar cu numele meu inventat și un trecut fictiv. Am început ca Gregg Scott, singur și falit, și mi-am construit o viață respectabilă, o viață bună. A fost un act de voință, de pură hotărâre. M-am reîntors la școală și am absolvit cu onoruri și am mers mai departe la Facultatea de Drept. Sunt avocat practicant. Nu am încălcat niciodată legea. Nu am făcut nicio

[315] Ibid., p. 219.
[316] Ibid., pp. 180, 229.
[317] Ibid., 241.

> șmecherie. Nu am spus nimănui niciodată cine e tata. Știe doar soția mea. Dar nu prea vorbim despre asta.[318]

Gregg și Gina au dat fiecare evenimentelor din copilăria lor o anumită formă și semnificație, care a servit la apărarea sentimentului fiecăruia de a fi o persoană. Însă, deseori, evenimentele ne pot arăta că semnificațiile pe care le-am creat pentru a ne apăra nu constituie o reprezentare exactă a ceea ce se întâmplă de fapt. Dacă, asemenea lui Gregg, am încercat să fim corecți cu noi și să acceptăm că lumea nu e mereu cum vrem noi să fie, probabil că suntem în măsură să lăsăm la o parte ideile vechi și să elaborăm unele noi, oricât de dureros ar putea fi. Gregg nu a spus-o, dar eu bănuiesc că, în ciuda evaluării lipsite de sentimentalism pe care o face tatălui său, a mai sperat că, într-o zi, mama lui avea să arate că își prețuiește copiii mai mult decât pe soț părăsindu-l, dar reacția acesteia la faptul că o apărase i-a arătat că se amăgea. Lăsând în urmă această speranță, a fost eliberat de orice legătură cu familia și a putut pleca de acasă.

În schimb, Gina s-a mințit singură în copilărie și în adolescență. Numai o bătaie brutală dată de tatăl ei a obligat-o să accepte adevărul. Nici măcar atunci nu și-a putut abandona dorința de a face parte dintr-o familie normală. Când tatăl ei s-a liniștit, așa cum fac de regulă psihopații când îmbătrânesc, a simțit că poate încerca să își împlinească dorința, deși într-un mod foarte diferit.

În cartea lor nu există nicio dovadă pentru cât de lesne au acceptat fiecare amintirile diferite despre copilărie. În ciuda modurilor lor diferit de a se confrunta cu aceste experiențe, e foarte probabil ca în copilărie să își fi dezvoltat acel tip special de loialitate unul pentru celălalt care, adesea, dar nu întotdeauna, se naște din recunoașterea reciprocă a fraților că nu au pe nimeni care să aibă grijă de ei, în afara celuilalt.

---

[318] Ibid., p. 244.

Salvarea lui Gregg și a Ginei depindea de faptul ca fiecare dintre ei să își dea seama de caracterul periculos al situației în care se aflau. Câtă vreme locuiau cu părinții, se poate ca mama lor să fi deplâns criticile lui Gregg la adresa tatălui său și, ulterior, atacul lui Gregg asupra lui, dar nu le-a interzis lui Gregg și Ginei să vorbească despre ce se întâmplase. Astfel, nu a fost nevoie ca ei să își nege amintirile, ci doar să le modifice în moduri care să le permită să își continue viețile, în loc să fie prinși într-o încurcătură de amintiri nerecunoscute și minciuni. Dacă ne negăm amintirile, dacă ne spunem singuri că nu s-a întâmplat nimic, deși s-a întâmplat, într-un fel sau altul, amintirile negate vor reuși să răzbată la suprafață, impunându-se în conștiința noastră. Dacă alți oameni ne neagă amintirile, mai ales dacă acești oameni ne pot pedepsi pentru că ne aducem aminte, atunci nu avem nicio modalitate de a înțelege ce s-a întâmplat și de a construi o amintire cu care să putem trăi.

AMINTIRI NEGATE

Ne place să credem că amintirile noastre reprezintă proprietatea noastră privată, și așa ar trebui să și fie, dar altor oameni le place să creadă că au dreptul să ne spună cum ar trebui să fie amintirile noastre. Orhan Pamuk a fost acuzat de „insultarea identității turce“ prin intermediul unor remarci pe care le-a făcut pentru o revistă elvețiană. El spunea: „Treizeci de mii de kurzi și un milion de armeni au fost uciși în Turcia și nimeni nu îndrăznește să vorbească despre asta“. El se referea la reprimarea brutală de către armata turcă a mișcării separatiste kurde și la masacrarea în masă a armenilor dintre 1915 și 1917, aspecte pe care statul interzice să fie menționate în Turcia. Există numeroși scriitori și jurnaliști în închisorile din Turcia, pentru că au pus la

îndoială versiunea guvernului despre trecutul Turciei. Și Orhan Pamuk li s-ar fi alăturat dacă nu ar fi existat o revoltă internațională cu privire la arestarea și procesul lui, revoltă care a pus în pericol candidatura guvernului turc la accederea în Uniunea Europeană.

Toate statele, și nu doar Turcia, încearcă să controleze ce își amintesc oamenii lor. Din moment ce victorioșii sunt cei care scriu istoria, nu învinșii, statul decide care evenimente trecute trebuie ținute minte și care uitate. Nivelul de libertate a cuvântului într-un stat dat se leagă direct de ce li se permite oamenilor să își aducă aminte și ce sancțiuni se aplică atunci când cineva vorbește despre chestiuni despre care statul (și, uneori, biserica) spun că nu au avut loc. Familia este un mic stat și, astfel, cei înzestrați cu puterea, de regulă, părinții, decid care este istoria oficială a familiei. Este permis ca evenimentele nefericite din istoria familiei să fie ținute minte dacă pot fi prezentate ca victorii sau exemple de curaj și corectitudine morală a anumitor membri ai familiei. Evenimentele care prezintă familia într-o lumină proastă nu trebuie amintite. Orice membru al familiei care insistă să își aducă aminte și să vorbească despre aceste evenimente va fi pedepsit, la fel cum a fost pedepsit Orhan Pamuk. Dacă un copil din familie insistă să își aducă aminte ceea ce familia dorește să fie uitat, copilul poate fi susținut sau pedepsit de frații săi, așa cum indică poveștile lui Karen și Rose.

O cunosc pe Karen de peste 30 de ani. Am întâlnit-o prima dată când avea 14 ani, mergea pe 15, și fusese internată la clinica la care lucram. Fusese diagnosticată cu tulburare maniaco-depresivă, dar ce am găsit eu a fost un copil atât de îngrozit, încât abia putea vorbi. Motivul pentru care era atât de înfricoșată nu-i interesa pe psihiatrii care o diagnosticaseră, dar cauza groazei ei nu era greu de aflat. I-am vizitat casa și i-am cunoscut părinții. Dat fiind că locuiau la o distanță considerabilă de clinică, am rămas peste noapte și astfel am aflat despre familie mai multe decât aș fi aflat într-un interviu în biroul meu. Am spus povestea lui Karen

în a treia ediție a lucrării *Beyond Fear*[319] (*Dincolo de teamă*), dar aici vreau să comentez asupra uneia dintre părțile poveștii.

Pentru mine, era ceva clar în neregulă în familia lui Karen. Existau secrete, iar unele dintre ele aveau de-a face cu tatăl lui Karen. Era prietenos cu mine și se făcea util ducându-mă și aducându-mă de la tren. Conducea o dubă cu o ușă culisantă pe o parte. Pregătindu-se de drum într-o dimineață, a deschis ușa glisantă. M-am urcat, m-am așezat, iar el a închis ușa — nimic ieșit din comun aici, cu excepția faptului că m-a privit în timp ce închidea încet ușa. Există priviri și priviri. Am recunoscut diferența dintre privirea lungă, caldă, zburdalnică a unui bărbat, care promite afecțiune și bucurie, și privirea fixă, rece și sfredelitoare care semnalează pericolul. A lui era din a doua categorie. Mi-a spus multe despre el.

Nu avea niciun rost să le spun colegilor mei psihiatri despre asta. Erau absolut convinși că problema i se datora în întregime lui Karen — avea o tulburare psihică — și că familia era o familie obișnuită, chinuindu-se să aibă grijă de un copil nebun. În cadrul discuțiilor mele cu Karen, am încercat să creez deschideri prin care ea ar fi putut, dacă dorea, să îmi spună mai multe despre familia ei, dar mi-am dat seama că opera în contextul a patru comandamente internalizate: să nu ții minte, să nu pui întrebări, să te temi, să știi că nu poți să fii niciodată suficient de bună.

Treptat, Karen a ajuns să poată face față mai bine vieții ei și s-a întors acasă. Am ținut legătura de-a lungul anilor prin scrisori, telefoane și vizitele sociale ocazionale. Karen muncea, crescuse cu mare succes doi copii și avea o căsnicie bună, dar apoi a suferit accese de depresie și migrene mult prea dese, ambele ținând de tipul de chinuri aferente acelor oameni care nu se înfurie niciodată, lucru pe care Karen nu l-a făcut.

Trecuseră treizeci de ani când m-a sunat Karen, mi-a spus că murise tatăl ei și m-a întrebat dacă ar putea veni să stea de vorbă

[319] Dorothy Rowe, *Beyond Fear*, ed. a 2-a, HarperCollins, Londra, 2002, pp. 122–125.

cu mine. Și mi-a spus că era la spital cu mama ei când îi murise tatăl. În timp ce își ducea mama acasă, aceasta îi spusese:

— A fost mereu un tată bun pentru voi toți.

Brusc, Karen se înfuriase. În zilele care au urmat, a început să își amintească evenimente din copilărie demult uitate. Își amintise mereu atacurile fizice ale tatălui ei, dar acum răzbăteau la suprafață alte amintiri perturbatoare, de parcă o sancțiune care le ținuse ascunse dispăruse.

Când am stabilit cu Karen detaliile întrevederii noastre, i-am sugerat să vină cu soțul ei la mine la prânz într-o sâmbătă. Acest fapt le-a produs consternare fiindcă au fost nevoiți să îmi explice cum Karen mânca o gamă atât de limitată de alimente, că nu voiau să mă deranjeze cu încercarea de a crea un meniu pe care ea să îl poată mânca. În toți anii în care Karen îmi scrisese scrisori lungi, pline de noutăți despre fiecare membru al familiei ei, inclusiv părinții ei, fratele ei, cele două surori și familiile lor, despre școală, servicii, căsătorii, copii, boli, aniversări și Crăciunuri, nu îmi pomenise niciodată despre obiceiurile lor alimentare. Nu făcuse un secret din asta. Era pur și simplu obiceiul ei, care debutase în copilărie și, nu e de mirare, nu se gândise să îmi spună despre el.

Copiii nu se nasc mofturoși la mâncare. În cadrul unei familii în care mâncarea și mâncatul nu sunt asociate niciodată cu scene de furie, înfricoșătoare, sau când copiii având o experiență neplăcută cu un anumit fel de mâncare sunt calmați, nu pedepsiți în vreun fel, odată ce preferințele li s-au adaptat la gama de gusturi și texturi pe care li le oferă părinții, copiii nu capătă o aversiune totală și de durată față de vreun fel de mâncare, deși vor avea preferințe care se vor schimba de-a lungul timpului. Însă, odată ce un copil învață să asocieze mâncarea cu frica, acel copil nu va reuși să consume mâncarea. Aceasta devine respingătoare și periculoasă. Copilul poate uita evenimentul care a născut teama, dar teama rămâne.

În cadrul unui interviu despre autobiografia sa, *Toast* (*Pâine prăjită*), Nigel Slater, expertul gastronom, povestește cum s-a

confruntat cu teama de anumite alimente, transformând gătitul în profesie. „Copil fiind, nu bea lapte și nu mânca ouă, deși le putea folosi pe amândouă la gătit. Refuzul acesta l-a înfuriat pe tatăl său, a cărui familie avea o lăptărie. La momentul respectiv, spunea el, gustul [era cel care îl alunga], dar acum, faptul că nu poate să se uite la un ou ochi s-a transformat în «toate prostiile cu care se asocia». Tatăl lui îl țintuia locului, îi ținea gura deschisă cu forța și îi băga pe gât un ou. Dacă refuza în continuare, Nigel risca o confruntare cu temperamentul agresiv al tatălui său. «Dacă apuca să dea în mine, nu se mai oprea.»“[320]

Cele trei aspecte în contextul cărora un copil mic poate fi supus la violențe din partea părinților săi sunt folosirea toaletei, mâncarea și sexul. Aceste violențe au la bază convingerea părinților lor despre cum trebuie să învețe să folosească toaleta într-un anumit interval de timp, indiferent de stadiul de dezvoltare a copilului, și cu puține inconveniente pentru părinte, aceea că un copil trebuie să mănânce ceea ce vrea părintele și aceea că părintele este stăpânul copilului și poate face ce vrea cu acesta. În zilele noastre, există numeroși părinți care nu sunt adepții acestor convingeri, dar mai sunt și mulți părinți care încă mai cred astfel.

De la aceia dintre noi născuți înainte de anii 1950 se aștepta să învățăm să folosim toaleta înainte ca mușchii sfincterului să se fi dezvoltat până la etapa în care să deținem un control voluntar asupra lor și am fost învățați că a fi murdar e unul dintre cele mai mari păcate. Pentru mulți dintre noi, a învăța să folosim toaleta a fost arena în care am învățat să gândim singuri că suntem răi și că trebuie să ne chinuim să fim buni. Numeroase legături și dușmănii dintre frați au fost făurite în aceeași arenă. Când Alice, de șase ani, a venit fără să se agite să mă cheme pentru că fratele ei mai mic, Milo, trebuia șters la fund, mi-am adus aminte de situațiile din viața mea în care, la vârsta lui Milo, eram „pârâtă“ pentru că făceam mizerie și apoi pedepsită și umilită din cauza asta.

[320] *Observer*, 30 mai 2004.

În anii 1950 am fost copleșită de bucurie să dau peste lucrările doctorului Benjamin Spock și să știu că nu avea să se aștepte de la mine să îi impun fiului meu bebeluș ce mi se impusese mie. Însă rafturile cu remedii pentru constipație din zilele noastre sugerează că unele generații, începând cu anii 1950, au fost învățate să folosească toaleta în condiții emoționale. La fel, numărul de creșe care nu acceptă copii care nu merg la toaletă singuri sugerează că ar mai putea fi mulți copii a căror educație sfincteriană, realizată de părinți care trebuie să meargă la serviciu, ar putea să nu fie de tipul educației tolerante și răbdătoare recomandată de doctorul Spock.

Am ajuns la o vârstă la care oamenii de peste 60 de ani mă consideră o persoană care aparține generației lor și deplânge modul în care copiii din zilele noastre sunt răsfățați de părinți. Într-un tren aglomerat, stăteam alături de o astfel de femeie, care devenea din ce în ce mai agasată de a un grup de copii mici care făceau gălăgie și mofturi după ceea ce cred că fusese o expediție în căutare de cadouri de Crăciun, cu mamele lor. Când copiii au respins mâncarea pe care una dintre mame le-o pusese în față și au cerut altceva, femeia de lângă mine a spus, cu o autosatisfacție considerabilă:

— Pe vremea mea, mâncam ce ni se punea în față.

Am fost de acord și mi-am amintit în particular ce mi s-ar fi întâmplat mie dacă refuzam să mănânc ceea ce îmi pregătise mama. Apoi, când nivelul zgomotului făcut de copii a crescut, ea a adăugat:

— Copiii ăștia au nevoie de o bătaie bună.

Pentru mulți copii, mâncarea și pedeapsa merg mână-n mână.

Suedia a fost prima țară care a interzis părinților să folosească pedepsele corporale și, în ultimii ani, o serie de țări i-au urmat exemplul. În fiecare caz, guvernul respectiv a trebuit să impună legea în ciuda unei opoziții considerabile sau a trebuit să folosească anumite avantaje pentru a păcăli o opoziție care credea ferm că „eu am încasat-o când eram mic și nu mi-a dăunat“ și „unde dă mama crește“. Această ultimă convingere este de regulă citată de

anumite biserici creștine[321], care consideră că provocarea de suferință copiilor este dreptul lor dat de Dumnezeu. În Marea Britanie, copiii nu se bucură de aceeași protecție în privința abuzurilor fizice de care se bucură adulții. Părinții au dreptul de a le aplica odraslelor lor „corecții rezonabile". Nivelul exact de durere care poate fi considerat „rezonabil" nu poate fi definit prin lege, însă fără îndoială că părinții care își justifică folosirea pedepselor fizice prin caracterul lor de mijloace eficiente de disciplinare ar susține că indiferent de nivelul de durere provocată copiilor, acesta a fost unul rezonabil.

Fără îndoială, tatăl lui Karen ar fi pretins că le-a făcut lucruri rezonabile copiilor lui. Karen spunea:

— Era foarte strict. Trebuia să dețină controlul.

Și-a amintit o ocazie când toată familia era la masă la un hotel aparținând unui unchi. Mi-a spus:

— Chiar și acolo am fost trimisă în camera mea fiindcă nu am mâncat un fel de mâncare. Era o luptă a voințelor, pentru că el stătea acolo, ca și cum ar fi zis: „N-o să câștigi" și eu refuzam să mănânc și, în cele din urmă, trebuia să mă trimită de acolo. Știa că nu am de gând să mănânc.

Cel puțin în sala de mese publică a fost scutită de trauma de a fi obligată să mănânce în felul în care tatăl lui Nigel Slater îl obliga pe el, lucru care i se întâmpla lui Karen acasă.

Numeroși părinți și copii au o relație plină de șicanări, dar când șicanările se transformă într-un pretext pentru agresiunea părinților, copiii nu au parte de bucurie. Karen nu și-a uitat broasca pe care o avusese drept animal de companie. Mi-a spus:

— Aveam o broască țestoasă drept animal de companie și eu îi detestam ghearele, mi-era frică de ea, iar el îmi spunea: „Hai, ia-o în mână, nu-ți face nimic. Ia-o în mână" și eu nu voiam. Și într-o zi,

[321] Textul original (engl.) este „Spare the rod and spoil the child", iar expresia creștină la care face trimitere autoarea se regăsește în Proverbe 13:24 „Cine cruță nuiaua, urăște pe fiul său, dar cine-l iubește, îl pedepsește îndată". (*N.t.*)

a luat-o pur și simplu și m-a fugărit pe aleea din grădină și lângă ușa de la bucătărie era o pivniță pentru cărbuni, iar eu m-am lovit la șold trecând pe lângă ea, am alergat la etaj și m-am încuiat în baie. Știa că nu îmi place și tot a trebuit să facă asta. Dacă stau și mă gândesc acum, cred că mama știa, dar l-a lăsat. În ceea ce privește mâncarea, cred că-i era prea teamă să spună: „Nu o obliga".

Karen a învățat să asocieze mâncarea nu cu plăcerea voluptoasă de a înghiți ceva satisfăcător și delicios, ci cu reacția de refuz când gâtul e cuprins de spasm și mâncarea e aruncată afară. Mi-a zis:

— Cred că de asta nu prea mă aventurez cu mâncarea. În loc să încerc ceva, teama mea cea mai mare e că, dacă nu îmi place, o să vărs. Prefer să spun: „Nu, mulțumesc" și am trecut acum peste jenă. Prefer să spun: „Nu mulțumesc", fără sos, fără asta sau aia, decât să stau și să mă chinuiesc să mănânc. Cred că, dacă încep să vărs, o să fie mai rău, fiindcă asta e cea mai mare teamă a mea.

În relatarea ei despre copilărie, Rose descrie cum, aproape imediat după ce a revenit acasă la terminarea războiului, tatăl ei a preluat comanda asupra felului în care erau disciplinate fiicele sale. Rose era o fetiță de șase ani plină de viață, incapabilă să fie copilul tăcut și ascultător care voia tatăl ei să fie. Pedeapsa lui consta în plesnit. Stilul lui de a plesni nu era „te-am plesnit o dată și gata". În încercarea de a evita lovitura răsunătoare pe care un bărbat în toată firea i-o poate aplica unui copil mic, Rose fugea, tatăl ei o urmărea și îi administra pedeapsa. Faptul de a fugi de un părinte furios nu face decât să înfurie și mai tare părintele, iar pedeapsa la prindere e mai gravă. Rose își amintește că escaladase o fereastră de la etaj ca să scape de tatăl ei. Mulți ani mai târziu, după ce suferise de psihoză, se ascundea sub pat și refuza să iasă. Rose se întreba dacă aceasta nu era o repetiție a ceva ce făcuse în copilărie pentru a scăpa de tatăl ei. Probabil că da. Oamenii care au căutat semnificația halucinațiilor lor și a acțiunilor ciudate din timpul psihozei descoperă, de regulă, că repetau amintiri din copilărie, pe care le revedeau cu ochii minții nu din perspectiva unui adult, ci din aceea a unui copil. Membrii Hearing Voices

Network (Rețeaua celor care aud voci) au observat că, prin descoperirea acelor amintiri care au devenit halucinații auditive trăite de persoană în faza psihotică, pot diminua semnificativ puterea pe care vocile o aveau asupra lor[322].

Unii copii reușesc să supraviețuiască destul de bine când un părinte are accese de furie și îl bate, deoarece între astfel de experiențe terifiante, părintele este iubitor și poate chiar să își exprime regretele pentru a fi fost atât de crud. Nu așa au stat lucrurile pentru Rose. Încerca să îi facă pe plac tatălui ei, dar a descoperit că e imposibil. Dacă încerca să i se așeze în poală sau să îl sărute ca să îi arate că îl iubește, o respingea.

De ce au crezut doi bărbați provenind din medii foarte diferite că au dreptul să își bată copiii? Este foarte probabil ca și ei, copii fiind, să fi fost bătuți și să se fi confruntat cu durerea și umilința, spunându-și că erau bătuți, pentru binele lor, de părinți și de profesori. Negând ceea ce au simțit cu adevărat, puteau justifica faptul de a bate alți copii prin faptul că și ei fuseseră bătuți. Însă există numeroși bărbați care au suferit bătăi în copilărie și care refuză să le aplice propriilor copii ceea ce au suferit ei, sau, dacă recurg la lovituri, se simt vinovați după aceea și încearcă să se revanșeze. Cu siguranță, nu recurg la metode care sugerează că și-au pierdut controlul sau sunt atât de preocupați de impunerea propriei voințe, încât își pierd orice rațiune.

Ambii bărbați în discuție aveau ceva în comun. Amândoi fuseseră implicați într-un război lung. La sfârșitul adolescenței, tatăl lui Karen lua parte la raiduri de bombardare a Germaniei, știind că, de fiecare dată când pleca, exista riscul să nu se mai întoarcă. Niciun bărbat nu a ieșit din vreun lagăr de război pentru prizonieri japonez neafectat de experiențele trăite. Când războiul a luat sfârșit și prizonierii au fost eliberați, ofițerii britanici și australieni responsabili cu bunăstarea lor i-au instruit pe acești bărbați traumatizați de brutalitatea din lagăre și slabi de ți se făcea milă,

[322] http://www.hearing-voices.org/

după atâția ani de inaniție, să nu le vorbească despre experiențele lor prietenilor și rudelor de acasă. Un astfel de sfat, care la vremea respectivă constituia punctul de vedere general privind cea mai bună modalitate de a trata traumele, a fost dat deopotrivă militarilor și civililor. Astfel, tatăl lui Rose nu a povestit nimic despre experiențele sale și nimeni nu i-a explicat lui Rose ce se întâmplase cu tatăl ei. Mama le vorbise fiicelor sale despre tatăl lor absent și le arătase poza lui, dar fotografia nu semăna deloc cu bărbatul sfrijit și emaciat care se întorsese acasă. Rose l-a găsit foarte înfricoșător.

Karen fusese întotdeauna un copil tăcut, dar la 14 ani comportamentul i s-a schimbat și a devenit ceea ce psihiatrii numesc „high", respectiv, vorbăreață, dar incapabilă să ia parte la o conversație, foarte activă, dar rareori cu un scop determinat, ușor de distras, incapabilă de concentrare, cu un șir de idei care variau de la exagerat de optimiste la grandioase. A fost internată într-un mare spital de psihiatrie și i s-au dat medicamente pentru a o calma. Apoi a fost transferată departe, la o clinică unde am cunoscut-o eu. Nu a știut de ce se comporta astfel până când nu a murit tatăl ei și și-a permis să își aducă aminte.

Karen mi-a spus:

— Nu-mi amintesc cum am ajuns în situația aceea, dar îmi amintesc că o făcea și că îl împingeam când încerca să se urce pe mine și îmi amintesc privirea de pe fața lui. Dar nu-mi mai amintesc după aceea, dacă am fugit afară pur și simplu sau dacă eram singuri acasă — chiar nu-mi aduc aminte asta. Dar chiar și dacă nu îți dai seama ce e, după ani îți dai seama, când privești în urmă, exact ce a fost, deși, la vremea respectivă — din cauza vârstei pe care o ai, ești nevinovată și nu prea știi ce ți se întâmplă. Cred că am șters tot, am lăsat în fundul memoriei, apoi mi-am dat seama când m-am măritat că era ceva care mă făcea să mă opun soțului meu, deși îmi doream o relație sexuală bună, dar nu prea știam ce mă împinge să fac asta. Cred că trebuie să-mi fi amintit ceva atunci, suficient cât să îi pot spune soțului meu despre asta. Abia

când am început brusc să am un fel de imagini din trecut, a devenit totul clar și am putut lega un lucru de altul. Însă nu foarte clar. Îmi amintesc că se poate să fi fost un caz când se juca, îmi mângâia sânii, dar nu-mi amintesc dacă asta s-a întâmplat înainte sau după ce am fost în spital. Cred că îmi aduc aminte că era un sfârșit de săptămână — obișnuiam să plec acasă din spital la sfârșit de săptămână, iar în unele săptămâni se putea să iau medicamente și să fiu un pic amețită. Bănuiesc că era o vreme când eram un pic vulnerabilă și un pic amețită, dar mă gândesc că se poate să fi fost doar eu cu el acasă. Nu-mi aduc aminte ce s-a întâmplat după aceea. Cred că făcea sex complet dacă nu-l împingeam. Mă excita — deși îmi făcea plăcere, știam că nu e bine, iar atunci când m-a copleșit cu puterea lui l-am împins la o parte. Bănuiesc că a ieșit și s-a dus la baie. Chiar și acum mă sperie când mă gândesc ce s-ar fi putut întâmpla. Nu-mi vine să cred. Cred că, parțial, nu vrei să crezi așa ceva. Când am fost la spital, mi-au dat tot felul de pastile și eram împrăștiată. Probabil că s-a întâmplat cam pe-atunci. Nu-mi aduc aminte nimic de mai devreme, de când eram mai mică. Evident că nu am zis nimic nimănui. Mi-a fost un pic rușine și am fost șocată. Nu i-am mai spus nimănui înaintea soțului meu. În orice caz, tata ar fi zis că sunt nebună. Asta știu sigur. Nu m-ar fi crezut. Ar fi zis că îmi imaginez pentru că luam pastile, știu că asta ar fi fost reacția lui.

Un copil abuzat fizic de părintele său are la dispoziție două viziuni asupra lumii, imposibil de reconciliat, respectiv că persoana care ar trebui să îl iubească și să aibă grijă de el îi produce durere și spaimă. Încrederea în sine se construiește pe baza unei perspective clare, consecvente asupra lumii. Karen avea puțină încredere în sine. Un anumit atac fizic sau sexual poate să fi fost evenimentul care i-a distrus imaginea fragilă despre sine și lume, obligând-o să recurgă la manie ca la un mecanism disperat de apărare în fața anihilării sentimentului ei de a fi o persoană[323]. Odată ce fusese

[323] Rowe, *Beyond Fear*, op. cit., pp. 442–496.

etichetată drept copil nebun, avea puține posibilități de apărare în fața atacurilor sexuale ale tatălui ei, în afara propriei conștientizări că nu e bine ce face. Dar nu avea la cine să apeleze pentru a primi ajutor. Nu o apăra nimeni de atacurile lui fizice, așa că nimeni nu avea să o apere de atacurile lui sexuale. Cel mai bun lucru pe care îl putea face era să încerce să uite ceea ce se întâmplase.

Rose nu avusese nicio amintire conștientă despre vreun abuz sexual până să sufere de hipomanie psihotică. Psihoza nu are nimic misterios dacă ne gândim la felul în care ne cunoaștem pe noi și lumea. Operăm în ceea ce par a fi două realități, realitatea gândurilor, sentimentelor, viselor și fantasmelor noastre și realitatea lumii din jur. Una dintre sarcinile care ni se impun când ne naștem este aceea de a face distincția dintre aceste două realități. Ne ia multă vreme să o facem. Copiii mici pot fi confuzi atunci când trebuie să decidă dacă a fost vorba despre un vis, o fantasmă, o amintire sau un eveniment real. Nu învățăm niciodată să facem această distincție perfect. La vârsta adultă, ne putem întreba dacă un lucru s-a petrecut cu adevărat sau dacă am visat. Trebuie să avem încredere în abilitatea noastră de a face această distincție. Când evenimentele conspiră împotriva noastră și ne pierdem încrederea în noi, ne putem pierde această abilitate de a face distincția dintre realitatea noastră internă și cea externă. Apoi lumea din jurul nostru și lumea internă se contopesc și noi generăm interpretări pe care alți oameni le numesc halucinații și iluzii. Toate interpretările noastre, fie ele obiective și logice, sau întru totul fantastice, pot proveni dintr-o singură sursă, experiența noastră trecută. Nu avem nimic altceva pe care să ne putem baza. Indiferent facă generăm răspunsul corect privind soluția unei ecuații sau relatăm o experiență halucinantă, ambele au aceeași sursă, experiența noastră anterioară. Halucinațiile nu sunt aleatorii și lipsite de semnificație, ci sunt ele însele semnificații care se leagă de experiențele anterioare ale persoanei.

Cam în perioada în care personalul psihiatric o găsea pe Rose ascunzându-se sub pat, retrăind teama pe care tatăl ei i-o inspirase

prin bătăile lui, și-a amintit și alte lucruri pe care le uitase. Era o amintire puternică, dar greu de definit cu precizie. Părea a fi o cameră întunecată, mai era cineva în cameră, o apăsa ceva, i se băga ceva cu forța în gură. Nu-și putea da seama dacă era vorba despre ceva care se petrecuse de mai multe ori sau doar o dată, dar era atât de groaznic încât nu putea fi uitat. Și totuși ea uitase, iar acum amintirile reveneau. Ulterior, când și-a adus aminte de experiența aceasta halucinantă, a interpretat-o prin prisma experienței sale adulte, aceea de profesionist din domeniul sănătății mentale a cărui pregătire inclusese studii privind efectele pe care abuzurile sexuale din copilărie le au în viața adultă. Își dădea acum seama cum fusese nevoită să își refuleze orice cunoștință despre acest fapt — dacă asta era ceea ce își aducea aminte — pentru că, în copilăria ei, petrecută în mare parte prin internate, trebuise să își idolatrizeze părinții ca fiind înțelepți și iubitori, deși dovezile care veneau în sprijinul acestei convingeri erau foarte slabe. Copil fiind, știa că nu poate supraviețui fără părinții ei, așa că trebuise să îi vadă ca fiind buni. Nu putuse stabili cu Elaine relația apropiată, de sprijin, care se naște între două surori care știu că singura cale de a supraviețui cu părinți periculoși sau care le neglijează este să aibă grijă una de cealaltă. Rose și-a păstrat această viziune despre părinții ei până ajunsese deja la vârsta adultă. Apoi, o serie de evenimente i-a pus la îndoială perspectiva asupra părinților și a propriei vieți și a început să simtă că se rupe în bucăți.

Mecanismul ei defensiv a fost acela de a crea o fantasmă în care avea puterea extraordinară de a-și salva familia de un pericol teribil, dar neidentificat, sacrificându-se pentru ea. Fantasma aceasta este populară în rândul copiilor care simt că sunt neînțeleși, neapreciați și neiubiți de familia lor. Ca reverie diurnă obișnuită, ea poate fi satisfăcătoare, dar este destul de greu de îndeplinit, dacă nu cumva circumstanțele îți permit să devii o Ioana d'Arc, un sfânt creștin sau un martir al jihadului. Punerea în act a unei fantasme compensatorii ca mecanism de apărare împotriva anihilării nu poate avea niciodată succes. Ceea ce noi resimțim ca

destrămare în procesul de anihilare ca persoană este, de fapt, destrămarea acelor idei care nu mai constituie o imagine rezonabil de corectă a situației noastre. Am descoperit că lumea noastră nu e ceea ce credeam că e. Printre ideile care se prăbușesc pot fi cele care ne-au permis să păstrăm ascunse unele amintiri prin minciunile pe care ni le spunem. În memoriile sale, Rose nu a descris seria de evenimente care i-au arătat că viața ei nu e ceea ce credea, dar, dat fiind că familia deținea un rol central în viața ei, evenimentele trebuie să fi aruncat o umbră de îndoială peste ceea ce își spusese ea, și anume că face parte dintr-o familie apropiată, iubitoare. Aceia dintre noi care folosesc reveriile ca pe o formă de consolare știu prea bine cum o fantasmă poate avea o viață proprie și ceea ce a început ca un vis plăcut cu ochii deschiși se poate transforma într-un coșmar, când propriul adevăr ne arată nebunia reveriei noastre. Dacă suntem implicați în punerea în act a fantasmei noastre, putem să ne trezim că exprimăm adevărul pe care l-am ascuns. Punem în act ce nu am vrut să spunem.

Există un cântec al lui Helen Reddy numit „Angie Baby" în care apare versul „Ce bine e să fii nebun, nu te pune nimeni să explici". Aflați într-o stare psihotică, oamenii spun lucruri pe care nu le-au putut spune când erau sănătoși, dar a le spune altor oameni despre amintirile care au ieșit la suprafață în timpul unui episod psihotic ne poate permite să evităm responsabilitatea de a le spune altora destul de direct ceva ce e probabil să li se pară indigest, iar aceiași oameni pot cataloga ceea ce spunem drept un produs al nebuniei. Psihiatrii au definit întotdeauna astfel de dezvăluiri drept halucinații și deliruri, care constituie semne de tulburare psihică și nu au o semnificație intrinsecă.

Citind memoriile lui Rose, am rămas cu impresia solidă că ea crescuse într-o familie în care era imposibil să vorbești deschis despre ceea ce se întâmpla. În nebunia ei, Rose a putut spune ceea ce în viața obișnuită simțea că îi este interzis să spună. Foarte devreme în viață, lui Rose i s-a atribuit rolul de „copilul rău". Elaine considera că rolul acesta a fost meritat. Elaine era copilul bun, iar

Rose, cel rău. Rudele apropiate erau și ele de acord. Niciun copil nu ar trebui să fie atât de plin de energie și vorbăreț. Unii părinți sunt foarte mulțumiți să aibă un copil plin de viață, energie și încredere și vorbăreț. Însă, atunci când părinții sunt copleșiți de anxietate și furie refulată, comportamentul energic și încrezător al unui copil poate fi definit de aceștia ca rebeliune, vioiciune și încăpățânare. Se poate ca părinții să nu își dea seama că și copiii își manifestă, de regulă, propria anxietate și tulburare prin intermediul comportamentelor pe care le definesc ca fiind „rele". Cu siguranță, Rose era unul dintre acei oameni care fac față anxietății găsindu-și mereu ceva de făcut. La maturitate, oamenii ca Rose pot folosi acest mecanism defensiv în fața anxietății în scop productiv, dar, copii fiind, sunt considerați hiperactivi și incapabili să se liniștească. E probabil ca și ceilalți copii din familie să accepte și să folosească definiția părinților de „copii răi", fiindcă asta înseamnă că ei câștigă concursul de a fi „cel mai bun" dintre ei.

Într-o familie în care lucrurile foarte importante nu trebuie aduse în discuție, un copil vorbăreț trebuie să tacă. Părinții plini de furie refulată pentru ceea ce li s-a făcut își varsă adesea furia pe copil și dau vina pe copil pentru lucruri pentru care el nu este responsabil, sau pur și simplu pentru că se poartă ca un copil. Din descrierea lui Rose privind reacțiile ei la bătăile primite de la tatăl său, ar putea părea că nu ar fi îndrăznit să se plângă de tratamentul pe care îl primea. Trebuia să își țină pentru ea frica și resentimentele.

Fratele lui Karen, Keith, și sora ei mai mică, Shirley, asemenea lui Karen, nu au întâmpinat greutăți să-și amintească atacurile fizice ale tatălui lor. Rose a descris pedepsele fizice terifiante pe care le primea de la tatăl ei, iar Elaine nu a contrazis-o. Niciuna dintre ele nu condamna cruzimea tatălui lor. Rose descria pălmuirea ca fiind normală. Însă, atunci când Rose și-a amintit ceva din copilărie care ar fi putut sau nu să fie un abuz sexual din partea tatălui ei, Elaine a fost oripilată și a respins cu atâta vehemență interpretarea lui Rose, încât relația lor apropiată a fost amenințată.

De ce este agresarea sexuală a unui copil cu mult mai gravă decât agresarea fizică? Există ceva în mod intrinsec îngrozitor la abuzul sexual, care lipsește în cazul abuzului fizic?

Gândiți-vă la asta: o copilă este așezată în cadă, iar tatăl ei îi face baie. Mâinile lui i se mișcă peste tot pe trup, verificând crăpăturile și crevasele urechilor și nasului și dintre coapse. Ea se bucură de atenția lui devotată, ca de la o persoană la alta. Apoi, când mâna lui ajunge între coapsele ei, își dă seama că s-a schimbat ceva. Se poate ca el să îi vorbească încă, dar nu o mai vede ca pe o persoană. Atenția lui este orientată asupra lui, la ce face și ce simte el. Ea a devenit un obiect pe care el îl folosește pentru propriul beneficiu. Se pare că tatăl ei cel bun și iubitor a dispărut și locul i-a fost luat de un străin înfricoșător. Străinul îi folosește ei trupul pentru a-și exprima nevoile sexuale și agresive. Ea e neputincioasă, în puterea lui.

O altă scenă în care unei fetițe îi face baie tatăl ei: mâinile lui i se mișcă pe tot corpul și vorbesc unul cu celălalt, ca de la o persoană la alta. Când mâinile se duc să îi verifice urechile și nasul, ea se trage înapoi și protestează. El își pune o mână mare pe capul ei și o obligă să stea liniștită. Ea se opune, se retrage, țipă și plânge. El încetează să mai încerce să se înțeleagă cu ea și, cu asta, tatăl ei bun și iubitor dispare și e înlocuit de un uriaș înfricoșător, care o lovește tare, o ridică din cadă, o pune peste genunchi și o plesnește. Ea e acum un obiect pe care uriașul acesta străin îl poate folosi pentru a-și exprima furia și agresivitatea. Atât în cazul abuzului sexual, cât și fizic, adultul transformă copilul într-un obiect pe care îl poate folosi pentru propriile-i scopuri. Copilul se simte neajutorat, complet vulnerabil și total în puterea agresorului. Faptul de a fi redusă la o astfel de situație face rău oricărei ființe umane, fie ea adult sau copil.

Abuzul fizic îmbracă mai multe forme decât bătăile. Forțarea unui copil să mănânce, împingându-i mâncare în gură, înseamnă abuz fizic. Fiecare părinte cunoaște drama copilului care refuză să consume mâncarea pe care părintele o consideră hrănitoare și

necesară. Părinții care nu sunt cuprinși de dorința de a-și obliga copilul să li se supună la fiecare ordin sunt, în general, capabili să plece dintr-o confruntare care nu ar duce decât la tulburare de ambele părți, dar un părinte care se teme să nu fie considerat slab nu poate accepta că, uneori, e mai bine să lași copilul să câștige. Astfel, masa devine un câmp de luptă și atacul fizic, mijlocul prin care părintele poate învinge. În cazul acesta, un copil care refuză să mănânce se trezește prins și redus la neputință de un uriaș mânios. Arma uriașului e ceva mare și oribil, iar uriașul i-o bagă în gură. Gâtul său mic se închide în fața intruziunii. Nasul i se blochează cu muci și lacrimi. E în pericol să se înece și să se sufoce.

O parte din dovada lui Elaine că nu era posibil ca Rose să fi fost supusă la o felație de către tatăl ei a fost că niciuna dintre ele nu îl văzuse vreodată pe tatăl lor gol. Un copil care nu cunoaște aspectul penisului unui bărbat ar fi la fel de înfricoșat de un penis mare sau de o lingură mare plină de mâncare pe care copilul o considera necomestibilă — fasole sau varză de Bruxelles sau cartofi reci — care i se bagă cu forța în gură de un uriaș care îi apasă umerii în spate și acoperă lumina. Dacă am recunoaște că abuzul fizic poate produce copilului același nivel de groază și neajutorare ca abuzul sexual, am putea înțelege că ambele tipuri de abuz sunt greșite și că primul dintre ele nu ar trebui considerat normal, iar al doilea atât de șocant, încât nu poate fi rememorat și discutat deschis.

Copiii mai pot suferi un tip de abuz, unul care nu implică un contact fizic. E vorba de abuzul de a fi respinși și abandonați de cei al căror rol este să aibă grijă de ei. Karen nu a fost atât de apropiată de sora ei, Marjorie, care era cea mai apropiată de ea ca vârstă, pe cât a fost de sora ei mai mică, Shirley. La cea de-a douăsprezecea aniversare a acesteia, Karen a fost dusă de părinții ei spitalul de psihiatrie. Mi-a spus:

— Faptul de a merge la spital la vârsta mea era suficient de rău, dar să fiu trimisă, fără să știu ce se întâmpla era și mai rău. Mi-a luat o veșnicie să trec peste faptul că nu-mi spuseseră. M-au lăsat acolo cu zilele. Când am pornit în dimineața aceea, mi s-a spus că

merg la un doctor. Asta a fost. Nu știam că valiza mea e sub scaun, în dubiță. Asta chiar mă enervează. După ani, mama mi-a zis: „Ne era frică să nu cumva să te încui în baie", dar poate ar fi fost mai ușor dacă aș fi fost pregătită. Am vorbit despre asta de vreo două ori. Mi-a zis că nu știuse ce să facă să fie bine. I se spusese: „Trebuie să aflăm ce are", dar eu cred că se putea face eventual mai ușor. Era ziua de naștere a lui Shirley — de asta îmi aduc aminte. Era a douăsprezecea aniversare a ei și din cauza asta a fost și mai rău.

La scurt timp după ce tatăl lui Rose revenise acasă, mama ei a trimis copiii să stea cu o rudă, la fel cum mama a trimis-o pe sora mea, după ce m-am născut eu. Ca adult, din punct de vedere intelectual, Rose putea înțelege de ce părinții ei trebuiseră să stea împreună ca să se cunoască din nou unul pe celălalt, dar amintirile emoționale sunt mai intense decât cele intelectuale. Elaine considera că Rose se înșela destul de tare când percepea faptul de a fi trimise de acasă ca pe o respingere. Elaine era sigură că gestul mamei lor fusese făcut cu deplină sensibilitate și i-a spus asta lui Rose. Aici, sora mai mare îi spune celei mai mici că ea, Elaine, știe mai bine decât ea. Chiar dacă Elaine nu știa nimic despre extravertiți și introvertiți, este poate uluitor că Elaine nu observase cât de importante, de fapt, esențiale, erau relațiile pentru sora ei cea extravertită.

După război, părinții au revenit în Hong Kong, iar cele două fete au fost trimise la un internat din Anglia. Elaine a descris acest lucru ca fiind pur și simplu ceea ce făceau britanicii care reprezentau Imperiul în colonii. Regulile școlii însemnau că Rose nu își prea vedea sora, deși, ținând cont de felul cum veștile proaste circulă repede, Elaine părea să știe mereu când Rose avea necazuri fiindcă nu se purtase cum trebuia. Îi vorbea lui Rose foarte tăios despre comportamentul ei rușinos. Rose nu își amintea cu mare drag de zilele de școală.

Dacă părinții te trimit de acasă fără altă explicație decât că aceasta e lucrul care trebuie făcut, nu poți să nu bănuiești că părinții tăi nu te voiau. La fel, dacă tatăl tău te tratează cu cruzime și mama ta

nu face nimic ca să te apere, nu poți să nu bănuiești că părinții tăi nu te iubesc. Cât de mult te poți resemna cu astfel de suspiciuni poate depinde de tipul de relație pe care o ai cu frații.

Karen spunea:

— Nici măcar acum nu pot spune că o iubesc pe mama. Nu există nimic. Mă îngrijorează puțin. Cred că ea probabil mă iubește, dar nu pot să simt același lucru pentru ea. Nu-mi amintesc să fi fost strânsă în brațe sau ceva. Cred că probabil m-a iubit, dar nu mi-a arătat. Accept asta. E mama mea și asta e. O să fie mereu mama mea.

Însă, dacă s-ar fi înstrăinat de Shirley:

— Aș fi distrusă. La fel și cu fratele meu, Keith. Nu locuim în aceeași țară, dar tot mă simt apropiată de el.

Karen și Keith se vizitează reciproc adesea, iar Karen mi-a descris mereu aceste vizite ca fiind foarte vesele.

Karen nu i-a spus surorii sale, Marjorie, despre amintirile privind abuzurile sexuale ale tatălui ei, și nici mamei lor. Marjorie avea propriile probleme în legătură cu păstrarea stabilității psihice. Deși bănuia că tatăl lor ar fi putut avea ceva de-a face cu asta, Karen s-a gândit că revelațiile ei ar putea deranja echilibrul pe care îl atinsese Marjorie: mama lor era bătrână și surdă și se baza pe Karen și Shirley. Karen considera că nu are niciun rost să retrezească amintirile mamei ei despre ceea ce trebuia să fi fost o căsnicie nefericită. Dar a avut discuții lungi cu Shirley și Keith, care nu au respins relatarea lui Karen despre cum reveniseră unele amintiri. Și-au pus laolaltă amintirile și au speculat pe marginea motivelor pentru care lucrurile acelea se întâmplaseră. Karen s-a simțit sprijinită și iubită.

Rose nu voia să se certe cu sora ei și nu voia să provoace tulburare niciunui membru al familiei sale. Poate că situația ei era similară celei al lui Orhan Pamuk, când vorbea despre amintirile sale legate de certurile cu fratele său. El nota: „Când li se spunea despre acele încăierări, mama și fratele meu pretindeau că ei nu își aduc aminte, zicând că, așa cum îmi stă în fire, le inventasem eu, doar

de dragul de a avea ceva despre care să scriu, ca să îmi făuresc un trecut colorat și melodramatic. Erau atât de sinceri că, în cele din urmă, eram obligat să fiu de acord, trăgând ca întotdeauna concluzia că mă lăsasem condus mai mult de imaginație decât de viața reală“[324]. Dar oare imaginația nu face și ea parte din viața noastră reală? Și nu trebuie să ne spunem propria poveste în propriul fel pentru a ști că existăm?

Oricât de groaznice ar fi amândouă, există o diferență majoră între abuzul fizic și cel sexual comis de părinți asupra copiilor. Părinții știu că, într-o familie cu mai mult de un copil, e suficient să îl abuzezi fizic pe unul pentru a păstra ordinea în rândul celorlalți. Mulți oameni mi-au spus că faptul de a-și vedea fratele bătut a fost mai traumatizant decât faptul de a fi bătuți ei înșiși. Copiii aflați în postura aceasta își pierd toată încrederea în sine și devin exagerat de cuminți. Unii frați se apără de oroare aliindu-se cu părinții în convingerea că fratele bătut a fost rău și merita bătaia. Indiferent dacă sunt sau nu empatici cu fratele bătut, copiii nu se gândesc niciodată că acel copil ar fi preferatul părinților.

Pedofilii își aleg cu atenție copiii. Karen mi-a povestit că tatăl ei nu s-ar fi apropiat de Shirley pentru că Shirley era foarte vorbăreață, în vreme ce ea, Karen, era foarte tăcută. E obișnuit ca pedofilii să le spună copiilor pe care îi agresează că sunt preferații lor. Nici Karen și nici Rose nu au avut vreodată impresia că ar fi fost copilul favorit al taților lor, dar, într-o familie în care abuzurile persistă, frații care nu au fost abuzați își pot da seama că un copil este special pentru părinte într-un fel în care niciunul dintre ceilalți nu e. Ceilalți copii vor ști că cel abuzat primește mai multe daruri și mai multe privilegii decât ei, sau se pot întreba care e problema cu ei de nu au fost niciodată evidențiați în felul acesta. Destul de devreme în decursul vieților lor, copiii își dau seama că, în societatea noastră, atractivitatea sexuală este considerată un atribut foarte dorit. O parte dintre dovezile lui Elaine împotriva Rose a fost

[324] Pamuk, *Istanbul*, op. cit., p. 265.

reprezentată de faptul că tatăl ei nu făcuse niciodată niciun fel de gest de natură sexuală în direcția ei, sora mai mare. Elaine a omis faptul că era mai mare decât Rose și mai capabilă să descrie acțiunile tatălui ei față de altă persoană. Însă când, în situația aceasta, un frate întreabă: „De ce l-ai preferat pe fratele meu mie?“, întrebarea conține ecourile unei nemulțumiri frecvente a fraților: „De ce părintele meu îl preferă pe fratele meu mie, când eu sunt mai drăguț(ă)/isteaț(ă)/bun(ă) decât fratele meu?“ Un frate care întreabă: „De ce tu și nu eu?“ nu își dă seama că incestul, la fel ca violul, are mai mult de-a face cu ura, furia, puterea și răzbunarea decât are de-a face cu dorința. Cu toate acestea, în familiile în care incestul se produce, alegerea sexuală din partea părintelui ridică toate problemele pe care le presupune competiția pentru a fi cel mai bun. Acest fapt poate fi văzut clar în familia portretizată de piesa *Born Bad*[325] (*Născută rea*) a lui Debbie Tucker Green.

Întotdeauna e dificil să scrii despre o familie adevărată. În memoriile lui Rose, există referințe la persoane neidentificate, care ar fi putut contribui la stresul la care era supusă Rose, înainte de căderea ei. Când am scris despre Karen, nu i-am folosit numele real și am omis multe din lucrurile pe care le știam despre viața ei. Am inclus numai ceea ce era esențial pentru povestea ei. Singura modalitate de a spune o poveste pe deplin este să o transformi în ficțiune, dar acest lucru are aceleași dezavantaje pe care le comportă transformarea unui adevăr într-o halucinație. Alții pot spune: „Ai inventat asta“. Cu toate acestea, în ficțiune putem observa adevăruri care ar putea să ne fie ascunse în realitatea vieților noastre.

Ca prezentare, piesa *Born Bad* a lui Debbie Tucker Green este foarte simplă. Personajele sunt Tata, Mama, Fata, Sora 1, Sora 2 și Fratele, o familie de culoare, legată prin sânge, în care Fata este, de asemenea, soră pentru Sora 1 și Sora 2 și Frate, iar cu toții sunt „fete“ și fiu pentru Mama și Tata. Scena este goală, cu excepția

[325] *Born Bad* a fost jucată pentru prima dată la Hampstead Theatre, Londra, pe 29 aprilie 2003.

câtorva scaune. Odată ajunse pe scenă, personajele nu mai pleacă. Textul piesei nu conține efectiv nicio indicație scenică. Toată semnificația piesei se găsește în dialog.

Următoarea relatare a interpretărilor opuse ale evenimentelor, făcute de personaje, este plată și lipsită de emoționalitate și nu transmite nimic din dramatismul piesei în care oamenii torturează și sunt torturați prin cuvinte de rudele lor cele mai apropiate, cuvinte rostite în acel cod particular pe care fiecare familie îl elaborează pentru sine și pe care cei din afară trebuie să îl decodeze. Asemenea unei familii apropiate — apropiată pentru că are secrete de ascuns — exclude străinii, astfel că publicul e exclus, fiind ca trecătorii pe un trotuar aflat lângă veranda casei unei familii, pe care familia își desfășoară discuțiile pasionale. Nu putem să nu ne oprim, curioși, mirați, și, înțelegând treptat ce se întâmplă, suntem atrași de cruzimea și mișcați de neajutorarea acestor semeni, iar în ei ne vedem pe noi și caracterul universal al tragediei umane.

Intriga piesei este foarte simplă. Toată acțiunea are loc în cadrul unei zile. Fata s-a întors în casa familiei pentru a confrunta familia cu faptul că, adolescentă fiind, a fost abuzată de Tata. Piesa nu este despre faptul că fata spune sau nu spune adevărul, ci despre cum interpretează trecutul fiecare membru al familiei și ce efecte au aceste interpretări asupra prezentului.

Vorbim despre doi oameni care au o relație, să spunem, Alison și Bob, dar, de fapt, sunt două relații, să spunem, relația lui Alison cu fratele ei Bob și relația lui Bob cu Alison. Astfel, în cadrul unei relații există două interpretări, dat fiind că fiecare persoană o interpretează pe cealaltă. Alison îl poate interpreta pe Bob ca: „E o persoană bună, de bază, în care pot avea încredere“, în vreme ce Bob o poate interpreta pe Alison ca „Țin mult la ea, dar se agață de oameni“. Dacă Bob și Alison sunt doi dintre frații dintr-o familie cu patru frați și doi părinți, și fiecare persoană le interpretează pe celelalte cinci, asta duce la un total de 30 de interpretări. Dar Alison interpretează și interpretarea lui Bob pentru ea, iar Bob

interpretează interpretarea pe care Alison i-o dă lui Bob. Alison bănuiește că Bob are impresia că se agață de oameni și consideră că se înșeală, în vreme ce Bob consideră că Alison a supraestimat ce om de încredere e el. (Dacă vă interesează, puteți face calculele ca să vedeți câte interpretări avem până aici.) Însă Alison mai interpretează și interpretările altor membri ai familiei privind alți membri ai familiei și la fel face fiecare membru al familiei. Prin urmare, Alison poate crea interpretarea: „Bob crede că fratele nostru Colin îl iubește pe tata, dar, de fapt, Colin nu l-a iertat niciodată pe tata pentru că nu a empatizat cu Edith când mama îi cerea atât de multe lui Edith". Judy Dunn a arătat că și copiii de 18 luni pot avea abilitatea de a interpreta alți membri ai familiei (capitolul 2), astfel că numărul de interpretări ale interpretărilor care pot fi făcute într-o familie în timp este infinit. Totuși, viața de familie este în mare parte compusă din astfel de interpretări. Nicio piesă, biografie, descriere psihologică sau teorie nu poate lua în considerare fiecare interpretare creată de o familie, dar fiecare interpretare creată poate afecta într-un fel sau altul viața fiecărui membru al familiei.

Există o multitudine de piese și romane despre viața de familie și, de regulă, acestea privesc numeroase aspecte ale vieții respectivei familii — aspecte care țin de politică, bani, religie, clasă și rasă și de oameni din afara familiei. În *Born Bad* toate aceste aspecte lipsesc, cu excepția credințelor religioase ale Mamei și Surorii 1. Excluzând tot ce e neesențial pentru povestea imediată, autoarea piesei ne prezintă interpretările diferite ale membrilor familiei privind o etapă din istoria familiei respective. Aceste interpretări nu sunt alese aleatoriu de fiecare individ. Fiecare persoană alege o interpretare care va și valida și va și apăra sentimentul acelui individ de a fi o persoană. Astfel de interpretări pot cere individului să nege unele dintre propriile amintiri și/sau amintirile celorlalți membri ai familiei.

Debbie Tucker Green scrie despre o familie de culoare pentru că acesta e mediul pe care îl cunoaște bine, dar ceea ce înfățișează

ea reprezintă experiențe universale. Când vor să își folosească progenitura pentru propriile scopuri, numeroși părinți îi dau copilului de înțeles că e special pentru ei. Se poate ca părintele să vrea că progenitura să nu facă necazuri și să asculte, sau să își asume responsabilitatea pentru părinte, sau să îndeplinească nevoile sexuale ale părintelui. Copilul interpretează „special" ca un semn că părintele îl iubește, când părintele nu vrea decât să spună că e special copilul în același fel în care ne gândim la un obiect deosebit de util ca fiind special. Ambele mele computere sunt speciale pentru mine, la fel cum e unul dintre dispozitivele mele de curățat cartofi.

Fata simțise că e specială pentru tatăl ei și astfel făcuse ce îi ceruse, dar, pe măsură ce crescuse, ajunsese să se îndoiască de iubirea lui. Trebuie ca el să îi confirme că, pentru el, ea e specială, fiindcă fără asta s-ar simți degradată. În același timp, vrea ca mama ei să admită că ea i-a permis soțului ei s-o folosească pe fată pentru ca ea, Mama, să nu mai trebuiască să își îndeplinească îndatoririle conjugale. Astfel, Fata nu se „născuse rea" așa cum insista mereu mama. Fata mai vrea și ca surorile ei să ia la cunoștință abuzul sexual care avusese loc și pentru care Fata nu trebuie acuzată. Fata visează ca familia să îi recunoască martiriul și partea pe care a jucat-o fiecare în el și, astfel, să îi ceară umiliți iertare. Însă Fata nu se poate mulțumi cu visul. Își dorește să se întâmple cu adevărat.

Faptul de a fi specială în ochii tatălui ei a susținut întotdeauna sentimentul fetei de a fi o persoană, în vreme ce faptul de a fi respinsă de mama și surorile ei i-a amenințat sentimentul de a fi o persoană. Fata își dorește confirmarea valorii sale din partea tuturor membrilor familiei atât de tare, încât este oarbă în fața faptului că, dacă mama și surorile ei recunosc că Fata a fost victima tatălui ei, nu se mai poate simți mândră că e specială pentru tatăl ei. Dacă tatăl ei e un ticălos, cum poate ea să fie liniștită pentru că e specială pentru un ticălos?

Fata a revenit în căminul familiei sale cu scopul de a i se confirma interpretările. Mama ei ar urma să își recunoască vina și să

spună că îi pare rău, iar surorile ei aveau să confirme că știuseră despre abuz și că se înșelaseră să dea vina pe ea pentru acesta. Confirmarea pe care Fata e sigură că o va primi e cea din partea fratelui ei, pe care îl iubește și simte că îl cunoaște bine. Tragedia piesei vine din faptul că niciuna dintre interpretările ei nu este confirmată. Tragedia acesta este mai rea decât moartea, pentru că, prin moarte, durerea și conflictul ajung la final, în vreme ce prin infirmare, durerea și conflictele copleșesc și învinge.

Putem să ne confruntăm cu două feluri de infirmări. Primul dintre ele este cazul în care alți oameni își mențin punctul de vedere că ei au dreptate și noi nu. Al doilea caz este cel în care descoperim că nu a observat un aspect important al situației noastre. Fata suferă ambele tipuri de infirmare. Toți membrii familiei sale insistă că ei au dreptate. Descoperă din partea Fratelui ceva ce Sora 1 îi confirmă, și anume că Tata l-a abuzat și pe Frate. Fratele știa că Tata o abuzează pe Fată, dar crede că el era special pentru Tata deoarece: „Cred că eu aveam parte de tot ce nu făceai tu". La care Fata îi răspunde: „Nu era nimic să nu fi făcut, Frate. Nu aveam de ales". Fusese atât de preocupată de propria situație încât nu reușise să observe ce i se întâmpla Fratelui. Sora 1 îi atrage atenția că, la micul dejun: „Nu te-ai întrebat niciodată el de ce nu era jos în diminețile când tu erai? Nu era mare filosofie". Fata nu se mai poate considera specială și o martiră sacrificată de Mama.

Ceilalți membri ai familiei nu își pot schimba interpretările pentru că își păstrează sentimentul de a fi o persoană. Pentru a putea să se suporte, mama trebuie să se considere o mamă bună și vrea ca Fata să accepte că recunoaște lucrul acesta. Numai că singura modalitate în care se poate vedea ca fiind o persoană bună este aceea de a o considera pe Fată rea. Dacă Fata nu a fost rea, atunci ea, mama ei, a dat greș în datoria ei de a avea grijă de propriul copil. Fata nu a devenit rea din cauza creșterii ei proaste, ci s-a „născut rea". Ea îi spune Fetei: „Știam că te-ai născut rea de la bun început". O astfel de viziune asupra fiicei sale este compatibilă cu religia ei creștină, care consideră copiii „născuți în păcat".

Nicio cantitate de bunătate din partea ei nu ar fi putut-o împiedica pe Fată să facă lucrul pe care îl făcuse.

Când Fata discută cu Sora 1, Sora 1 recunoaște că, oricât ar vrea să nu se gândească la trecut, amintiri fragmentate tot reușesc să izbucnească. Pe măsură ce piesa avansează, devine clar că Sora 1 își amintește mult mai mult decât fragmente. Sora 1 ține la Fată și nu consideră că s-a născut rea. Ea îi spune Fetei: „Eu eram cea care-ți făcea ghiozdanul pentru școală, știind că nu vei avea niciodată timp. Și eu eram cea care își pregătea hainele de școală, știind că nu vei avea timp". Sora 1 știe că mama a ales să o considere pe Fată născută rea și că Mama a ales-o pe Fată să îi ia locul în patul conjugal. „Te-a ales pe tine fiindcă nu voia să îl lase. Te-a ales pe tine. Deliberat. Decisiv." Sora 1 se mândrește cu faptul că ea vede lucrurile așa cum sunt și, pentru că nu se minte singură, își poate iubi frații. Dar trebuie să se protejeze de durerea și de mila pe care ar simți-o pentru Fată dacă nu s-ar putea liniști cu ideea că Fata e puternică și capabilă să poarte povara a ceea ce fusese aleasă să facă. Ea spune: „Tu ai primit darul puterii, așa e. Fii recunoscătoare pentru asta. Dumnezeu te-a făcut așa — te-a făcut așa puternică. Mama a văzut puterea, și văzând asta, a ales ușor. Tu ai făcut să îi fie ușor să aleagă, dăruită de Dumnezeu cum ești — ca tu să suporți așa, iar eu mă rog pentru tine". Își spune că rugăciunile ei au primit răspuns. O invidiază pe Fată pentru puterea pe care i-a dat-o Dumnezeu. „Ai fost dăruită în acest fel și mie Domnul nu mi-a dăruit nimic." Ea nu era puternică, ea nu era specială.

Sora 2 o urăște pe Fată. O consideră rea, mincinoasă și manipulatoare. Îi spune: „Dă-te de lângă mine, că eu știu că minți — știu că minți — eu am fost acolo". Fata o roagă să îi spună de unde știe că minte. Sora 2 îi spune: „Că n-a făcut-o. Bine? Niciodată, deloc. Deloc — da? Nici într-o mie de ani, da?" Însă o astfel de dovadă nu e simplă. Sora 2 e geloasă că nu fusese ea cea specială în vreun fel pentru părinții ei. Tatăl ei nu o considerase suficient de atractivă pentru a-i capta atenția, în vreme ce mama: „Te plăcea pe tine — da — și tu știi asta, ai venit prima — prima născută și

adorată — da, tu ai fost, apoi a fost Iisus al ei — erai chiar înaintea Lui — apoi ea, apoi el, apoi următoarea eu — da, eu undeva la coada copacului familiei".

Dând vina pe Fată, Sora 2 se poate feri de gândul distrugător că ea a fost Prâslea cea nedorită și neiubită de familie. În felul acesta, nu era nevoită să dea vina pe părinți pentru copilăria ei nefericită. Are nevoie să fie iubită de Tata, dar acesta o ignoră. E geloasă că Sora 1 o iubește pe Fată și a avut grijă de ea și o vrea de partea ei pe Sora 1, dar acuzând-o pe Fată, nu își dă voie să se apropie de Sora 1. Respinge sfatul Fratelui cum că ar trebui să își lămurească problemele și astfel se apără pe ea ca persoană, își păstrează izolarea în cadrul familiei.

Fiecare persoană e singură, încuiată în propria lume privată de semnificație, dar poate că Fratele este cel mai singur dintre toți. Putem bănui că nu are nicio iubită să îl liniștească, fiindcă se ferește de orice atingere umană. Oamenii care nu suportă să fie atinși se mândresc adesea cu abilitatea lor de a sta singuri, de a fi autosuficienți și de a nu cere nimic de la alții, însă o astfel de mândrie este un mecanism de apărare împotriva infamiei de a se simți neiubit și de neiubit. Se tem și că, dacă alți oameni se apropie prea mult, vor vedea că, în esență, persoana respectivă e abjectă și rea și se vor retrage dezgustați. Fratele are nevoie să fie iubit de părinții lui. Se prețuiește pe sine atât de puțin, pentru a-și putea prețui părinții mai mult. O ceartă pe Fată pentru felul cum a atacat-o pe mamă, numind-o cățea. Spune: „E mama noastră și ne-a născut și nu zic nici pâs. Nu zic nimica". Își apără mama pentru că „habar n-avea" că tatăl lui îl abuza și își apără tatăl pentru că „m-a ales" și „Mi-a zis că sunt singur" — la care Fata răspunde: „Și mie mi-a zis același rahat". Asta îl face pe Frate să agonizeze: „Asta-nseamnă că eu sunt ce? — înseamnă că eu sunt ce? Asta-nseamnă că sunt mai nimic, atunci".

Pe tot parcursul piesei, Tata stă tăcut. Tăcerea este puterea lui. Fata, Sora 2 și Fratele i-au cerut să confirme iubirea aceasta pentru ei și el nu le-a răspuns. Ultimele scene ale piesei relevă că și

Mama are nevoie de confirmarea lui. Se poate ca Sora 1 să-și fi transferat nevoia de confirmare de la Tata la Iisus, dar niciunul dintre ei nu are puterea să accepte că Tata nu își iubește familia, ci are nevoie de ei ca de obiecte care să îi confirme sentimentul a cine este. Se mândrește cu puterea pe care o are asupra lor. Tata are nevoie ca ei să îi confirme că e puternic și, asemenea tuturor tiranilor, trebuie să rănească pentru a-și demonstra puterea. La finalul piesei, victima sa e Mama. Le ordonă copiilor lui să îi spună cum nu a reușit să își protejeze fiul și îi administrează ultima lovitură, dezbrăcând-o de convingerea ei protectoare că Fata s-a născut rea. El spune: „Tu ai făcut alegerea greșită".

Piesa se încheie cu un impas, cea mai mare tragedie dintre toate. Nimeni nu se poate mișca, nimeni nu se poate schimba. La fel ca trioul din piesa *Cu ușile închise* a lui Sartre, sunt cu toții captivi pe veci în iad.

Dacă ar fi fost o autoare romantică, Debbie Tucker Green ar fi scris un al doilea act în care membrii familiei se unesc pentru a-și confrunta și soluționa diferendele și a-și declara iubirea unii pentru ceilalți. Pentru a putea face asta, fiecare dintre ei ar fi trebuit să fie umplut de curaj și o iubire pentru adevăr care să îi țină laolaltă câtă vreme ideile care îi susțineau pe fiecare dintre ei s-ar fi sfărâmat pentru a fi înlocuite cu o nouă concepție despre sine. Niciunul dintre personaje nu a avut o asemenea putere și onestitate. Sunt simple ființe umane de rând, supuse greșelii, la fel cum suntem cu toții.

Există numeroase familii ca aceasta, unite prin legătura relațiilor de familie, însă fiecare persoană este singură, incapabilă să comunice deschis și onest cu alți membri ai familiei. Unele familii sunt unite doar de pretenția că sunt o familie apropiată, iubitoare. Altele se întâlnesc doar pentru a se certa și a se contrazice. Unii frați rup relațiile unii cu ceilalți, dar descoperă că ruptura a devenit o rană care nu se vindecă. Secretele care dezbină familiile pot fi simple certuri pe marginea unor aspecte fără sens, dar e vorba despre aspecte ce țin de imaginea de sine a fraților, astfel că ei

descoperă că nu se pot îndepărta de pozițiile pe care le-au adoptat în cadrul familiei. Chiar dacă vor să își schimbe imaginea de sine, pot descoperi că alți membri ai familiei nu le permit. O femeie mi-a spus:

— Conduc propria afacere de succes, dar, când mă duc acasă de Crăciun, să îl petrec cu familia, ei mă reduc la fetița care nu-și poate lega nici propriile șireturi.

În cadrul discuțiilor mele cu frații aflați în situația aceasta am, de regulă, impresia că voiau, poate doar vag, să rezolve situația, însă nu știau cum. Niciunul nu voia să facă primul pas, pentru că ar fi însemnat să fie vulnerabil la atacuri din partea celorlalți frați. Poate că punctul de plecare ar fi înțelegerea a ce anume este memoria.

AMINTIRILE CONTEAZĂ

În calitate de cititor al *New Scientist*, am ajuns la concluzia că există numeroși oameni de știință care cred că e doar o chestiune de timp până ce ei și colegii lor vor face descoperirile necesare unei existențe lipsite de durere pentru noi. Nu vor resimți nici durerea fizică, aceea care ne anunță că e ceva în neregulă cu trupul nostru, și nici durerea psihică avertizându-ne că e ceva în neregulă cu modul în care ne trăim viața.

Un raport recent privea activitatea unor oameni de știință care consideră că, acum că s-a dovedit că amintirile sunt formate de anumiți neuroni din creier care formează legături, nu trebuie decât să afle care medicament ar împiedica acest lucru atunci când amintirea care s-ar forma ar fi dureroasă[326]. Acești oameni de știință nu par să-și fi dat seama că învățăm mai multe din durerea și eșecurile noastre decât din plăcerea și succesele noastre. Cele din

[326] Gaia Vince, „Rewriting Your Past", *New Scientist*, 3 decembrie 2005.

urmă ne dispar lesne din minte; la cele dintâi trebuie să ne gândim și, astfel, ne putem amplifica înțelegerea privind ce este viața.

Când am întâlnit-o pentru prima dată pe Karen, am fost șocată de ceea ce i se întâmplase, dar după ani mi-a spus:

— Cred că a fost un lucru bun că am plecat de acasă la clinică. A însemnat că trebuie să îmi croiesc o viață. Mi-a accentuat independența și m-a făcut mai puternică. Deci, probabil că a fost un lucru bun. Cred că m-a ajutat ca persoană, prin ce am trecut.

Trebuie să ne creăm o poveste a vieții coerentă, altfel ne simțim incompleți și confuzi. Dacă ne ștergem amintirile neplăcute, povestea noastră nu mai poate fi coerentă. Noi suntem amintirile noastre, iar amintirile noastre suntem noi. Când cineva ne neagă amintirile, acea persoană ne neagă pe noi. Pentru ca frații să se poată înțelege — și nu doar să se prefacă în acest sens — trebuie să lase în urmă noțiunea că există O singură Istorie Adevărată și să accepte că, în timp ce evenimentele se produc, fiecare participant la și observator al unui eveniment își are propria interpretare individuală a acestuia. Dacă interpretarea pe care un frate o dă unui eveniment te face să te simți inconfortabil, sarcina ta nu ar trebui să fie aceea de a nega interpretarea alternativă, ci de a descoperi de ce acea interpretare te face să te simți inconfortabil. Nu că ar fi ușor. În capitolul acesta, am scris despre cum e să fii trădat de părinți, dar ce se întâmplă când un frate trădează alt frate sau un frate arată o loialitate ieșită din comun pentru alt frate?

Capitolul 8
Loialitate și trădare

Cu câțiva ani în urmă, am fost trădată de o persoană pe care o consideram un bun prieten. Am să îi spun George. Îl cunoșteam pe George de aproape 20 de ani și mereu am crezut că îi pasă de ceea ce mă interesează. Însă s-a ivit o situație în care el a considerat că are de ales între a nu risca și a-și proteja propriile interese și a-și asuma un mic risc pentru a le proteja pe ale mele. A ales să își apere propriile interese. Am aflat despre acest fapt de la o terță parte. Dacă vechiul meu prieten ar fi discutat cu mine decizia aceasta înainte de a acționa aș fi fost tristă, dar, cel puțin, aș fi fost pregătită pentru ceea ce avea să urmeze. Numai că nu a făcut-o. Am fost rănită și furioasă și l-am disprețuit pentru lașitatea de a nu-mi spune, și încă îl disprețuiesc.

Mereu mă zbucium multă vreme în legătură cu evenimentele importante din viața mea, încercând să conștientizez clar ce înseamnă de fapt pentru mine astfel de evenimente. Am considerat gestul lui George unul de trădare, dar am ajuns și să îmi dau seama că nu interpretam trădarea lui în termenii numeroaselor trădări meschine, dar dureroase, venite din partea surorii mele. Oamenii se trădează reciproc pentru numeroase motive diverse, dar toate aceste acte de trădare se împart în două categorii. Există situații de trădare în care trădătorul acționează în virtutea propriului interes, știind sau sperând, ba chiar autoamăgindu-se cu speranța că persoana trădată va supraviețui. Acesta era tipul de trădare comisă de George. În cel de-al doilea caz de trădare, e posibil ca trădătorul nici măcar să nu acționeze în virtutea

propriului interes. Scopul acestei trădări este de a răni sau chiar de a distruge persoana care a fost trădată. De acest tip este trădarea fraternă.

În copilărie, când se ceartă frații, în acel moment de furie intensă, unul dintre frați își dorește să moară celălalt, să fie anihilat, să dispară pe veci în neființă, să fie alungat din memorie. E vorba despre moartea trupului și anihilarea persoanei. Numai atunci se poate simți răzbunat trădătorul. Când momentul de furie trece, copilul care și-ar trăda astfel fratele este obligat să accepte că persoana este un element fix, care se îndepărtează greu. Copilul care, la apogeul furiei sale, și-a dorit ca fratele său să moară, poate descoperi că mânia i s-a transformat în răceala dorinței de răzbunare. Caută acum o metodă de răzbunare subtilă, dar nimicitoare. Romanul lui E. Arnot Robertson, *Ordinary Families*, este povestea unei răzbunări concepute în copilărie de sora mai mică, Margaret, și aplicată puțin câte puțin, dar constant, surorii sale, Lallie. Margaret nu și-a dorit să o distrugă complet pe Lallie dintr-o lovitură. Voia să o atace pe Lallie când aceasta se aștepta cel mai puțin, reamintindu-i astfel lui Lallie despre puterea ei[327].

După ce i se răcorește furia, un alt copil ar putea să își aducă aminte că existența fratelui său e importantă pentru el fiindcă fratele lui îi oferă un sentiment de securitate pe care nimeni altcineva nu i-l poate oferi. Prin asta diferă loialitatea fraternă de loialitatea pe care o putem oferi acelor oameni despre care credem că ne oferă în schimb ceva pentru loialitatea noastră. Aceștia ne pot oferi siguranță financiară sau un anumit statut în societate, sau iubirea care ne asigură că suntem iubiți și că este nevoie de noi, că suntem o persoană demnă, per ansamblu. Copiii mici nu au altceva să dea la schimb pentru loialitate. Nu se au decât pe ei, propria existență și, continuând să existe, copiii mici își dau unul altuia un punct fix într-o lume în permanentă schimbare, pe care ei nu o

[327] E. Arnot Robertson, *Ordinary Families*, Collins Fontana Books, Londra, 1971 (prima ediție 1933), p. 29.

pot nici înțelege, nici controla. În cadrul loialității fraterne, nu contează decât că există celălalt.

Trădările și loialitățile apar în viețile tuturor fraților. Unul îl poate domina pe celălalt, în funcție de cum interpretează frații circumstanțele în care se găsesc. Dacă un frate alege să fie loial sau să trădeze depinde de cum se confruntă fiecare frate cu o amenințare la adresa sentimentului său de a fi o persoană. Apărarea și păstrarea sentimentului de a fi o persoană sunt nevoile noastre primare. Un frate loial își va pune viața în joc pentru fratele său, cu condiția să știe că va muri ca sine însuși. Confruntați cu opțiunea de a fi anihilați ca persoană sau de a ne trăda fratele, putem avea sentimentul că suntem forțați să comitem un act de trădare. Trebuie să facem asta, căci a acționa așa cum nu suntem, a renunța la tot ce avem în viață și ne susține înseamnă a ne condamna la o moarte vie. Respirăm, dar nu trăim.

Uneori, o persoană o trădează pe alta fiindcă a nu face asta ar însemna că persoana trebuie să își asume responsabilitatea pentru acțiunea sa, iar asta ar însemna să admită că nu este persoana care vrea să creadă că este. Prietenul meu, Charles, mi-a povestit despre o ceartă pe care o avusese cu fratele lui mai mare, Martin, când el avea opt ani, iar Martin zece. Mi-a spus că uitase de ce se certaseră, dar motivul fusese ceva ce conta foarte mult pentru el în momentul acela. Când Martin, folosindu-se de dimensiunile lui superioare, îi plasase niște lovituri usturătoare, Charles fusese foarte supărat. Mama lor intervenise ca să îl apere pe Charles. Ea îi spusese lui Martin că fusese crud cu Charles și, ca să-și răscumpere greșeala, trebuie să meargă la magazin și să îi cumpere lui Charles un baton Kit-Kat. Martin se dusese, însă revenise cu o cutie de mâncare pentru pisici Kitekat, despre care insistase că mama lui îi spusese să o cumpere. Probabil că la vârsta de zece ani Martin își construise o imagine a omului foarte moral care e acum. În loc să accepte că fusese crud cu fratele său, își negase responsabilitatea pentru ce făcuse și astfel se răzbunase pe fratele lui, păstrându-și, totodată, imaginea despre sine ca fiind bun.

TRĂDĂRI ȘI LOIALITĂȚI ÎN COPILĂRIE

Adult fiind, întotdeauna e dificil să vorbești despre lucruri cum e modul în care Martin l-a trădat pe Charles, fără să pari meschin. Dacă procedezi astfel, alții, mai ales frații tăi, probabil vor spune reprobator: „Trebuia să-ți fi trecut până acum". Prin asta, durerea ta nu e cu nimic redusă, pentru că, oricât ar fi fost de mic, evenimentul în sine a scos la iveală ceva despre poziția ta în familie. Max era cel mai mic dintr-o familie de patru frați. La cinci ani i se dăduse un scuter care se transformase în bunul său de preț. Când avea opt ani, era deja prea mare pentru el, dar continua să îl iubească. Într-o zi a venit acasă și și-a găsit sora mai mare dând scuterul unui copil al unei familii vecine. Mi-a spus:

— Și după treizeci și cinci de ani mă mai doare.

După ce am ascultat înregistrarea discuției noastre, l-am sunat pe Max să îl întreb dacă mai vorbise cu sora lui despre incident. Mi-a răspuns:

— Am adus problema în discuție a doua zi, fiindcă eram foarte supărat. În orice caz, contextul era unul de acuzare, de tipul: „Cum de-ai putut fi atât de rea?" Ca întotdeauna, răspunsul a fost o diatribă despre ce pușlama răutăcioasă și egoistă eram și cum nu aveam eu nevoie de scuter și cum ar trebui să-mi treacă. Incidentul cu scuterul face acum parte din istoricul familiei noastre, dar nu mi-am întrebat niciodată sora cu calm despre asta și nici nu i-am spus cum mă făcuse să mă simt. Am senzația că nu aș fi ajuns prea departe cu discuția aia, chiar dacă aș fi abordat-o cu calm. Însă, ca urmare, am aflat că băiatul căruia sora mea îi dăduse scuterul era fiul unei femei al cărei soț o părăsise lăsând-o singură cu patru copii și fără niciun ban. Îmi dau acum seama că mă pot concentra pe cât de multă plăcere a adus acel scuter băiețelului. Deși mai sunt supărat pentru tratamentul pe care l-am primit, e plăcut să am ceva pozitiv la care să mă gândesc, în loc să îmi permit să fiu

supărat din cauza asta. Privind înapoi, cred că probabil i-aș fi dat eu însumi scuterul, dacă mi-l cerea cineva.

Cei mai mulți dintre noi pot spune povești din copilărie care se termină cu: „Nu m-ar fi deranjat dacă mă întreba și pe mine cineva". A fi întrebat înseamnă a fi tratat ca o persoană: a nu fi întrebat înseamnă a fi tratat ca un obiect.

În cadrul experiențelor de trădare pe care le avem în copilărie, multe depind de felul în care părinții noștri soluționează conflictele pe care le avem cu frații. Mama lui Charles a intervenit pentru a-l apăra. Îmi aduc aminte de un incident în care mama m-a apărat de sora mea, pe vremea când aveam patru ani, iar sora mea zece. Cred că îmi amintesc acest incident din același motiv pentru care Diana Mosley își aducea aminte de tatăl ei (Farve) călătorind cu trenul cu toată familia. Ea scria: „Când eram mici, ne-am luat poneiul cu noi în vagon; Muv, Farve, Nanny, Ada, Nancy, Tom, eu, Dicky, Brownie și Luncheon Tom, cu toții într-un vagon de clasa a treia. Brownie era un ponei de Shetland extrem de mic. Cred că a fost un gest de sfânt din partea lui Farve să călătorească cu noi, copiii; posibil să se fi întâmplat o singură dată și din cauza asta să nu fi uitat noi niciodată"[328].

Când aveam eu patru ani, erau la mare modă albumele cu autografe. Sora mea avea unul. Trebuie că am fost intrigată de felul în care îl studia, citind și recitind versurile pe care le scriseseră prietenii și comentând despre semnături. Într-o zi, când sora mea era plecată, mi-a venit ideea să îmi scriu numele în albumul ei de autografe. Am făcut asta cu litere mari, umplând o pagină întreagă cu numele sub care mă știa toată lumea, DOT. Când a descoperit ce făcusem, sora mea s-a aprins de supărare. Nici măcar nu ar fi trebuit să îndrăznesc să îi ating albumul, darămite să mai și scriu în el. Ea i-a arătat mamei pagina ofensatoare și, pe un ton tragic, mânios, a strigat:

---

[328] Diana Mosley, *A Life of Contrasts* (*O viață de contraste*), Gibson Square Books, Londra, 2003, p. 29.

— L-a stricat. Va trebui să-l arunc.

Mama s-a uitat la pagina pe care DOT ajunsese până la margine și nu a părut supărată. I-a spus surorii mele să nu facă din țânțar armăsar. Eu eram uluită. Din fericire, am uitat răzbunarea pe care sora mea o provocase în intimitatea dormitorului nostru, ceva mai ușor de uitat comparativ cu evenimentul unic atunci când mama mi-a fost loială mie, în loc să îi fie surorii mele. În timp ce scriam aceste rânduri, mi-am dat seama că poate motivul pentru care mama nu m-a apărat niciodată de atacurile surorii mele (deși, asemenea mamei lui Orhan Pamuk, ne oprea din ceartă când o deranja gălăgia) era că încerca să se revanșeze față de sora mea pentru ceea ce se întâmplase când mă născusem eu. Albumul cu autografe era o excepție de la această regulă pentru că mama, ca numeroși australieni din generația ei, aprecia educația și era mulțumită de progresul meu. Însă, dacă încercase să echilibreze balanța, a dat greș. Sentimentul de nedreptate al surorii mele nu a fost diminuat deloc, în vreme ce eu am devenit din ce în ce mai sigură că nu eram un copil iubit și dorit, căruia i se permitea să rămână în familie doar suferind. Nu pot să mă abțin să nu o invidiez pe scriitoarea australiană Elizabeth Jolley, care a scris: „Odată, cu ani în urmă, sora mea a vrut să îmi vândă bicicleta ei.

— Surorile nu își vând și nu își cumpără lucruri una alteia, a spus mama, surorile împart".[329]

Nu există poveste mai grozavă cu surori care împart decât aceea a lui Molly, în vârstă de 14 ani, a lui Daisy, de 8 ani, și a lui Gracie, de 11 ani, care făceau parte din generația furată de copii aborigeni. Conduse de Molly, cele trei fete au evadat din așezământul pentru aborigeni Moore River, unde fuseseră închise după ce fuseseră luate, în ciuda voinței lor, de acasă și au mers pe jos 1 600 de kilometri până înapoi la familia lor din Jigalong, la marginea deșertului Little Sandy, din nord-vestul Australiei. Au urmat

[329] Elizabeth Jolley, *My Sister Dancing* (*Sora mea dansând*), în *Sisters*, Drusila Modjeska ed., Angus and Robertson, Sydney, 1993, p. 174.

gardul contra iepurilor care mergea de la nord la sud, trăind cu roadele pământului și evitând poliția și urmăritorii care le căutau. Povestea lor a fost spusă de fiica lui Molly, Doris Pilkington[330], și transformată într-un film extrem de frumos, cu același nume. Nivelul de loialitate pe care fetele și l-au arătat una alteia sugerează că ideea de loialitate față de frați le fusese prezentată fetelor de adulții din familie ca o regulă absolută și de netăgăduit a vieții. Frații au grijă unii de alții. Pot deplânge ceea ce a făcut altcineva, așa cum Molly și Daisy au deplâns decizia lui Gracie de a le părăsi în speranța slabă de a-și găsi mama la Wiluna, însă au acceptat-o fără a-i purta pică, la fel cum Molly a acceptat că va fi nevoită să o care pe Daisy când terenul era foarte dificil, iar Daisy era obosită și o dureau picioarele.

Părinții lui Richard le puseseră în față lui și celor doi frați mai mari ai lui același tip de regulă absolută, incontestabilă, cum că frații au grijă unii de alții și sunt loiali unii altora. Când l-am întrebat pe Richard ce fel de sentimente are pentru frații săi, mi-a răspuns:

— Iubire frățească. Îmi știu frații cât se poate să știi de bine pe cineva. Dacă aș pune mâna pe telefon și i-aș ruga ceva, ar face. Ar putea face și ei la fel, să îmi ceară orice, iar eu aș face.

Soția lui Richard, Sarah, mi-a povestit că, atunci când i-a întâlnit prima dată pe frații lui Richard, a observat că îl tratează pe acesta ca pe Prâslea, dar ce a uluit-o a fost ce bine aveau grijă de el.

Acuzarea și trădarea unui frate pot reprezenta arme utile în cadrul rivalității intense pentru rolul de cel mai „bun“ din familie. Sora mea se așteptase ca mama să vadă faptul că eu îi folosisem albumul pentru autografe ca pe un act de răutate, dar nu a fost așa, în vreme ce mama lui Max a fost de acord cu sora lui că el fusese de un egoism răutăcios. Când părinții acceptă cuvântul trădătorului în detrimentul celui al copilului trădat, trădătorul este recom-

[330] Doris Pilkington, *Rabbit Proof Fence* (*Gardul împotriva iepurilor*), University of Queensland Press, Brisbane, 2002.

pensat pentru trădarea sa. A pârî și a fi pârât sunt evenimente prezente în viața celor mai mulți frați, dar există și excepții. Simone de Beauvoir și sora ei, Poupette, stabiliseră că era mai bine să se alieze împotriva adulților. Simone nota: „Față de oamenii mari, noi două rămâneam strâns coalizate; dacă una dintre noi răsturna o călimară, greșeala era a amândurora și ne asumam împreună responsabilitatea".[331]

Michael Rosen și fratele lui, Brian, găsiseră și ei o modalitate de a se susține unul pe celălalt în fața mâniei tatălui lor. Michael spunea: „Fratele meu a avut o relație dificilă cu tata, dar nu și cu mama. Per ansamblu, tata era înnebunitor de solicitant. Brian nu putea să fie niciodată suficient de bun, iar eu eram adesea suficient de bun, dar, când nu eram, puteam să trec peste asta râzând. Fratele meu mă învățase să fac asta și am să-i fiu mereu recunoscător pentru asta. Îl vedeam pe tata atacându-l. Apoi Brian venea înapoi în camera noastră și interpreta scena, imitându-l pe tata spunând: «Ce ai impresia că faci?» și tot restul și ne apuca râsul. Transformam totul în glumă, luam în joacă, deci își pierdea totul asprimea. Brian îl dez-asprise pe tata. Dar sigur că Brian era tratat cu asprime".

De-a lungul istoriei, copiii au recunoscut că, în lipsa îngrijirii din partea unui adult, trebuie să se alieze pentru a se apăra. În istoria sa, *Witnesses of War: Children's Lives Under the Nazis* (*Martor de război: viețile copiilor sub ocupație nazistă*), Nicholas Stargardt a arătat cum unii dintre copiii din ghetoul din Varșovia și lagărele de concentrare au format grupuri legate prin loialitate și nevoile reciproce. În alt moment și loc, nevoia comună ar fi putut să nu fie cea de mâncare și de adăpost, ci de a fi recunoscut ca persoană și tot ce impune asta. Tim Guest a fost unul dintre acei copii care nu au avut de ales și au trebuit să își urmeze părinții în pelerinajul lor spiritual la Bhagwan Shree Rajneesh. Acolo, adulții erau cu totul absorbiți de ei înșiși și de adorarea lui Bhagwan. Conform

[331] Simone de Beauvoir, *Aminirile unei fete cuminți,* Editura de Vest, Timișoara, 1991, p. 90.

învățăturilor lor Bhagwan, copiii trebuiau să fie liberi pentru a crește. Astfel, Tim și prietenii săi erau lipsiți de supravegherea adultă. Tim și-a descris copilăria în memoriile sale, *My Life in Orange*[332] (*Viața mea în Portocaliu*), unde a povestit cum mama lui s-a alăturat lui Bhagwan și a devenit o Persoană Portocalie. Tim își putea vizita mama din când în când, dar depindea de el să își obțină mesele comune și haine curate în spălătorul comun. Lăsați de capul lor, copiii Oamenilor Portocalii s-au aliat și și-au creat propriile jocuri.

Copiii erau liberi să intre și să iasă din unele activități de grup ale adulților, așa că probabil observaseră că adulții se jucau de-a Barca de salvare, un joc folosit în cadrul grupurilor care se întâlnesc și care presupune ca adulții să își descopere (întâlnească) adevăratul sine. În cadrul acestui joc, participanții construiesc o barcă de salvare din perne, se urcă în ea și se prefac că sunt supraviețuitorii unui naufragiu, plutind pe un ocean pustiu. Felul în care fac față situației ar trebui să le scoată la iveală secretele cele mai adânci ale personalității. În decursul jocului, unii participanți sunt aruncați din barca de salvare de alții, iar alții aleg să se arunce în mare, unde își vor găsi sfârșitul. Prietenul meu, Peter, mi-a povestit că, atunci când a jucat acest joc, abia ce se urcase în barcă și s-a aruncat din ea. Se așteptase ca alți participanți să îl respingă, așa că s-a aruncat de la început. Jocul ia sfârșit când în barcă rămâne un singur participant sau când barca e complet goală. Copiii își construiseră propria barcă din perne și cuverturi. Însă au elaborat o versiune diferită a jocului. Au vrut să stea cu toții în barcă. Dacă un adult încerca să ia parte la joc, copiii nu îl lăsau să se urce în barcă. În cazul în care unul dintre copii cădea accidental din barcă, ceilalți copii strigau „Rechinul" și-l trăgeau la loc în barcă. Jocul cu Barca de salvare al adulților avea pretenție de autoanaliză: barca de salvare a copiilor era o imagine exactă a situației lor reale.

[332] Tim Guest, *My Life in Orange,* Granta, Londra, 2004.

Acești copii au arătat foarte clar că nu au încredere în adulți și bine au făcut. Copiii se pot trăda unii pe ceilalți, dar scala pe care se măsoară cât sunt de perfizi este minusculă comparativ cu aceea a adulților care trădează copii. Adulții care abuzează sexual copiii îi trădează și, de-a lungul istoriei, copiii au fost abuzați sexual[333]. Relatările despre abuzurile sexuale comise asupra copiilor le provoacă mereu șocuri și groază adulților, dar șocul și groaza cu care reacționează adulții care trădează copiii abuzându-i fizic sunt întotdeauna limitate. Numeroși adulți scuză orice pedepsire fizică a copiilor pe motiv că și ei au fost pedepsiți astfel când erau copii și nu li se întâmplase nimic rău. Ei nu reușesc să înțeleagă că răul care le-a fost făcut le permite să trădeze copiii în felul în care și ei au fost trădați. Copiii care învață mersul pot înțelege gândurile și sentimentele fraților lor suficient de bine cât să știe ce i-ar supăra pe frați și apoi fac lucrul respectiv, însă nu au habar despre complexitatea trădării unui adult până nu îi trădează un adult. Trădarea din partea unui adult este dureroasă, înfricoșătoare și generatoare de mare confuzie. Niciun copil mic nu e capabil să pregătească un act de trădare vreme de zile sau chiar de luni și nici nu poate înțelege un copil că un trădător poate alege o victimă pur și simplu pentru că persoana respectivă este slabă și neștiutoare.

Credința greșită conform căreia „copiii uită“ este folosită de adulți drept scuză pentru a masca abuzurile sexuale și pe cel fizice, precum și multitudinea de mici acte de trădare pe care adulții le comit împotriva copiilor. Deseori, aceste acte de trădare se nasc din plăcerea curioasă pe care unii adulți o au când păcălesc un copil naiv. Puteam înțelege, fără să-mi placă, actele de trădare ale surorii mele, dar a existat un act de trădare al mamei care m-a uluit când a avut loc și care încă mă mai uimește.

Bunicii mei materni locuiau împreună cu fiul lor necăsătorit, Jack, pe o mică proprietate aflată la 13 mile distanță de casa unde

[333] Dorothy Rowe, *Time on Our Side* (*Timpul de partea noastră*), HarperCollins, Londra, 1994, pp. 93–160.

locuiam eu. În fiecare sâmbătă, tata ne ducea cu mașina, pe mine și pe mama, la bunici și ne lua seara. Bunica avea găini și, din când în când, unchiul meu avea și el grijă de un animal sau două. Când aveam cam nouă ani, unchiul Jack a cumpărat doi porci și i-a pus într-un țarc. Eram foarte interesată de porcii aceia și petreceam mult timp în compania lor. Știam că porcii sunt puși la îngrășat ca să fie tăiați. Acceptasem asta, dar am anunțat că, atunci când aveau să fie tăiați, eu nu aveam de gând să mănânc din carnea lor. Nu le puteam face așa ceva prietenilor mei.

Nu am fost de față când porcii au fost tăiați și, la următoarea noastră vizită săptămânală, nu ni s-a spus nimic despre porci. Când am descoperit că dispăruseră din țarc, am presupus că fuseseră vânduți. În cadrul vizitelor noastre de sâmbăta, mama gătea, de obicei, un prânz, care era întotdeauna meniul australian tipic din vremea aceea, carne friptă, legume și sos. Am mâncat mâncarea pe care mi-o pusese mama în față și apoi mama mi-a spus cu un mic zâmbet că îmi mâncasem porcul — animal de companie.

De ce-mi făcuse una ca asta? Nu că aș fi fost eu anorectică și trebuia să fiu păcălită să mănânc. Mai degrabă invers, mâncam prea mult. Nu era nevoie ca mama să îmi spună ce mâncasem. Nu întrebasem și nici nu fusese vreo crustă sau sos de mere, doar două felii dintr-o carne fadă. (Mama era ceea ce se numea pe atunci o „bucătăreasă bună, simplă", iar o bucătăreasă bună, simplă putea găti vită, miel, porc și pui în feluri destul de greu de distins.) Ceea ce făcuse ea nu se voise a fi o glumă. Mama nu avea simțul umorului. Nu înțelegea glumele, așa că nu făcea glume. Acum, după ani, nu pot decât să bănuiesc că, întrucât mama crescuse într-o familie de șase frați în care ea fusese a patra, cunoștea bine farsele pe care copiii mai mari le fac celor mai mici. Probabil că știa cum e să ți se facă o farsă și, pentru a-și elimina umilința, le juca și ea farse fratelui și surorii mai mici. La un moment dat devreme în viețile lor, cei doi unchi ai mei se certaseră și, urmând tradiția familială de a nu-și vorbi, nu și-au mai vorbit niciodată unul altuia. Deși cele patru surori au păstrat legătura una cu alta,

frații nu puteau fi descriși ca iubitori și apropiați. Mama ținea mult la sora ei mai mică, mătușica mea Doff, dar nu-și cruța niciunul dintre frați de critici. Poate că mama considerase că acele trădări reciproce din copilărie foarte dureroase și îi rămăsese multă durere pe care o putea cheltui cu mine, un copil credul, ușor de păcălit. Poate că același lucru se poate spune despre o femeie ale cărei interacțiuni cu copiii ei am avut ocazia să le urmăresc.

Pe puntea inferioară a autobuzelor londoneze există un spațiu pentru scaune cu rotile, landouri și cărucioare. Uneori, spațiul acela devine o scenă unde sunt interpretate tot felul de drame. Eram în publicul unei astfel de drame când stăteam cu fața spre spațiul acela și două femei, prinse într-o conversație intensă, s-au urcat în autobuz. Aveau cu ele un bebeluș într-un cărucior și trei copii, băieți cam de opt, șapte și șase ani. Indiferent ce ar fi făcut acești copii, nu reușeau să întrerupă discuția femeilor mai mult de o clipă. Bebelușul a devenit agitat și plângea, iar o femeie, pe care am luat-o drept mama lui, a scos un biberon din geantă și l-a băgat în gura copilului, fără a înceta să vorbească cu prietena ei. Însă bebelușul primise mai multă atenție decât băiatul cel mai mare, care se lăsa greu pe ea și încerca să-i întrerupă discuția cu o întrebare repetată, dar ea îl ignora și l-a împins la o parte de câteva ori.

Autobuzul era aglomerat, iar cei trei băieți fuseseră nevoiți să se înghesuie în spații mici pentru a sta lângă femei. S-au plictisit repede și, imediat ce s-a făcut loc, au început să se cațere și să stea pe barele de sprijin. Eu și femeia așezată lângă mine am privit cu frică, temându-ne că autobuzul ar putea opri brusc și băieții ar putea cădea pe podea, dar mama și prietena ei nu au dat nicio atenție. Băieții mai mici au găsit în scurt timp că e prea greu să se cațere așa, dar cel mai mare era mândru de îndemânarea lui și încerca să o facă pe mama lui să vadă ce face. Nu s-a uitat, dar a făcut o pauză suficient de mare din discuție cât să îi dea băiatului de șapte ani o monedă de cincizeci de pence. Asta nu a făcut decât să amplifice stăruințele celui mare. Când l-a ignorat, s-a dus la

marginea autobuzului și a lovit cu piciorul de câteva ori, cât a putut el de tare. Ea nu a observat, așa că s-a întors să se lase pe ea și să-și ceară banii. De data aceasta, a încercat să îl facă să tacă luându-l în brațe ca pe un copil mic și așezându-și-l în poală. La început, a încercat să se supună, sperând că asta va face ca ea să îi vorbească, în cele din urmă, numai că era mult prea mare ca să stea în poala ei și a trebuit să se agite ca să scape. Atunci mama s-a uitat la femeia așezată lângă mine și i-a spus:

— Nu știu ce are. Îmi face numai necazuri.

Rușinat că fusese adus în discuția cu un străin, băiatul s-a îndepărtat de ea și a stat tăcut o vreme, dar fără îndoială că gândul că fratele lui primise niște bani l-a obligat să încerce din nou să o facă pe mama lui să stea de vorbă cu el. A devenit și mai insistent și, în cele din urmă, ea s-a uitat la el și a început să explice pe un ton de „ai încredere în mine că sunt mama ta“ că nu îi putea da bani pentru că avea nevoie de banii care mai erau pentru biletele lor de tren. Nu a fost convins, așa că i-a spus că, dacă avea să fie cuminte, sâmbătă avea să îi dea niște bani. El i-a răspuns:

— Ba n-o să-mi dai. O să mă păcălești și n-o să-mi dai.

Mama nu a negat. Am coborât din autobuz întrebându-mă dacă acest băiat, atunci când avea să crească, își va vărsa furia pentru mama lui pe alte femei din viața sa. Oare va simți și că își poate trăda frații și pe alți oameni în felul în care mama lui îl trădase pe el?

Când adulții îi învață pe copii să fie cuminți în felul în care adulții definesc „cuminte“, deseori îi trădează pe copii spunându-le minciuni. Unii dintre acești adulți ar zice că nu le pot spune adevărul copiilor pentru că un copil e prea mic pentru a-l înțelege. Unii adulți se apără susținând că, dacă nu sunt învățați că „Dacă ești cuminte, nu ți se întâmplă nimic rău“ ca parte a credinței religioase, copiii nu vor avea morală și vor scăpa complet de sub control. Unii adulți sunt ei înșiși atât de înrobiți de miciună că nici nu-și dau seama că e o miciună. Adulți ca aceștia au înfăptuit ceea ce este poate cea mai mare trădare în masă a copiilor din toate

timpurile, aceea înfăptuită de naziști generației mele de copii germani.

Documentarul de televiziune *Hitler's Children*[334] (*Copiii lui Hitler*) spune povestea Tineretului hitlerist. În Germania anilor 1920, existau o multitudine de mișcări similare cu Cercetașii, dar când a venit Hitler la putere au fost abolite toate, cu excepția Tineretului hitlerist. La zece ani, băieților li se cererea să se înscrie în Deutsches Jungvolk (Tineretul german), iar la 13 ani erau transferați la Hitler Jungvolk (Tineretul hitlerist), unde rămâneau până la 18 ani. La zece ani, fete se alăturau Jungmädelbund (Liga tinerelor fete), iar la 14 ani se transferau la Bund Deutscher Mädel (Liga fetelor germane). Băieții erau pregătiți să devină soldați, iar fetele, să devină mame. Erau învățați că nu puteau să facă nimic mai nobil decât să își pună viețile la picioarele Führerului lor. Copiilor li se oferea o perspectivă simplă asupra vieții. Nicholas Stargardt scria: „Cu dihotomia lor bine-rău, apelul lor la sentimente și cererea de angajare morală, valorile naziste ar fi putut fi create pentru adolescenți"[335].

În cadrul memoriilor sale intitulate *A Hitler Youth* (*O tinerețe hitleristă*), Henry Metelmann descrie cum a fost atras de Tineretul hitlerist și tot ce a învățat, în ciuda faptului că părinții nu i-au împărtășit admirația pentru Hitler. Ca membru al Tineretului hitlerist, avea parte de vacanțe pe care părinții lui nu și le-ar fi permis și și-a putut face numeroși prieteni. Tânărul Henry era un băiat interesat de acțiune, însă nu era critic în gândire. Și-a descris reacția avută la arestarea unui vecin:

> Mie, personal, îmi plăcea Herr Eyken. Dintotdeauna fusese prietenos cu mine, se abătea din drum când mă vedea pe stradă ca să îmi spună ceva amuzant și să mă facă să râd. În adâncul inimii nu puteam accepta că ar putea fi un trădător sau ce-o fi fost. Pe de altă parte, dat fiind că fusesem

[334] The History Channel și SBS, difuzat pe Channel 4, 6 august 2005.

> învățat la Tineretul hitlerist că există motive pentru care e necesar ca oamenii să fie arestați, nu puteam și nu voiam să cred, așa cum făceau părinții mei, că guvernul face un lucru greșit, ceva ilegal.[336]

Nici măcar atunci când s-a înrolat și a fost trimis pe frontul rusesc nu a pus la îndoială ce fusese învățat:

> Spre rușinea mea, până la Stalingrad fusesem plin de „idealuri" ale Tineretului hitlerist. Abia după bătălie și retragere au început să se sfărâme. Prin natura luptelor de la Est, stăteam adesea într-un loc mai multă vreme și, într-unul dintre aceste răstimpuri, m-am îndrăgostit de o rusoaică, Anna. Am învățat să îi apreciez calitatea umană, care era, în același timp o recunoaștere a convingerii mele că superioritatea rasei germane nu era decât o prostie.[337]

Când armata germană era în plină retragere din fața armatei ruse, iar Aliații avansau dinspre vest, lui Gauleiter i s-a încredințat misiunea de a strânge o ultimă tranșă de adolescenți și bărbați în vârstă, numită Volkssturm, care să fie o ultimă încercare de apărare. În ceea ce-i privea pe Goebbels și Hitler: „Era preferabil din punct de vedere moral să fie anihilată toată națiunea decât să capituleze"[338]. Tinerii neexperimentați din Volkssturm nu erau pe măsura tancurilor rusești. Mulți dintre ei au fost uciși sau răniți. Odată ce a devenit clar că Hitler nu avea să salveze Germania de ruși, adulții nemți și-au dat seama că trebuie să se prefacă față de ruși că nu au avut nicio legătură cu naziștii. Rușii avansau:

> Pe măsură ce adulții își ardeau vechile uniforme, insignele de partid și multe dintre cărțile lor, inclusiv pe cele ale

[336] Henry Metelmann, *A Hitler Youth*, Spellmount, Staplehurst, 2004, p. 81.
[337] Ibid., p. 175.
[338] Stargardt, *Witnesses of War*, op. cit., p. 267.

> copiilor, scăpau ritualic de multe dintre lucrurile pe care copiii lor le aduseseră ca premii. Pentru copii și adulți, momentul în care au trebuit să își distrugă insignele cu Tineretul hitlerist și să își arunce pumnalele era unul adesea amar și submina tot ceea ce fuseseră învățați despre datorie, obedință și onoare. Unii băieți au memorat în secret unde fuseseră aruncate armele, ca să le poată recupera mai târziu.[339]

Pentru că e mereu dificil și necesar să simțim că felul în care înțelegem ce se întâmplă este suficient de corect, a fi mințit e o trădare. La finalul războiului, copiii germani au descoperit că adulții de care depindeau îi mințiseră de două ori, prima dată despre virtuțile și adevărul nazismului, iar a doua oară despre cum ei, adulții, nu-i susținuseră niciodată pe naziști. Când descoperim în copilărie că am fost mințiți de părinți și de frații mai mari, simțim o durere incomensurabilă. Ulterior, privind cu ochi de adult, putem înțelege de ce oamenii aceștia au considerat că e necesar să ne mintă, dar asta nu ameliorează sentimentul de a fi fost trădați când eram copii naivi. În *Hitler's Children*, au fost intervievați câțiva membri ai Hitler Jungvolk și ai Jungmädelbund, acum în vârstă de șaptezeci și optzeci de ani. Ce frapează este durerea din ochii lor în timp ce își spuneau poveștile. Durerea trădării nu fusese redusă în niciun fel.

Heinrich Böll a încercat să transmită durerea aceasta prin intermediul romanului său, *Opiniile unui clovn.* Spunându-și povestea, Hans revenea mereu la amintirea lui Herbert Kalick, care, la 14 ani, conducea Brigada locală a Băieților: „Mama îi pusese cu mărinimie la dispoziție parcul nostru, în care eram instruiți cu toții în mânuirea armelor bazooka. Participa și fratele meu de opt ani, Leo; l-am văzut trecând pe lângă terenul de tenis cu o bazooka de exercițiu pe umăr, având întipărită pe față acea seriozitate pe care doar copiii pot s-o aibă". Hans se dusese cu fratele lui, dar, în contextul unei certe cu Kalick, Hans, care avea doar 11 ani, îl

[339] Ibid., pp. 325–326.

numise „porc nazist". Kalick îl arestase, îl încuiase în șopron și apoi, organizând un grup de adulți care să îl judece, l-a dus în biroul părinților lui Hans, unde să fie audiat. Hans încercase să-i explice că el nu auzise cuvintele acelea, ci doar le văzuse scrise pe o barieră de cale ferată.

— Băiatul nu-și dă seama ce spune, a spus tata și-mi puse mâna pe umăr.

Brühl i-a aruncat tatei o privire rea, s-a uitat apoi plin de teamă la Herbert Kalick. Probabil că gestul tatei i se părea încărcat de simpatie. Mama, plângând, spuse cu glasul ei domol, tâmp:

— Nu știe ce face, nu-și dă seama, căci, dacă nu ar fi așa, ar trebui să-mi iau mâna de pe el.

— Ia-ți-o! i-am strigat.

Hans fusese condamnat să sape un șanț pentru tancuri, în grădină. Trecea prin stratul preferat de flori al bunicului, „îndreptându-mă spre copia lui Apollo de Belvedere, și mă bucuram deja la gândul că statuia acestuia se va prăbuși în urma entuziasmului cu care săpam. Mă bucuram însă prea devreme; a fost doborâtă de un băiat mic și pistruiat, care se numea Georg. S-a aruncat pe sine însuși și pe Apollo în aer cu o bazooka pe care a declanșat-o din greșeală. Comentariul lui Herbert Kalick asupra acestui accident a fost laconic:

— Din fericire, Georg era orfan. [340]

În *Hitler's Children*, cea mai mare crimă a naziștilor se definește ca „eliminarea milei". Herbert Kalick nu avea milă pentru cei slabi. Stefan, fratele mai mare din memoriile lui Hans-Georg Behr, *Almost a Childhood: Growing Up Amongst the Nazis*, nu avea milă de el, ci îi era milă de patria-mamă, despre care considera că fusese trădată sfâșietor. Fratele mai mic al acestuia, naratorul, „l-a zărit pe Stefan stând în camera lui fără să facă nimic, doar plângând"[341]. Stefan era foarte mândru să fie student la o școală tip Napoli,

[340] Heinrich Böll, *Opiniile unui clovn*, Ed. Polirom, Iași, 2007, p. 33-35.

[341] Hans-Georg Behr, *Almost a Childhood: Growing Up Amongst the Nazis*, Granta, Londra, 2005, p. 98.

școlile pentru copiii naziștilor cu grad înalt, și de pumnalul onoarei pe care îl câștigase. Când vestea că rușii avansau ajunsese la copii și la mama lor, la proprietatea de la țară, „Stefan stătuse acolo toată ziua, fără să spună nimic. Numai afară, în livada cea mare, a spus:

— Cred, în cazul ăsta, că am trăit degeaba."

Apoi se făcuse din nou tăcere. Niște soldați germani aflați în retragere veniseră acasă. „Un soldat a râs de pumnalul de onoare al lui Stefan și i-a spus că, în viața reală, el era măcelar și că obiectul acela nu avea să-i fie de niciun folos, iar Stefan se dusese înapoi în camera lui indispus." Stefan „și-a întins uniforma de Tineret hitlerist pe pat, cu pușca cu aer comprimat și pumnalul de onoare încrucișate peste ea".

Soldații germani plecaseră și apoi sosiseră tancurile rusești. Casa luase foc și mama țipa.

> La mică distanță, în mijlocul cărării, zăcea o armă cu aer comprimat stricată, care îi aparținea lui Stefan, iar în stânga era o grămadă de saci care o făcuse pe mama să urle atât de tare. Herr Kottnig se pusese în drum, astfel că eu nu puteam vedea foarte bine. Însă dintr-o margine a grămezii se ițea un picior, încălțat cu un pantof... Când băiatul pusese mai multe întrebări, Herr Kottnig îi spusese că Stefan plecase să întâmpine tancurile rusești, îmbrăcat cu uniforma lui de la Tineretul hitlerist și ducând arma cu aer comprimat, și că era doar un copil, „dar din tanc nu se vedea prea bine și îl împușcaseră, apoi tancul îl călcase".[342]

După război:

> Mama era tristă fiindcă trebuise să se mute la han, iar sora băiatului era moartă. Asta se întâmplase cu ceva timp

[342] Ibid., pp. 98, 104.

în urmă, când copiii fuseseră evacuați la țară și ea se afla la Allgäu, dar mama abia aflase și acum primise înapoi lucrurile lui Elizabeth. Avusese doar cincisprezece ani, iar când ajunseseră yankeii, ea își mușcase capsula de cianură, „ca să nu fie violată de negri", îi scrisese ea mamei. Mama plânsese amar, lucru pe care băiatul nu prea îl înțelesese, fiindcă Liesel era deja moartă de ceva vreme și fusese foarte prostuță cât timp fusese în viață. Băiatului nu-i prea plăcuse de ea, iar Liesel contribuise la neplăcerea lui și-l înțepase când avusese ocazia. Acum ea era moartă, iar mama spusese:

— Nu te mai am decât pe tine.

Ceea ce nu era un lucru bun, pentru că mereu luai bătaie când te bâlbâiai".[343]

Supraviețuitorii Tineretului hitlerist se adaptaseră pe cât putuseră, întâi unei Germanii divizate, apoi unei Germanii democratice reunite. Însă nu uitaseră că fuseseră trădați. Unii dintre ei deciseseră să nu le facă altora ce li se făcuse lor, dar o astfel de rezoluție implică o generozitate a spiritului care provine din capacitatea de a avea milă de cei care suferă, fără a trebui să judeci cât de buni sau răi fuseseră. Nu toată lumea poate. Unii germani au avut sentimentul că pot îndrepta la loc lucrurile, îndeplinind un soi de reparație. Heinrich Böll susținea că unul dintre motivele pentru care Germania postbelică a reușit ceea ce se poate numi un miracol economic era că numeroși germani au încercat să repare și astfel să își găsească pacea interioară muncind din greu: „La zece ani după război, părea că totul a fost iertat și uitat. Într-un mod calvinist, locuitorii Germaniei de Vest păreau a se justifica prin credință, credința în propriile eforturi; succesul lor material a demonstrat lumii că, într-adevăr, erau dintre cei aleși"[344].

[343] Ibid., pp. 123–4.

[344] J. H. Reid, *Heinrich Böll: A German for His Time* (*Heinrich Böll: Un german pentru timpul său*), Oswald Wolff Books, Oxford, 1988, p. 75.

Aleșii calviniști sunt acei oameni a căror iertare din partea lui Dumnezeu este absolut sigură. Adepții Lumii Drepte se pot încălzi oricând cu iluzia că succesul lor este o dovadă a faptului că sunt buni. Este vorba despre un delir care le place mult celor bogați. Unii dintre copiii lui Hitler au creat un alt fel de delir. Ei nu fuseseră trădați de naziști, ci naziștii buni fuseseră trădați de dușmanii lor cei răi. Unii s-au autoînvinovățit pentru că l-au dezamăgit pe Hitler, în vreme ce alții au încercat să se elibereze de propria durere provocând durere unor ființe precum copiii sau imigranții, pe care îi considerau răi sau inferiori.

În copilăria noastră pot exista evenimente dureroase în urma cărora ne putem reface și putem deveni mai puternici, dar trădarea din partea cuiva care ar trebui să aibă grijă de noi și în care avem încredere nu se numără printre ele. Putem fi capabili să găsim o modalitate de a trăi cu amintirea trădării fără a o nega sau a deveni invalizi din cauza urii, dar ne pierdem pe veci bucuria inocentă de a fi în viață. Ne putem trezi adesea că ducem povara rușinii și vinovăției altcuiva. În romanul său *Some Hope* (*Ceva speranță*), Edward St. Aubyn scrie despre un băiat de cinci ani violat de tatăl său. El a recunoscut în fața unui intervievator că băiatul acela era el. S-a spus despre el că ar fi zis:

— Te rupe în două. Nu poți accepta că tatăl tău îți face lucrul acesta rușinos și iei asupra ta rușinea.[345]

Aceeași rușine poate fi resimțită de un frate trădat de altul. Trădarea poate să nu fie un act de abuz sexual. Unele familii sunt ca zonele de război, doar că lipsește sângele. Victimele știu că fratele-adversar vrea să le anihileze ca persoană, dar mai știu și că faptele adversarului sunt rușinoase, și iau rușinea asupra lor. Am știut mereu că despre anumite aspecte ce țin de familia mea nu puteam vorbi cu altcineva din afara familiei. (Și nici nu am vorbit cu nimeni din familie.) Abia când am devenit psiholog educațional și am lucrat în clinici de îndrumare a copiilor mi-am dat seama că,

[345] Rachel Cooke „The Sins of the Father", *Observer*, 8 ianuarie 2006.

dacă ar fi existat clinici de îndrumare a copiilor pe vremea când eram eu copil, familia mea era genul care m-ar fi trimis la așa ceva. Abia după încă zece ani am început să scriu despre mama și au trecut încă zece până am îndrăznit să vorbesc deschis despre sora mea. Nu mi-am dat seama că acționam în baza unei loialități fundamentate pe rușine până nu mi s-a întâmplat să mă întâlnesc cu o rudă a cumnatului meu, care vizita Australia și a stat la sora mea și familia acesteia. Femeia aceea mi-a povestit că fusese foarte tulburată de felul în care sora mea și soțul ei își disciplinau copiii. (Își disciplinau copiii în felul în care ei fuseseră disciplinați de părinții lor iar, pe vremea aceea, în Australia, pedeapsa corporală era, de regulă, considerată cea mai bună modalitate de disciplinare, mai ales în cazul băieților.) Aceasta a fost prima dată când îmi vorbise cineva despre sora mea. M-am trezit sfâșiată între sentimentul de ușurare pentru că un lucru ascuns era scos acum la iveală și teama de a vorbi cu o persoană străină despre ceea ce numea mama „afaceri de familie". Am spus repede ceva, apoi teama și rușinea au prevalat. Poate că undeva în adâncul ființei mele încă îmi mai aminteam ce-mi făcuse sora mea pentru că îi stricasem albumul de autografe.

FRAȚII AJUNȘI LA MATURITATE

În cursul a numeroase discuții pe care le-am avut cu diferite persoane despre frații acestora, am descoperit că mulți oameni vor să îmi vorbească despre frați, însă rareori fac acest lucru cu ușurință. Iar și iar am jurat să păstrez secretul, astfel că lucrarea aceasta a fost privată de numeroase povestiri importante. Persoana care îmi cerea să păstrez secretul îmi spunea: „Nu vreau să afle sora mea" sau „Fratele meu m-ar ucide dacă ar descoperi că ți-am spus chestia asta". Uneori, relatarea era despre evenimente din copilărie, iar alteori, despre ce se petrecea în prezent. Uneori, naratorul

lega evenimentele din copilărie și pe cele de la vârsta adultă, arătând cum cele dintâi au dus la cele din urmă. Deseori, întâmplările povestite erau meschine și rele, dar arătau că făptașul privea victima cu mulțumire.

Uneori, persoana care îmi spunea povestea sa adopta un ton ușor, plin de umor, genul de ton pe care eu îl adopt, de regulă, când mă întreabă cineva de sora mea. Alteori, tonul era rece și plin de furie. Un bărbat mi-a spus:

— Când au murit părinții noștri, eu am încetat să mai vorbesc cu frații mei.

Nu mi-a spus de ce, dar am avut sentimentul că nu putea să riște să întrevăd furia lui imensă, care ascundea o rană la fel de adâncă și dureroasă ca în ziua în care fusese provocată.

Deseori, tonul pe care îl folosește cineva este unul de mare durere. Prietena și colega mea Louise mi-a povestit că are o soră pe care nu o vede prea des, fiindcă nu se înțeleseseră niciodată prea bine. Mi-a mai povestit și câte ceva despre mama ei, care avea peste optzeci de ani, era fragilă și uneori era uitucă, dar nu la modul grav. Apoi, într-o zi, mi-a povestit că tocmai descoperise că, fără să fi știut ea, sora ei obținuse o procură pentru a se ocupa de afacerile mamei lor și secătuia contul bancar al acesteia, transferând banii în contul ei. Louise mi-a povestit că e foarte îngrijorată din cauza mamei ei și că demarase procesul legal pentru anularea procurii. Subiectul era unul delicat, dar durerea din ochii Louisei indica o durere mult mai profundă.

Louise se așteptase dintotdeauna ca ea să fie cea care avea să aibă grijă de mama lor, atunci când aceasta avea să ajungă incapabilă să locuiască de una singură. Sora ei locuia la mare distanță de ele și mereu manifestase un interes redus față de îngrijirea mamei ei, cu atât mai puțin față de alți oameni, în vreme ce aceasta reprezenta aria de experiență profesională a Louisei. În plus, Louise avea toate atributele necesare unei persoane de îngrijire. Era empatică, sensibilă, avea spirit practic, cunoștințe, inventivitate, era veselă, amuzantă și încurajatoare. Dacă voi avea vreodată nevoie

de cineva care să aibă grijă de mine, aș vrea pe cineva ca Louise. Prin gestul său, sora ei nu numai că o priva pe Louise de moștenirea la care avea dreptul, ci nega și cine era în realitate Louise. În fapt, sora ei încerca să o anihilieze ca persoană. De-a lungul numeroaselor luni necesare pentru ca procesul să-și urmeze cursul, Louise mi-a vorbit despre ce i se întâmpla. Mi-a spus:

— Simt că mă năruiesc, atât fizic, cât și emoțional.

Avea un sentiment profund de pierdere, care îi retrezea sentimentele de pierdere suferită la moartea tatălui ei și atunci când descoperise că soțul o înșelase.

Din multe dintre poveștile pe care le-am ascultat, dar pe care mi s-a interzis să le folosesc, reieșea că toți frații din fiecare familie luată în particular păstrau legătura unii cu alții și prezentau fațada unei familii apropiate, iubitoare. Dacă le-aș fi spus povestea în cartea aceasta, le-aș fi perturbat modul de a opera ca o familie. Numeroase, poate cele mai multe dintre relațile dintre frații adulți, operează pe baza principiului nerostit că anumite aspecte nu sunt niciodată aduse în discuție. O femeie mi-a spus:

— Când sunt cu surorile mele sunt ca o lebădă, calmă și serenă întru totul, dar mă zbucium ca o nebună pe dinăuntru.

Prezentatorul de televiziune și gazda unei emisiuni de discuții, Jonathan Ross, care mai are cinci frați, a fost citat: „În familiile mari nu se comunică, de fapt. Mereu e grabă mare, împrăștiere, zgomot și sună totul atât de fericit, dar la sfârșitul zilei constați că nu ai stat, de fapt, de vorbă cu nimeni“[346].

Am descoperit că numeroși frați ajunși la vârsta adultă pot fi pregătiți să discute despre trădările pe care le-au suferit din cauza fraților lor în copilărie, dar au fost foarte circumspecți când a venit vorba despre a povesti despre ce se întâmplase odată ce crescuseră. În primul volum al autobiografiei sale, Nawal El Saadawi a scris destul de mult despre cât de rău o tratase fratele ei mai mare. În cel de-al doilea volum, în care își descria viața adultă, a

[346] Observer, 18 decembrie 2005.

povestit că, după moartea tatălui său, ea a devenit capul familiei. Ea nota:

> Tata purtase povara de a hrăni nouă copii, pe mama lor, pe mama lui și pe o soră care era divorțată și locuia în sat cu ea. Acum venise rândul meu să preiau povara. În mod normal, ar fi trebuit încredințată fratelui meu mai mare, dar frații și surorile mele mai mici ținuseră o întrunire după moartea tatei și deciseseră că sora lor, Nawal, avea să fie numită responsabilă cu îngrijirea lor. Pensia tatei nu era suficientă pentru a susține toți acei băieți și fete, dintre care mulți încă mergeau la școală și la universitate. A trebuit să muncesc ca să îi pot susține și pentru a putea avea grijă de fiica mea, Mona, care a rămas să stea cu mine după ce am divorțat de Ahmed Helmi.

Nu a explicat de ce frații îl respinseseră pe fratele mai mare în favoarea ei. Nu a spus decât: „Fratele meu mai mare absolvise școala și lucra în provincia Tahrir". A explicat într-o notă de subsol că provincia Tahrir era „o zonă agricolă care fusese deșert, cam la 60 de kilometri de Cairo"[347].

Actele de trădare sunt simple și directe când scopul este acela de a câștiga bani sau o poziție sau de a-ți salva propria piele. Trădările care au loc atunci când scopul este acela de a conserva sentimentul cuiva de a fi o persoană și, poate, de a-l distruge pe al altcuiva, sunt departe de a fi simple. S-au scris multe despre relația dintre Virginia Woolf și sora ei, Vanessa Bell. E clar din toate relatările scrise că Virginia a considerat că sentimentul ei de a fi o persoană depindea de a fi aproape de Vanessa. Jane Dunn scria: „Virginia se temea mai mult decât de orice de pierderea adoratei sale Vanessa; singura ei soră și substitutul mamei lor. Era punctul

[347] Nawal El Saadawi, *Walking Through Fire* (*Mergând prin foc*), Zed Books, Londra, 2002, pp. 55, 119.

central al unei iubiri posesive feroce, aproape erotică, ancora de viață a Virginiei. «Dacă tu ai muri, viața mea nu ar avea nicio valoare», îi scria ea Vanessei când se apropia de treizeci de ani și intensitatea acelei dependențe nu a părăsit-o niciodată cu adevărat“[348]. Și totuși, pentru a se conserva pe sine, Virginia o trădase pe Vanessa nu o dată, ci de două ori. Prima dată fusese când, copil fiind, simțise că relația strânsă pe care Vanessa o avea cu fratele lor, Thoby, reprezenta o amenințare la adresa ei. Dacă Vanessa era apropiată de Thoby, atunci nu-i putea oferi Virginiei atenția aceea intensă, unică, de care considera ea că are nevoie. Astfel că Virginia decisese să îi separe pe Thoby și Vanessa fiind ea însăși atât de isteață, amuzantă și fermecătoare, încât Thoby avea să fie atras de ea și îndepărtat de Vanessa. Virginia folosise aceeași strategie când Vanessa s-a îndrăgostit de Clive Bell:

> Căci Virginia era cea care se simțea exclusă: nedorită, lăsată în urmă, desconsiderată. Acesta era sentimentul care o făcuse, pe vremea când era mică, să intervină în relația apropiată dintre Vanessa și Thoby și să încerce să îl fascineze pe acel frate dorit cu armele isteției și ale șarmului, pe care sora lui mai mare, cea responsabilă, nu le-ar fi putut invoca niciodată. Această teamă veche de a nu fi exclusă avea să o facă pe Virginia să repete jaful acela asupra relației exclusive a Vanessei cu Clive, și avea să provoace o durere de durată ambelor surori. Lui Clive i-a explicat dubla ei pierdere:
>
> — Nessa are tot ce mi-ar plăcea mie să am, iar tu... o ai pe ea.“[349]

Când erau mici, surorile Mitford se băteau între ele așa cum fac frații, dar strângeau rândurile împotriva celor din afară. În viața

[348] Jane Dunn, *Virginia Woolf and Vanessa Bell: A Very Close Conspiracy*, Jonathan Cape, Londra, 1990, p. 100.
[349] Ibid., p. 109.

adultă, politica a fost cea care le-a divizat. Jessica (Decca) a devenit comunistă, în vreme ce Diana s-a căsătorit cu Oswald Mosley, liderul Cămășilor Negre Britanice, iar Unity s-a dus în Germania și s-a îndrăgostit de Hitler. În anii 1930, Diana și Unity au vizitat deseori Germania și au ajuns să îl cunoască pe Hitler, pe care îl considerau un mare lider. În Anglia, în anii 1930, un număr mare de membri ai claselor superioare îl admirau mult pe Hitler, însă Nancy Mitford nu se număra printre ei. Biografa surorilor, Mary Lovell, scria că, atunci când a fost declarat războiul:

> Nancy, care nu avea habar de motivul deselor vizite ale Dianei în Germania — de a obține o frecvență [radio] [pentru partidul soțului ei] — era una dintre cei care dădeau informații despre sora ei. Pe 20 iunie, cu nouă zile înainte ca Diana să fie arestată, Nancy a recunoscut față de doamna Hammersley: „Tocmai am fost să mă întâlnesc cu Gladwyn[350], la cererea lui, să îi spun ce știu... despre vizitele Dianei în Germania", scria ea. „L-am sfătuit să-i examineze pașaportul ca să vadă de câte ori s-a dus. Am mai zis și că o consider o persoană deosebit de periculoasă. Nu e un comportament prea frățesc, dar cred că e de datoria mea, în astfel de vremuri."[351]

Diana a fost arestată în același timp cu soțul ei și și-au petrecut o mare parte din anii războiului la închisoarea Holloway. Decca, locuind în SUA, decisese ca, atunci când avea să meargă în Anglia, să nu se întâlnească și cu Diana. Ea scria:

> Nu aș fi putut îndura [așa ceva]. Când eram mică, ea, cu șapte ani mai mare, era persoana mea preferată din toată

[350] Hubert Gladwyn Jebb (ulterior devenit primul baron Gladwyn) de la Ministry of Economic Warfare, 1940–42, Mary Lovell, *The Mitford Girls*, Abacus, Londra, 2002, p. 559.
[351] Ibid., p. 325.

> lumea. Era pentru mine minunată în toate felurile; mă ducea la călărie... mă învăța să vorbesc franceză, mă încuraja la sportul interzis de a ne „da în spectacol" în fața grupurilor de musafiri adulți, era protectoarea mea credincioasă în fața înțepăturilor răutăcioase ale lui Nancy, aliata mea în luptele cu Boud. O vedeam cu ochii minții, o frumusețe radiantă de șaptesprezece ani, hlizindu-se la glumele mele. Învățându-mă, ajutându-mă să trec cu bine de copilărie, fiind în general cea mai bună dintre toate surorile mai mari posibile.[352]

Don McCullin spunea în cadrul unui interviu că „Trădarea este întotdeauna o greșeală". Știa el ce spune. Ca fotograf de război, asistase la numeroase acte de trădare, dar avusese de-a face și cu numeroase acte de loialitate în propria-i viață. El și soția sa, Christine, se căsătoriseră la începutul carierei lui, iar ea îl susținuse și crescuse copiii în toți anii aceia în care el se pusese în mare pericol. A devenit celebru și a trădat-o. Spunea că lucrul care se întâmplase cu Christine fusese „cel mai dureros lucru dintre toate, într-o viață plină de durere... A fost o greșeală imensă. Trădarea este întodeauna o greșeală. Nu ai cum să dai vina pe altcineva — când eu știam că iau decizia greșită. Am fost păcălit de altcineva. A fost o slăbiciune a mea. Am devenit puternic în unele privințe și am ajuns să fiu mai bine informat în altele. Progresam cu fotografia mea — dar, în același timp, îmi pierdeam părți întregi din integritate"[353].

Pentru Don, integritatea lui era foarte importantă, dar a venit și ziua în care a ales să își păstreze integritatea în loc să rămână aproape de fratele lui, Michael. În copilărie fuseseră apropiați și, în ciuda belelelor în care se băga Michael în adolescență, Don îi rămăsese loial. El scria că la începutul anilor 1960, Michael „deschisese

[352] Ibid., p. 440.
[353] *Guardian*, 6 august 2005.

drumul în Europa pentru huliganii microbiști care au apărut după mai mulți ani". Având probleme cu poliția belgiană, el se întorsese acasă. Don notase:

> Nu am luat în serios aluziile lui ușuratice cum că ar putea scăpa de condamnare ca un Beau Geste modern, înscriindu-se în Legiunea Străină Franceză. Oamenii din dezavantajatul Finsbury Park nu erau obișnuiți să facă astfel de gesturi galante. Și, totuși, el exact asta a făcut. La scurt timp, am primit o scrisoare oficială de la Foreign Office prin care eram întrebat dacă știu unde se află fratele meu. Se părea că autoritățile belgiene erau nerăbdătoare să îl extrădeze. Am pus scrisoarea direct pe foc.[354]

Michael a rămas în Legiunea Străină, dar fiecare dintre ei a ajuns să vadă în mod diferit războiul. „Poate că dimensiunile vaste ale experienței mele au fost cele care au făcut ca Michael și cu mine să ne certăm. Amândoi fuseserăm atrași de război din cauza unui sentiment de aventură, dar semnificația acestuia se schimbase pentru fiecare dintre noi. Pentru Michael, războiul era un joc, o pasiune. Deși continua să mă încânte, în cea mai mare parte a timpului nu mă puteam gândi decât la ororile sale." Don își începe autobiografia:

> Doi frați s-au întâlnit pe un teren de luptă din deșert, într-o zi de februarie din 1970. Cel mai mare dintre ei, eu însumi, aflat în cea de-a douăzecea campanie de luptă în calitate de foto-jurnalist; cel mai mic, implicat într-o altercație cu niște membri ai unor triburi din respectiva țară africană, călare pe cai și cămile, era fratele meu mai mic, Michael, pe atunci sergent, acum aghiotantul McCullin din Legiunea Străină Franceză. În timpul unei scurte ore în

[354] Don McCullin, *Unreasonable Behaviour*, Vintage, Londra, 2002, p. 64.

> care am putut sta în locul acela arid, ne-am întâlnit doar pentru a nu fi de acord.

Ulterior, în carte, a spus povestea întreagă. Despre întâlnirea din Ciad: „Mie mi se păruse bizar, în era aceasta a aparatelor de zbor de tip jet de mare viteză și a rachetelor, să mai existe războaie prin tufișuri între membrii triburilor și membrii Legiunii. Mai părea și un război nedrept, între primitivii care abia dacă erau înarmați și unii dintre cei mai duri soldați din lume. Pacificarea selectivă, așa cum o numeau ei, părea mai mult un sport de vânat oameni decât orice fel de program politic". Michael îi dăruise o carabină de vânătoare complicată, cu vedere telescopică. „Trebuie să fi trecut mai mult de șase ani de când nu mai folosisem un pistol — am încetat la scurtă vreme după ce am început să fac fotografii de război, când mi-am format o idee mai clară despre ce pot face armele. Pe el l-a supărat atitudinea mea, însă eu eram incapabil să îi accept darul"[355].

O parte a structurii de semnificație pe care o numim noi înșine este alcătuită dintr-o listă, sau mai multe liste, de priorități. Astfel, putem pune „cititul" în capul uneia dintre liste și „vizionatul unui meci de fotbal" în coadă, sau putem considera că „a fi generos cu familia și prietenii" e mai important decât „a economisi pentru pensie". Conținutul exact al acestor liste și ordinea fiecăreia se datorează experiențelor noastre. Experiențele lui Don McCullin l-au făcut să ia în considerare familia sa și relația cu fratele lui în contextul umanității în ansamblu și să se simtă loial celor care nu au bani, educație sau puterea de a se apăra de cei care vor să-i distrugă.

Heinrich Böll învățase în mare măsură cam același lucru din experiențele familiei sale din Germania interbelică. Membrii familiei lui Böll erau deosebit de loiali unii altora, dar nu subscriau valorii *Gemüt*, termenul german care definește loialitatea față de

[355] Ibid., pp. 3–4, 132.

familie, orientată spre interior și care îi exclude pe toți ceilalți. Propaganda nazistă a folosit termenul *Gemüt* pentru a încuraja convingerea că rasa ariană le era superioară tuturor celorlalte rase. Când s-a născut Böll în 1917, Germania încă mai era condusă de un Kaiser și pierdea Marele Război. Cea mai timpurie amintire a sa este reîntoarcerea armatei înfrânte a lui Hindenburg. Kaiserul a fost detronat și a fost înființată Republica de la Weimar. Familia lui Böll și-a pierdut casa în zbuciumul financiar al republicii și, până să ajungă Hitler la putere, Böll era suficient de mare pentru a înțelege că ascensiunea Germaniei naziste era rezultatul uniunii dintre naționaliștii germani, industriași și bancheri cu scopul de a-l susține pe Hitler, și, de asemenea, ceea ce Böll numea „orbirea claselor de mijloc“[356]. Familia sa era catolică și, în 1933, au aflat că Vaticanul semnase pactul cu Germania nazistă, astfel că se transformase în primul stat care i-a acordat lui Hitler recunoaștere diplomatică. Böll a scris ulterior că, în momentul acela, familia sa se gândea să abandoneze Biserica în semn de protest, dar nu a procedat astfel deoarece numeroși germani abandonau Biserica și se alăturau naziștilor. Atitudinile membrilor familiei i-au pus în pericol de a fi arestați și întemnițați. Ceea ce i-a salvat a fost loialitatea reciprocă și cunoașterea faptului că sistemul nazist îi atrăgea pe cei ușor de corupt. El scria:

> În acea perioadă, tata [un constructor] având în vedere că nu mai primea deloc comenzi, aproape că încetase să lucreze pentru biserici și mânăstiri; cele mai multe dintre comenzile sale veneau acum de la guvern. Iar când aceste comenzi au deveni și mai rare, i s-a impus ca măcar un membru al familiei sale să se alăture unei organizații naziste. A fost întrunit un fel de consiliu familial, iar fratele meu Alois a devenit victima deciziei sale, din moment ce, în urma unor lamentabile proceduri de faliment, era oficial

[356] Reid, Heinrich Böll: *A German for His Time*, op. cit., p. 20.

> proprietarul afacerii. A fost ales de familie să se înscrie în Trupele de Șoc. (Până la sfârșitul zilelor sale, ne-a purtat ranchiună pentru asta și avea dreptate să o facă: trebuia măcar să tragem la sorți.) Dintre toți membrii familiei noastre, el era cel mai puțin înzestrat pentru mimetism: era persoana cel mai puțin potrivită să poarte uniformă pe care am cunoscut-o vreodată și a suferit, chiar a suferit de pe urma acelor parade cu mulțime și marșuri pe drum. Nu știu cât de des lua de fapt parte la aceste marșuri — cu siguranță, nu a participat mai mult de trei ori. Și nici nu-mi aduc aminte cât de des mă duceam să îi vizitez comandantul de pluton, un fost comunist convertit de foarte puțin timp, care trăia într-o mansardă minusculă de deasupra drogheriei lui Tappert, la colțul dintre Bonnerstrasse și Rolandstrasse. Acolo, în numele fratelui meu, îl mituiam pe personaj — despre care îmi amintesc că era depravat, dar nu neprietenos — cu un pachet de zece țigări R6, care pe vremea aceea se găseau în pachete cu un aspect plăcut, plate și roșii, absolut luxoase, pentru a-l trece ca prezent pe fratele meu cel permanent absent. Așa făcea și, printre variațiunile noastre nerușinate la decadele de Rozariu, includeam cuvintele: „Tu, cel care te-ai alăturat Trupelor de Șoc de dragul nostru“, iar „Plină îi e mâna dreaptă de daruri“ a fost schimbat în „Plină îți e mâna dreaptă de R6“.[357]

Există o vorbă veche, care are dreptate, și care spune că nu știi cine-ți sunt prietenii până nu dai de necaz. Aceasta nu se aplică doar prietenilor, ci și fraților. Chiar și atunci când doi frați s-au înțeles mereu bine, un necaz poate fi suficient pentru a arăta cât de puternică este de fapt legătura dintre frați. Când prietenul meu Craig mi-a povestit ce făcuse pentru el fratele său, Andy, l-am rugat

[357] Heinrich Böll, *What's to Become of the Boy? Or Something to Do with Books*, trans. Leila Vennewitz, Knopf, New York, 1984, p. 37.

să scrie o scurtă relatare a acestui fapt, fiindcă aveam sentimentul că trebuie înregistrat undeva. Craig a scris:

> Așadar, o poveste. Fratele meu Andy a venit pe lume la nouă ani după mine și, dintr-odată, aveam parte de companie. Un pic cam tânăr, știu, așa că treaba mea devenise să fiu fratele mai mare care își leagănă frățiorul până adoarme, în cele mai multe seri. S-au întâmplat lucruri; am crescut, am avut parte și de bune și de rele, din cele care ni se întâmplă tuturor și apoi, pe 23 decembrie 2003, am avut un accident de circulație. Mi-au fost tăiate hainele de pe mine și am fost dus cu elicopterul la unitatea de terapie intensivă din Birmingham, suferisem tot felul de leziuni. Nu că aș fi știut. Am fost în comă următoarele două săptămâni. Așa m-a văzut fratele meu în fiecare zi, din a doua zi de Crăciun încolo. Venea cu mașina de la Peterborough la Birmingham (cam 50 de mile) ca să stea lângă patul meu. Apoi mai făcea un drum de la spital la Shrewsbury (cam 45 de mile) să o ia pe Isabel (partenera mea și mama celor cinci copii ai noștri) înainte să revină la spital. O altă vizită, de data aceasta în compania Isabelei, era urmată de un alt drum dus-întors, ca să o lase acasă înainte de a veni din nou la spital. Stătea puțin, apoi pleca în sfârșit înapoi la Peterborough. După calculele mele, asta înseamnă trei sute de mile pe zi, ca să stea abia o oră lângă patul unui bărbat în comă. Probabil făcusem eu ceva bine când îl legănasem ca să adoarmă. Și îl iubesc.

Craig și-a început relatarea cu: „Asta e o poveste excepțională? Eu nu cred. Eu bănuiesc că frații din lumea întreagă se comportă minunat, dar luăm seama de excepții numai atunci când frații și surorile nu sunt buni, ci sunt cruzi și nedrepți unii cu alții.“ Eu cred că are dreptate Craig. Când cumnata ei, soția iubitului ei frate, a făcut cancer la sân, prietena mea Catherine a fost la fel de pre-

ocupată cum ar fi fost de ea însăși în situația aceea. Când unul dintre frații săi a avut un accident vascular, Richard, la fel ca fratele lui Craig, Andy, făcea drumuri lungi dus-întors, întâi la spital, la fratele său, apoi acasă la el, pentru a se asigura că fratele lui are tot ce îi trebuie. Apoi mai sunt gesturile de atenție care fac parte din viața cotidiană a multor frați — gătitul meselor, făcutul cumpărăturilor, îngrijirea copiilor sau ceva dăruit pentru că „Am văzut asta într-un magazin și m-am gândit că ți-ar plăcea".

Vedem lumea în felul în care am învățat să o vedem. În primii noștri ani, familia e lumea noastră, iar astfel, când întâlnim lumea din afara familiei noastre, interpretăm lumea în felul în care am învățat să ne interpretăm familia. Acceptăm că liderii bisericii și ai statului trebuie numiți tată sau mamă, iar cei care au aceeași naționalitate sau religie ca noi pot fi considerați surorile și frații noștri. În plus, când întâlnim oameni aflați în poziții cu autoritate ne putem trezi că repunem în act acele tipuri de întâlniri pe care le-am avut cu părinții noștri, iar cu prietenii și colegii repetăm luptele cu frații. Într-adevăr, putem repeta cu diferite grupuri dramele fraterne ale „celui bun" și „celui rău".

PUTEREA FRĂȚIEI

Ideea de frăție există cam de când există și familiile. În cadrul întregii literaturi creștine, cuvântul e folosit pentru a sublinia că a crede în Dumnezeu nu se referea doar la relația dintre un credincios și Dumnezeu, ci la o relație între toții credincioșii. Frăția este un concept-cheie al Islamului. Șeicul Ashraf Salah, vorbind la Moscheea Centrală din Londra, pe 31 mai 2002, a spus:

> Una dintre cele mai mari binecuvântări ale Islamului este succesul său admirabil în ceea ce privește crearea de legături de iubire și frăție puternice, calde, bogate și

> durabile. Binecuvântarea aceasta a iubirii și frăției este cea mai mare sursă de susținere pentru om, însă puțini dintre noi pot spune cu sinceritate că am simțit adevărata frăție... Fiecare musulman ar trebui să vorbească fratelui său. Limba ar trebui să tacă uneori, iar alteori să grăiască răspicat. Cât despre tăcere, limba nu ar trebui să vorbească despre greșelile unui frate în lipsa acestuia. Ci ar trebui să te prefaci necunoscător. Nu ar trebui să te lupți sau să te certi cu el, nu trebuie să îl acuzi de ceva sau să îl întrebi de treburile sale. Nu trebuie să fii suspicios, căci suspiciunea este cea mai puțin adevărată declarație, iar suspiciunea duce la curiozitate și spionaj... Ni se mai cere și să iertăm greșelile și scăpările fraților noștri și să îi ajutăm să-și depășească neajunsurile... Iubirea și cooperarea sunt și ele unele dintre datoriile frăției. Omul trebuie să-și ușureze [sic] fratele de disconfort și neplăceri. Nu trebuie să își facă fratele să nu se simtă bine cu lucruri care pentru el sunt ciudate. În loc, ar trebui să-i ușureze inima de griji și nevoie și să îl cruțe să își ia pe umeri unele dintre poverile sale... În plus, frăția musulmană presupune să te rogi pentru fratele tău și să speri pentru el ce speri pentru tine. Trebuie să te rogi pentru el cum te rogi pentru tine, fără să faci vreo diferență între tine și el. Ar trebui să te rogi în timpul vieții și morții sale ca el să aibă tot ce își dorește pentru el și pentru cei care depind de el.

Atât în creștinism, cât și în islamism, s-a considerat uneori că termenul de „frăție“ se referă numai la bărbați și include uneori femeile. Al doilea sens al Articolului 1 al Declarației Universale a Drepturilor Omului aparținând Organizației Națiunilor Unite afirmă: „Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi. Ele sunt înzestrate cu rațiune și conștiință și trebuie să se comporte unele față de altele în spiritul fraternității.“ Însă se pare că experiența reală a fraternității este diferită pentru bărbați și femei.

În anii 1970, membrele Mișcării pentru Eliberarea femeilor au încercat să convingă femeile în general să se alăture frăției, dar cumva ideea nu a prins. Femeile au avut întotdeauna grijă unele de altele și s-au aliat adesea, de regulă în mare liniște, pentru a se apăra de bărbați, dar nu au putut niciodată să ridice legătura aceasta practică la rangul de concept semireligios pe care îl au mulți bărbați despre frăție. Societatea le-a spus întotdeauna clar femeilor că trebuie să își pună întotdeauna bărbații — tatăl, fratele, soțul, fiul — înaintea prietenelor lor. Emanciparea femeilor a moderat în mică măsură această practică, însă, deși femeile pot insista că au din când în când dreptul la „o seară în oraș cu fetele", puțini sunt bărbații care și-au moderat perspectiva în ceea ce privește modul în care femeile trebuie să respecte relația dintre un bărbat și prietenii lui. Sub pretextul unui sport sau hobby, numeroși bărbați își creează relații care trec pe primul plan în viețile lor. Oricât ar fi de importanți copiii și nevestele pentru astfel de bărbați, amicii lor sunt pe primul plan. Pentru astfel de bărbați, cea mai mare crimă pe care o poate comite o femeie este aceea de a-i face de rușine în fața amicilor lor.

Psihologii evoluționiști pot susține că o astfel de legătură între bărbați a apărut în urma a mai multor interese comune sau a dorinței de a scăpa de femeile cicălitoare. Elaine Morgan, o jurnalistă specializată în antropologie, a scris:

> La multe specii sociale există și un fel de frăție ad hoc, care operează când grupul se confruntă cu o provocare. Adulții, în special bărbații, vor lăsa în expectativă orice rivalități sau fricțiuni existente și vor coopera pe durata urgenței. Instinctul acesta, descris ca relație de prietenie masculină, le permite să acționeze împreună pentru a vâna prada, la fel cum fac lupii și delfinii, sau pentru apărarea teritoriului împotriva altor bande aparținând aceleiași specii. În cadrul bandei, ea încurajează capacitatea de a arăta loialitate — și aceasta este un instinct eusocial capabil să se

> transforme în ceva mai puternic și permanent. [Eusocial se referă la „orice promovează cooperarea între organisme individuale, în locul conflictului".] Din păcate, comparativ cu bunăvoința derivată din alte rădăcini biologice, aceasta, fiind bazată pe testosteron și alimentată de adrenalină, are un aspect periculos. Îi este necesar un dușman, real sau închipuit, pentru a o activa și susține.[358]

Grupurile se definesc în funcție de cine este exclus din grup. Astfel, un grup de jucători de golf e definit de cei care nu joacă golf, un grup de copii e definit de cei care nu sunt copii. O trăsătură izbitoare a grupurilor este că puterea legăturii dintre membrii grupului este în relație directă cu pericolul pe care îl reprezintă cei excluși din grup. Oricine a lucrat în vreun fel de organizație este familiarizat cu modul în care o adunare disparată de muncitori devine repede un grup închegat când o schimbare de conducere aduce un șef care amenință în vreun fel muncitorii. Liderii politici, de la prim-miniștrii aleși în mod democratic, la dictatorii totalitariști, folosesc amenințarea pe care o constituie un dușman, real sau inventat, pentru a uni oamenii sub conducerea lor[359]. Au existat întotdeauna frății unite împotriva unui dușman comun și astfel de frății au adesea putere politică, dar poate că niciodată în istorie conceptul de frăție nu a solicitat înțelegerea noastră așa cum o face acum.

A doua zi după ce două avioane s-au izbit de Turnurile Gemene, echipele știrilor de televiziune călătoreau prin SUA, în căutarea unor oameni care să arate ca americanii de rând și le cereau să comenteze pe marginea a ceea ce se întâmplase. Aproape toți acești americani de rând au întrebat, cumva plângându-se: „De ce ne urăsc?" Când tineri britanici crescuți în țară au plantat bombe

---

358 Elaine Morgan, *Pinker's List* (*Lista lui Pinker*), Eildon Press, Leeds, 2005, pp. 214, 216.

359 Dorothy Rowe, *Friends and Enemies* (*Prieteni și dușmani*), HarperCollins, Londra, 2000, pp. 313–86.

în metroul londonez, presa s-a îngrijorat punându-și întrebarea „Cum se poate ca niște oameni care au crescut în țara asta și nu provin din familii cu lipsuri să facă un lucru atât de groaznic?“ Numeroși comentatori media au oferit un răspuns la aceste întrebări, dar niciunul dintre răspunsurile pe care le-am citit nu a răspuns la prima întrebare cu: „Nicio cantitate de bunătate nu împiedică producerea dezastrelor, nici măcar dezastrul care se produce când cineva te urăște și vrea să te distrugă“. Puțini au fost cei care au răspuns la cea de-a doua cu: „Dacă grupul în care ai fost inclus de alții nu îți dă un sentiment de identitate și valoare personală, vei încerca să găsești unul care o face“.

Se poate să duci o viață de confort și siguranță și tot să te simți gol și lipsit de valoare. În schimb, numeroși oameni care posedă foarte puține lucruri pot avea sentimentul că viața lor are semnificație pentru că oamenii din jur îi tratează cu respect și pentru că viața lor își are rădăcinile într-un loc anume, unde familia lor a locuit de multe generații. Din păcate, războaiele și conflictele secolului douăzeci au dezrădăcinat milioane de oameni. Unii dintre ei sunt refugiați, alții s-au mutat în altă țară unde își pot croi o viață. Însă experiența de a părăsi locurile natale produce un sentiment de dezrădăcinare și lipsă de apartenență care poate dăinui vreme de câteva generații. Astfel, generațiile ulterioare pot să se simtă ca străinii într-un loc străin, mai ales dacă rasa sau naționalitatea lor originală nu este acceptată de locuitorii noii lor țări.

Asta e ceea ce au aflat frații Abd Samad și Zacarias Moussaoui în propria lor viață, deși nu s-au născut decât după ce familia lor se mutase din Maroc în Franța. Zacarias este acum condamnat pentru a fi fost cel de-al douăzecilea terorist, care a reușit să piardă avionul, și astfel singurul terorist acuzat la proces pentru cel mai mare act de terorism comis vreodată în Statele Unite. La proces, acuzarea a cerut pedeapsa capitală, în vreme ce apărarea a susținut că Zacarias, nebun fiind, se bucura de pedeapsa cu moartea pentru că astfel ar deveni martir. Juriul i-a refuzat asta, iar judecătorul i-a dat o sentință de închisoare pe viață.

Fratele lui, Abd Samad, care nu era adeptul ideologiilor islamiste, a scris o relatare a vieților lor. Mama lui, Aïcha El-Wafi, l-a denunțat public pentru asta, mai ales pentru că era o mamă iubitoare, dedicată copiilor ei, iar Abd Samad susținea că nu fusese[360]. Părinții lor erau marocani, însă se mutaseră la Bayonne, în Franța, în 1965. Aveau atunci deja două fiice. Abd Samad s-a născut în 1967, iar Zacarias, în 1968. Trei ani mai târziu, părinții lor au divorțat. După aceea, băieții și-au văzut tatăl doar intermitent. Mama s-a mutat la Mulhouse în Alsacia și i-a lăsat pe cei patru copii la un orfelinat. Abd Samad scria: „Am puține amintiri din anii aceia de copilărie sumbră, dar sunt unele detestabile". Când mama lor a reușit să-și facă rost de un serviciu și o locuință, și-a dus copiii acasă. Conform lui Abd Samad, viața de familie nu era veselă. „Mama nu avea mult timp pentru noi; mereu avea altceva de făcut. Ar fi fost nechibzuit să aștept cel mai mic cuvânt tandru din partea ei sau un simplu gest de afecțiune. Ea nu făcea așa ceva... Prin urmare, Zac și cu mine țineam în noi, sprijinindu-ne unul pe celălalt"[361].

Familia s-a mutat într-un bloc, unde s-au confruntat cu rasism de primă mână. „În clădirea noastră locuia familia Kol, iar părinții erau foarte rasiști. Când cei din familia Kol dădeau peste mine și Zac, nu spuneau «negri jegoși». Nu «arabi jegoși», ci «negri jegoși». Probabil din cauză că fratele meu și cu mine avem pielea destul de închisă la culoare. Nu făceau nicio distincție între arabi și negri; pur și simplu, nu eram albi[362].

Abd Samad îl consider pe Zacarias ca pe un „frate mai mic ideal. Era deștept, isteț și bun. Era un băiat foarte drăguț. Cel mai drăguț din grupul nostru, cred. El și cu mine eram foarte apropiați și chiar ne plăcea mult unul de altul". Mama lui a fost de acord cu asta. În cadrul unui interviu, ea l-a descris pe Zacarias ca fiind un

360 *Guardian* 21 aprilie 2006.

361 Abd Samad Moussaoui, Zacarias Moussaoui: *The Making of a Terrorist* (*Fabricarea unui terorist*), trad. Simon Pleasance și Fronza Woods, Serpents Tail, Londra, 2002, pp. 5–6, 9.

362 Ibid., p. 9

„copil dulce, afectuos". „Zacarias a fost copilul cu care nu am avut niciodată nicio problemă. Chiar și când era bebeluș, era un băiat cuminte, placid. Dormea dus până la șase dimineața. Nimeni nu s-a plâns de el vreodată la școală"[363].

Ambii băieți erau isteți, dar rasismul profesorilor de la școala lor le îngreunase demersul de a-și continua educația. Zacarias acceptase asta foarte greu. „Când era confruntat cu umilința, Zacarias reacționa altfel decât mine. Se închidea în suferința lui, o îngrijea, îl rodea pe dinăuntru în liniște. Iar atunci când eram eu victima rasismului, în locul lui, rezultatul era același: suferea în suflet și în inimă, aproape mai mult decât mine."[364]

Aïcha a insistat că, deși „ea le vorbea copiilor în arabă, aceștia îi răspundeau în franceză, spunându-i:

— Acum nu suntem în Maroc, acum suntem aici.

Țineau sărbătorile creștine și pe cele musulmane, fiindcă ea voia ca ei să se intergreze"[365]. Nu așa își amintea copilăria Abd Samad. El declarase că, deși mama lor ținea legătura cu familia ei din Maroc, nu-i învățase pe băieți arabă și nici nu-i învățase despre Islam. Nici măcar nu ținea festivalurile și sărbătorile musulmane. El scria:

> Astfel se formase un vid insidios în noi, un abis pe care Zacarias și cu mine încercam să îl negociem, dar în feluri diferite. Asemenea multor oameni din generația noastră, nu ne cunoșteam bine cultura originară. Nu știam aproape nimic despre codurile sociale ale lumii arabe. Și totuși nu eram cu adevărat acceptați în țara în care ne-am născut. Nativii francezi rareori se gândesc de două ori înainte să ne facă să ne simțim că nu suntem cu totul „ca ei". Sentimentul acesta ne rodea pe dinăuntru.[366]

[363] Ibid., p. 9.
[364] Ibid., pp. 14, 69.
[365] Ibid., p. 69.
[366] Ibid., p. 58.

Abd Samad și-a dat seama că „dincolo de aspectul acesta asertiv, Zacarias avea nevoie să fie ghidat, sprijinit și asigurat de profesorii lui". La școala vocațională, lui Zacarias i se oferiseră sprijinul și supravegherea de care avea nevoie, însă la universitate, studenții erau singuri și trebuiau să facă după cum credeau. Lui Zacarias i se părea dificil. În plus, la universitate, Zacarias învățase despre Războiul din Golf, despre ce se întâmpla în Bosnia, Algeria, Palestina, Afghanistan și Cecenia: „Musulmanii erau persecutați peste tot în lume. Asta ne dezgusta. Zacarias nu era singurul care simțea astfel. Toți musulmanii de vârsta noastră și chiar mai mici erau zdruncinați. Simțeau profund și personal, în însăși carnea lor, nedreptatea ale cărei victime erau frații lor de religie"[367].

Nonmusulmanilor care nu au nicio religie sau care nu sunt adepți fervenți ai religiei lor li se poate părea greu să își imagineze aceste sentimente intense de fraternitate și nedreptate. Însă avem cu toții un grup cu care să ne identificăm. Nu trebuie să fie vorba despre un grup religios sau de unul național, dar este un grup de oameni (și, pentru unii oameni, de animale) al cărui tip specific de suferință îl considerăm similar cu al nostru. Acesta este grupul a cărui cauză o susținem fie activ, fie financiar. Cât suntem de activi în privința sprijinului acordat acestui grup depinde de vârsta noastră. Când suntem tineri, putem merge la demonstrații pentru a ne arăta sprijinul pentru grup, însă cei mai mulți dintre noi, pe măsură ce îmbătrânim, au tendința de a scrie un cec în loc să meargă la demonstrații. Hilary Mantel, făcând o recenzie a unei cărți despre revoluționarul francez Robespierre, remarca: „Cei tineri visează la transcenderea circumstanțelor, la a face de rușine mediocritatea din jur, la salvarea vieților, la martiriu. Când ai atât de mult viitor în față, viața pare ieftină; poate nu vă puteți imagina pe deplin, așa cum pot oamenii mai în vârstă, faptul de a dispărea, de a fi redus la nimic"[368]. Zacarias, fiind tânăr, pierdut,

[367] Ibid., pp. 75, 79.
[368] „If You'd Seen his Green Eyes", *London Review of Books*, 20 aprilie 2006.

singuratic și visând să își depășească propria condiție, era o pradă ușoară pentru acei musulmani care voiau să îl înroleze în cauza lor extremistă. S-a dus la Londra și a revenit un alt om.

Unul dintre martorii apărării la procesul împotriva lui Zacarias a fost Abdul Haqq Baker, liderul religios al moscheii Brixton din Londra. Când a ajuns prima dată la Londra, Zacarias locuise în moscheea Brixton și se împrietenise cu Abdul Haqq Baker, care îl descria pe Zacarias ca fiind „prietenos, tăcut, cu simțul umorului, chiar jovial". Însă cam după un an, Zacarias începuse să se schimbe. Politica moscheii Brixton era ferm împotriva dogmei și acțiunilor extremiste. Zacarias începuse să meargă la moschei în care viziunea era una mai pronunțat extremistă. Abdul Haqq Baker a descris cum, pe vremea când mergea la moscheea Brixton, Zacarias devenise „din ce în ce mai arogant și destructiv. Își dorea un sentiment de apartenență și avea o frustrare legată de atrocitățile comise în lumea musulmană". Abdul Haqq Baker a povestit cum vorbise cu Zacarias despre asta și cum Zacarias îl întrebase unde avea să fie următorul jihad. „El căuta în mod activ arene pentru un jihad. Unul dintre prietenii săi murise în Cecenia, iar el căuta o soartă similară... Își dorea statutul de martir."[369]

Abd Samad observase aceleași schimbări la Zacarias. El a scris:

> În primele etape a ceea ce nu poate fi numit decât un exil, vorbeam foarte des, iar el se întorcea regulat în Franța. Apoi s-a schimbat. Treptat, a devenit mai distant. A încetat să-mi mai povestească detaliile vieții sale, a devenit taciturn. Dintotdeauna fusese discret, dar acum devenise secretos. Nu îmi mai spunea cu cine se întâlnește sau cum își petrece zilele, ba chiar și mai puține despre mijloacele cu care trăia. A devenit o situație de noncomunicare. S-a schimbat și fizic. Trăsăturile i s-au înăsprit. Eu am interpretat greșit toate aceste schimbări. În primul și cel mai

[369] BBC Radio 4, 20 aprilie 2006.

> important rând, le-am pus pe seama problemelor pe care ar fi putut să le aibă trăind în străinătate. Nu voiam să exagerez situația, așa că m-am rezumat strict la rolul de frate mai mare — grijuliu, cald și răbdător. Și am greșit total. Zacarias era în curs de smulgere a ultimelor sale rădăcini... Zacarias nu mă mai suna și nu mai venea niciodată să mă vadă — era o tăcere asurzitoare. Nu am înțeles cum de fratele meu mai mic ajunsese să considere că e acceptabil să ne mănânce afară din viața sa. Mereu am crezut că anii comuni de suferință au creat legături indestructibile. Mi se părea că o parte din mine fusese amputată. [În 1995] Zacarias s-a întors la Londra, unde, spunea el, urma să își ia o diplomă MBS. Următoarea dată l-am văzut într-o fotografie, la câteva zile după 11 septembrie 2001.[370]

Zacarias și Abd Samad își formaseră genul acela de legătură puternică între frați pe care copiii o stabilesc atunci când își dau seama că nu e nimeni care poate avea grijă de ei, cu excepția lor. Pe măsură ce au crescut, Abd Samad a continuat să-și îndeplinească rolul de frate mai mare, dar mai avea și responsabilități față de profesia și de soția sa, în vreme ce Zacarias devenea din ce în ce mai lipsit de rădăcini. Avea nevoie de sentimentul apartenenței pentru a supraviețui. El înțelesese importanța loialității fraterne, iar la universitate întâlnise o tradiție arabă extrem de importantă, aceea a loialității față de frații tăi. Poate că extremiștii musulmani cărora li se alăturase i-au distrus legătura cu fratele său, dar nu i-au distrus obișnuința loialității fraterne. În fapt, au folosit-o pentru propriile scopuri, îndreptând loialitatea lui Zacarias către frăția grupului său musulman extremist.

Acest tip de loialitate are la bază nu doar tradiția musulmană a frăției, ci și o tradiție mult mai veche, aceea a loialității față de trib. Jurnalistul australian Paul McGough, un bun cunoscător al

[370] Ibid., pp. 95, 114, 127.

Orientului Mijlociu, scria că, în Irak, „triburile sunt anterioare Islamului. [Acestea] reprezintă stratul fundamental al societății irakiene — roca de bază sub roca de bază."[371] Același lucru poate fi spus despre toate statele musulmane. Chiar dacă, în calitate de refugiați, membrii tribului au fost dispersați, conceptul de loialitate față de trib rămâne puternic.

Legăturile de loialitate impun ca fiecare membru al tribului să fie „bun" în sensul în care tribul definește „bun". Faptul de a nu fi considerat „bun" este rușinos. Paul McGough comenta: „Pentru triburi, mândria și rușinea sunt aspecte de o importanță majoră"[372]. Ele sunt importante pentru noi toți, căci mândria și rușinea reprezintă sentimentele de a fi validat și invalidat. Societățile diferă la nivelul modului în care aceste emoții pot fi exprimate. În societățile occidentale, oamenii pot fi rușinați de comportamentul unui frate, dar nu li se permite să își ucidă fratele respectiv pentru a onora renumele familiei. În societățile occidentale, oamenii se pot simți rușinați (invalidați) de felul în care au fost tratați de o altă persoană și se pot simți obligați să se apere încercând să se răzbune, dar este mai probabil să apeleze la lege decât la crimă, pentru a izbândi. Astfel, dacă ne abținem să ne mândrim cu virtutea noastră superioară și, în loc de asta, ne analizăm atent propriile emoții, ar trebui să-l putem înțelege pe tânărul irakian din Falluja care a spus:

> Pentru locuitorii din Falluja e *rușinos* să vină niște străini să le dărâme ușile. E *rușine* ca niște străini să le oprească și să le percheziționeze femeile. E *rușine* ca străinii să le pună saci pe cap, să îi facă pe bărbați să se întindă pe jos cu un pantof pe grumaz. E mare *rușinea*, înțelegi? E o mare *rușine* pentru întregul trib. Este *datoria* acelui om,

[371] Paul McGough, „Mission Impossible: The Sheikhs, the US and the Future of Iraq", *Quarterly Essay*, Black Inc., Melbourne, Australia, nr. 14, 2004, pp. 8, 11.

[372] Ibid., p. 59.

> precum și a tribului, să se răzbune pe soldatul acela — să-l omoare pe om. Datoria lor este să îi atace, *să spele rușinea*. Rușinea e *o pată*, un lucru murdar; iar ei trebuie să o spele. Fără somn; nu putem dormi până nu ne răzbunăm. Ei trebuie să-i ucidă pe soldați.[373]

Într-atât de importantă este nevoia noastră de a ne păstra sentimentul de a fi o persoană, încât vom folosi tot ce ne stă în putere să ne apărăm. Dacă privim lumea într-un mod flexibil, cu numeroase ambiguități și incertitudini, în general putem ajunge la o interpretare a situației care să ne permită să ne apărăm fără a recurge la crimă. Putem deplânge ce ne-a făcut altcineva și ne putem recunoaște durerea, căutând în același timp să înțelegem de ce dușmanul nostru s-a purtat în felul acela. De exemplu, dacă tu te apreciezi și cineva îți arată foarte clar că nu te place, îți poți spune: „Cine nu mă place e fraier și eu nu-mi pierd timpul cu fraieri". Însă, dacă vedem lumea în elemente absolute și certitudini, o vedem numai în termeni de bine și de rău. Dușmanii noștri sunt răi și trebuie pedepsiți. Karen Armstrong, cândva călugăriță și acum expertă în fundamentalism, spunea: „E important să înțelegem groaza și anxietatea care stau la baza viziunii fundamentaliste. Numai atunci vom putea începe să-i înțelegem furia pasională, dorința frenetică de a umple vidul cu certitudine și condamnarea răului mereu vătămător"[374]. O dorință arzătoare de a umple vidul va duce inevitabil la acțiuni extreme.

E o ironie că, în momentul în care națiunile bogate ale lumii au capacitatea militară de a distruge de un milion de ori rasa umană, acestea sunt reduse aproape la incapacitatea de a se apăra împotriva unui singur bărbat (ocazional, unei femei) cu câteva batoane de explozibil atașate de trup. În studiul său despre economia jihadului islamic, economista Loretta Napoleoni a accentuat:

---

[373] Ibid., p. 60, sublinieri originale.

[374] Deborah MacKenzie, „End of Enlightenment", *New Scientist*, 8 octombrie 2005.

> Importanța misiunilor sinucigașe este deosebită în termeni economici. O analiză cost-beneficiu arată că operațiunile sinucigașe sunt de departe cea mai eficientă formă de atac terorist din punct de vedere militar; ele presupun sume relativ mici de bani și pot avea un impact considerabil în ceea ce privește numărul de victime și pagubele provocate.[375]

Atentatorilor sinucigași nu li s-au spălat creierele și aceștia nici nu sunt nebuni. Întotdeauna sinuciderea reprezintă o declarație: „Dacă nu pot trăi ca persoana care sunt, atunci am să mor ca persoana care sunt". Islamul a condamnat întotdeauna suicidul, dar a lăudat întotdeauna martiriul. Făcând cercetări în Ramallah, psihiatrul Nadia Taysir Dabbagh a studiat dosarele mai multor oameni care se sinuciseseră. Aceste povești nu erau diferite, în ceea ce privea conținutul și tristețea, de poveștile cu sinucideri din lume. Fiecare persoană considera că se află într-o situație dificilă în raport cu familia sa și apreciase că singura soluție era aceea de a se sinucide, chiar dacă acest gest ar fi adus rușine familiei. Sinuciderea poate fi o tentativă disperată de a te valida, însă mai este și un fel de mesaj, ba chiar o pedeapsă voită, pentru oamenii rămași în urmă. Mesajul acesta poate fi: „Uite ce m-ai obligat să fac" sau „Te resping" sau „Nu-ți pasă de mine", sau poate fi „Nu vă faceți griji pentru mine — vedeți-vă de viețile voastre egoiste". Cuvântul „egoist" este sugerat, iar mesajul este de obicei formulat ca „O să vă fie mai bine fără mine". Însă există un caz în care se poate ca sinuciderea să nu fie un act îndreptat împotriva familiei, dar această situație nu poate exista decât în societățile care onorează martiriul. Nadia Taysir Dabbagh scria: „Suicidul este considerat un act privat, condamnat de societate și religie, în vreme ce mar-

[375] Loretta Napoleoni, *Modern Jihad: Tracing the Dollars Behind the Terror Networks* (*Jihadul modern: dolarii din spatele rețelelor teroriste*), Pluto Press, Londra, 2003, p. 133.

tiriul este considerat un act public, slăvit ca fiind făcut pentru binele general".[376]

Oamenii dedicați convingerii că principala prioritate a vieților lor este aceea de a fi buni aleg martiriul în detrimentul fericirii. Ei consideră că martiriul este cea mai bună modalitate de a se testa pentru a vedea cât de buni sunt — cu cât e mai amplu martiriul, cu atât mai mare le e virtutea. Dacă nu ai nimic, nicio siguranță, niciun cămin, ci doar propria viață, atunci asta e ceea ce trebuie să dai pentru a deveni martir. Martiriul nu numai că îți poate reda mândria, ci poate reda și mândria familiei. Loretta Napoleoni scria: „A deveni martir este realizarea morală cea mai mare pentru unii refugiați. În mod paradoxal, moartea redă demnitatea pierdută odată cu țara, alături de identitatea politică aferentă. Refugiații sunt obsedați de demnitate; asemenea trupurilor dezgolite într-o societate îmbrăcată pe de-a-ntregul, ei caută frenetic ceva cu care să se acopere. Martiriul este cea mai bună protecție pe care o pot obține; el încheie o viață de suferință și conferă statut social, unul foarte înalt, ceva de care întreaga familie să fie mândră"[377].

În toate familiile, dacă un membru al familiei este onorat, atunci, în general, întreaga familie este onorată. Dacă un membru al familiei este în vreun fel disprețuit, atunci întreaga familie se poate simți disprețuită. Membrul disprețuit a adus rușine familiei, iar adesea familia consideră că acela a făcut ceva de neiertat. Familiile care văd lumea în categoriile inflexibile ale binelui și răului au tendința să nu uite și au și tendința de a avea multă ținere de minte. Pe măsură ce anii trec, generațiile succesive ale familiei pot uita că persoana neiertată căzută în dizgrație a fost, de fapt, un membru al familiei, dat afară de aceasta. Se poate să nu-și amintească decât că descendenții familiei persoanei disprețuite sunt acum dușmanii familiei, în fapt cel mai mare dușman pe care l-a

[376] Nadia Taysir Dabbagh, *Suicide in Palestine*, Hurst, Londra, 2005, p. 3.
[377] Napoleoni, *Modern Jihad*, op. cit., p. 178.

avut vreodată familia. În străfundul inconștientului lor poate fi cunoașterea faptului că dușmanul lor face parte din familia sau tribul lor, dar amintirea aceasta inconștientă nu face decât să trezească genul acela de ură pasională sau dorință de răzbunare pe care o simt frații atunci când cineva dintre ei îi trădează. Din motivul acesta, conflictele dintre grupurile care au o istorie și o linie sangvină comună sunt mai amare și mai rezistente la reconciliere decât cele dintre două grupuri disparate.

În Irlanda de Nord, protestanților le place să creadă că sunt separați și distincți de catolici și la fel gândeau și protestanții australieni. Australia în care am crescut eu era la fel ca Irlanda de Nord, dar fără frământări, deoarece catolicii australieni nu fuseseră discriminați din punct de vedere economic, așa cum se întâmplase în Irlanda de Nord. Familia mea prezbiteriană nu s-a angajat niciodată conștient în vreun contact social cu catolicii. Când vărul meu, George, s-a însurat cu o fată catolică, nu numai că familia a fost rușinată și îngrozită, ci știau cu toții că George era pierdut. După cum s-a dovedit, a avut parte de una dintre cele mai lungi și mai fericite căsnicii din familie. Generația părinților mei nu a fost niciodată interesată de istoria familiei pentru că dulapurile familiei erau pline de schelete, însă protestanții din Irlanda de Nord, ca Ian Paisley și susținătorii săi, au insistat întotdeauna că sunt descendenți ai protestanților englezi și scoțieni care veniseră la Ulster ca parte a „plantării" lui James I, de la începutul secolului al șaptesprezecelea. Este posibil ca englezii colonizatori să nu fi avut vreo legătură cu credincioșii catolici din Irlanda de Nord, dar protestanții din ținuturile de jos din Scoția aveau cu siguranță. Nu e decât o mică fâșie de apă care separă Ayrshire de Ulster și, vreme de secole înainte de „plantare", oamenii de pe ambele maluri au traversat încoace și încolo această apă, poate pentru a se stabili sau poate pentru a face comerț. Fâșia de apă le era foarte utilă și hoților de vite care, conform istoriei înregistrate, includeau și familia tatei, familia Conn. Bunicul mamei, James Freel din Donegal, fusese catolic când a fost deportat în Australia, dar poate

comportamentul lui din Australia față de nevastă și copii, pe care i-a părăsit, să-i fi făcut pe descendenții lui să devină protestanți convinși. Se poate ca în Irlanda de Nord, la fel ca în Australia, căsătoriile, sau cel puțin relațiile sexuale dintre protestanți și catolici, să fi fost un scandal de familie, însă astfel de cazuri nu erau rare. Un studiu privind „Influența religiei și a locului nașterii asupra structurii genetice a Irlandei de Nord" a arătat că membrii de sex masculin ai Bisericii Irlandei (care este numele Bisericii Angliei din Irlanda de Nord) tindeau să aibă o structură genetică diferită întru câtva de cea a bărbaților catolici și protestanți, în vreme ce bărbații de religie catolică și protestantă semănau mai mult din acest punct de vedere[378]. Acest fapt pare a sugera că englezii care au venit în Irlanda de Nord aveau cumva o probabilitate mai mare de a se menține separați de locuitorii originari, care se luptau unii cu alții așa cum numai frații o pot face.

Diferențele dintre catolicii și protestanții din Irlanda de Nord nu se datorează atât de mult genelor lor, cât ideilor pe care le au în minte. Încă de când Henric al VIII-lea a părăsit Biserica Catolică, protestanții și catolicii au nutrit unii față de alții idei mai puțin flatante (ca, de pildă, cealaltă parte este diavolul însuși), dar divizarea Irlandei în Republica Irlanda și Irlanda de Nord în 1921 a însemnat că persoanele de religie catolică din Irlanda de Nord se identifică drept irlandeze sau nord-irlandeze, în vreme ce protestanții se consideră Ulstermen sau britanci. Pe perioada agitațiilor, aceste divizări la nivelul identificării au devenit mai importante, astfel că, atunci când psihologii au întrebat locuitorii Irlandei de Nord cum își consideră identitatea socială, naționalitatea și religia erau în capul listei celor mai mulți dintre oameni. Însă ideile par a se schimba. „În cadrul unui studiu desfășurat de Cassidy și Trew, studenții la psihologie (55% catolici, 45% protestanți) de la Queen's University din Belfast au fost rugați să clasifice impor-

[378] J.H. Relethford și M.H. Crawford, *Annals of Human Biology* (*Analele biologiei umane*), vol 25, nr. 2, 1998, pp. 117–25.

tanța a șase identități (familie, prieteni, iubit(ă), universitate, naționalitate și religie). Majoritatea studenților a dat cea mai mică importanță identităților națională și religioasă (75% și, respectiv, 72%)“[379]. Pentru acești studenți, măcar, familia și prietenii au devenit mai importanți decât religia și naționalitatea: poate că dușmănia între familii se apropie de final.

Numeroși oameni au încercat să-și păstreze stima de sine pretinzând că aparțin unei rase distincte și superioare. Numai că studiile ADN au indicat că e vorba despre o amăgire. Biologul Steven Rose nota:

> Dovezile genetice moderne indică faptul că, deși există diferențe genetice moderate între populațiile umane, acestea nu se circumscriu unor diviziuni „rasiale“ atribuite social. Astfel, nu se poate face o distincție rasială între populațiile din nordul și sudul Wales-ului, deși există mici diferențe moderate la nivelul profilului genetic al celor două populații din nordul și sudul Wales-ului. Și, la fel, din punct de vedere genetic, evreii polonezi se aseamănă cu vecinii lor catolici mai mult decât cu evreii din Maroc, de pildă.[380]

În vremea aceasta, conflictul dintre Israel și Palestina continuă să fie extrem de dur, comițându-se acte oribile de ambele părți, însă acesta nu este un conflict dintre două grupuri distincte, fără vreo legătură între ele. Conform tradițiilor iudaică și islamică, evreii sunt descendenți ai lui Isaac, fiul lui Abraham, iar musulmanii, ai fratelui vitreg al lui Isaac, Ishmael. Există o serie de

---

[379] Peter Bull, „Shifting Patterns of Social Identity in Northern Ireland“, *The Psychologist*, vol. 19, nr. 1, 2006, pp. 40–3. K. Trew, „The Northern Irish Identity“, în A.J. Kershen (ed.) *A Question of Identity* (*O problemă de identitate*), Aldershot, Ashgate, 1998, pp. 60–76.

[380] Steven Rose, *The 21st-Century Brain* (*Creierul din secolul 21*), Vintage Books, Londra, 2006, p. 95.

versiuni diferite ale poveștii și nu există nicio cale de a determina care dintre ele este cea adevărată, însă acum există adevărul științific, care spune că evreii și arabii împart același ADN. O emisiune a BBC World Service avea titlul „Evreii și arabii — frați genetici". În cadrul ei se afirma:

> Se poate ca ei să aibă disputele lor, însă evreii și arabii împart o moștenire genetică, ale cărei rădăcini se întind în urmă peste mii de ani. Asemănările uluitoare de la nivelul biologiei lor au fost scoase la iveală în cadrul unui studiu desfășurat pe mai mult de 1 300 de bărbați din aproape 30 de țări ale lumii... Studiul, publicat în *Proceedings of the National Academy of Sciences*, a indicat că bărbații evrei aveau un set comun de semnături genetice cu neevreii din Orientul Mijlociul, inclusiv palestinieni, sirieni și libanezi. Aceste semnături difereau semnificativ de cele aferente bărbaților neevrei din afara Orientului Mijlociu. Aceasta înseamnă că evreii și arabii au mai multe elemente comune între ei decât au cu oricare dintre comunitățile mai mari în care trăiesc.[381]

Un alt studiu aparținând New York University a confirmat o asemănare remarcabilă între genele evreilor și palestinienilor. „Evreii și palestinienii sunt într-adevăr fiii lui Abraham", spunea doctorul Harry Ostrer, director al Human Genetics Program de la New York University School of Medicine, care a lucrat la acest studiu. „Și cu toții și-au păstrat rădăcinile genetice din Orientul Mijlociu vreme de peste 4 000 de ani"[382].

Cu siguranță, au fost multe situații în care israelienii și palestinienii s-au comportat așa cum o fac membrii unei familii. Don McCullin, care a petrecut o perioadă considerabilă în Liban și

[381] BBC News Sci/Tech, 10 Mai 2000.
[382] History News Network, http://hnn.us/blogs/entries/12334.html

Orientul Mijlociu, spunea despre palestinieni: „Dispersați în Lumea Arabă, mie mi s-au părut că seamănă uimitor cu evreii — muncitori, foarte motivați, o elită intelectuală oferind o clasă profesională pentru numeroase alte state“[383]. A existat o scenă extraordinară în serialul BBC al Normei Percy, *Israel and the Arabs: Elusive Peace* (*Israelul și arabii: pacea înșelătoare*). Anthony Zinni, trimisul special al SUA în Orientul Mijlociu din 2002, a povestit cum urmărea violența „încolăcindu-se în afara posibilității de a fi controlată“. Îi chemase la o întâlnire pe Jibril Rajoud, ministrul Securității Palestiniene, și pe Giora Eiland, general Major al Armatei Israeliene și liderul Securității. Anthony Zinni spunea:

> Primul lucru care m-a frapat a fost atunci când i-am pus împreună, fiindcă se cunoșteau. S-au îmbrățișat și s-au sărutat. Și-au spus glume și au râs. A fost un șoc pentru mine și m-am gândit că avea să meargă mai ușor decât crezusem. Ne-am așezat la masă și, imediat ce am început să negociem, s-au apucat să țipe și să se atace unul pe celălalt. Efectiv am dat cu pumnul în masă. Nu aveam de gând să suport așa ceva. Nu o să mai țipăm și să urlăm și nici nu mai monologăm. Am venit aici să muncim. Le-am spus că eu nu trebuie să stau acolo și că nu am de gând să rămân dacă nu pot avansa. Și am să spun lumii că m-au dezamăgit. Am fost surprins pentru că aveau un aer așa, de școlari, cum că e în regulă.[384]

Orice familie din lume în care există măcar doi frați a văzut scena aceasta, în care tatăl juca rolul lui Anthony Zinni și își folosea autoritatea pentru a face ordine cu băieții. Mulți fii consideră că e necesar să-și sfideze tații pentru a-și asigura sentimentul de sine

[383] McCullin, *Unreasonable Behaviour*, op. cit., p. 217.
[384] Serialul BBC TV al Normei Percy, *Israel and the Arabs: Elusive Peace* (Brook Lapping), 2005.

și capătă un mod de a gândi absolut, care împiedică orice reconciliere cu dușmanul, adică fratele lor. Alți fii și fiice învață abilitățile dificile ale negocierii și ale compromisului și își creează între ei propriul tip de iertare și reconciliere. Însă, indiferent dacă aleg ca în viața adultă să fie dușmani sau să devină prieteni, frații rămân legați prin legăturile de ură și legăturile de iubire ale unei relații de-o viață.

Capitolul 9
O relație de-o viață

O relație între frați poate ține o viață, dar se întâmplă mult prea des ca, pe măsură ce anii trec, să ne trezim că nu ne bucurăm de confortul și plăcerea pe care ni le dă o prietenie de-o viață. În schimb, avem sentimentul inefabil, înțepător de dor. Chiar și în relațiile cele mai pline de iubire și mai apropiate dintre frați pot apărea sentimente de dor după oportunități ratate și momente mai fericite când soarele strălucea și viitorul era plin de promisiuni.

Temple Grandin, specialista în comportamentul animal, vorbea despre emoția de a căuta ce e necesar, atunci când animalul își dă seama că lipsește ceva și se chinuiește să-și împlinească acea nevoie. Noi folosim cuvintele „nevoie" și „dor" interșanjabil, însă dorul este diferit de nevoie. Nevoia este resimțită acut și este îndreptată către ceva destul de specific, în vreme ce dorul este mai generalizat, cumva vag, adesea îndreptat către ceva care e greu de definit. Un adolescent poate tânji să fie celebru, însă știe că trebuie să își treacă toate examenele sau să câștige vreun concurs pentru a deveni celebru.

Nevoile sunt orientate spre înainte în timp, în vreme ce dorul poate fi orientat atât spre trecut, cât și spre viitor. Când suntem tineri, cam toate dorurile noastre sunt orientate spre viitor, dar, pe măsură ce îmbătrânim, dorurile noastre se îndreaptă din ce în ce mai mult spre trecut. Putem tânji după multe lucruri, dar, în general, dorurile îndreptate spre trecut se împart în două grupe. Ne amintim despre un eveniment că a fost disonant, dificil, distrus, incomplet și tânjim să îl completăm. Ne aducem aminte de o relație

ruptă sau inconfortabilă și tânjim să fie lină și plină de iubire. Când oamenii mi-au vorbit despre frații lor, astfel de doruri au ieșit adesea la iveală. Unii oameni mi-au povestit cum un eveniment întâmplător a dus la împlinirea dorului lor, iar alții mi-au povestit despre un dor neîmplinit și dureros. Unii oameni mi-au declarat că încetaseră relația cu frații, dar trădau prin spusele lor că legătura cu acel frate era la fel de puternică.

Ed Guiton a fost alpinist, însă un accident petrecut într-o cameră de hotel i-a încheiat cariera și l-a lăsat într-un scaun cu rotile, paralizat aproape total. În articolele pe care le scria în *Guardian* despre încercările și necazurile noii sale vieți, el nota: „Accidentul m-a reconectat cu fratele meu, căci am dat la o parte înstrăinarea posacă pe care o lăsasem să se strecoare între noi“[385]. Optsprezece luni mai târziu, mi-a spus:

— Fratele meu e cu aproape doi ani mai mare decât mine și, la sfârșitul anilor 1940 și în anii 1950, a trebuit deseori să dormim în același pat, dat fiind că eram o familie destul de numeroasă. Rivalitatea dintre noi era destul de intensă, deși eram apropiați în alte feluri. După aceea ne-am îndepărtat, deși trebuie să recunosc că din partea mea veneau cele mai multe dintre resentimente. De la accidentul meu din 2000, Derek s-a arătat plin de sprijin și am devenit din nou foarte apropiați și ne vedem regulat.

Fără îndoială că Ed ar fi preferat să fie reunit cu Derek de un eveniment mai puțin catastrofal, dar chiar și cele mai grele încercări pot aduce uneori ceva bun. Lucrurile nu au stat așa și pentru prietena mea, Margaret, cu care țin legătura prin e-mail. Știam că se înstrăinase de mama și de sora ei de ceva vreme, însă într-un email mi-a scris:

> Mama a fost iubită de toți, mai puțin de mine. Am sentimente teribile de vinovăție pentru că nu am iubit-o. Nu a făcut vreodată ceva ca să mă determine să mă simt astfel. A

[385] 3 martie 2004.

> venit să locuiască nu departe de mine (dar doar cu optsprezece luni înainte de a muri). Nu suportam să stau singură cu ea și, când mergeam în vizită (acasă sau la azil), simțeam numai ușurare atunci când plecam. Și am sentimentul că m-am purtat foarte urât cu ea. Și sora mea mi-a spus. Nu am mai vorbit de atunci (și asta a fost acum patru ani). Am încercat să îi explic surorii mele, însă nu a vrut să audă așa ceva. Acum câteva săptămâni a împlinit cincizeci de ani. M-am gândit că vârsta de cincizeci e o cumpănă și i-am trimis o felicitare, sperând că mă va putea ierta și am putea fi prietene. Mi-a trimis înapoi felicitarea nedeschisă. M-am simțit puternic rănită din cauza asta, dar asta a fost alegerea ei.

O femeie care fusese trădată de frații ei și nu mai avea nimic de-a face cu ei mi-a spus:

— Problema e că sunt în mine. Nu pot scăpa de ei.

Scriitoarea americană Gertrude Stein și fratele ei, Leo, au fost mereu cei mai apropiați dintre prieteni. Împreună au construit o colecție de artă splendidă și au fost printre primii care au recunoscut genialitatea lui Matisse. Însă în 1915 s-au certat, iar Leo a lăsat-o pe Gertrude la Paris cu partenera ei, Alice Toklas, și a revenit în statele Unite. Nu și-au mai vorbit niciodată. Dar s-au mai întâlnit. Leo și Alice au descris fiecare întâlnirea aceasta. Brenda Wineapple, biografa lui Gertrude și Leo, scria:

> „Pe Gertrude nu am mai văzut-o niciodată după 1920", spusese fratele ei, Leo Stein, în februarie 1947, cu cinci luni înainte de moartea sa. Într-o zi, în Paris, când ar fi putut trece unul pe lângă celălalt pe stradă, Gertrude Stein și Alice au traversat pe partea cealaltă. „Ea a fost cea care m-a evitat", remarcase el.

Dacă acest incident a avut loc, și probabil că a avut loc o versiune a lui Alice Toklas și-l amintea destul de diferit. Ea și Gertrude

erau în trafic, în Fordul lor de două locuri, cumpărat în decembrie 1910, pe Boulevard Saint Germain, lângă vechea biserică Saint Germain-des-Prés. Nemișcându-se în nicio direcție, traficul era cel mai aglomerat pe care îl văzuseră ele până atunci. Toată lumea avea o mașină, își amintea Toklas, mașini de armată, mașini luate la mâna a doua, mașinile pe care le conduceau străinii. Și din cauză că toți polițiștii de circulație muriseră pe front și mai rămăseseră doar niște polițiști de pază prost pregătiți, ea și Gertrude nu aveau ce face decât să stea și să asculte claxoanele și strigătele.

— Dacă dai cu trei centimetri înapoi, eu pot trece, strigase cineva, și câteva dintre mașinile mai mici, însă nu și Fordul, avansaseră.

Gertrude Stein se oprise brusc și se înclinase, foarte ușor, recunoscând un bărbat care își scotea pălăria.

— Cine era? o întrebase Toklas.

— Era Leo, îi răspunsese Gertrude.

Nu-și mai spuseseră nimic. Dar privirea de pe fața lui Gertrude, observase Toklas, era „compusă din ceva sardonic, dar afectuos, și conținea ceva regrete și un pic de iubire“[386].

Acest amestec complex de emoții este ceea ce nutresc mulți oameni pentru frații lor. Poate că au încetat să-și mai întâlnească fratele sau se pot întâlni la evenimentele de familie și să poarte o conversație alcătuită doar din banalități, cu ocazionale împunsături ascunse. Se poate chiar să îndeplinească ritualurile care îi spun cuiva din afară că este vorba despre o familie apropiată — un sărut pe obraz, o îmbrățișare, întrebări despre sănătatea și starea celuilalt, însă fiecare întâlnire le pare incompletă și o ocazie pierdută de a stabili tipul acela de relație apropiată de care cred ei că ar trebui cumva să se bucure toți frații.

Repetarea constantă, din partea politicienilor, în media că apropierea membrilor familiei este de primă importanță îi face

[386] Brenda Wineapple, *Sister Brother: Gertrude and Leo Stein* (*Soră frate: Gertrude și Leo Stein*), Bloomsbury, Londra, 1996, p. 1.

pe mulți oameni să se simtă nelalocul lor și vinovați pentru că nu se bucură de acea relație apropiată cu frații lor, pe care pare că o au cei mai mulți oameni. Chiar și dacă au stabilit cu frații lor un mod de lucru care, per ansamblu, funcționează bine, ei au sentimentul că ar trebui să încerce să-și îmbunătățească relația. Uneori, într-un moment de criză în familie, ei reușesc să le vorbească fraților lor și să afle că aceștia simt la fel. Nu toți oamenii sunt la fel de norocoși.

Numeroși oameni au încercat să aibă cu frații lor discuția care să vindece rănile vechi și să stabilească o înțelegere reciprocă, numai pentru a descoperi că fratele refuză să ia parte și schimbă subiectul cu unul obișnuit, sau pleacă din încăpere fără să vorbească. Uneori, conversația devine o ceartă feroce, adesea cu lacrimi, voci ridicate și multe uși trântite. Fratele care tânjește după împăcare se retrage din conflict rănit și confuz. Alții descoperă că orice tentativă de a purta o discuție care ar duce la împăcare se transformă într-o replică a vechiului scenariu, unde persoana cealaltă se arată, ca întotdeauna, învingătoare, iar cel care dorea pacea e victimă și nu izbândește nimic. Unii oameni se trezesc gândindu-se la răni vechi și se învinovățesc singuri pentru că nu pot ierta. Mare păcat că nu ne putem bucura de o prietenie netulburată cu o persoană cu care împărtășim o istorie. Doar de-am putea îndrepta lucrurile!

Dacă aș fi un psiholog corect, respectiv, o persoană care îi vede pe oameni doar ca pe recipiente de cogniții disfuncționale și trăsături inutile, dar care sunt capabile să achiziționeze cogniții funcționale și metode de reducere a trăsăturilor inutile, aș putea să-ți dau Zece Sfaturi care să-ți permită să creezi o relație de bucurie netulburată cu frații tăi. Dar eu nu sunt un psiholog corect. Nu pot să nu fiu conștientă de misterul curios de a fi o persoană, ceva ce resimțim cu toții ca fiind real, la modul acut și de o importanță imensă, însă ceva care depinde întru totul de funcționarea unui bulgăre de materie cenușie. Nu pot ignora niciodată dilema cu care trăim toată viața, aceea că bulgărele de materie cenușie creează o

persoană care trebuie să trăiască veșnic în propria lume de semnificație, dar, pentru a se dezvolta și supraviețui, persoana trebuie să negocieze cu alți oameni, fiecare dintre ei trăind în propria lume de semnificație. Printre acești oameni se numără frații noștri. Se poate să creștem în aceeași casă cu frații noștri, dar trăim în țări diferite.

Curiosul mister de a fi o persoană implică faptul că nu există reguli ferme pentru a te înțelege bine cu alți oameni. De exemplu, per ansamblu, dacă ești amabil cu alți oameni, e probabil să fie și ei amabili cu tine, dar se poate să nu fie. Ar putea profita de amabilitatea ta pentru a te înșela sau a-ți face rău. Faptul că iubești pe cineva nu înseamnă că persoana respectivă te va iubi și ea. Nu poți forța oamenii să te iubească sau să vrea să petreacă timp cu tine. Nu pot să-ți spun decât că, dacă ești tulburat de dorința de a pune lucrurile în ordine cu frații tăi, merită să faci asta. Dacă reușești, e minunat. Dacă nu reușești, te poți consola cu gândul că măcar ai încercat. Însă a încerca și a da greș pot fi o consolare numai dacă înțelegi de ce ai dat greș.

Tentativa ta de a îndrepta lucrurile nu trebuie grăbită, ci pregătită. Parțial, cartea aceasta e ca manualele pe care exploratorii le folosesc când se pregătesc pentru călătoria lor în sălbăticie. Manualele exploratorilor enumerau condițiile necesare. Aici, eu fac o listă a ideilor care au fost descrise în capitolele precedente și care oferă condițiile necesare pentru călătoria ta în necunoscut. Apoi, manualele exploratorilor enumeră pericolele pe care exploratorul le-ar putea întâlni. Aici voi enumera pericolele pe care le presupune concursul pentru a fi mai bun și modul de viață pe care Freud îl numea narcisic, în cadrul căruia persoana este atât de preocupată de sine, încât îi vede pe ceilalți oameni ca fiind mici actori în piesa ei. În final, manualul exploratorilor descrie obiectivul și cum își poate da seama exploratorul că l-a atins. În cartea mea, obiectivul este încrederea și, dacă ea nu poate fi găsită, măcar vei înțelege de ce ai dat greș.

CELE ȘASE CONDIȚII NECESARE

PRIMA CONDIȚIE

Prima condiție este înțelegerea a ce anume este iertarea. Într-o lume în care răzbunarea este atât de des fundamentul acțiunii politice, iertarea este lăudată ca fiind o virtute. Acest fapt indică o lipsă absolută de înțelegere a ce anume reprezintă virtutea. Pentru a acționa cu virtute trebuie să alegem, dintr-un număr de acțiuni posibile, pe cea pe care o vom adopta. Iertarea nu reprezintă o alegere în materie de acțiune, ci un sentiment care apare atunci când vedem că persoana care ne-a rănit nu mai reprezintă o amenințare pentru noi. Iertarea este semnificația: „Nu mai ești un pericol pentru mine și eu pot înțelege și accepta ce ai făcut".

Putem alege să acționăm iertând, dar asta nu înseamnă că avem sentimentul iertării. Putem alege să ne chinuim să ne ținem ura și amărăciunea în frâu pentru că aceste emoții ne afectează puternic, în vreme ce căutarea răzbunării ne întreține ura și amărăciunea și ne duce la și mai multe dezastre. Părinții care își iubesc copilul și care aleg să nu se răzbune pe cei care le-au ucis copilul nu simt emoția iertării, deși pot folosi cuvântul iertare pentru ceea ce fac. Moartea copilului lor este o rană în sentimentul lor de a fi o persoană, care va dura tot restul vieților lor, întrucât copilul este de neînlocuit. Dacă îți iubești copilul, el face parte din tine, astfel că un atac asupra copilului tău este un atac asupra ta. Dacă ulterior atacatorul își exprimă remușcările pentru ce a făcut, părintele poate resimți o descreștere a furiei pe care o are față de atacator și poate chiar să simtă milă pentru persoana care s-a căit, dar durerea și tristețea vor rămâne. Când, la Liverpool, Anthony Walker, un student de culoare în vârstă de 18 ani, a fost ucis brutal de doi bărbați albi, Michael Taylor și Paul Barton, mama lui Anthony, Gee Walker, i-a surprins pe mulți iertându-i public pe ucigașii fiului ei. Creștinilor nu le este nefamiliar să ierte în acest fel, pentru

a fi considerați plini de virtute, dar când doamna Walker a explicat ulterior judecata din spatele afirmației ei, a fost clar că se gândise mult la ce înseamnă de fapt iertarea. Ea a spus că dacă în *Tatăl nostru* ea cere iertarea lui Dumnezeu, trebuie să se chinuiască să îi ierte pe semenii ei, indiferent cât de greu ar fi. Când a spus că îi iertase pe ucigași nu spunea că nu îi mai consideră periculoși pentru ea și că poate înțelege și accepta ce făcuseră. Ce voia ea să spună e că nu voia să mai simtă furie, ură și resentimente față de ucigași, fiindcă asta o lega de ei și îi făcea rău. Se chinuia să simtă pentru ei, după cum spunea, „nici furie, nici amărăciune, doar milă", pentru că asta i-ar fi permis să se vindece. „Trebuie să mă ridic deasupra situației." O astfel de iertare, spunea ea, nu este o acțiune permanentă. „E ceva zilnic"[387]. Știa că nu va putea lăsa vreodată în urmă moartea lui Anthony. A spus: „Viețile noastre nu vor mai fi niciodată la fel. Cum ajungi să te împaci cu moartea copilului tău?"[388]

Sentimentul de iertare este posibil numai dacă autorul rănii noastre recunoaște că am suferit și își asumă responsabilitatea pentru actul care a determinat suferința noastră. Din acest motiv, frații care doresc să se împace trebuie să poarte o discuție în care rănile vechi să fie recunoscute, nu negate, iar făptașul trebuie să își asume responsabilitatea pentru respectivul act. A spune „îmi pare rău că ești supărat" nu înseamnă asumarea responsabilității pentru rană. Făptașul trebuie să fie destul de precis în legătură cu ceea ce s-a întâmplat. Un „regret" general nu e suficient.

Trebuie să ținem minte că majoritatea dintre noi ar face orice numai să nu-și asume responsabilitatea pentru faptele sale. Avem cu toții o gamă de șiretlicuri prin care aruncăm responsabilitatea pe seama altor oameni sau altor lucruri. Oamenii care ajung să fie experți în bunătate și care devin deprimați în consecință vor

[387] *Sunday with Roger Boulton*, BBC Radio 4, 16 aprilie 2006.
[388] *Women's Hour*, BBC Radio 4, 29 iulie 2005.

pretinde adesea că sunt responsabili pentru starea periculoasă în care se află planeta, dar evită să își asume responsabilitatea pentru ei, preferând să se considere o victimă care așteaptă un salvator. Pot pretinde că nu au avut de ales și au fost nevoiți să devină martiri sau că au o boală determinată de un dezechilibru chimic sau o genă a depresiei. Persoanele cu un temperament volatil vor da adesea vina pe alții pentru că le-au făcut să se înfurie sau vor pretinde că au moștenit temperamentul de la părinți și astfel nu pot fi acuzați pentru ce fac și nici nu există vreun mod de a schimba ceea ce fac. Dacă ai un frate care a avut toată viața la dispoziție ca să exerseze evitarea asumării responsabilității personale, șansele de a purta o discuție care să ducă la împăcare sunt extrem de mici.

A DOUA CONDIȚIE

În al doilea rând, trebuie să înțelegem ce înseamnă să fii o ființă umană, respectiv, o ființă care conferă permanent semnificație la ce se întâmplă în jurul și înlăuntrul său. Aceste semnificații sunt tot ce putem ști vreodată. Vedem un obiect și, în același timp cu vederea obiectului, îi conferim semnificația, să spunem, de mașină. Nu percepem mai întâi și creăm apoi o semnificație. A percepe înseamnă a crea o semnificație.

Ar trebui să creștem înțelegând acest lucru, dar nu o facem pentru că părinții și profesorii noștri vor ca noi să credem că există un singur mod corect de a gândi. Dacă gândim corect, vom fi iubiți și acceptați; dacă gândim greșit, vom fi respinși și pedepsiți. Ca adulți putem recunoaște că am fost păcăliți de părinții și profesorii noștri, dar că, în același timp, suntem înconjurați de un număr mare de „experți" care insistă că nu suntem niște agenți activi care interpretează, decid și acționează, ci doar niște simple marionete acționate de sforile genelor noastre, trăsăturilor noastre, sau ale societății, sau ale economiei, sau ale unor planete aflate la milioane de mile distanță. Ideea că suntem marionete poate fi

seducătoare pentru că putem pretinde că nu suntem responsabili pentru ceea ce facem. Pot fi necesare eforturi mentale considerabile pentru a ține minte mereu că lumea omenească e formată din idei generate de locuitorii săi.

Însă, dacă ținem minte acest fapt, deținem cheia pentru a ne înțelege pe noi și pe ceilalți oameni. Putem înțelege acum felul în care sentimentul de a fi o persoană este o structură de semnificație și felul în care structura aceasta este mereu în pericol de a fi invalidată, pentru că fiecare dintre semnificațiile sale este o presupunere despre ceea ce se întâmplă.

A TREIA CONDIȚIE

În al treilea rând, trebuie să vedem cum structura de semnificație este asemenea unui organism care crește și se schimbă, dar păstrează totuși cele mai timpurii semnificații ale sale. Așa cum oasele noastre sunt oasele cu care ne-am născut, doar că mai bătrâne și mai mari, la fel suntem copilul care eram odată. John Simpson a surprins această înțelegere când s-a comparat pe el, cel de la șase ani, cu el, cel de acum:

> Nu semăn în niciun fel cu silueta masivă și lungană care aveam să devin, dar există mici detalii de asemănare: urechile noastre mari, buzele noastre roșii.
>
> Lucrul cel mai pronunțat pe care copilul acela de șase ani și cu mine îl avem în comun este însă că el și cu mine vedem aproape totul la fel. Ne sperie aceleași lucruri și aceleași lucruri ne determină să ne asumăm același fel de risc. Ne copleșesc aceleași sentimente și ne aduc lacrimi în ochi. Amândoi urâm genul acela de scene pe care tata și mama par a le face în cea mai mare parte a timpului și amândoi încercăm să scăpăm de ele. Eu știu mai multe decât știe băiatul de șase ani și pot intimida oamenii mai bine decât o

> poate face el și am îndurat lucruri cărora el nu le-ar fi supraviețuit în veci. L-aș șoca, cred, cu caracterul meu lumesc, și brutalitatea mea ocazională, și disponibilitatea mea de a suporta lucruri care nu sunt dintre cele mai bune.
>
> Dar știm amândoi cum funcționează mintea celuilalt pentru că, în esență, este aceeași minte, în vreme ce picioarele și fețele și mâinile noastre nu mai sunt deloc aceleași, ci doar seamănă. Eu știu ce povești îi plac lui, iar el știe ce povești îmi plac mie. El ar recunoaște firul de romantism și milă comun amândurora, la fel și nepăsarea și necugetarea. El sunt eu din punct de vedere psihologic într-un fel în care el nu e fizic. Îmi place de el; sper doar că și lui i-ar plăcea de mine și nu pot fi absolut sigur că ar face-o.[389]

Pentru că păstrăm idei din copilăria noastră, ne mai putem comporta în felul în care o făceam pe-atunci. Unii dintre noi rămân copii, chiar dacă trupul ne este cel de adult. Un tată ai cărui copii aveau douăzeci de ani mi-a spus:

— Copiii noștri nu vor să crească până nu ne dăm din drumul lor.

El și soția lui aveau cincizeci de ani și erau foarte sănătoși, astfel încât copiii lor aveau să le mai fie copii pentru încă mulți ani. În romanul Marinei Lewycka, *Scurtă istorie a tractoarelor în limba ucraineană*, Nadia spune: „De fiecare dată când sun la tata sau la soră-mea, e ca și cum aș trece peste o punte, dintr-o lume în care sunt adultă cu responsabilități și oarecare putere în lumea încifrată a copilăriei, unde mă aflu în voia țelurilor altora, pe care nu le pot nici stăpâni, nici înțelege“[390]. Putem fi destul de mari când suntem cu prietenii și colegii, dar, atunci când suntem cu frații, ne trezim revenind în copilărie. Un coleg mi-a spus „Fratele meu și cu

[389] John Simpson, *Days from a Different World*, Macmillan, Londra, 2005, p. 347.

[390] Marina Lewycka, *Scurtă istorie a tractoarelor în limba ucraineană,* Ed. Polirom, Iași, 2006, p. 54.

mine nu ne înțelegem. Când sunt cu el mă enervez foarte tare. Cred că e din cauză că îmi aduce aminte de mine în multe privințe. Când suntem cu mama, revenim în copilărie, încercând să îi captăm atenția. Dar, de fapt, nu vrem atenția ei. În general, preferăm să nu ne dea prea multă atenție".

Dacă nu ne dăm seama când privim lumea prin ochii copilului care eram cândva, repetăm acțiunile neinformate ale copilului. Când s-a recăsătorit, Giles a descoperit că, atunci când cei doi fii ai săi din prima căsătorie au început să se certe, el și partenera sa, Leonie, începeau în scurt timp să se certe din cauza băieților, Giles luând partea celui mai mare, iar Leonie, pe cea a băiatului mai mic. Giles era primul născut din familia lui, iar Leonie, cea mai mică din a ei. În mod deloc surprinzător, nu au putut ajunge la o strategie potrivită pentru a face față comportamentului băieților.

Fay mi-a spus:

— Stephen și cu mine suntem fiecare mijlociul dintre trei frați. Prima dată când am fost împreună ne certam groaznic. Eram doi copii răniți care se certau unul cu altul. Copiii mei nu puteau înțelege de ce ne certăm așa. Nu au în ei rănile pe care le avem Stephen și cu mine.

Fay credea în discutarea problemelor, însă îi era greu să îl convingă pe Stephen să facă asta, fiindcă el mereu făcuse față situațiilor dificile rămânând tăcut. Însă, de-a lungul anilor, au reușit să recunoască faptul că duceau lupte fraterne vechi și acum au încetat să o mai facă.

A PATRA CONDIȚIE

În al patrulea rând, trebuie să ne amintim permanent că nu există doi oameni care să vadă ceva exact la fel. Asa înseamnă că oameni diferiți au priorități diferite. Dacă principalul nostru scop în viață este relația noastră cu alți oameni și principalul scop al fratelui nostru este să reușească, să fie organizat și să dețină controlul,

asta nu înseamnă că noi avem dreptate și că fratele noastru nu are, ci doar că fratele noastru e diferit de noi.

A CINCEA CONDIȚIE

În al cincilea rând, trebuie să ținem minte că învățăm de la familia noastră mai multe lucruri decât ne dăm noi seama că învățăm. Copii fiind, presupunem că toate familiile sunt ca a noastră. Treptat, ajungem să ne dăm seama că alte familii nu sunt ca a noastră, dar, de cele mai multe ori, ne concentrăm asupra diferențelor majore și nu ne dăm seama că fiecare familie își are stilul ei, iar copilul îl învață. Frecvența cu care sunt întrebată „Dar oare felul în care depresia apare în familii nu demonstrează că există o genă a depresiei?" arată cât de rar își dau oamenii seama cum învățăm atitudinile obișnuite ale părinților noștri. Ca adolescenți, se poate să fi respins atitudinile părinților noștri, dar, în ciuda acestui fapt, le-am învățat. Dacă ești părinte, vei putea să-ți amintești îngrozit când te-ai auzit spunându-i copilului tău ceva ce ți-au spus ție părinții tăi și ai jurat că tu nu vei spune niciodată.

Când plecăm de acasă, ne dezvoltăm un fel de a ne comporta care ne permite să ne prezentăm ca adulți în lumea adulților, însă nu uităm felul nostru de a ne comporta când trăiam cu familia și încercam să supraviețuim ca persoană. Când mergem acasă, întâlnim familia comportându-se în felul său obișnuit și recădem în felul în care încercam să supraviețuim, ca persoană, stilului familiei noastre, în copilărie. Stilul fiecărei familii este întotdeauna complex și subtil. Când John Simpson a mers la o înmormântare în familie, a devenit mult mai conștient de stilul deosebit al familiei sale:

> Aceasta este o întâlnire tribală pentru a marca trecerea în neființă a unuia dintre membrii de vază, nu un meci pentru înscris puncte. Din nou, asemănările încep să se arate în locul elementelor de diferențiere. Oamenii de aici au un

ton al vorbirii, o atitudine mentală care sunt ironice și autoironice, critice și autocritice.

Mi-am dat seama de tonul acesta de o mie de ori până acum: de la bunicul, de la tata, de la unchiul meu, de la mătușa mea, de la verii mei, întinzându-se peste liniile cosangvinității. Cumva, demult, cineva a introdus un fir în tiparul discursiv complex al familiei și acesta a devenit dominant, astfel încât e primul lucru la care te gândești când îți vine în minte familia mea: persiflarea mușcătoare, apropiată de ceartă, care se stinge doar pentru că vorbitorul întoarce atât de des umorul împotriva sa. Îi pot auzi făcând asta acum, în jurul meu, stând la masa cu resturile de mâncare.

— Sincer să fiu, cam simt că am un picior în groapă și altul pe o coajă de banană.

— Prostuța de ea, e aproape la fel de stupidă ca mine.[391]

Fiecare membru al familiei își dezvoltă propria versiune a stilului familiei, alegând acele moduri de a se comporta care pot servi ca mecanism defensiv împotriva invalidării de către familie. O parte din stilul familiei privește mereu ce anume e permis să fie discutat și ce e permis să fie ținut minte. Unii membri ai familiei vor susține regulile familiei cu privire la ce poate fi ținut minte și ce poate fi discutat, în vreme ce alți membri ai familiei pot pune la îndoială aceste reguli. Un bărbat mi-a spus:

— Eu sunt patriotul în familie, iar fratele meu e rebelul.

A ȘASEA CONDIȚIE

În al șaselea rând, trebuie să ținem mereu minte că nu putem să nu ne amintim lucrurile în stilul propriu și că lucrurile pe care le ținem minte și le uităm sunt legate de validarea noastră ca persoa-

391 Simpson, *Days from a Different World*, op. cit., p. 408.

nă și înlăturarea invalidării. Richard Benson a descoperit asta când a pornit să scrie istoria fermei familiei. Fiind cel mai mare dintre fii, Richard ar fi trebuit să-și asume sarcina de a conduce ferma, dar, în loc de asta, s-a făcut jurnalist, în vreme ce sora lui, Helen, s-a făcut profesoară. Fratele lui, Guy, a preluat sarcina de a lucra cu părinții, în ceea ce s-a dovedit a fi lupta zadarnică de a păstra ferma. Richard nota:

> Când am ajuns să le înregistrez pe toate, mi s-a părut suficient de ușor să stabilesc locuri și date, dar uluitor de greu să conving pe cineva să fie de acord cu mine asupra detaliilor. Una dintre cele mai puternice amintiri ale mele, de exemplu, este cum am avut grijă de niște porci bolnavi, când aveam cam 17 ani. Credeam că, salvând câțiva dintre ei, aș putea să îmi repar imaginea de nepriceput și le-am construit un țarc special și mi-am petrecut timpul liber dându-le de mâncare. Au murit cu toții și, când i-am spus tatei că murise și ultimul, mi-am dat seama că el știuse că asta avea să se întâmple și nu avusese de gând să-l lase pe Guy, care era pregătit serios, să continue cu o astfel de iluzie sentimentală; pe scurt, însemna că toată lumea își dăduse seama înaintea mea că aveam să plec.
>
> Oare fratele meu, tata sau mama își aminteau și ei de porcii bolnavi ca de un punct de cotitură important? Păi, nu: nu-și aminteau, de fapt, deloc de ei. Singura care își amintea era Helen. Ea însăși mă ajutase cu ei — pentru ca eu, în egocentricul meu interes pentru mine, să uit de ea ulterior. După luni întregi de așa ceva și de provocările ideilor demult încetățenite despre membrii familiei și despre mine, mi-am dat seama ce diferiți suntem cu toții, în definitiv. E un sentiment destul de deprimant și înseamnă că nu poți spune decât povestea ta, nu și pe cea a celor din jur.[392]

[392] *Guardian*, 4 februarie 2006.

Richard Benson a descoperit că ne amintim cel mai bine acele evenimente legate de noi personal, fie prin validarea, fie prin invalidarea noastră. Însă ne refulăm deseori amintirea evenimentelor care au amenințat să ne invalideze complet și ne opunem tentativelor altor oameni de a ne face să ne aducem aminte. Trebuie să fim pe deplin conștienți de acele evenimente care au amenințat să ne invalideze frații, dar trebuie să fim chiar și mai conștienți de acele evenimente care aproape că ne-au invalidat pe noi. Exact în felul în care Helen (capitolul 6) nu le-a vorbit fraților ei despre moartea surorii lor, Miranda, fiindcă nu voia să îi tulbure, se poate ca frații tăi să nu vorbească despre o criză din familie, de teamă să nu te tulbure. Pot face asta din bunătate sau pot vrea să creadă despre ei că sunt amabili și, deci, buni.

COMPETIȚIA PENTRU A FI BUNI

Când suntem copii, avem nevoie de adulți ca să aibă grijă de noi și să își asume responsabilitatea pentru noi. Astfel, este în interesul nostru să învățăm să fim buni în sensul în care adulții care au grijă de noi definesc „bun". Dacă e să creștem și să devenim adulți, și nu doar copii în trupuri de adulți, trebuie să învățăm să avem grijă de noi și să ne asumăm responsabilitatea pentru noi. O parte din asumarea responsabilității pentru noi înșine înseamnă să știm cum să tolerăm incertitudinea care face parte integrantă din viață.

Mulți oameni nu vor să își asume responsabilitatea pentru ei înșiși. Ei nu vor să fie nevoiți să dea vina pe ei când fac o greșeală și vor să evite neplăcerea de a fi nesiguri și de a se simți neajutorați. Ei preferă ca altcineva, o persoană asemănătoare unui părinte, să-și asume responsabilitatea pentru ei. Această persoană poate fi capul familiei lor sau un frate mai mare, sau Dumnezeu, sau Allah, sau o Putere care controlează un sistem universal, cum este karma, sau un dictator, sau guvernul, sau pur și simplu oamenii

care au putere și influență. Persoana cu aparență părintească îi răsplătește pentru că au fost buni, își asumă responsabilitatea pentru ei și poate fi acuzată când lucrurile merg prost. Însă atunci când presupunem că altcineva va avea grijă de noi, ne angajăm printr-un contract în care, în schimbul faptului de a avea cineva grijă de noi, trebuie să fim buni în sensul în care persoana care are grijă de noi definește „bun". Dar cum putem ști dacă suntem suficient de buni, dacă nu ne comparăm cu alți oameni în felul în care ne comparăm cu frații noștri? Astfel, refuzând să ne asumăm responsabilitatea pentru noi, luăm cu noi în viața de adult probleme pe care le-am întâlnit copii fiind și concuram cu frații noștri pentru a fi cei mai buni din familie. Numeroși părinți de o vârstă înaintată au fost nevoiți să îndure ajutorul copiilor care încearcă să fie cei mai buni la îngrijirea lor, denigrând în același timp orice frate care nu ia parte la competiție.

Nu trebuie să uităm niciodată că e posibil să fim buni fără a trebui să trăim precum copiii de care are cineva grijă și care sunt judecați de o persoană cu aparență de părinte. Dacă ne asumăm responsabilitatea pentru noi, trebuie să elaborăm un cod după care să trăim. Astfel, putem aprecia cum să ne echilibrăm nevoile în raport cu cele ale altor oameni, astfel încât să putem fi buni cetățeni ai societății în care trăim. Facem bine nu în speranța de a obține o recompensă și a evita pedeapsa, ci pentru că ne face plăcere să procedăm astfel. Majoritatea celor care își asumă responsabilitatea pentru ei înșiși aleg să fie buni cetățeni pentru că știu că viața lor va fi mai plăcută dacă trăiesc într-o societatea sigură, care se supune legii.

Asumarea responsabilității pentru tine însuți nu e niciodată un lucru ușor. Pentru a face asta, e necesar să fi învățat din experiența ta de a fi fost invalidat că, de fapt, nu poți fi anulat ca persoană și că nu tu ești cel care se năruiește, ci doar unele dintre ideile tale. Tom, un australian cu tată irlandez și mamă aborigenă și-a asumat responsabilitatea pentru sine când era adolescent și locuitul acasă devenise prea dificil. El voia să creadă că are un loc în căminul

familiei sale, dar ideea aceasta se dovedise a nu se potrivi cu adevăratele condiții — căminul familial nu mai era un loc sigur pentru el, în care să locuiască. Din copilărie și până la vârsta mijlocie, toată călătoria lui de la a locui într-un cort din La Perouse, Sydney, cu mama sa, pe vremea când era mic copil, până la a avea propria afacere în domeniul saloanelor de coafură, în înstărita suburbie Mosman a fost, în termeni australieni, o călătorie mult mai lungă și mai dificilă decât călătoria americană tradițională de la cabana din lemn până la Casa Albă.

Tom a avut 11 frați și a fost singurul care a reușit în viață. El și-a pus succesul pe seama faptului că, adolescent fiind, recunoscuse că e homosexual. Mi-a spus:

— Faptul că eram homosexual înseamna că sunt exclus. Îmi convenea să fiu în afara familiei mele. M-am lăsat de școală devreme. M-am apucat de coafură pentru că oamenii cei mai fericiți pe care îi cunoșteam erau coafori.

Hotărându-se că putea face față faptului de a fi un exclus și că avea să-și caute o viață fericită a însemnat că avea încrederea în sine necesară pentru a fi responsabil pentru el însuși. Însă succesul lui nu a însemnat că și-a lăsat frații în urmă. Pentru că înțelesese cât e de important să își asumi responsabilitatea pentru tine, a încercat să își ajute frații să facă la fel. A ajuta o persoană să își asume responsabilitatea pentru sine este o sarcină pe care și cei mai înzestrați dintre psihoterapeuți o găsesc adesea imposibilă. Tom a fost distrus când fratele de care era cel mai apropiat s-a sinucis și furios când o soră a amenințat că îl va șantaja pentru a obține bani de la el. Într-o situație similară, numeroși frați permit să fie șantajați pentru că vor să se considere buni. Tom știa că există momente în care trebuie să ne lăsăm deoparte dorința de a fi buni, pentru că este vital să ne apărăm de rău. A acționat imediat și decisiv și a dejucat planul surorii sale. Desigur, viața lui Tom nu a fost așa de simplă și directă cum o prezintă scurta mea relatare. Au existat dubii, greșeli, nesiguranță, false începuturi, tentative și înfrângeri, victorii și timp irosit. Asta înseamnă să trăiești.

Max este un bărbat foarte inteligent și creativ, care transformă în succes orice își propune. Dar a existat o sarcină care l-a depășit. Știa din propria experiență că se poate să îți schimbi viața în bine, cu condiția să-ți asumi răspunderea pentru tine. Voia ca frații lui să aibă parte de genul de viață fericită de care se bucura el, alături de soția și de copiii lui. Mi-a spus:

— Încerc din greu să îmi organizez familia. Am o imagine despre cum cred eu că ar trebui să fie o familie.

Și-a putut transpune viziunea în realitate acasă la el, cu soția și copiii săi, însă nu a putut reuși asta și cu frații lui, indiferent ce ar fi făcut.

Faptul de a îngriji de cineva asemănător cu un părinte pare a oferi unele plăceri încântătoare, dar aceste plăceri nu apar întotdeauna. Contractul „Tu ai grijă de mine și eu sunt cuminte" operează în cadrul credinței în Lumea Dreaptă. Dacă ești bun, îți vei primi recompensele. Credința în Lumea Dreaptă pare a promite să înlăture incertitudinile din viața noastră, dar nu se ridică niciodată la nivelul promisiunii făcute. Când suntem copii, putem spera că recompensele noastre vor veni în viitor și ne putem planifica viața în jurul acestei convingeri, dar în viața adultă este mai probabil ca adepții Lumii Drepte să se trezească gândindu-se: „De ce eu? Ce-am făcut să merit asta?" Putem crede în Lumea Dreaptă, dar lumea în sine pare a nu fi fost inclusă în sistemul Lumii Drepte.

Frații care se opun vehement unei reevaluări a copilăriei lor se pot minți singuri despre funcționarea Lumii Drepte. Își pot spune că viața lor este una foarte fericită, o recompensă corectă pentru bunătatea lor și nu vor să recunoască faptul că, de fapt, simt o imensă tristețe și dezamăgire. Mai mult decât atât, când frații care cred în Lumea Dreaptă își evaluează viețile și le compară cu viețile fraților lor, pot avea un sentiment amar că li s-au refuzat recompensele pe care consideră că le merită și pot fi invidioși pe frații despre care ei cred că au, fără a merita, vieți mult mai bune decât ale lor. O astfel de amărăciune și invidie pot constitui o barieră insurmontabilă în calea reconcilierii.

Copii fiind, ne apărăm adesea de cruzimea fraților creându-ne fantasme de răzbunare. Uneori, faptul de a ne lăsa în voia unor asemenea fantasme este suficient pentru a disipa nevoia copilului de a se răzbuna, iar uneori fantasma devine fundamentul unei lucrări artistice. Povestea lui Hans Christian Andersen, *Pantofii roșii*, este despre o fetiță a cărei vanitate arogantă a făcut-o să își prețuiască pantofii roșii mai mult decât preocuparea pentru alții și pentru soarta ei. Apoi, un soldat bătrân a fermecat pantofii și a condamnat-o pe fetiță să danseze fără încetare în pantofii cei roșii, care i se prinseseră strâns de picioare. Abia când i s-au tăiat picioarele, s-a căit pentru păcatul ei și și-a putut găsi pacea. Hans Christian Andersen a numit-o pe fetiță Karen, după sora lui vitregă.

Fantasmele de răzbunare iau de regulă o formă în care fratele cel rău e pedepsit, caracterul nobil și bunătatea fratelui rănit fiind etalate pentru a fi văzute de toți, în vreme ce fratele cel rău cere iertare fratelui rănit. Istoriile biblice ale lui Isav și a lui Iacob, și cea a lui Iosif și a fraților săi au la bază acest subiect. Iacob l-a păcălit pe Isav și l-a lipsit de ceea ce i se cuvenea prin naștere și de binecuvântare. Când s-au întâlnit din nou, în cele din urmă, Iacov „apropiindu-se de fratele său, i s-a închinat de șapte ori până la pământ. Isav a alergat în întâmpinarea lui și l-a îmbrățișat și, cuprinzându-i grumazul, l-a sărutat și au plâns amândoi“[393]. Iosif era preferatul tatălui său, Israel. Când Israel i-a dat lui Iosif o haină cu multe culori, frații lui au fost geloși și l-au urât, ba chiar și mai mult când Iosif le-a povestit visul său. Le-a spus: „Ascultați visul ce am visat: Parcă legam snopi în țarină și snopul meu parcă s-a sculat și stătea drept; iar snopii voștri s-au strâns roată și s-au închinat snopului meu“. Așa că frații lui l-au vândut sclav, i-au înmuiat haina în sânge de capră și i-au dus-o tatălui lor drept dovadă pentru moartea lui Iosif. Iosif a fost dus în Egipt și vândut unuia dintre oamenii faraonului. Iosif era o persoană bună, iar „nevasta stăpânului a pus ochii pe el“. A reușit să scape de dilema aceea și, interpretând corect

[393] Geneza 33: 3, 4, Biblia ortodoxă.

visul faraonului cu cele șapte vite grase și cele șapte vite slabe ca fiind cei șapte ani de bogăție și cei șapte de foamete, Iosif a prosperat. În anii de foamete, frații lui au venit căutând să cumpere mâncare. Iosif i-a necăjit mult, apoi, mărinimos „a sărutat pe toți frații săi și a plâns cu ei. După aceasta i-au grăit și frații lui“[394].

Se pare că una dintre cele mai mari bariere în calea păcii dintre Israel și Palestina este reprezentată de faptul că numeroși membri ai ambelor părți își pot închipui pacea numai în termenii istoriilor din Vechiul Testament. Adversarii lor trebuie să își recunoască vina, să implore iertare și să îi laude pentru mărinimie și bunătate. Acest plan de răzbunare nu permite niciun compromis acolo unde grupurile adversare trebuie să admită că au existat crime și delicte de ambele părți. Dacă fratele tău operează pe baza acestui plan de răzbunare, iar temerile că orice recunoaștere a propriei vini ar însemna anihilare, atunci faptul de a-i spune „Știu că n-a fost perfect, dar greșeli au fost de ambele părți“ nu va duce la o împăcare.

Când ne angajăm printr-un contract să fim buni în schimbul îngrijirii pe care o primim, ne împărțim în două. În loc să fim o singură persoană, ne considerăm ca fiind atât părintele care impune standardele și administrează recompensele și pedepsele, cât și copilul care e uneori ascultător și alteori obraznic și rebel. Acest mod de a gândi este deseori scos la iveală prin ceea ce spun oamenii despre ei, cum ar fi: „M-am gândit că merit ceva bun“ și „Știu că e rău ce fac, dar o să mai iau o porție“. (Oamenii care se consideră o singură persoană spun: „Mi-a plăcut“ sau „Da, aș mai vrea o porție“.) Împărțindu-ne în două, putem fi alternativ părintele și copilul, adesea fără a ne da seama că asta facem. Ca părinte, putem fi mândri de virtutatea noastră și de puterea de a pedepsi copilul, dar, în calitate de copil, ne putem simți persecutați și astfel ne revoltăm. A fi copilul neascultător poate fi foarte plăcut. Un tată mi-a spus: „Fiii mei concurează pentru a fi cel mai rău“. Fără îndoială

[394] Geneza, 37:7, 45:15, Biblia ortodoxă.

că sunt fanii seriei de cărți pentru copii cu un succes uriaș, despre Horrid Henry și fratele său, Perfect Peter. Creatoarea lui Henry, Francesca Simon, spunea despre el: „Umorul provine din dorințele lui Henry — vrea ceva cu atâta disperare, că ar face orice pentru a obține lucrul respectiv, fără a se gândi la consecințe... Se gândește, vreau eu primul — de ce să nu merg eu primul, de ce să meargă ea înaintea mea? E doar un ego mare... Cred că din cauza asta copiii se identifică atât de mult cu el — pentru că toți credem că am fi grozavi dacă am fi stăpânii lumii și toată lumea ar face tot ce le spunem noi; șterge tot lustrul de la «du-te tu primul»“[395].

Faptul de a fi Horrid Henry poate reprezenta un mecanism de apărare eficient împotriva adulților ale căror pretenții ca acel copil să fie bun îi pot amenința cu anihilarea sentimentului de a fi o persoană. Un copil sau un adult care nu îndrăznește niciodată să se revolte pierde legătura cu persoana care este de fapt și devine o fațadă lipsită de vreo persoană în spate. Însă adulții care nu doresc să își asume responsabilitatea pentru ei înșiși pot juca o formă a lui Horrid Henry care nu le aduce niciun beneficiu. Ei se revoltă împotriva părintelui lor intern și a acelor oameni pe care ei îi consideră părinți, recurgând la cantități excesive de mâncare, alcool, țigări sau droguri sau refuzând să dea curs unui program de păstrare a sănătății sau de exerciții fizice, indiferent de cât de rău ar putea ajunge în urma unei astfel de neglijări.

Majoritatea bolilor care se abat asupra noastră în lumea modernă nu sunt boli devastatoare, ci stări cronice cu care putem trăi destul de bine, cu condiția să avem mare grijă de noi. În același fel, ne putem păzi de numeroase afecțiuni și putem ameliora multe dintre stările care vin odată cu înaintarea în vârstă. Nu ne lipsesc informațiile despre necesitatea adoptării unei diete sănătoase, a exercițiilor fizice regulate și a unei cantități adecvate de somn, și nici despre pericolele unei diete proaste, ale nicotinei și alcoolului. Dacă suferi de o boală cronică precum diabet sau epilepsie sau îți fracturezi

395 *Guardian*, 12 decembrie 2005.

șoldul sau faci astm alergic, medicul îți va da un program care să te ajute să îți păstrezi sănătatea. Însă un astfel de program trebuie urmat zilnic. Dacă îți asumi responsabilitatea pentru tine și îți pasă de tine, va părea de bun-simț să faci tot ce poți pentru a rămâne sănătos, dar dacă te-ai scindat în părinte și copil, e ușor să devii Horrid Henry și să refuzi să faci ce îți spun adulții. Așa că te trezești îngrămădit alături de ceilalți Horrid Henry în grupul fumătorilor de afară, din frig, sau abandonându-ți foarte necesara dietă pentru a da curs plăcerii vinovate a unei prăjituri cu cremă. Poți deveni copilul rebel care sfidează adulții ce indică un program de exerciții fizice care să-ți permită să te recuperezi în urma unui accident sau să îți ții astmul sub control. Poți vedea un frate care își manifestă preocuparea pentru bunăstarea ta ca pe un alt adult care se bagă unde nu e treaba lui și care trebuie sfidat.

Poate cea mai tristă consecință a faptului de a te scinda în părinte și copil este că trăiești doar în trecut și în viitor, îngrijorat că lucrurile pe care le-ai făcut în trecut ar putea aduce în viitor pedepsele pe care le meriți. Nu poți trăi niciodată în prezent, acordându-i atenție maximă momentului de acum. Și numai în prezent putem fi fericiți. Fericirea este emoția care spune: „Acum, totul e minunat". Uneori, faptul de a trăi în prezent trece de conștientizarea acută a lui aici-și-acum și devine genul acela de experiență care a fost descrisă ca „transcendentală" sau „spirituală" sau „religioasă" sau pur și simplu „una cu natura și cu tot ce există". Este vorba despre o experiență care poate apărea în timpul meditației sau în timp ce privești marea, munții, cerul sau doar o floare. Unii oameni numesc experiența „a fi în contact cu o Putere mai mare decât tine". Însă Puterea aceasta nu te judecă, nu te recompensează și nu te pedepsește, ci doar există și face parte din tine și tu faci parte din ea. Indiferent cum ar descrie oamenii experiența aceasta, există un acord unanim că este una eliberatoare și transfigurantă[396].

[396] Dorothy Rowe, *The Courage to Live* (*Curajul de a trăi*), HarperCollins, Londra, 1989, pp. 35–7, 142–8, 266–80.

Budismul a recunoscut de multă vreme necesitatea de a fi capabil să trăiești în prezent și a numit-o concentrare asupra prezentului. Terapia cognitiv-comportamentală a fost dintotdeauna preocupată doar de trecut și de viitor — bagajul din trecut, numit „cogniții disfuncționale" și recompensele care vin după ce înveți noi cogniții. Însă, de puțină vreme, niște terapeuți CBT au descoperit concentrarea asupra prezentului care a fost definită ca „o modalitate de a fi atent intenționat la și fără a judeca experiența momentului actual". Au fost dezvoltate metode de a învăța pe cineva concentrarea asupra prezentului, unde „mesajul central este că a fi atent crește abilitatea de a face alegeri înțelepte"[397]. A-ți asuma responsabilitatea pentru tine înseamnă că trebuie să faci alegeri și să speri că sunt cele înțelepte.

A înceta să mai concurezi pentru locul de fratele cel mai bun din familie înseamnă să îți asumi responsabilitatea pentru tine. Helen mi-a povestit cum s-a schimbat relația ei cu fratele său mai mare, James, pe măsură ce au crescut. Îmi spusese:

— Relația mea cu frații mei este foarte importantă în viața mea, în formarea personalității mele.

Comparându-se cu fratele ei mai mare, cu James, a afirmat:

— James este foarte talentat, a fost mereu bun la sport și la muzică, mereu primul din clasă la școală. Indiferent ce făcea era mai bun decât mine. Nu am avut sentimentul că aceasta ar fi ceva ce ar putea fi al meu, astfel încât să îl transform în drumul pe care aveam să îl parcurg, până am împlinit optsprezece ani și am plecat în Japonia, pentru un an. A fost complet diferit de tot ce făcusem. După aceea, am studiat engleza la universitate, tot un lucru complet diferit de tot ce făcuse el. A fost un moment în care mi-am dat seama că nu poți compara chestiile astea sau că nu trebuie. Pentru mine era foarte important pe atunci să iau note de 10 și să mă asigur că sunt mai bune decât ale lui, sau la fel ca ale lui,

[397] Julie Evans, „Mindfulness from a Cognitive Therapy Perspective: Theoretical and Clinical Implications", *Clinical Psychology Forum*, vol. 258, 2006, pp. 5, 7.

dar, până să ajung să îmi iau diploma, nu a mai fost important pentru mine. Am obținut o diplomă mai bună decât a lui și asta nu contează nicăieri, așa că se schimbase ceva. Cred că relația noastră s-a îmbunătățit atât de radical când el s-a dus la universitate și eu am fost să îl văd. Brusc, eram egali — nu egali, ci pe un nivel mult mai apropiat. Stăteam cu el, așa că puteam merge la bar împreună, să mi-i prezinte pe prietenii lui, ca și cum aș fi fost o ființă umană adevărată. Odată ce a plecat la universitate, ceva s-a schimbat, când nu am mai fost nevoiți să locuim împreună. Au mai fost niște certuri, dar cu siguranță nu am mai avut parte de violență fizică.

Asumându-și responsabilitatea pentru ea însăși, Helen a făcut mai mult decât să dea curs unor interese diferite de cele al fratelui ei. S-a gândit la ce se întâmplă în cartea ei, la fel cum făcuse când sora ei, Miranda, murise. A examinat problema bunăvoinței lui Dumnezeu și a puterii într-o lume în care suferința există. Una dintre modalitățile de a pune această întrebare este transpunerea acestei întrebări în trei afirmații: „Dumnezeu e întru totul bun", „Dumnezeu e întru totul puternic" și „Suferința există". Pentru ca două dintre afirmații să fie adevărate, e necesar ca a treia să fie falsă. Oamenii care vor să creadă în existența unei Lumi Drepte vor spune că trebuie să mergem pe încredere în cazul lui Dumnezeu și să acceptăm că nebănuite sunt căile Sale. Helen a considerat răspunsul o născocire și l-a respins. În același fel, ea a recunoscut că la baza competiției ei continue cu fratele ei stătea fantasma ei că îl va învinge și va deveni Regina Lumii. Ea știa că nimeni nu poate fi Regina Lumii. Știa că, dacă și-ar asuma responsabilitatea pentru sine, ar trebui să facă o evaluare realistă a lumii din care ea era doar o mică parte. Trebuia să renunțe la ceea ce Freud numea fantasma narcisismului, în care persoana se vede centrul unei lumi în care singurele evenimente ce contează sunt cele care au legătură cu ea.

NARCISISMUL DE A NU TE PLĂCEA PE TINE

Freud a luat cuvântul „narcisism“ din legenda greacă antică a lui Narcis, care era atât de îndrăgostit de propria-i frumusețe, încât a rămas întins lângă un ochi de apă, admirându-și imaginea oglindită în apă. A murit acolo și în locul unde stătuse s-a ivit o floare frumoasă, narcisa. Utilizarea pe care Freud o dă termenului poate fi înșelătoare, căci poate părea a implica faptul că oamenii care se apreciază și se acceptă pe sine se gândesc mereu la ei, când, de fapt, adevărul este contrariul. Când ne prețuim și ne apreciem pe noi înșine, nu petrecem decât puțin timp făcându-ne griji pentru ce cred alți oameni despre noi. În schimb, ne putem petrece timpul învățând despre alți oameni și ajungând să-i cunoaștem. Dacă nu ne apreciem și nu ne acceptăm, ne facem în permanență griji pentru efectul pe care îl avem asupra altor oameni. Ne așteptăm mereu ca oamenii să nu ne placă și ne gândim și vorbim despre noi într-un mod cât se poate de păgubos. Așteptările noastre ne împiedică să vedem ce se petrece de fapt.

E o ironie crudă că nu putem să nu fim centrul propriei noastre lumi și totuși nu ne chinuim să facem acel mare salt imaginar în lumile altor oameni, salt pe care îl numim empatie și nu putem stabili relații bune, de durată cu alți oameni. A descoperi cum se văd alți oameni pe ei înșiși și lumile lor poate fi înfricoșător pentru că ne răpește credința că lumea există pur și simplu și noi o vedem așa cum este. Lumea există cu siguranță, dar modul cum ne apare depinde de noi. Înțelegerea acestui fapt produce o incertitudine enormă. În loc să accepte această incertitudine, numeroși oameni încearcă să excludă pe oricine și orice ar putea sugera că modul lor de a vedea lumea nu este absolut corect. Războaiele și conflictele care abundă în istoria umanității au fost purtate pentru că fiecare parte insistă că, la nivel de religie și/sau politică, are dreptate absolută și adversarii săi se înșală categoric.

Lupte similare se duc în cadrul familiilor. Copiii aflați la vârsta la care învață mersul pot avea o abilitate precoce de a-i înțelege pe membrii familiei lor, dar asta pentru a putea fi ei în siguranță. Unii copii păstrează această abilitate și o pot dezvolta pe măsură ce cresc, poate pentru că trebuie să supraviețuiască sau pentru că empatia li se pare interesantă sau pentru că le stimulează capacitatea de a stabili relații. Actele de empatie ale copiilor aflați la vârsta aceasta privesc relațiile lor cu familia, în vreme ce, dacă ne păstrăm și dezvoltăm abilitatea de a empatiza, putem intra în lumile oamenilor care nu știu nimic despre existența noastră sau, chiar dacă știu de existența noastră, nu ne consideră persoana cea mai importantă din lumea lor. Mulți oameni renunță la abilitatea lor de a empatiza pentru că nu vor să știe că imaginea pe care o au ei despre lume nu este o imagine a lumii așa cum este de fapt. Și nici nu vor să aibă de-a face cu complexitățile și pericolele implicate în relații și în viață în sine. Renunțând la această abilitate, ei se mutilează într-o măsură mai mare decât ar face-o dacă și-ar tăia vreun membru, fiindcă se condamnă la o viață de singurătate, dat fiind că nu ajung să cunoască de fapt alți oameni și, astfel, să se simtă apropiați de aceștia.

Cunosc numeroși oameni narcisici care sunt calzi și iubitori cu mine. Nu mă îndoiesc de iubirea lor, dar atunci când ne întâlnim, odată ce m-au întâmpinat cât se poate de afectuos, mă transform în publicul lor, pe care se pot baza că va reacționa cu plăcere și aplauze. Însă, dacă încerc să îi distrez cu vreo anecdotă despre mine care nu îi implică direct, atenția lor se abate în scurt timp de la ce le spun și, cu o abilitate îndelung exersată, mută conversația spre subiectul lor preferat, ei înșiși. Aceștia sunt oameni care ar spune că sunt unul dintre prietenii lor cei mai dragi, dar au doar o noțiune neclară despre ce fac și cine sunt eu.

Astfel de narcisici măcar știu că singura modalitate ca oamenii să te placă este să fii amabil cu ei. Însă mulți narcisici nu știu asta. Când cineva le vorbește despre ceva care nu are o legătură directă cu ei, ochii lor privesc în altă parte. Se întind să ia telecomanda sau

ies din încăpere. Oameni fiind, ei au nevoie de alți oameni, dar bâjbâie prin relații și se întreabă de ce ceilalți se comportă în moduri la care ei nu se așteaptă. Nu își elaborează decât teorii foarte simple despre motivele pentru care oamenii se comportă într-un anume fel, poate clasificându-i pe toți în funcție de semnul zodiacal sau decizând că cineva este „exact ca tatăl său" și așteptându-se ca respectiva persoană să se comporte în toate privințele ca tatăl său.

Când suntem copii și adulții ne tratează crud și neglijent, în feluri care aproape că ne anihilează ca persoană, trebuie să ne apărăm. La fel cum, în timpul unui război, oamenii supuși unui atac puternic din partea dușmanului trebuie să se gândească numai la ei, un copil lăsat pe mâinile unor adulți incapabili sau periculoși trebuie să se gândească doar cum să supraviețuiască. Pe măsură ce cresc, copiii aflați în situația aceasta își dau seama că vor putea să scape din conjunctura aceasta periculoasă, însă mulți nu o fac. Sursa pericolului e posibil să se fi transformat într-un adult de care se poate scăpa sau care poate fi înfruntat, dar copilul a luat în sine adultul respectiv. Pericolul nu mai e reprezentat de adultul care i-a fost în preajmă, ci de ideile din mintea sa. Astfel, copilul devalorizează la fel cum l-au devalorizat cândva adulții.

Când ne devalorizăm constant, considerându-ne răi sau inacceptabili, ne provocăm multă durere. Putem face față acestei dureri în trei feluri diferite. Primul, și singura modalitate pe care eu aș recomanda-o, este să ne dăm seama că acest mod de a gândi despre noi este ceva ce am deprins în copilărie, când învățam să fim buni. Dat fiind că este ceva învățat, suntem liberi să îl schimbăm. În al doilea rând, putem continua să simțim durerea, dar ne putem mândri că ea este o dovadă pentru cât suntem de buni. Oamenii buni nu pot fi niciodată suficient de buni, așa că durerea reprezintă o dovadă că ne chinuim să fim buni, iar astfel suntem superiori celor care nu își dau seama cât de răi sunt ei de fapt. În al treilea rând, putem nega durerea elaborând o fantasmă despre cât suntem de minunați și ce vieți fericite și pline de succes ducem. Unii

narcisici creează fantasme care, în gama fantasmelor posibile, sunt relativ modeste. Se văd având succes în viața profesională și de familie, iubiți de familie și plăcuți de toți cei care îi cunosc. Se pot înșela amarnic în parte sau cu totul și bănuiesc că ar putea fi așa, dar trebuie să fie surzi și orbi la orice dovadă cum că viața lor nu este cum o idealizează ei.

Unii narcisici găsesc că o fantasmă legată de o viață fericită, dar mai degrabă banală, este întru totul nesatisfăcătoare. Au suferit prea multe răni și insulte în copilărie pentru ca durerea lor să fie alinată de fantasma unei fericiri comune. Ei trebuie să fie speciali, diferiți și mai buni decât toți ceilalți. Visează să aibă talente extraordinare, cunoștințe speciale și poate secrete, care să îi separe și să îi facă superiori celorlalți. Pentru cei care aleg mecanismul defensiv al fantasmelor, a fi mare fotbalist încă nedescoperit, romanicer sau celebritate nu este suficient. Ei trebuie să fie Regele sau Regina Lumii. Unii devin psihotici: alții devin dictatori, prim-miniștri și președinți.

Însă narcisicii aduc o mare contribuție în viețile noastre ale tuturor. Ne fac să râdem. Dacă sunt membri ai familiei noastre, chiar în timp ce ne dăm cu capul de pereți, frustrați fiind de ce spun și ce fac, putem râde și îi putem bârfi cu oamenii care îi consideră și ei amuzanți. Râdem de vanitatea lor copleșitoare, de felul în care se amăgesc cu fantasmele lor, de lipsa lor de conștientizare a sinelui și de gafele care se nasc de aici. Fiecare roman comic, fiecare comedie și fiecare serial de comedie de televiziune are cel puțin o persoană narcisică trăind în propria-i lume și care face gafe din cauza asta, fără să înțeleagă ce fac și ce zic alți oameni, căzând ușor în capcanele pe care i le întind ceilalți. Malvolio din *A douăsprezecea noapte* și Gareth din *The Office*[398] pot fi despărțiți de secole din punct de vedere al creației literare, dar sunt la fel.

Malvolio crede că angajatoarea lui, contesa Olivia, îl apreciază mult mai mult decât o face aceasta în realitate. E ușor de păcălit să

[398] Ricky Gervais și Stephen Merchant, BBC Television, 2005.

creadă că îl iubește și vrea să se mărite cu el. Nereușind să învețe prea multe lucruri despre Olivia, nu cunoaște gustul acesteia în materie de îmbrăcăminte a bărbaților și, urmând sfatul bufonului de a-i arăta că-i împărtășește iubirea, poartă ciorapi galbeni, cu jartiere înnodate în cruce, un mod de a se îmbrăca pe care ea îl disprețuiește. Maria, menajera Oliviei și sursa acestor instrucțiuni, spune despre el „mândru că nu mai e nimenea ca el și convins că moare lumea de dragul lui“[399].

Malvolio ar fi vrut demult, dacă ar fi știut despre astfel de lucruri, propria pagină pe website-ul BBC, întocmai ca aceea a lui Gareth din *The Office*. Despre asta, Gareth afirmă:

> M-am născut pe 17 aprilie 1971. Semnul meu zodiacal e Berbec. Mi-a făcut horoscopul prietena mamei, Kath, o expertă. Mi-a spus că un Berbec tipic e
>
> Aventuros și energic
>
> Pionier și curajos
>
> Entuziast și încrezător
>
> Dinamic și iute la minte
>
> Și întocmai așa e. Sunt așa. Am fost puțin deranjat că nu a zis nimic de inteligență, dar când am întrebat-o dacă Berbecii sunt inteligenți a răspuns categoric. Mi-a fost jenă să întreb dacă Berbecii sunt buni amanți fiindcă era și mama în cameră, dar răspunsul e afirmativ.

Pe lângă aceste calități extraordinare, care îl fac pe Gareth foarte special, este și aceea că: „Fac parte din TA (Armata Teritorială). Mulți cred că membrii Armatei Teritoriale nu sunt soldați adevărați. Suntem mașini de luptă bine antrenate, extrem de disciplinate, gata de război. Numai că nu suntem disponibili în timpul săptămânii“.[400]

---

[399] William Shakespeare, *A douăsprezecea noapte,* Ed. Adevărul Holding, București, p. 77

[400] http://www.bbc.co.uk/comedy/theoffice/gareth

Chiar și dacă nu te-ai uitat la *The Office*, data nașterii lui Gareth îți va spune că e un om în toată firea. Pagina lui e ca aceea a unui adolescent. Narcisicii ca Malvolio și Gareth scot la iveală o naivitate teribilă, care ne face să râdem de ei și uneori să vrem să-i pedepsim. Tratamentul de care beneficiază Malvolio — tratat ca un nebun, închis într-o cameră întunecată și chinuit fără milă de Bufon — este crud. Gareth nu e tratat cu cruzime de colegul lui, Tim, dar e tachinat, iar tachinările lui Tim îl deconcertează. Tim nu s-a pierdut într-o lume a fanteziei. Creatorul lui, Ricky Gervais, l-a numit „vocea rațiunii“[401]. Tim își cunoaște limitele, dar își permite să spere că, într-o zi, Dawn, recepționera, își va părăsi iubitul pentru el. El recunoaște că Gareth are nevoie de fantezia lui pentru a supraviețui, dar faptul că înțelege îl face prada milei, iar mila este un sentiment inconfortabil, care ne împiedică să luăm o poziție când ar trebui, poate, să o facem. Dilema aceasta este familiară celor care au un frate narcisic.

Problema cu astfel de fantasme compensatorii constă în faptul că e foarte greu să renunți la ele. Pentru cei mai mulți dintre noi, când viața nu e îngrozitoare, e plicticoasă. Viața noastră e profund diferită de aceea a oamenilor din jurul nostru. Cum poți fi un individ distinct printre atâtea milioane de oameni? Dacă bănuiești că, în realitate, nu ai nimic distinctiv, ai nevoie de o fantasmă compensatorie că ești deosebit într-un fel, numai pentru a putea trece ziua cu bine. Dacă ai noroc, găsești prieteni, sau poate un partener, care e capabil să tolereze faptul că trăiești într-o fantasmă. Televiziunea portretizează adesea astfel de parteneri ca neveste greu-încercate (Margaret, soția lui Victor Meldrew din *One Foot in the Grave*), și mai rar ca soți (Richard, soțul lui Hyacinth Bucket din *Keeping Up Appearances*). Sau ai putea face un contract nescris cu partenerul sau prietenii, în care tu le tolerezi fantasmele, dacă ei le tolerează pe ale tale. Serialele de televiziune extrem de populare *Cheers* și *Prietenii tăi* au la bază formula aceasta.

[401] http://www.bbc.co.uk/comedy/theoffice/clips/rickyinterview/clip3.html

Dar dacă, pentru a compensa marile răni și insulte din copilărie, trebuie să treci dincolo de viața unui individ excepțional și să devii Regele sau Regina Lumii? Dacă poți convinge suficienți oameni să îți împărtășească fantasma, astfel încât să te considere pe tine marele lider și pe ei adepții tăi devotați, atunci ai șanse mari să devii celebru, deși dizgrația poate veni imediat. Însă dacă nu poți convinge oamenii să îți împărtășească fantasma, probabil că vei fi considerat nebun. Când, într-o stare maniacală, persoana devine psihotică, ea consideră reală fantasma puterii și gloriei, pe care a creat-o pentru a se apăra de durerea de a fi nevoită să se considere rea și inacceptabilă.

Închisoarea unei fantasme compensatorii nu trebuie să fie o condamnare pe viață. În adolescență suntem cu toții narcisici, dar cei mai mulți dintre noi cresc și devin mai înțelepți. Știm că trebuie să renunțăm la fantasmele adolescentine și să învățăm să empatizăm cu alți oameni, chiar dacă asta presupune să acceptăm că alți oameni văd lumea diferit de noi. Dar unii dintre noi îmbătrânesc fără a deveni mai înțelepți. Poate că, într-o zi, Ricky Gervais ne va spune dacă Gareth, într-un moment de criză, cum ar fi lăsarea la vatră, a fost capabil să renunțe la fantasma sa de a fi „o mașină de luptă extrem de disciplinată, pregătită pentru război" sau dacă modul lui de a se recupera în urma unei asemenea pierderi a fost cel folosit adesea de soldații bătrâni ale căror experiențe de război nu au fost atât de teribile. Se transformă oare Gareth în plicticosul de la bar, ale cărui povestiri despre trecut devin din ce în ce mai pline de glorie, pe măsură ce anii trec?

IUBIRE ȘI ÎNCREDERE

Dacă ar fi întrebați după ce tânjesc la vârsta adultă în relațiile cu frații, cei mai mulți dintre oameni ar vorbi poate despre exprimarea iubirii reciproce. Însă termenul „iubire" poartă o povară uria-

șă a așteptărilor pe care le au oamenii. După John Lennon, aceasta e tot ce avem nevoie. Dar ce înțelegem prin iubire? Este o emoție pozitivă, ceva care considerăm că ne validează, dar există variații imense în ceea ce simțim de fapt atunci când spunem „iubesc". Copilul, iubitul sau fratele nostru ne pot suscita sentimente pozitive pe care le numim iubire, dar, dacă ar trebui să transpunem în cuvinte semnificația acestor exemple diferite de iubire, ar trebui să facem unele distincții importante între ele. Iubirea unui părinte pentru copilul său și iubirea unei persoane pentru persoana iubită pot fi foarte pasionale, dar puțini oameni în afară de Virginia Woolf ar spune că iubirea pe care o simt pentru frații lor este pasională. Lipsa pasiunii din iubirea pentru fratele nostru poate însemna că nu suntem deloc conștienți de această iubire.

Alain de Botton definea iubirea din punctul de vedere al destinatarului. El spunea: „Faptul că ni se arată iubire ne face să ne simțim obiectul interesului. Prezența noastră este observată, numele înregistrat, părerile ne sunt ascultate, greșelile ne sunt tratate cu indulgență și nevoile ne sunt îndeplinite. Iar, fiind astfel îngrijiți, prosperăm"[402]. Acesta este tipul de iubire care poate exista între frați și este posibil ca niciunul dintre ei să nu fie pe deplin conștient de ea, întrucât a existat neobservată toată viața lor. Poate că devin conștienți de iubirea lor doar atunci când apare o criză în viața unuia dintre ei. Atunci când suntem copii, acesta este genul de iubire pe care o dorim de la părinți și de la frați. Iubim și tânjim să fim iubiți, în schimb, în felul care ne permite să fim siguri că „eu exist și sunt eu, nu persoana care vor alții să fiu".

Însă, pentru a ne păstra iubirea pentru un frate, părinte, partener sau prieten, ne trebuie din când în când câte un semn că persoana respectivă ne iubește. Aceste semne ne păstrează iubirea. În lipsa unor astfel de semne putem spera că persoana res-

[402] Alain de Botton, *Status Anxiety*, Penguin, Harmondsworth, 2005, p. 11.

pectivă ne iubește, iar fantasmele care însoțesc această speranță ne pot menține iubirea. Însă când persoana cealaltă nu dă niciun semn că ne-ar iubi, iar noi renunțăm la speranța că așa ar fi, propria noastră iubire se ofilește și moare. În locul iubirii simțim indiferență, o lipsă a iubirii și a urii care însoțește iubirea. Când iubim, devenim vulnerabili la durerile pe care persoana iubită ni le poate provoca, adesea fără voie, iar atunci când suferim, urâm. Când iubirea dispare, pasiunea care a inspirat ura dispare și ea. Iubirea nu își poate relua locul acolo unde se găsește indiferența pentru că nu s-a pierdut doar iubirea, ci și încrederea care o însoțește.

În cadrul numeroaselor conversații pe care le-am avut, atât cu femei, cât și cu bărbați, care descoperiseră că iubitul lor partener le fusese necredincios, toți mi-au vorbit cel mai mult despre abuzul de încredere. „M-a mințit" este o descoperire mult mai dureroasă decât „Iubește pe altcineva". Mulți dintre cei care mi-au vorbit despre durerea pe care le-o provocaseră frații lor au inclus adesea, aproape în trecere, o anecdotă despre cum îi apărase fratele când fuseseră atacați de cineva din afara familiei. În cadrul acestei acțiuni, celălalt frate părea a spune: „Am dreptul să te bat, dar nu îl mai are nimeni". Acest tip de relație din copilărie se poate transforma la maturitate într-unul în care fiecare frate știe că poate apela la celălalt în momente de criză. Numai că nu toți frații se bucură de acel tip de relație care se transformă în încredere reciprocă la vârsta adultă. La unii frați, lipsa de încredere e ireparabilă. Unul dintre frați ar putea spera că încrederea poate fi refăcută, dar încrederea trebuie să fie reciprocă pentru ca și relația să fie bună.

Stephen și sora lui au fost trimiși la internate diferite și și-au petrecut o mare parte din copilărie despărțiți. Nu au fost deloc apropiați, iar el a regretat lucrul acesta. Când soțul surorii sale a murit pe neașteptate, Stephen a simțit că e de datoria lui să o ajute cum poate pe sora lui. A fost alături de ea la înmormântare și a rămas câteva zile cu ea, să o ajute cu actele. Mi-a spus:

— Cumnatul meu avea niște chestii pe calculator, mai ales o carte la care scria și pe care trebuia să o parcurgă cineva, iar sora mea nu se pricepea deloc la calculator. Așa că i-am organizat eu fișierele și i-am spus că era un risc mare, din punctul meu de vedere, ca ea să-i șteargă datele umblând pe-acolo, am pus o copie a cărții pe o dischetă și i-am zis: dacă ai nevoie, e la mine. Am pus-o în seif și am uitat complet de ea. Apoi, după niște ani, mi-a cerut înapoi discheta — nu fiindcă ar fi pierdut ce era în calculator — asta arată cât e de ignorantă, eu puteam să-l copiez, puteam face orice — ci făcea parte din procesul de îndepărtare a mea din viața ei. M-a întristat foarte tare pentru că eu chiar crezusem că devenisem apropiați. Faptul că mi-a cerut înapoi discheta părea să indice o lipsă de încredere. Pe de altă parte, închidea ceea ce ar fi putut să fie o mică crăpătură a ușii, lucru pur și simplu intenționat, un mod explicit de a o închide. Ai putea crede că lucrurile s-au schimbat, dar nu e așa.

Încrederea sau lipsa ei este în centrul relației mele cu sora mea. Mama avea o privire amenințătoare pentru oricine ar fi încălcat limitele impuse de ea. Eu cunoșteam prea bine privirea aceea și, pentru că mă înspăimânta, trebuie că mi se părea mai amenințătoare decât era de fapt. Mama era drăguță, însă drăgălășenia îi dispărea instantaneu, sprâncenele îi coborau, ochii i se fixau pe obiectul neplăcerii ei și fața i se înnegrea, o transformare pe cât de rapidă, pe atât de teribilă. În familia mea, orice referire la „privirea neagră“ a mamei nu era un clișeu gol.

Dacă există o genă a privirii negre, sora mea a moștenit-o, sau poate, în calitate de primitoare, a învățat cum să o compună și să mi-o aplice mie. Orice cuvânt sau mișcare din partea mea care nu i-ar fi convenit putea beneficia de privirea aceasta, chiar și atunci când ceea ce făcusem fusese în mod intenționat cât mai blând cu putință. Când, în calitate de domnișoara ei de onoare, am stat lângă ea în fața altarului, i-am strâns mâna cu un gest oarecum sentimental, dar iubitor, chiar când se întorcea să urmeze preotul ca să semneze în registru. Mi-a răspuns la gest cu privirea ei neagră.

Mi-a fost rușine și mi-am făcut griji că toți invitații de la nuntă văzuseră ce se întâmplase.

Nu mă mai tem de privirile negre ale surorii mele, deși încă le mai capăt. La cea de-a optzecea aniversare a surorii mele, cei din familia ei i-au dăruit ei și soțului ei un album cu fotografii ale lor făcute pe parcursul vieții. Când am fost în vizită la ea cu prietena mea, Nan, sora mea i-a arătat mândră albumul lui Nan, care l-a răsfoit cu galanterie, în vreme ce eu îi explicam cine erau oamenii din poze. Când am ajuns la pozele de la nuntă, sora mea i-a spus lui Nan:

— Nu m-am îmbrăcat în mireasă. Credeam că nu sunt suficient de drăguță.

Eu am știut mereu lucrul ăsta și mi s-a părut trist, deși sora mea, în rochia ei albastră cu bordură de catifea neagră și cu o pălăriuță neagră cochetă fusese foarte drăguță. Apoi sora mea i-a spus lui Nan ceva ce m-a întristat și mai tare. I-a spus:

— Știi, pe mama nu a interesat-o nunta mea. Nu m-a ajutat să o organizez.

Incitată cum sunt eu mereu de capriciile curioase ale naturii umane, nu m-am putut abține. Am spus:

— Dar mama chiar a insistat ca eu să fiu domnișoara ta de onoare. Eu nu voiam să fac asta neapărat, și aveai prietene pe care știu că le-ai fi preferat, dar a trebuit să mă duc cu ea într-o după-amiază toridă, după cursuri, ca să-mi cumpăr o rochie...

Mi-am lăsat vocea să se stingă în tăcere. Figura ei neagră și amenințătoare îmi impunea să tac. Nan și cu mine am revenit îndatoritoare la inspectarea albumului, iar Nan, ca de obicei, a salvat situația cu o remarcă prietenoasă, fără consecințe.

Îmi place să cred că am învățat de-a lungul anilor să transform astfel de incidente în anecdote amuzante, dar nu de multă vreme fiul meu a observat ce neliniștită eram după fiecare telefon dat de sora mea. Era adevărat. Deși telefonul păruse mai degrabă unul banal, în clipa în care îi auzisem vocea m-am pus în gardă pentru cazul în care ar spune ceva care să fie îndreptat spre mine, să mă ia prin surprindere și să mă facă să simt durerea și singurătatea

acelei fetițe de pe bancheta din spate a mașinii. Nu am avut niciodată sentimentul că pot avea încredere în sora mea.

Neîncrederea era reciprocă. Pe măsură ce a înaintat în vârstă, sora mea a devenit mai moale și mai blândă, dar nu și-a modificat nevoia de a ține totul sub control, astfel că perspectiva asupra lumii nu i s-a schimbat. Nesiguranța o speria la fel de mult ca întotdeauna. Voia să mă păstreze ca pe una dintre figurile din mediul ei, dar nu putea avea încredere în mine pentru că, în orice minut, era posibil să spun ceva care ar fi pus imaginea pe care o avea despre viața ei și lumea ei sub semnul întrebării. Spunea mereu că vrea să mă vadă, dar folosea „a vedea" la modul propriu. Voia să dea ochii cu mine, dar nu voia să se angajeze în ceva care ar fi putut fi numit discuție. Am glumit adesea cu fiul meu cum că, în loc să-mi vizitez sora, ar trebui să-i dau o siluetă a mea din carton, în mărime naturală, o reprezentare a mea pe care se putea baza că nu are să vorbească.

Recent, m-am întâlnit cu sora mea să luăm prânzul împreună. În seara aceea m-a sunat și mi-a spus:

— Am tot vrut să te întreb, dar am uitat mereu, dacă îți vrei cărțile.

Când a murit mama, sora mea a făcut curat în casa părintească și a depozitat multe dintre lucruri în propria-i casă. În ziua aceea îmi dăduse la prânz una dintre primele mele cărți de lecturi. Așa că am întrebat-o:

— Adică mai ai și alte manuale de-ale mele?

— Nu, a zis, sunt cărțile alea ale tale pe care mi le-ai dat mie.

Se referea la primele ediții ale tuturor cărților pe care le scrisesem, fiecare însemnată cu „Pentru Myra, cu drag de la Dorothy". A continuat:

— Trebuie să scap de ele. Știi că ne-am înscris pe listă pentru un apartament.

Era vorba despre un apartament într-un sat pentru pensionari. I-am spus că nu vreau cărțile, dar m-am întrebat dacă nu cumva le-ar vrea unul dintre fiii ei.

Mi-a răspuns:

— Nu prea cred. Andrew [cel mic] ar putea. Aș putea să îl întreb.

Părea foarte neîncrezătoare. Am spus:

— Ai putea să le dai la biblioteca locală.

— Crezi că le-ar vrea?

Îndoiala i s-a transformat în neîncredere.

— S-ar putea.

Cred că aș putea totuși să iau macheta aia de carton.

Dacă încrederea reciprocă a existat în copilărie, chiar dacă a dispărut la vârsta adultă, există șanse rezonabile ca încrederea reciprocă pe care au avut-o doi frați să poată fi revitalizată. Însă, pentru a reuși așa ceva, ar putea fi necesare eforturi extraordinare, așa cum a aflat scriitoarea Rachel Simon. Cartea ei, *Riding the Buses with My Sister* (*Prin autobuze cu sora mea*), este o relatare despre cum, într-un an petrecut cu sora ei, Beth, în călătoriile sale zilnice cu autobuzul în oraș, cele două femei au regăsit încrederea reciprocă de care se bucuraseră în copilărie. (Ecranizarea Hallmark Hall of Fame după cartea lui Rachel Simon seamănă prea puțin cu aceasta. Oricum ar fi cartea, nu e sentimentală, iar filmele Hallmark, la fel ca felicitările Hallmark, sunt întruchiparea sentimentalității[403].) Rachel Simon a descoperit că nu poate depăși sentimentul de vinovăție față de relația cu sora ei, fără a se schimba ea însăși. Cartea începe astfel:

> La ora șase, în dimineața aceasta de iarnă, lumina lunii încă îi scaldă apartamentul. E deja îmbrăcată: un tricou de culoarea sucului de struguri și pantaloni scurți fistic, cu un rucsac mov cu Winnie Ursulețul aruncat pe umăr. Mă chinuiesc să mă trezesc și să-mi pun hainele: pulover negru, jambiere negre. Beth și cu mine, amândouă trecute bine de treizeci de ani, ne-am născut la distanță de unsprezece luni, dar suntem diferite în mai multe privințe decât vârsta. Ea e

[403] http://www.rachelsimon.com/

> proprietara unei garderobe de culori care-ți iau ochii cu strălucirea lor și poate sări din pat înainte de ivirea zorilor. Și mai e și o femeie cu retard mental.[404]

Familia lui Beth și echipa ei de persoane de îngrijire voiau ca Beth să-și ia o slujbă, una dintre sarcinile acelea umile pe care se consideră că sunt capabili să le îndeplinească oamenii cu retard mental. Însă Beth refuzase să muncească. Din fragedă copilărie, Beth se opusese ideii de a face ceea ce voiau alții să facă. Una dintre expresiile ei favorite era: „Ia nu mai face pe șeful cu mine!" Când a început să trăiască independent în propriul apartament micuț, s-a plictisit rapid de el, dar a descoperit că abonamentul lunar de autobuz îi permite să cunoască diferiți oameni și să se împrietenească cu unii dintre ei. Rachel considera distracțiile surorii sale jenante și refuza să discute cu ea despre asta. Ea scria:

> Nu o mai văzusem pe Beth de vreo doi ani. Păstram legătura prin scrisori; o dată pe săptămână măzgăleam o vedere și în schimb ea-mi trimitea o cascadă de câte cincisprezece vederi. Scrisorile ei erau compuse din două sau trei propoziții scrise cu multe majuscule, alunecând în josul paginii, presărate cu virgule, pe care le îndoise apoi și le punea în plicuri tatuate flamboaiant cu abțibilduri și adrese scrise cu litere care se micșorau... Mă delectam să găsesc bunătățile acestea populându-mi cutia poștală, colonii întregi sosind într-o singură zi... Dar când o sunam ocazional, conversațiile erau neîndemânatice și lipsite de veselie. Nu dădea niciodată de bunăvoie informații despre ea și, când îi divulgam te miri ce despre mine, nu făcea niciun efort să îmi răspundă... Nu știam ce să spun. După „alo", dialogul nostru se dezintegra rapid. În cele din urmă,

[404] Rachel Simon, *Riding the Buses with My Sister*, Hodder Headline, Sydney, 2003, p. 1.

> recurgeam la tiparul „eu-sunt-sora-mai-mare-și-tu-ești-cea mai-mică", pe care îl cunoșteam atât de bine, îi serveam cu blândețe: „Ai auzit de cana cu Țestoasele Ninja care se dă cadou la fast-foodul ăla?", „Cum a fost discuția cu mama?" Întrebările acestea ne permiteau să continuăm câteva minute, timp în care Beth împrăștia fragmente monosilabice în direcția mea, eu spunându-mi în sinea mea, bine, e plictisitor, dar e scurt. Când terminam, aveam umerii rigizi de parcă aș fi venit de la luptă.[405]

La 39 de ani, viața lui Rachel nu era atât de fericită cum își spunea ea că ar fi. Se despărțise de Sam, partenerul ei, după ce el o ceruse în căsătorie. Ea simțise că nu-și poate asuma un asemenea angajament. Acum își umplea viața cu munca. În familia lui Rachel erau patru frați, în ordine, Max, Laura, Rachel, și, cu doar 11 luni mai mică decât Rachel, Beth. La șapte luni, Beth fusese diagnosticată cu retard mental. Mama lor insistase ca Beth să fie o membră iubită și respectată a familiei, dar poate că, învinovățindu-se pentru situația lui Beth, a ajuns să fie deprimată. Tatăl lor, profesor universitar, și-a schimbat serviciul, s-a îndrăgostit de o colegă și a părăsit familia. Mama lor s-a încurcat cu o serie de bărbați nepotriviți, culminând cu o căsătorie cu un criminal agresiv, care i-a obligat pe copiii mai mari, adolescenți, să plece de acasă. Apoi, el și mama, cu Beth după ei, au dispărut. Familia nu a știut unde e Beth, dar, în cele din urmă, mama, speriată că noul ei soț avea să o ucidă pe Beth, a trimis-o cu avionul înapoi la tatăl ei. Când a revenit, Beth nu mai era fata plină de viață și veselă care fusese cândva. Trebuie să se fi simțit trădată și abandonată de fiecare membru al familiei sale.

Înainte ca familia să se destrame, Rachel și Beth fuseseră foarte apropiate. Se jucau împreună „iar uneori, după-amiaza, se târa cu mine în locul acela tăcut de sub casă unde adună tati iarba tăiată și miroase verde și proaspăt. Stăm pe iarba moale și ne uităm în

[405] Ibid., p. 9.

lumina soarelui care se strecoară prin grilajul dintre noi și afară, iar una dintre noi o vede cu siguranță: firele frumoase ale unei pânze de păianjen uriașe, de la colț, sclipind ca diamantele în soare. O privim sclipind și vedem cum fiecare fir se întâlnește miraculos cu alt fir, iar ea îmi întinde mâna ca să o gâdil. Îmi trec degetele peste pielea ei și ea spune: «Oh, de-li-cios»“[406]. La vârsta adultă, când se întâlneau, „ne înfășuram brațele una în jurul celeilalte, deși știam că e pentru scurt timp; lui Beth nu-i place să fie atinsă, a recunoscut față de mine, dar mă îmbrățișează pentru că mie îmi place“[407].

Într-o zi, redactorul lui Rachel, care auzise de fascinația lui Beth pentru autobuze, i-a sugerat lui Rachel să petreacă o zi cu Beth prin autobuze și să facă din asta subiectul următorului ei articol. Așa că a făcut-o:

> În cursul zilei am fost mișcată de compasiunea șoferilor de autobuz, scârbită de câți oameni o considerau pe Beth deranjantă și uluită de cum o persoană exilată istoric în Siberia societății nu numai că supraviețuise, ci chiar o ducea bine. Într-adevăr, Beth cea pe care mi-o aminteam din anii trecuți avea un mers greu, fără spor; Beth cea pe care o vedeam acum nu numai că avea picioare agile, dar comportamentul îi era exuberant și sigur pe sine. Mi-am adus aminte de obiecțiile mele anterioare la călătoriile ei cu autobuzul, dar acestea au început să pară inexplicabil de firave.[408]

Articolul a fost un mare succes și Beth a fost încântată. Apoi, Rachel a primit o scrisoare de la echipa care o îngrijea pe Beth. Beth voia ca Rachel să ia parte la ședința în care se discuta planul anual de îngrijire. La finalul zilei, Beth îi ceruse lui Rachel să petreacă un an mergând cu ea cu autobuzul, iar Rachel, neștiind unde avea să ducă asta, a fost de acord.

---

[406] Ibid., p. 43.
[407] Ibid., p. 13.
[408] Ibid., p. 11.

La această ședință, Rachel a aflat două lucruri despre Beth. Primul era că Beth era hotărâtă să își trăiască viața așa cum voia. Nu era vorba despre încăpățânarea unui copil. Beth aflase că oamenii fără retard mental pot avea sentimentul că știu ce e mai bine pentru ea, dar nu era așa. Ei voiau ca ea să ducă o viață organizată, reușind ce putea cu abilitățile ei limitate. Beth știa că nu de asta are nevoie pentru a supraviețui ca persoană. Ea avea nevoie de oameni și de agitație. Mersul cu autobuzul îi oferea lucrurile acestea. Faptul de a obține ce avea nevoie îi dădea încrederea în sine pentru a dobândi abilitățile necesare pentru a merge cu autobuzul. Rachel notase:

> [Beth] mergea cu douăsprezece [autobuze] pe zi, cu unele vreme de cinci minute, cu altele vreme de ore întregi, împrietenindu-se cu șoferii și pasagerii în vreme ce străbătea străzile înguste ale orașului și spirala sa de dealuri vălurite... putea călători oriunde pe o rază de zece mile, și, studiind constelațiile schimbătoare de personaje și orare postate săptămânal la terminalul de autobuze, putea calcula cine va fi exact în care intersecție, în orice moment al zilei. Pândea prietenii prin tot orașul, țesându-și propria comunitate de călătorie.[409]

În al doilea rând, Rachel aflase că Beth avea o boală oftalmică rară care erodează corneele, iar acest lucru îi afecta vederea. Avea nevoie de o operație la ochi, dar nu avea încredere în nimeni. Respingea orice stomatolog care încerca să-i examineze dinții. Nu lăsa nicio asistentă să se apropie de ea. Ținând cont de viața pe care o avusese, nu era exagerat. Operația de care avea nevoie necesita anestezie generală, urmată de două zile de odihnă, cu pungi de gheață pe ochi. Beth i-a spus lui Rachel că nu avea să accepte așa ceva, dar până să trebuiască făcută operația, ea și Rachel petrecu-

[409] Ibid., p. 2.

seră multe luni împreună. Beth le-a permis lui Rachel și prietenului ei, șofer de autobuz, Jacob, să o ducă la spital. Rachel scria: „În fiecare clipă mi se pare că Beth a mai lăsat puțin din mândrie. Nu numai că execută rapid orice instrucțiune dată de personalul de la spital, dar și cere să merg cu ea în cabinetul în care răspunde la întrebările medicului, i se ia tensiunea și i se dă halatul de spital“[410]. Dar Rachel nu era liniștită. Când un bărbat a venit cu injecția cu anestezic, Rachel i-a spus surorii sale să se întoarcă cu spatele, iar Beth i-a răspuns:

— O s-o fac când sunt gata.

> Mă uit la Jacob. Pare că suntem de acord, chiar și fără să vorbim, și împreună o răsturnăm pe o parte, de parcă am răsturna o barcă. Râde, bucurându-se de atenția primită. Bărbatul îi înfige injecția și o lăsăm să se rostogolească înapoi, iar lupta s-a terminat.
>
> Rămâne așa câtă vreme îi pun barele de protecție ale patului mobil și o împing spre operație, iar eu merg alături de ea. Rămâne așa cât mă așez pe un scaun lângă ea în zona de așteptare, iar medicamentul începe să își facă efectul și eu mă întind peste bare și o gâdil pe braț cât așteptăm.
>
> Acolo, în acest colț liniștit de spital, mângâindu-i pielea, o privesc în ochi. Sunt atât de zgâriați și încețoșați, e atât de greu să vezi înăuntru. Și totuși, în clipa asta, sunt dezbrăcați de toată neîncrederea, șiretenia și neastâmpărul ei. Mă privește cu o deplină încredere pe care rar o văd.
>
> Și ceva se întâmplă: gheața din inimă începe să mi se topească și simt curgând șuvoiul de iubire. Senzația mă încălzește și mă surprinde și mă întreb dacă îmi vede uluirea din ochi. Oricum nu vede mare lucru și, în plus, e pe cale să adoarmă. Dar cumva sunt sigură că știe.[411]

[410] Ibid., p. 212.
[411] Ibid., p. 213.

Cum de a ajuns Beth să aibă încredere în Rachel și Rachel să aibă încredere în ea? Răspunsul e în ceea ce a făcut Rachel.

1. A încercat să afle cum își trăia, de fapt, Beth viața, nu doar ce făcea, ci și de ce o făcea.
2. O privea pe Beth ca pe o persoană și o vedea ca atare, nu doar ca pe sora ei mai mică.
3. A renunțat să mai emită judecăți și să îi dea sfaturi.
4. În loc să se concentreze pe ce nu era în regulă cu Beth, Rachel a observat ce bine se descurcă Beth cu viața ei, inclusiv cu insultele zilnice de care avea parte în calitate de membru al unei minorități disprețuite.
5. A observat ce mult succes are Beth când vine vorba de a obține ce îi trebuie.
6. I-a amintit lui Beth de apropierea lor din copilărie, de intimitatea fizică a gâdilatului și de felul în care Beth avusese cândva încredere în ea.
7. Abia când a simțit că înțelege bine cum se vede Beth pe sine și lumea sa, Rachel a simțit că poate, în ultimul moment, să își asume responsabilitatea pentru Beth, în momentul în care suporta o operație vitală necesară.

Poate că lista aceasta sună ca acele Zece Sfaturi pe care ți le-ar da un psiholog corect. Însă astfel de Sfaturi nu sunt departe de sfaturile date în revistele pentru femei, care se apropie mult de: „Înveselește puloverul negru de anul trecut cu o eșarfă colorată“. Rachel a făcut o serie de schimbări profunde la nivelul modului în care se vedea pe sine și lumea. Renunțând la bariera dintre ea și Beth, ar fi putut să renunțe și la bariera dintre ea și Sam și să se căsătorească, dar nu a creat o relație perfectă de iubire și încredere între ea și Beth. La câteva luni după operația lui Beth, Rachel s-a gândit „la toate lucrurile pe care nu le știu despre Beth. După ce am împărțit dormitoare, autobuze, pe Donny Osmond și treizeci și nouă de ani, nu văd melancolia pe care Jesse [iubitul lui Beth]

o vede. O bănuiesc de mult, dar nu o lasă niciodată să se vadă... Mereu m-am gândit că trebuie să fie durere în inima ei, dar nu știu lucrurile pe care ea le cenzurează. Ce trebuie să cenzureze, mă corectez singură, așa cum facem cu toții când creștem și ne separăm de familiile noastre. O iubesc și, în final, cred că și ea mă iubește, dar știu că în ochii ei am să fiu mereu sora cea mare. Acest lucru e deopotrivă puntea mea către ea și șanțul mereu între noi“[412].

Șanțul etern nu e doar între frați. Există între toate ființele umane. Trăim în propria lume de semnificație și tânjim să fim apropiați de alți oameni și, oricât am tânji după apropiere, ne temem de ea, căci apropierea poate amenința cu anihilarea celui mai de preț dintre bunurile noastre, sentimentul de a fi o persoană. Nu putem atinge un echilibru perfect și etern între apropiere și distanță, pentru că relațiile, la fel ca toate celelalte lucruri din univers, sunt într-un proces permanent de schimbare. Putem încerca să facem realitatea fixă și sigură, dar această tentativă este definiția lui Buddha pentru suferință. Fericirea, emoția care semnalează „Sunt cum sunt și lucrurile sunt cum ar trebui să fie“ pornește de la acceptarea incertitudinii și considerarea ei ca fiind bună.

Ori de câte ori simțim că sentimentul nostru de a fi o persoană este amenințat cu anihilarea trebuie să ne aducem aminte că nu noi suntem cei care se destramă și dispar, ci doar unele dintre ideile noastre. Aceste idei trebuie să se destrame și să dispară pentru că nu mai reprezintă o imagine suficient de corectă a ceea ce se petrece. Am putea fi nevoiți să îndurăm o perioadă de incertitudine câtă vreme ne lămurim mai bine ideile, dar ele vor veni cu timpul și ne vom trezi că suntem din nou compleți — diferiți, dar compleți. Știind aceasta, putem supraviețui și celei mai rele dintre crize și, spre deosebire de Matisse, putem dormi liniștiți.

[412] Ibid., p. 288.

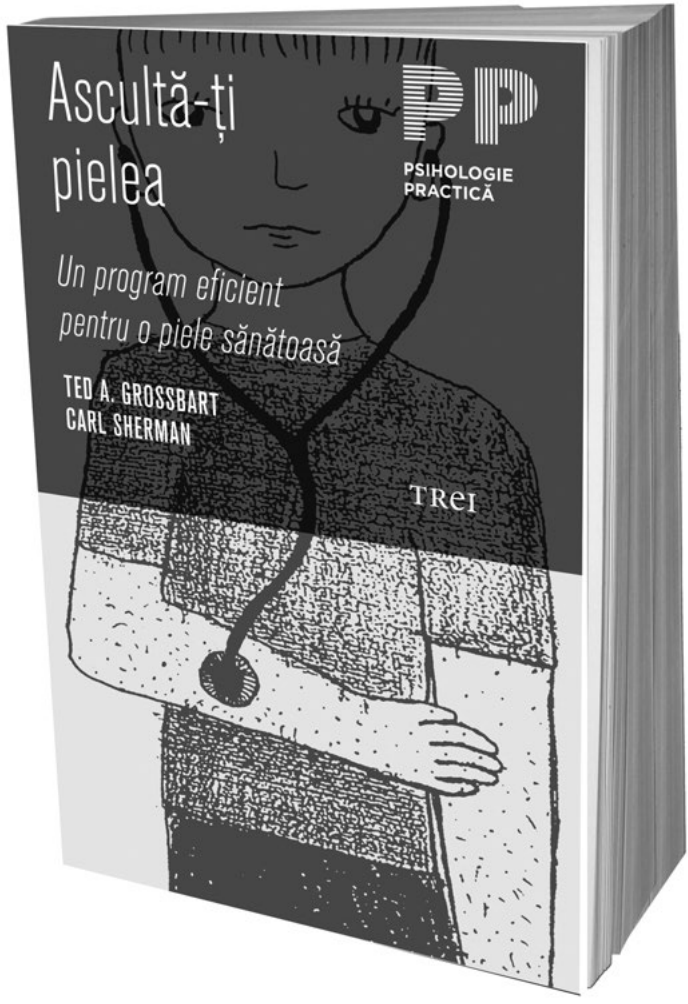
Ascultă-ți pielea
PP
PSIHOLOGIE PRACTICĂ
Un program eficient pentru o piele sănătoasă
TED A. GROSSBART
CARL SHERMAN
TREI

ASCULTĂ-ȚI PIELEA

UN PROGRAM EFICIENT PENTRU O PIELE SĂNĂTOASĂ

[Skin Deep: A Mind/Body Program for Healthy Skin]

Autori: Ted A. Grossbart, Carl Sherman
Traducere de: Raluca Hurduc și Irina Vlădăreanu

Nimeni nu este imun la stresul emoțional. Și pentru că mintea și corpul funcționează ca un tot, fie că suntem sănătoși, fie bolnavi, pielea este des folosită, conștient sau nu, ca mijloc de eliberare a tensiunii. Să îți înțelegi conflictele, nevoile și temerile — să înțelegi viața emoțională a pielii tale — este pasul cel mai important spre controlarea factorilor psihologici care provoacă, declanșează sau agravează boala. Autorii propun metode de autodiagnosticare, precum și tehnici psihoterapeutice care pot fi utilizate cu ușurință de oricine, pentru ameliorarea stării pielii, precum și un foarte util inventar al afecțiunilor dermatologice, descrise în detaliu.

Ted A. Grossbart, Ph.D., este psiholog clinician cu practică privată în Boston. Este supervizor la Departamentul de Psihiatrie al Beth Israel Hospital și profesor de psihologie la Catedra de Psihiatrie a Facultății de Medicină de la Harvard. Face parte din comitetul editorial al publicației *Medical Psychotherapist* și practică psihoterapie psihodinamică de lungă și scurtă durată.

Dr. Carl Sherman, care deține titlul de doctor în medicină acordat de Universitatea Harvard, contribuie la publicații prestigioase, cum sunt *Family Practice News, Clinical Psychiatry News, Skin and Allergy News, Mademoiselle, McCall's, Men's Health and Longevity*.

TATĂL GRAVID

OBSERVAȚII, SFATURI ȘI RECOMANDĂRI PENTRU VIITORII TĂTICI

[The Expectant Father. Facts, Tips, and Advice for Dads-to-Be. Third Edition]

Autori: Armin A. Brott, Jennifer Ash
Traducere de: Daniela Deneanu

Soția ta gravidă a ajuns de-a dreptul o altă persoană? Rudele și prietenii te copleșesc cu tot felul de sfaturi băbești? Vrei să înțelegi ce se întâmplă în burtica partenerei tale și te întrebi cum poți să dai și tu o mână de ajutor? Autorii le oferă taților îngrijorați și dornici să se implice un ghid amănunțit despre toate schimbările fizice, emoționale și chiar financiare prin care va trece cuplul în cele nouă luni de sarcină. Aflată la a treia ediție, cartea oferă sfaturi practice învățate de autori pe propria lor piele, dar și primite de la psihologi, ginecologi și specialiști în reproducere artificială.

***

„Brott scrie cu sinceritate și seriozitate. Umorul său rafinat vine în sprijinul părinților îngrijorați". (*Time*)

Armin A. Brott este un celebru specialist în parentaj din Oakland, California. Poreclit de americani „Mr Dad", a scris o serie de cărți dedicate taților cu copii aflați în diverse faze de dezvoltare.

Jennifer Ash este jurnalistă new-yorkeză și colaboratoare la mai multe volume semnate de Armin Brott.

Tatăl gravid
PP
PSIHOLOGIE PRACTICĂ
Observații, sfaturi și recomandări pentru viitorii tătici
ARMIN A. BROTT
JENNIFER ASH
TREI

Arta
menținerii
căsniciei
PP
PSIHOLOGIE
PRACTICĂ
SYLVIA R. KARASU
T. BYRAM KARASU
TREI

ARTA MENȚINERII CĂSNICIEI

[THE ART OF MARRIAGE MAINTENANCE]

Autori: Sylvia R. Karasu, T. Byram Karasu
Traducere de: Daniela Ștefănescu

„Arta menținerii căsniciei" este o carte despre viața conjugală care începe odată cu încheierea nunții, despre diferențele psihologice și biologice dintre bărbați și femei, care fac căsătoria atât de solicitantă. Cine nu dorește să afle cauzele pentru care pasiunea e în pericol să pălească în decursul căsătoriei, felul cum hormonii exacerbează comportamentul și cum mintea noastră ne păcălește uneori? Exemple clare, care sunt presărate pe parcursul cărții, fiind „sarea și piperul" ei, ilustrează cum sarcinile, nașterile și creșterea copiilor mici și a adolescenților împing de atâtea ori o căsnicie spre dezastru și cum stresurile care apar la mijlocul vieții, de pildă din cauza aventurilor amoroase și a bolilor, contribuie la dezbinarea soților. Este, de fapt, o carte care transmite mijloacele esențiale pentru arta atât de subtilă a menținerii căsniciei.

Dr. Sylvia R. Karasu este profesor de psihiatrie la Weill Medical College of Cornell University și medic psihiatru la New York Presbyterian Hospital. Dr. T. Byram Karasu este cadru universitar și Președinte al Departamentului de Psihiatrie și Științe Comportamentale de la Albert Einstein College of Medicine și psihiatru-șef la Montefiore Medical Center. Cei doi sunt căsătoriți de peste trei decenii.

Tot împreună au scris în 2010 cartea *The Gravity of Weight: A Clinical Guide to Weight Loss and Maintenance*.